

MC
110.319/1

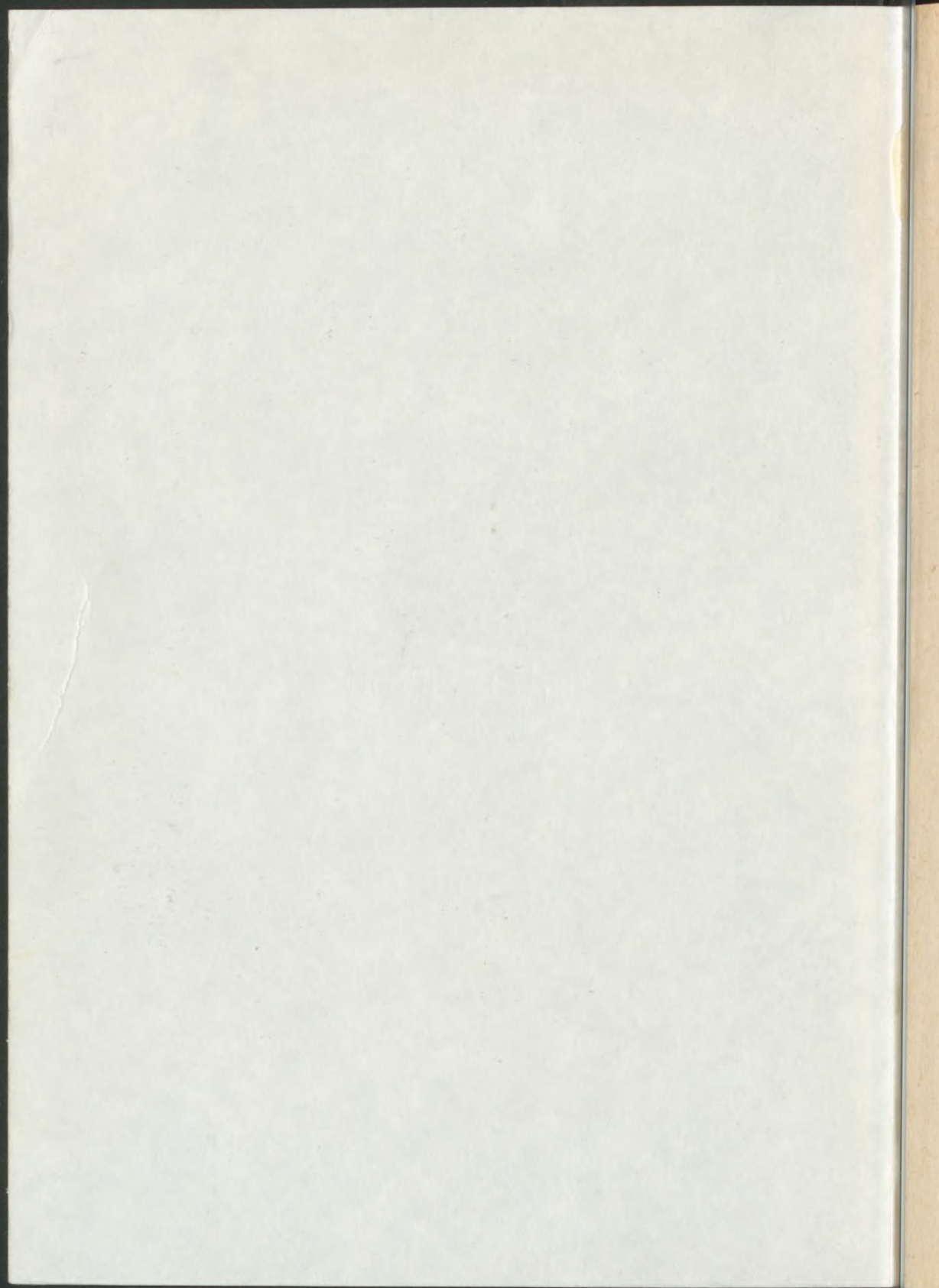
Gyergyói Sándor

**Kirekesztéstől
a
beilleszkedésig**

I. kötet

Debrecen

GYERGYÓI SÁNDOR
KIREKESZTÉSTŐL
A
BEILLESZKEDÉSIG

I. kötet

Debrecen
1990

MC10.319/1

1930

Lektorálták:
Székelyhidi Ágoston
Kozák Istvánné dr.

Borítót tervezte:
Gonda Zoltán

Fotókat készítette:
Máthé András fotóművész

ISBN 963 02 79274 0

ISBN 963 02 8153 7 1

1895

TARTALOMJEGYZÉK

I. Előszó	7
II. A cigányság megjelenése Európában és Magyarországon . . .	9
III. A cigányság helyzete Hajdú-Bihar megye területén a feudalizmus és a kapitalizmus idején	31
1. Közigazgatási változások	34
2. Helyi rendeletek	41
3. Különböző összeírások	55
4. Perék, periratok	109
IV. A cigányság helyzete a megyében 1945 után	141
1. Népeségi arányok	189
2. Munkaviszonyok	199
3. Lakásviszonyok	238
4. Oktatás, közművelődés	260
5. Egészségügyi ellátás	323
6. Társadalmi magatartás	349
V. Utószó	363
VI. Tanulmányok, vallomások	371
VII. Mellékletek	513

be
83
ne
ha
m
so
iz
m

er
a
se

ha
ho

leb
eld
tán

Előszó

Cigányok! Hány és hányféle gondolat és érzelem merül fel az emberben e szó hallatán? Az örökké vándorúton lévő, barna bőrű, rongyos ruhájú, mindig éhes népség, akiket legjobb messze elkerülni. De nemcsak az utakon és a faluvégi alkalmi szállásaikon voltak ők láthatók, hanem az idők folyamán úgy is találkozunk velük, mint kiváló muzsikusokkal, jóslatot mondó asszonyokkal, kéregetőkkel, piaci árusokkal, egyes kézművesekkel, s az utóbbi időben építkezések, nagyüzemek segédmunkásaival. Elvértve, de mégis reményt keltő módon már szakmunkásokkal, tanárokkal, orvosokkal, költőkkel, festőkkel is.

Messziről jöttek, lassan haladnak. Sok a visszahúzó erő. Nagyon erősek a múlthoz kötődő szálak, hiszen évszázadokon át egyik napról a másikra kellett élniük, félték mindenkitől. Nem lehetett megbízniuk senkiben. Ezerszer becsapták, megalázták, megverték őket.

A cigányság sorsát csak akkor lehet a siker reményében formálni, ha ismerjük múltukat, ha megértjük őket, ha bizalommal fordulunk hozzájuk.

Egyre többen teszik ezt az utóbbi évtizedekben hazánkban, közelebbről Hajdú-Bihar megyében is. Az óvodák, iskolák nyitva állnak előttük. Megélhetésüket intézkedések egész sora az erkölcsi és anyagi támogatás igyekszik biztonságossá; emberivé tenni.

Dr. Gyergyói Sándor, a Hajdú-Bihar Megyei Cigányügyi Koordinációs Bizottság titkára több mint egy évtizede küzd azért, hogy egyre több cigány találja meg helyét, érezze magát otthon ebben a társadalomban. Ez az elmélyült, igényes munka is bizonyítja, hogy a szerző ismeri a cigányság múltját, a jövőbeni lehetőségeit, a jobb jövőbe vezető út nehézségeit. Látja azonban a küzdelem értelmét is.

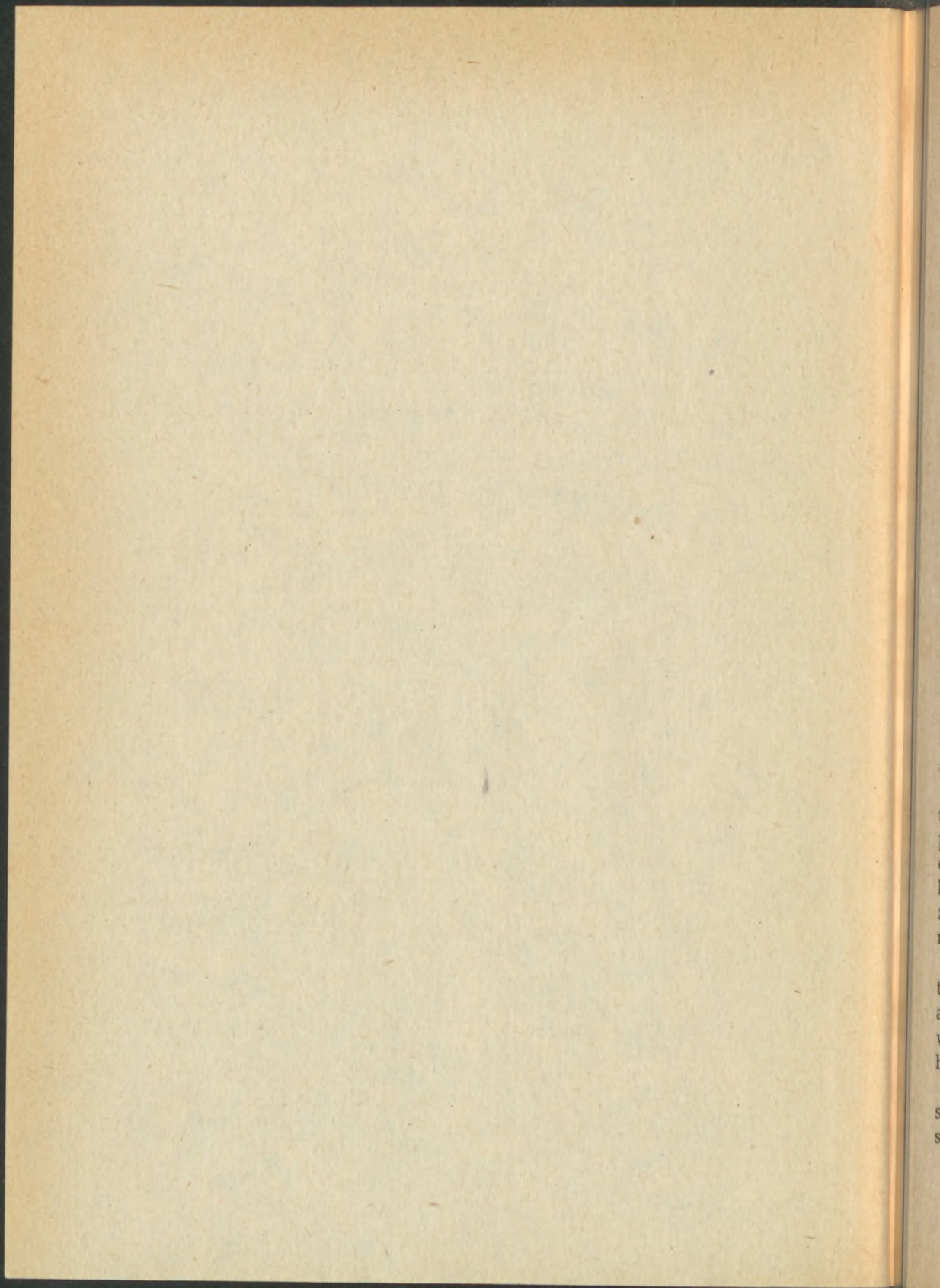
A könyvet melegen ajánlom az olvasók figyelmébe.

Debrecen, 1989. március

*Dr. Gyarmati Kálmán
a Hajdú-Bihar Megyei Tanács elnökhelyettese
a cigányügyi koordinációs bizottság megyei
elnöke*

II.

A cigányság megjelenése Európában
és Magyarországon
(a kezdetektől 1945-ig)

A cigányság iránti tudományos érdeklődés a XVIII. században ébredt fel, amikor egy Komárom környéki fiatalember a hollandiai Leiden városába ment protestáns teológiát tanulni. Vályi Istvánnak feltűnt, hogy az ott tanuló indiaiak beszéde erősen hasonlít faluja cigányainak nyelvére. A felfedezésről szóló beszámoló 1776-ban jelent meg a bécsi „Közlemények a cs. és kir. örökös tartományokból” című folyóiratban. Későbbi kutatások pontosabban megállapították, hogy a cigány nyelv az észak-indiai nyelvekkel (hindivel, bengálival stb.) rokon.¹

A cigányság sajátos kultúrájának és társadalomszervezetének specialitása, hogy más népek mellett, számukra idegen országokban éltek és élnek. A közelmúltig nem rendelkeztek írásbeliséggel, hagyományaik is közvetlenül öröklődtek. A cigányok történetéről közvetett forrásokból, más nyelvű, felfogású és kultúrájú népek fiainak feljegyzéseiből vagy nyelvészeti adatok alapján alkothatunk csak képet. A források zöme azonban *hiányos*, sok közülük nem egyértelmű. Így aztán lényeges történelmi események, a cigányság sorsát irányító tények maradnak homályban, vagy legfeljebb hipotéziseket fogalmazhatunk meg.

A cigányság őshazája, a nyelvészek számottevő részének feltételezése szerint, *Észak-India*. Nyelvük szerkezete, szókincsük alapvető része, antropológiai jellemzőik mind ezt látszanak bizonyítani. Az újabb szakirodalomban ellenvéleménnyel nem is találkozunk. Azok a korábbi hiedelmek, hogy a cigányok Egyiptomból vagy Nubiából, illetve Etiópiából vagy a Közel-Kelet valamely területéről származtak volna, nem csupán tarthatatlannak, de a legcsekélyebb bizonyítékkal sem támaszthatók alá.

Nem tudjuk, mikor és miért „hagyták el a cigányok Indiát”, de jogos feltételeznünk, hogy – a népvándorlás utolsó hullámát követve – legkésőbbben a XI–XIII. században jutottak el a *bizánci birodalomba*. Nyelvük görög jövevényszavainak nagy száma alapján indokolt az a feltételezés, hogy itt új hazára leltek, és hosszasan tartózkodtak e területen.²

Egy régi perzsa monda szerint az V. században uralkodó Bahram iráni sah tízezer zenészt hivatott birodalmába a szomszédos Indiából, országa széles néptömegeinek szórakoztatására. E monda történeti magva feltehe-

tőleg a cigányok bevándorlása Iránba, amely körülbelül erre az időre tehető. Az ókori indiai domba népcsoportnak – amelyből a cigányok feltehetőleg származnak – ma is Kasmirban és a szomszédos Karakorumban lakó leszármazottai a *domok*, akik mellékkereset gyanánt szintén a zenélést és a kovácsmesterséget folytatják.³

Vitatott annak az 1260-ból származó levélnek az értelmezése, amelyet II. Ottokár cseh király küldött a pápának, és amelyben beszámol róla, hogy IV. Béla magyar király ellene vonuló seregében – egy sor egyéb vazallus népcsoport mellett – cigányok is voltak. (A levélben szereplő *gingari* szót egyesek a *cingari* – cigány, mások a *bulgari* – bolgár értelemben fordítják.) Ebből a századból más forrás még nem beszél Európában cigányokról.

Az 1300-as évek elején Szerbiában hallunk cigány rabszolgákról: 1348 táján a havasalföldi vajda ajándékoz 40 cigány családot a tismania kolostornak.

A görög kultúra és a keleti egyház területén ebben a században másutt is említenek cigányokat: Cipruson először 1332-ben. Korfuban 1346-ban, majd később több más alkalommal is; Kréta szigetén 1322-től kezdődően; Naupliunban 1398-ban, s ez utóbbi irat a cigányok korábbi jogait erősíti meg.

A kelet-római birodalom mindenestre olyan államforma volt, amelyben bárminemű félautonóm népcsoport számára lehetett hely és szerep. A huzamos belviszályok, a keresztes hadjáratokkal járó háborús állapot és a XI. század végétől kezdve a törökök elleni harc lehetetlenné tette az ország ellenőrzését, meggátolta a feudális fejlődést, és emelte minden fegyverforgató vagy fegyverkészítő kéz értékét. Elképzelhető, hogy a cigányok így megbecsült szerephez jutottak. Biztos azonban, hogy az efféle zavaros viszonyok között az államhatalom aligha veszélyeztette a cigányok létét.⁴

A cigányok magukról azt tartották, hogy „Kis Egyiptomból” érkeztek, és Rómába kell menniük, hogy őseik bűneiért vezekeljenek. A nyugat felé vonulók szekerekben laktak, keleti részük pedig fekete színű sátrakban. A XIV. században eljutottak a Balkán félszigetre.

Az európai cigányság magja görög területen keletkezett. A mai Románia, Szerbia, Magyarország, Csehország, a német területek, Nyugat- és Észak-Európa, majd innen továbbhaladva Lengyelország és Észak-Oroszország voltak állomásaik.

Az évezredek óta vándorló cigányság, csoportokra szakadozva, egyrészt elvesztette a „közös haza” eredettudatát, anyanyelve a befogadó országok nyelvéből sok elemet olvasztott magába, másrészt erősen ragaszkodott életmódbeli hagyományaihoz. Így, ahol letelepedtek, szembetűnőbb volt elkülönültségük, mint hasonlóságuk. Nyilván ez is hozzájárult ahhoz, hogy a XVI. század elejétől elkezdődött tömeges üldözésük.⁵

Mégis a kelet-római császárság gyengesége lehetett az az ok, amely a cigányokat új vándorútra indította. A győzedelmesen terjeszkedő török hatalom a XIV. század második felében sorra foglalja el Trákiát, Havasalföldet, Boszniát, Macedoniát. 1336-ban a szultán Nikápolynál Zsigmond király seregét veri tönkre. A Balkán és Kis-Ázsia közel négy évszázados török uralom alá kerül. Elég ok ez menekülők nagy csoportjainak elindulására, különösen, ha azok sem rabszolgák nem voltak, azaz uruk nem kötötte őket, sem gazdagok, akik sajnálták volna földjüket, jószágaikat prédára hagyni.

A cigányok 1416–17-ben nagy számban jelennek meg Európában: előbb Magyarországon, majd innen kirajzva a *Német-Római Birodalom* számos városába. Brassó város 1416. évi számadásaiban szerepel, hogy „Egyiptomi Emaus úrnak és társainak 10 dénárt, 2 dénár árért szárnyast és 6 dénár értékben a városi magtárból terményeket” adtak. A szintén erdélyi Horváth András háztartás könyveinek 1417. évi bejegyzése szerint „40 juhot adtak az Egyiptomból jövő szegény zarándokoknak, hogy majd Jeruzsálembé visszatérve, lelkeinkért imádkozzanak”. Nagyszeben szász grófja juttat 1418-ban „a Szentföldről jövő embereknek 8 dénár értékben ételmet és lovaik számára takarmányt”.

Magyarország azonban csak első állomás ezen a vándorúton. A „szegény zarándokokkal” mindenki együtt érez. Anyagi támogatást kapnak és ajánlóleveleket. A nádor Garai Miklós ajánlja őket Zsigmond királynak és a német-római császárnak, aki éppen a konstanzi zsinaton vesz részt. A cigányok útjukon már császári menlevéllel utaznak, melyet Zsigmond 1417-ben, a Genfi-tó partján fekvő Lindauban állított ki számukra.⁴

Királyi szabadságlevél 1423-ból: „Mi, Zsigmond, Magyarország királya ... László, a cigányok vajdája és azok, akik hozzá tartoznak, alázatosan kérték megkülönböztetett jóakaratumk nyilvánítását. Kérelmüket nem utasítottuk vissza, amit jelen levelünk is tanúsít. Tehát ha nevezett László vajda és népe birodalmunk bármely városában, falujában szállást kér, elrendeljük, hogy bizonyítsátok nekik hozzánk való hűségüket. Védellemezzétek őket, hogy László vajda és cigány alattvalói sérelem nélkül tartózkodhassanak falaitok között.”⁶

A menlevél azonban, noha a cigányság első részletes történeti dokumentuma, mind tartalma, mind valódisága tekintetében rendkívül problematikus. A menlevelet a kortársak és az ezután következő két-három évszázad fenntartás nélkül hitelesnek fogadták el. Feltételezték, hogy a cigányok vagy vezetőik bejutottak az évtizedek óta cselszövésbe bonyolódott *Gara nádor* elé, majd éppoly egyszerűen Zsigmond császárhoz. Alig elképzelhető szerencsesorozat. Végleg hihetetlen azonban, hogy ugyanazt a menlevelet birtokosaik a következő két esztendő folyamán Európa legkülönbözőbb pontjain mutatják fel: még 1417-ben Hildesheimban, Magdeburgban, Soestben és egy sor keleti-tengeri városban, 1418-ban Meissenben, Lipcsében,

Hessenben, a Majna melletti Frankfurtban, a svájci Hargauban és Zürichben, Strasbourgban, 1419-ben a franciaországi Sisteronban. Több beszámoló szerint a „vezeklők” vagy „zarándokok” mintegy háromszáz fős csoportban utaztak, asszonyaik, gyermekeik kocsikon kísérték őket. Tehát egész családok voltak úton. Ezért nehéz elképzelni, hogy két év alatt több mint 4000 km utat tettek meg.⁷

Feltevések azonban vannak arra vonatkozóan, hogy a cigányok hamarabb megjelentek Magyarországon. A végek a feudális államokban korántsem jelentették azt az áthághatatlan választóvonalat, mint napjaink országhatárai. A hűbéri államhatalom erősen őriztette a kereskedelmi útvonalak vámszedőhelyeit, ennél keményebb és szélesebb körű ellenőrzésre azonban csupán háború, határszéli villongások vagy járványok esetén került sor. A monarchiák alattvalói viszonylag szabadon járhattak át egyik országból a másikba. Az írásbeliség általános elterjedését megelőzően (sőt még azután is hosszú ideig) a passus, az útlevél értelemszerűen nem töltötte be ellenőrző-nyilvántartó funkcióját.

A népmozgást lényegesen befolyásolták a hódító vagy védekező hadjáratok, a nagyhatalmak politikai expanziója és a föld népének egyéb megélhetési gondjai (aszály, fagy, állatpusztulás). A fogadó országok általában szívesen látták a beáramló csoportokat: azok földművelő munkáskezet jelentettek számukra, vagy végvidéki védekezésre felhasználható fegyvereseket. Így aztán – ahogyan Európa majd minden államában – hazánkban is gyakran jelentek meg különböző népcsoportok, vándorló menekültek. Ezek, amennyiben nagyobb tömegben érkeztek Magyarországra, igényt tartottak az államhatalom gyámkodására, az uralkodók pártfogására. Megjelenésük írásos bizonyítékokkal dokumentálható (útlevelek, átutazó levelek, oltalomlevelek vagy privilégiumok formájában), így betelepülésük könnyen datálható. Többek között ilyen népcsoportként vert gyökeret hazánk területén a kunság.

A fokozatosan beszivárgó népelemek jelenlétének kezdetét azonban szinte lehetetlen meghatározni. Ilymódon a sok feudális kori telepes és menekülő között érkező cigány népet sem, mely feltehetően az ázsiai nagybirodalmak alakulásának következményeként kezdte meg évszázados vándorútját Indiából Európa felé. A cigányság nem egyszerre érkezett hazánkba: megtelepülése (vagy legalábbis államhatáraink közötti megállapodása) több évszázadot vett igénybe. Kutatóink régi problémája: mióta élnek Magyarországon cigányok? Többen állást foglaltak amellet, hogy ez az időpont az Árpádok uralmának idejére tehető. Enessei György szerint Joannes Bárdosy II. András korára tette jelenlétük kezdetét. Feltehető, írta, hogy András szentföldi hadjárata során csatlakoztak egyes cigánycsoportok a hazatérő magyar sereghöz. Adriano Colocci közölte cigányokról szóló művében II. Ottokár cseh király IV. Sándor pápának írott levelét, melyben beszá-

molt IV. Béla magyar király fölött Morvamezónél aratott győzelméről. E leírásban, Colocci vitatott vélekedése szerint, a magyar sereget alkotó népelemek fölsorolásakor megemlíttette a cigányokat is. Lehetségesnek tartják, hogy már ez idő tájt nagyobb cigányközösségek éltek (vagy legalábbis katonáskodtak) Magyarországon. Csontos János Enessei nyomán Szászkyt is felidézte. Enessei értelmezésében Szászky Kun László uralkodása idejéből lelt nyomokat. Ettől fogva sűrűsödnek a bizonyítékok. Az Anjouk (elsősorban Nagy Lajos) mindennaposá vált hadjáratai, ezek között is a balkáni háborúk bő lehetőséget biztosítottak a kapcsolatteremtésre, a magyarokhoz csatlakoztak. A fentebbi állításokat a tudomány mind ez ideig nem bizonyította.

A cigányság magyarországi megjelenésének időpontjára vonhatunk le bizonyos következtetéseket településeink vizsgálatából is. A számos „cigány” község feltehetően nem véletlenül nyerte el nevét. Így többen idézik Egyházas-Czigányt, melynek létéről 1377-től biztos adataink vannak. (Magyarország vármegyéi és városai. Szerkesztette: Süklay János és Borovszky Samu. Bp. 1896. 347. old.) Okmányok bizonyítják, hogy Czigány nevű település volt már hazánkban 1329-ben, 1381-ben és 1409-ben is, (Csánki Dezső: Magyarország történeti földrajza a Hunyadyak korában. Bp. 1890.) A cigány (Zigány, Zigan, Czigány) nemzetséget 1373-ból származó oklevél említi. Ebben a nádor meghagyta a leleszi konventnek, hogy Zigány Domokos fia, László ügyében folytasson le vizsgálatot. Néhány évvel később Nagy Lajos adott ki parancsot Zigány László keresetének kivizsgálásakor alkalmazandó inkvizícióra, szintén a leleszi konventnek. Nem véletlen, hogy a Zigány családnevű nemzetségek Zemplén és Szabolcs vármegyékben fordultak elő, ahol a hasonló nevű helységek is találhatóak. Zigány László például arra panaszkodott, hogy Zigány Mátyás és István a már említett Egyházas-Czigány nevű birtokára rátörtek, tisztjét megölték, házat fölverték. Erről az Egyházas-Czigányról tartotta a történetírás, hogy alapítói, egykori lakosai mind cigányok voltak.⁸ Kutatók rámutattak arra is, hogy jelentős helységről lehetett szó: csak a nagyobb települések jutottak saját egyházhoz. Szalay Béla bizonyítottan vélte, hogy a cigányok a XIV. században már jól ismert vendégei voltak hazánknak. Tömeges megjelenésük azonban mégis a XV. század elejére tehető. Ez idő tájt bukkant fel a városi jegyzőkönyvek keletről jött szegény vándorokról tett bejegyzései, melyek egyben a nekik folyósított segélyeket is regisztrálták.⁹

A cigány létforma és a feudális társadalom fejlettségének szintje közötti távolság Középkelet-Európában jelentősen kisebb volt, mint nyugaton. Európa középső és keleti fele megkésett gazdasági-társadalmi fejlődés útját járta ekkor. Túlzás lenne azt állítani, hogy II. Lajos országglása idején a magyar államvezetés jól szervezett, a politikai élet rendezett, a közbiztonság pedig garantált lett volna. De a mohácsi csatavesztést követően teljes lett a

zűrzavar az országban. Ebben a politikai zűrzavarban, a Habsburg- és törökellenes küzdelmek országvédő törekvéseinek sűrűjében vajmi keveset törődött a magyar társadalom, de különösen a politikai vezetés a határtól határig kóborló cigányokkal. A török hódoltság másfél évszázadában, amikor is a cigányok nemhogy gondot okoztak volna, de kifejezetten hasznot hajtottak a törökellenes harcokban. Csavargó kumpániák a korabeli hírszolgáltatás gerincét képezték, kémeik rendszeresen tájékoztatták patrónusaikat a török mozgásról, alsóbb szinten kitapasztalható terveiről.

Egyik fő foglalkozásuk a vas- és pléhmunka volt, közreműködtek a fegyverkészítésben és -javításban, az útkarbantartásban. A lőfegyverkészítéssel összhangban sokfelé a hadseregben fegyvermesteri, tüzéri feladatokat is elláttak. A lovasokra jelentős feladatokat szabó korabeli hadviselés egyik kicsiny, ámde fontos elhárító fegyvere volt a lovasokat lesántító sulyom, melynek gyártásában a cigányok jeleskedtek. Azonban már ekkor különbséget kell tennünk a meglepedett és a kóborló életformájukat megtartó cigányok között. Számos dokumentum árulkodik arról, hogy a cigányság nem is jelentéktelen része a vándorló csoportokról leszakadva meglelepült az erdélyi és a Habsburg vagy török fennhatóságú területeken. A hódoltsági cigány lakosságról Mészáros László tájékoztatta a tudományos közvéleményt értékes adatokat tartalmazó, alapos tanulmányaiban.¹⁰ A hódoltsági cigány lakosság a vasművesség és a zenélés mellett számos foglalkozást űzött: sátorvetők, borbélyok, pribékek, hóhérok, kémeik és futárok voltak, hivatásos kalauzként tevékenykedtek vagy éppen vásári felügyelőséggel bízták meg őket. Az összeírások vizsgálata alapján Mészáros László figyelmeztetett a cigány lakosság nagymértékű fluktuációjára, amiből ő arra a következtetésre jutott, hogy a kóbor-nomád életmód sok évszázados szokásával még az átmenetileg letelepült cigányság sem tudott véglegesen szakítani.

Erdélyben sok szempontból különleges helyzete volt a cigányságnak. Az egykori magyar királyság területéből egyértelműen Erdélyben élt a legtöbb cigány. Az erdélyi fejedelemség sokkal biztonságosabb megélhetést nyújtott, mint a háborúzó másik két országrész. Ugyanakkor folyamatos volt az utánpótlás is: a román fejedelemségből állandóan áramlottak befelé a cigánycsoportok, melyek Magyarország nyugati területeit is Erdélyen keresztül érték el.

A meglehetősen nagy lélekszám következtében az erdélyi fejedelemségben többet is foglalkoztak a cigányok helyzetével. Több országgyűlésen szerepelt napirendként a cigányügy, számos, kifejezetten cigányokra vonatkozó törvénycikk született. Erdély sajátos rendi és nemzetiségi struktúrájánál fogva is egyébként is türelmesebb volt a felbukkanó új etnikumokkal. A magyar (székely), szász, román lakosság együttélése kitermelte a cigányokkal szemben is tanúsított nagyfokú toleranciát.

Anélkül, hogy az erdélyi cigányok életmódjának részletesebb elemzésébe kellene bocsátkoznunk, megállapítható, hogy Magyarország e keleti tartományában a lakosság és a cigányok közötti feszültségek meg sem közelítették a többi országrészben tapasztaltakét.

Az ország középső és nyugati részén a problémát nem a megtepedett cigányság és a falvak, városok lakosságának ellentétei jelentették. Nem a cigányokkal kapcsolatos előítéletek kialakulására, a lakosság és a cigányszokások, közösségek összeütközéseire, ennél sokkal összetettebb problémakörre, jóval több dimenzióra vezethetők vissza a feszültségek.

A magyar feudális társadalomban a cigánykérdés két szokásrendszer (cigány közösségek és helyi lakosság), valamint két politikai felfogás (az adóztató felvilágosult abszolút állam és az autonóm szabadságban élő közösségek) közötti összeütközést jelenti. Ez azonban a cigány ügyeknek csupán a felszíne, a tények konstatálása, a diagnózis megállapítása. Az okok, a probléma gyökereinek ismerete nélkül a megoldás útjai is homályban maradnak. S ennek ált következményévé, hogy a cigánykérdés megoldását adminisztratív úton, közigazgatási eszközökkel akarták megoldani.

A XVI–XVII. század magyar társadalmában a cigányság nem szembetűnő etnikum. A társadalom alsó rétegeibe mosódó, azokkal egynek tekintett közösségek halmaza. (Lásd Debrecenben a vákáncsosok helyzetét.) Nem üldözik jobban őket, mint bármelyik kóbor hajdút vagy szegénylegényt, senki sem tart igényt arra, hogy beavatkozzon szervezetük életébe, megváltoztassa szokásaikat. Maguk a csoportok megszokták és tudomásul vették, hogy a magyar társadalom megtűri és hallgatólagosan elfogadja életmódjukat, szokásaikat. A cigány életforma így konzerválódott.

Az uralkodó osztály a cigányközösségeknek a már említett előnyeiből profitálva, avagy pusztán humanizmusból ennél jóval többet tett: jogszabályokkal védte a cigányság autonómiáját. Zsigmond német-római császár szabadalomlevele saját normáik szerinti ítélkezési kiváltságot biztosított számukra. Máriának, Zsigmond feleségének is ismeretes egy Diósgyőrből keletkezett cigányvédő menlevele.¹¹ Hunyadi Mátyás a sebesszéki cigányoknak állított ki 1487. április 8-i kelettel egy privilégiumlevelet, melyben „régteől fogva fennálló” jogait erősítette meg. Nagyszében városa erődítési munkálataiban, valamint esetleges védelmében való részvétel fejében fölmentette őket mindenféle közmunka végzés alól, továbbá adómentességüket garantálta. II. Ulászló *salvus conductusa* 1496-ból származik (oltalomlevél). Izabella két pátenlevele (kiváltságlevél) fővajdai állásokról rendelkezett (1557-ben). Báthory Zsigmond Mátyás oklevelét erősítette meg 1583. szeptember 29-én. Alsóbb szintű tisztségviselők, főispánok, vármegyei előljárók is támogatták a cigányok csoportjait; a kor szokásainak megfelelően protectionalisok, azaz oltalomlevelek segítették mozgásukat, vándorlásukat, beilleszkedésüket. Többek között ilyen volt Homonnai Drugeth

György kiváltságlevele az ungvári cigányok részére, vagy Thurzó György nádor 1616. február 20-i oklevele. Hasonlóképpen Eszterházy Jánosé (1675), Eszterházy Ferencé (1697), Eszterházy Péteré (1717), vagy Eszterházy Ferencé (1719, 1723, 1740) stb. Az uralkodó osztály tagjainak támogatása ugyanabba az irányba hatott: tartósítani segítette a cigány szokásokat. Ez a segítség a politikailag zavaros időkben elegendő volt ahhoz, hogy „átvészeljék” a XVI–XVII. századot.

Mindezek következménye, hogy a cigányság mintegy „külön történelmet” élhetett a magyarokon belül: érintetlenül és szabadon mozgott az ország területén és a társadalomban. S ezt az önálló létet, saját történelmet szüntette meg egycsapásra a XVIII. század rendeleti szabályozása, a Habsburgok „felvilágosult” cigánypolitikája.

A bécsi udvar cigányokkal kapcsolatos elképzelései Európa kisebbségi véleményét tükrözték. Átfogó koncepció a Habsburg-birodalomban Mária Terézia uralkodásának idejére alakult ki. Oka: az adóztatás igénye, de szerepet játszott a romló közbiztonság, a cigányok távoltartása is az örökös tartományoktól. Fontos feladat volt az adóalanyok számának növelése, az alsóbb rétegek jobbágyságba olvasztása. A homogén tehervállalók tömegének igénye egyet jelentett a cigányság számára az asszimilációval.

A történeti irodalom hagyományosan dicséri vagy dicsóíti Mária Terézia és II. József cigányrendeleteit. A korábbi művek főként „humánus megoldása” és a „felvilágosodott” eszmék alkalmazása miatt. Újabban a rendeletek erkölcsi megközelítését helyeslik a szerzők. A Habsburg-uralkodók valóban humánusabban jártak el nyugat-európai szomszédainknál, de a cigányság adottságaihoz és lehetőségeihez képest már nem humánusan. A XVIII. századi nagy kísérletek, nézetünk szerint, e kérdésben hibát hibára halmoztak.¹²

A nyugati szomszédoknál még rosszabb a helyzet. Mesék és legendák fűződnek érkezésükhöz, vándorlásukhoz. Később elkomorodik a történet. A kínzás, az üldöztetés, a módszeres irtás már nem kedvez a szelíd képzetnek. Üldözésük legvalószínűbb oka az volt, hogy ebben az időben már szilárd alapokon nyugvó feudális államok voltak Európában, amelyek minden eszközzel védték a magántulajdont. A cigányok körében viszont még a feudalizmus előtti életforma uralkodott. Nem ismerték el és nem tisztelték a magántulajdont és a törvényeket, „osztály nélküli” társadalomban éltek, vándorló életmódot folytattak.

Németországban 1497-ben az addig császári menlevél alapján védelmet élvező cigányokat üldözni kezdték. Angliában 1501-ben, Franciaországban 1565-ben, Dániában és Svédországban 1662-ben, Poroszországban 1711-ben, 1713-ban, majd 1725-ben sorra születtek a cigányok letelepedését halálbüntetéssel vagy csonkítással tiltó törvények. I. Frigyes Vilmos porosz király 1725-ös rendelete értelmében „minden cigány, aki elmúlt 18 éves, és a po-

rosz állam területén találtatik, kegyelem nélkül felakasztandó". Poroszországban még 1772-ben is jelentek meg olyan rendeletek, amelyek jogossá tették a cigány férfiak lelövöldözését, asszonyaik megvesszőzését és megbélyegzését. Egyes források szerint Erzsébet királynő idejében 18 ezer cigányt akasztottak fel Angliában.¹³

Spanyolországból a mórokkal és a zsidókkal együtt a cigányokat is kiutasítják és üldözik (1492, 1499. évi törvények), Németalföldön V. Károly törvényei értelmében úgy üldözik őket mint pogányokat. Franciaországban a XVI. század majd minden évtizedére esik egy-egy súlyos cigányellenes országgyűlési határozat, mígnem XIII. és XIV. Lajos erős központi hatalma valódi irtóhadjáratba kezd ellenük. Még a pápa is kiutasítja őket az Egyházi Állam területéről. A svéd Uppsala első lutheránus érseke, Laurentius Petrie pedig körlevelet küld szét, hogy „egy pap se foglalkozzék a cigányokkal, se halottaikat ne temesse, se gyermekeiket ne keresztelje” (1560). A cigányok már nem csupán törvényen kívüliek, hanem a bűnösök régi és intézményes menedékei, az egyházak is megtagadják őket.

Magyarországon a kapott kiváltságok igen különbözőek, tulajdonosaik jövője szempontjából is eltérő a jelentőségük. Például II. Ulászló Polgár Tamás cigány vajdának ad szabadságlevelet (1496), mert népével hadiszert gyárt a pécsi püspök számára. Polgár Tamás már *szabad polgárrá* válik – nem nemessé, nem városi polgárrá, de függetlenné, azaz a jobbágyoknál kétségtelenül előnyösebb státusba kerül. Ugyanez a helyzet a Thurzó György nádor által kiállított menlevél esetében (1616. február 10.). Előfordul azonban a letelepítés, sőt szabad telkek juttatása is, Bethlen Gábor például Czigány Hegedüs Györgynek adott földet. De a nagyszebeni cigányok egyszerűen a városi jog és bíraskodás hatálya alá lettek utalva.

A fémmegmunkálás végigkíséri a cigányok történetét, a *Dózsa* számára trónt és koronát kovácsoló cigány kovácstól a török elleni harc vagy *Rákóczi* fegyverkovácsáig. Nem kevesebb megbecsülést biztosító foglalkozás volt az erdélyi aranymosás, ami bizonyos autonómia megőrzéséhez is hozzásegített (közös adózás). A XIV. század elejétől pedig egyre gyakoribb a cigányok zenészként való alkalmazása: katonai síposnak éppúgy felhasználták őket, mint mulatságokon (például 1525-ben a hatvani országgyűléskor), vagy díszfelvonulásokon (például 1599-ben a moldovai Mihály vajda gyalufelhérvári győzelmi meneténél). Számos főúr állandó cigányzenekart tartott. A cigányzene a paraszti és polgári mulatságokon is gyorsan terjedt.

A XVIII. század közepétől a cigányok sorsában gyors és jelentékeny változás áll be. Ebben mind a politikai, mind a szellemi élet változásai közrejátszottak. A török hatalom megállíthatatlanul hanyatlik. Ez Nyugat-Európában is olyannyira nyilvánvaló, hogy egy bíróság azzal helyez cigányokat szabadlábba, hogy már aligha akarják Drezdába vezetni a törököket. Tárgyatalanná válik tehát a kémkedés miatti vád.

A politikai változások a XVIII. században Magyarországon is új helyzetet teremtettek a cigányok és a cigánykérdés rendezésére. Az európai országok között a legátfogóbb munkát Mária Terézia és II. József végzi. Az évszázad a török pusztítás helyrehozatalával, az államrend és a közigazgatás helyreállításának, a vagyoni és tulajdonviszonyok tisztázásának és az elnépteledett területek betelepítésének a jegyében múlik el. Az ország déli és délkeleti megyéiben románok, szerbek és cigányok áramlanak. A cigányok ellenben nem ragadnak meg, hanem otthagya a Bánátban kapott földet (1761., 1763.), tovább vándorolnak. Ez azt is jelenti, hogy a magyarországi cigányságon belül a letelepedett, dolgozó és adózó, többé-kevésbé beilleszkedett csoportokkal szemben megnő a vándorcigányok aránya. A cigányság mind a viszonyok változása, mind létszámának növekedése miatt egyre súlyosabb társadalmi problémát jelent. Mária Terézia és még inkább II. József aligha kételkedett abban, hogy a cigánykérdés megoldására tökéletesen elegendők humánusnak ítélt törvényeik és politikájuk. A nagyszabású rendelkezés alapelve, hogy természete szerint minden ember egyforma. Ebből kiindulva a cigánypolitika első célkitűzése mindennemű megkülönböztetés megszüntetése volt. Mária Terézia 1761. november 31-i döntése szerint még a cigány név alkalmazása is tilos. Helyette, ha mindenáron külön névre van szükség, *újjparasztot*, vagy *újmagyart* kell mondani.

Az egyenlőség a bécsi centralizmus felfogása szerint egyenlő teherviselést, sőt az államszervezethez való egyformán engedelmes hozzáidomulást is jelentette. A cigányok számára ez konkrétan a *vándor életmód tilalmával* járt. (Elvi tilalom: 1761; országon belül is útlevél-kötelezettség: 1767; mindennemű mozgás, búcsú- és vásárlátogatás tilalma: 1783.) Igaz ugyan, hogy a törvények nem a mozgás tilalmára, hanem a letelepedés szükségességére helyezték a hangsúlyt, azaz nem büntethető, hanem nevelő célzatúak voltak. Az is igaz azonban, hogy merevségüket csak naivságuk múlta felül. Az 1773. évi rendelet kötelezi a megyéket, hogy minden sátorban élő cigány családnak szilárd házat adjon, hogy a sátrakat rombolja le, hogy a szilárd házat otthagyo cigányt csavargóként büntesse stb. Arról viszont nem esik szó, hogy a megyék honnan vegyék e házakat. Természetes, hogy a rendeletnek ez a része sohasem vált valósággá.¹⁴ A jogalkotó felismerte azt a tényt, hogy a cigányok (leginkább persze a kóbor cigányok) veszélyessége életmódjukból adódik. Vándorlásaik fölszámolásával, az ezt elősegítő feltételek megszüntetésével elejét lehet venni kóborlásuknak, s az ebből eredő, összeütközéseknek, bűncselekményeknek is. Ezért hát koncepciója döntően a sajátos cigány életmód ellen irányult. Rendeletek tilalmazták a lótarást, a cigánynak útlevele sem lehetett, nem viselhetette hagyományos öltözetét; a magyar paraszt ruháját kellett magára öltenie. Leromboltatták putrijaikat, szétszakították családjaikat, hogy a gyerekek tisztas paraszti házhoz kiadva munkát és „becsületet” tanuljanak. A „javíthatatlanokat” besorozták a csá-

szári ezredékbe. A kompániákat erőszakkal szétbomlasztották, lakhelyeket jelöltek ki mindegyiküknek. II. József még a cigányul beszélőket is botozással büntette. Ez volt tehát a „humánus” megközelítés. Az intézkedések az első pillantásra is embertelenek, még akkor is, ha nem tudjuk: a cigányságot lehetetlenre kényszerítették. Arra, hogy évszázadok konzerválta szokásait egyik napról a másikra levetkezze, hogy váljon meg családtagjaitól, felejtse el nyelvét és zenéjét. A pátensek jelentős része már kibocsátáskor halálra volt ítélve éppen e koncepció problémája miatt.¹⁵

A cigányügyi rendeletek (Regulatio Zingarorum) nem voltak minden esetben humánusak, de kegyetlenek sem a szomszédos államokhoz viszonyítva. Figyelemre méltó, hogy nálunk a XVIII. századi boszorkányperek idején sem merült fel a jövőmondó cigányasszonyok boszorkánysággal való gyanúsítása. Egyetlen alkalommal fordult elő ártatlan cigányok tömeges kivégzése. 1782: Kemencze, Báth és Csáb községek környékéről huszonöt év alatt huszonnyolc ember tűnt el. A cigányokat gyilkosságok sorozatával gyanúsítják, kínpadon vallatják, mígnem egyikük fájdalomában fölkiált: „hát megettük őket!” Egyszerre végeztek ki közülük negyvenegyét kerékbetöréssel, felnégyeléssel. A tömeges irtásnak József császár kiküldött megbízottja vetett véget, aki egyben azt is megállapította, hogy az eltűntnek hitt egyének közül egy sem hiányzott. Péchy főispánt büntetésül elbocsájtják hivatalából (Hont megye).¹⁶ A főispán elbocsájtása véget vetett ugyan a vérengzéseknek, de a halottak nem támadtak fel.

Az elmondottakban bennefoglaltatik a felvilágosult abszolutizmus kísérleteinek sikertelensége is. Az adminisztratív módszerek nem vezettek el a megoldáshoz: a cigányügy továbbra is úgy maradt, a feudalizmus egyik hagyatéka a burzsoá társadalom számára. Végezetül beszélni kell a cigánykérdés megoldását rendkívüli módon megnehezítő tévedésekről is. Az állami adminisztráció (de általában a lakosság is) nem tett különbséget a cigányság két rétege: a megtelepült és a kóbor cigány között. Ezért a különböző intézkedések egymást keresztezték, pozitív és negatív hatásaik egymást oltozták ki. Csak egyetlen példa erre: a cigányösszeírások az esetek legnagyobb százalékában azokról szóltak, akik már gyökeret vertek valahol. Lehet, hogy még életmódjuk nem egyezett a helybeliekével, lakáskörülményeik, munkavégzésük különbözött, de már a helység lakói voltak. A feudális kori cigánykérdés kialakulásának fontos elemei voltak a cigányságnak a magyarországi népességtől *elütő rasszjegyei*. Természetesen nem magukban, hanem összevetve a főntebb leírtakkal. A bevándorló oláh-cigányok magatartását a helyi lakosság rávetítette az összes cigányra: a közös antropológiai vonások azonos megítélést alakítottak ki valamennyiőjükkel kapcsolatban. Az ilymódon kialakuló előítélet pedig beláthatatlan következményekkel járt, alkalmanként már a faji kérdés irányába tolta el a beilleszkedési problémák mérlegelését.¹⁷

A kapitalizmus korának elején a cigányság lélekszámáról pontos adatot nem tudunk. Készült ugyan felmérés, de nem megbízható. Az 1873-as cigányszámláláskor 214 ezer cigányt jegyeztek fel, az 1893-as számláláskor 275 ezret. Ugyanakkor a hivatalos népszámlálás – mely tízévenként volt esedékes – 1880-ban 78 ezer, 1890-ben 96 ezer, 1900-ban 61 ezer, 1910-ben 121 ezer cigányról beszél. Épp a századforduló táján figyelhető meg két nagyon erőteljes népmozgás: ki- és bevándorlás. Jelentős elemként kell figyelembe venni, hogy az állami népszámlálás bevallás alapján történik. Ezenkívül nem elhanyagolható tényező az országon belüli kóborlók összeírasi bizonytalansága. Romániából érkezők újabb csoportjai is szaporították a cigányság létszámát (az 1855-ös romániai cigány rabszolga-főlszabadítás után). A század utolsó évtizedeiben József főherceg jelentős anyagi áldozatok árán igyekszik vándorcigányokat letelepíteni, kisjenői és alcsuti birtokainak egy részét erre szentelve. József főherceg maga is megtanult cigányul, nevéhez fűződik az első magyarországi cigány nyelvtan összeállítása, s ő kezdeményezte a legrészletesebb felmérést, amely 1893-ban az akkori Magyarország területén élő cigányok számáról, lakás-, foglalkozási és iskolázottsági viszonyairól készült. József főherceg kísérletét a társadalom inkább gyanakodással, mint bizalommal figyeli, és mikor sikerei átmenetinek bizonyulnak, azonnal kész az ítélet: „a cigányokkal semmit sem lehet kezdeni”. A főherceg ugyanis csak akkor hagyott fel a telepítési kísérlettel, amikor Libits Adolf jószágkormányzó azt jelentette, hogy a gazdasági cselelédek ellenséges szemmel nézik a cigányokat, akik semmit sem dolgoznak, minden alól kivonják magukat, és a környékbeli falvakat fosztogatják, mégis temérdek kedvezményt kapnak.¹⁸

Az 1893-as összeírás beszédes adatai azért fontosak, mert velük lehet csökkenteni az előítéletet a cigányok múltjával kapcsolatban. A felmérés időpontjában, tehát 1893. január 31-én, 274 940 cigányt írtak össze az országban.

Ebből:

– állandóan letelepedett	243 432 fő	88,55%
– huzamos tartózkodó	20 406 fő	7,42%
– vándorló és egyéb	11 102 fő	4,03%

A cigányok jelentős része (38,2 százaléka) Erdélyben élt. A mai Magyarország területén Baranya, Heves, Szabolcs-Szatmár, Hajdú-Bihar és Borsod-Abaúj-Zemplén megyék egyes részein találtak nagyobb számban cigány lakosságot. (Megjegyzem, hogy cigányságunknak csaknem fele ma is ezekben a megyékben él.)

Az a tévhit, amellyel sajnos még ma is találkozunk, hogy a cigányok megőrizték nomád vándor életmódjukat, mégpedig azért, mert valamiféle

vándoröszön hajtja őket – nem felel meg a valóságnak. Hiszen már a múlt század végén 88 százaléuk letelepedett. Valószínűleg Mária Terézia letelepítési intézkedésének hatására, az összeírók ugyanis sok cigánylakta falut találtak egyházi és világi nagybirtok területén.

Az összeíráskor szinte szociológiai pontossággal vették számba lakáskörülményeiket, amelyek szerint a cigányoknak

– házban élt	61,74 százaléka,
– putriban, kunyhóban	33,33 százaléka,
– sátorban	3,25 százaléka,
– odúban, vagy egyéb helyen	1,68 százaléka!

Az összeírás kimutatta, hogy az ország tanköteles gyermekeinek 19,35 százaléka nem járt iskolába, de ez az arány a cigányok között 69,15 százalék volt. Megjegyzem, hogy az iskolát nem sokra értékelték a cigányok, hiszen a mesterség apáról fiúra szállt, tradicionálisan öröklődött – mint a parasztságnál is –, ehhez pedig nem kellett iskola.

A cigányság foglalkozási struktúrájára vonatkozóan csak néhány fontosabb adatot említünk meg. Napszámos volt 36,7 százalék, iparos 28,9 százalék, háztartásbeli 10,37 százalék, zenész 9,6 százalék. Ezen túl kisebb-nagyobb számban dolgoztak egyéb területeken is. A foglalkozás nélküliek arányát 7,54 százalékban állapította meg a felmérés. Meg kell jegyezni természetesen, hogy a munkavégzést, annak rendszerességét a kor színvonalának megfelelően kell értelmeznünk, hiszen akkoriban népes szegényparaszti rétegek is munka nélkül voltak az év jelentős részében.

Mindenesetre az összeírások adatai megcáfolják azokat a még ma is élő hiedelmeket, hogy a cigányok többsége csavargó, hogy élőködőként koldulásból és lopásból élt.

A hagyományos cigány mesterséget folytatók között a legnagyobb számban a zenészek voltak, pontosan 16 784 fő, azaz az összes cigány foglalkoztatottak csaknem 10 százaléka. A magyar cigányzenészek a XVIII. század eleje óta a magyar népies zene továbbvívői és jórészt fenntartói voltak, játékkal külföldön is hírnevet szereztek, egyesek szerzeményeikkel is gazdagították kulturális értékeinket. A cigányok életviszonyai között jó volt zenésznek lenni: a társadalomba való bejutás, az érvényesülés szinte egyedüli útja volt. A zeneismeret még a legegyszerűbb falusi muzsikusnak is bizonyos kultúr szintet, relatív társadalmi rangot jelentett.

A másik ősi cigány mesterséggel, a kovácsmunkával foglalkozott a cigány iparosok többsége, 13 ezer fő. Az ország összes kovácsainak azonban már csak 23 százaléka volt cigány. „Városokban sokat perlekedtek ellenük a céhbéli kovácsok – írja Hermann Antal –, de falun, főleg szegényebb vidéken alig volnának pótolhatók. Sok helyen a községek szerződéses ková-

csai, és a községi kovácsházban laknak." Szegkovácsok 1660-an voltak. E mesterség hanyatlása a fahajó kiszorulásával kezdődött, hiszen eredetileg a fahajókhoz készítették a szögeket. Az összeírás idején elsősorban a nagy vasúti építkezésekhez gyártották a sínszögeket.

Az iparosok között nagyságrendben a fémmunkások után a famunkások következtek, ezek közül is elsősorban a teknővájók. Áruik nyírfából készültek, amelyért sokszor az ország másik végére kellett vándorolniuk. Még 30-40 évvel ezelőtt is ők látták el az ország falusi lakosságát a szinte minden háznál nélkülözhetetlen kenyérdagasztó-teknővel, fatállal. De készítettek itatóvályút, orsót, fából faragott pecsétnyomót, fakanalat, vágódeszkát, különböző méretű fatányérokat, tálakat. Áruikat nemcsak készítették, hanem eladásukkal is ők foglalkoztak, többnyire családi munkamegosztásban. A teknővájók száma az egyéb famunkásokkal, seprű- és rostakészítőkkel, kosáfonókkal, meszelőkötőkkel, kötél- és madzagkészítőkkel együtt 10 ezer fő volt.

Sorrendben a legtöbben – mai szóhasználattal – az építőipar területén dolgoztak. Csaknem 5700-an foglalkoztak vályogvetéssel, további 5300-an tapasztással és egyéb sármunkák végzésével, mintegy 4000-en pedig tégl- és cserépegetéssel. E munkák társadalmi igényét reprezentálja, hogy még a felszabadulás előtti Magyarországon is az ország szegényebb vidékeinek parasztágánál nemcsak a melléképületek (istálló, ólak, fészter stb.) voltak vályogból, hanem a házak is.

Jellegzetes cigány iparnak számított még az üstkészítés, üstfoltozás, csengő- és harangöntés, valamint a vándorköszörús munkája. A kereskedők között a ló- és sertéskereskedők mellett találtak az összeírók házalót, zsiárust, ócskaruhást, rongy- és csontszedőt, zöldségeskofát, de más kiskereskedőket is.

Az 1893. évi összeírás adatai szerint tehát a cigányoknak mintegy fele hagyományos mesterségekkel biztosította megélhetését. Persze az így szerzett jövedelem csak a máról holnapra való tengődést tette lehetővé, azt is sokszor úgy, hogy többféle, megélhetést nyújtó tevékenységgel kellett egyszerre foglalkozni. Így párosították sokan a kovácsmunkát a zenéléssel. Akik pedig a hagyományos mesterségekből megélni nem tudtak, azok zömmel osztoztak a nem cigányokkal a különböző napszámos munkákban; kisebb számban voltak a cigányok között bányászok, szövönők, háztartási alkalmazottak, dohánygyári munkások, fuvarosok és – bár igen kevesen – szellemi foglalkozásúak, orvosok, ügyvédek, minisztériumi tisztviselők stb. is.

A cigányasszonyok emberemlékezet óta vadgyümölcsöt, gombát, gyógynövényeket stb. gyűjtöttek, ezekben a munkákba a nagyobb gyermekeket is bevonták. Áruikat vagy piacon értékesítették, vagy házaltak velük, többnyire élelemre vagy használt ruhára cserélték (ma a felvásárlókhoz viszik el-

adásra). Gyakoribb volt, hogy a jobb módú parasztgazdáknál és a polgár családoknál mosást, tapasztást, meszelést és egyéb ház körüli munkát vállaltak, vagy például a lányok háztartási alkalmazottként szolgáltak. A hagyományos cigány mesterséget űző családokban pedig általában családi munkamegosztás volt. A nők is segítettek a madzagkészítésben, a kosár- és kefekötésben vagy az áru értékesítésében.

A cigányok sajátos foglalkozásaikkal több évszázadon keresztül fontos társadalmi szükségletet elégítettek ki, elsősorban a falusi lakosság körében, és ha tömegesen nem integrálódtak is a társadalomba, a gazdasági életben részt vettek, elismerten szükséges funkciókat gyakoroltak. Az adókönyvekben ott szerepelnek az adófizető polgárok között. Egyes feljegyzések szerint nagyobb anyagi és társadalmi megbecsülés jellemezte például a saját mesterségéből megélni tudó cigány zenészt, fuvarost, tenkővájót, kereskedőt stb., mint az uradalmi cselédeket. Vagy például ügyességükről országhatárokon túl is híresek voltak az erdélyi aranymosó cigányok. A XVIII. és a XIX. században feltehetően nem volt túl nagy és lényeges különbség a cigány és a nem cigány népesség döntő többségét kitevő ún. szegényebb rétegek között, még ha ez utóbbiak lenézték is a cigányokat. A nagy szakadék a századforduló táján keletkezett.

A múlt század végén az ipar hazánkban is fejlődésnek indult, megkezdődött egyes termékek sorozatgyártása. A cigányok kézműiparosok voltak: munkájuk természetes jellege következtében képtelenek voltak a tőkefelhalmozásra, nem tudtak lépést tartani a haladással. A lakosság már nem a cigányoktól vásárolta az építkezéshez szükséges szöveget, fúrókat és egyéb termékeket, hanem a gyári árut eladó kereskedelemtől. A század elején a vályogvetést is engedélyhez kötötték, az engedélyek jelentős részét viszont már nem cigányok kapták.

A cigányok által készített termékek iránt tehát csökkent a kereslet, és tevékenységi körük is fokozatosan leszűkült. Helyzetük megítélésénél figyelembe kell vennünk az ország akkori gazdasági helyzetét is, például, hogy 1907-ig másfél millió ember vándorolt ki Amerikába az itthoni munkanélküliség elől.¹⁹

A cigányság éppen ezért a megélhetési lehetőséget a vándorláshoz kapcsolódó tevékenységből biztosította. Olyan munkából vagy iparágból igyekeztek megélni, amely folytatását a vándorlás elősegítette. Ennek megfelelően elsősorban a vándor házziiparból (szőnyegkészítés, teknővájás, illetve ipari szolgáltatásokból, üstfoltozás) éltek. Az effajta munkavégzés azonban – kis volumenéből adódóan – sohasem egyetlen helyhez kötött. A cigányság tehát, ha biztosítani akarta létalapját, vándorolni kényszerült a mainál jóval kisebb községek között.²⁰

Ebben a gazdasági munkamegosztásban azonban a kiegyezés után a cigányok élethelyzetére nagyon erősen kiható változások következtek be.

A szabadversenyos kapitalizmus hatására addig soha nem látott prosperitás bontakozott ki a gazdasági életben: fokozatosan kialakult a gépi nagyipar, amely megrendítette a cigányok piaci pozícióját. Lényeges azonban, hogy ez a gépi nagyipar – a Középkelet-Európát jellemző megkésetttség miatt – korántsem volt olyan fejlett, mint Nyugat-Európában. Ennek pedig két – számunkra lényeges, s az egész időszakban ható – következménye volt:

1. A gépi nagyipar a cigányok iparcikkeit nem tudta maradéktalanul helyettesíteni sorozatban gyártott termékekkel, és ezzel a piacot nem tudta teljes egészében megszerezni tőlük. A létalapjukat veszített vándorlók kénytelenek voltak állandó otthont keresni maguknak. Most is a falvak felé orientálódnak, mint európai történelmük során mindig: a cigányok többsége a falusi gazdák mindenese cselédje lett. Minden jobb módú gazdacsaládnak volt egy cigány mindenese, aki segített a gazdasszonynak a nagymosásnál, a kenderáztatásnál, a meszelésnél, a házimunkáknál, s ellátta a gazdaság legkellemetlenebb munkáit (űrgödörtisztítás, dögtemetés stb.). Fontos azonban kiemelni, hogy a letelepült és falusi cseléddé lett cigányok a korábbi vándorlóknak csak töredékét tették ki, hiszen a gépi nagyipar – gazdasági kényszereszközeivel – nem tudta rábírní az egész vándorcigányságot a letelepedésre.

2. A gépi nagyipar fejletlensége miatt (elsősorban szakképzetlen) munkaerőből sokszorta nagyobb volt a kínálat, mint a kereslet. Nyilvánvaló, hogy a cigánykérdés, tehát a cigányok kóborlása és a tömeges kivándorlással is igazolható a munkanélküliség kapcsolatban álltak egymással: a cigányságot éppúgy sújtotta a munkaerő-kereslet hiánya, mint az ország bármely más lakosát. Sőt a cigányellenes előítélet erősödése tovább nehezítette elhelyezkedési lehetőségeiket. Ebből következett, hogy a megélhetést a vándoripar és a háziipari szolgáltatás biztosította, így nem adhatta fel a vándorló életmódját.²¹

A polgári korszakban a cigányügy többször szerepelt a képviselőház, illetve a kormány előtt. Kétféle módon került napirendre a képviselőházban: vagy vármegyei feliratok sürgették a kérdés rendezését, vagy valamelyik képviselő hangsúlyozta ugyanennek a fontosságát. Nagy István 1885-ös hozzászólásában még törvényi rendelkezést sürget. (Képviselőházi Napló, 1887–92. V. kötet, 20. old.). „T. ház! Szükségtelen nekem itt a t. házban a kóbor cigányokról, azok életmódjáról, foglalkozásaikról hosszasan értekez-nem... az ún. kóbor cigányok mind foglalkozás nélküli csavargók, kik csalás, kuruzslás, lopás és újabb időkben már igen gyakran rablásból is élnek. E fajnak egyetlen tagja sem teljesíti polgári kötelességét... ha egy cigánybanda a községben megjelenik, valóságos ostromállapot áll ott be!... Határozati javaslat. Tekintve, hogy a vándor vagy oláh cigányok mint foglalkozás nélküli csavargók, a személy- és vagyónbiztonságot legnagyobb mérvben veszélyeztetik, tekintve, hogy ezen nomád népfaj ügyeinek szabá-

lyozása egyedül czélszerű országos intézkedések foganatosításától várható."

Samossa János statáriumot követel (Képviselőházi Napló, 1906–11. III. kötet, 133. old.). „Az oláh cigányok által elkövetett borzasztó esetek után megkoczkáztathatom azt a kijelentést, hogy nagyon is szigorú, radikális módszerek végrehajtását kell kívánnunk az oláh cigányok megzabolázására. Ezen minden tekintetben különálló, szabadon rabló és gyilkoló tömeget drákói rendszerrel kell az államélet korlátai közé szorítani. Az oláh cigányok nem érdemlik meg, hogy a törvények humánus szelleme lengje át azokat az intézkedéseket, amelyek az ő megfélemezésükre szolgálhatnak... javasolja az igazságügyi miniszter úrnak a magyar korona országainak területére rájuk a statáriumot kihirdettetni!" A miniszter válaszában elmondta, hogy az igazságügy-miniszter hatásköre csak Magyarországra terjed ki, a nemleges válasz másik oka, hogy Magyarországon a statáriumot eltörölték (a büntető perrendtartás már korábban eltörölte).

A minisztertanács ugyan látszólag mindent elkövetett a cigányság beilleszkedése érdekében, de a végrehajtást nem vették komolyan. Az 1907. december 6-i ülésen Wekerle Sándor miniszterelnök előadta, hogy a „cigányügynek országos érvényű, gyökeres rendezése” érdekében Joanovich Sándort, Temes vármegye alispánját cigányügyi kormánybiztossá kívánja kinevezni. Három nap múlva Andrassy Gyula aláírta a kinevezést. Joanovich tevékenységéről – adatok híján – semmit sem tudunk. 1910. augusztus 4-én felmentették tisztségéből. Két nappal később Feszty Bélát bízták meg a kormánybiztosi teendők ellátásával, akit 1911. végén a minisztériumba rendelték szolgálattételre. Azt, hogy Feszty meddig maradt hivatalában, nem tudjuk pontosan. Valószínű azonban, hogy egészen a Monarchia felbomlásáig tevékenykedett e funkcióban. A minisztertanács által kreált cigányügyi kormánybiztosi tisztség tehát – a források hiánya sugallja ezt – aligha volt több hivalkodó címnél és magas fizetésnél. (A 14.461/1909. B. M., Andrassy Gyula belügyminiszter körrendelete, melyben a kormánybiztos támogatására utasítja a megyéket.)²²

Ebben a korszakban a cigánykérdés kapcsán szavukat hallató szakemberek vagy laikusok egy dologban feltétlenül egyetértettek, abban, hogy a cigányügyet meg kell oldani. Ennek módozatait azonban egymástól nagyon is eltérően látták. A radikális megoldás hívei embertelen eljárást képviseltek. Porzsolts Kálmán: „az volt a hírünk, hogy cigányok vagyunk; most aztán ráadásul még zsványok és rablógyilkosok is vagyunk. Tessék most idegenforgalmat csinálni s a művelt idegeneket Magyarországra csábítani. Budapesten ontjuk a vezércikkeket, hogy be kell csábítani az idegen tőkét, hogy idegenforgalmat kell csinálni... s íme egy pár távirat az oláh cigány rablógyilkosságokról leront mindent. A világ összes utazási irodái kihagyják Magyarországot! (Felsorol jópár esetet, amikor a külföldi utazási irodák

nem programozzák Magyarországot a körutazásokra.) A cigány hír következőképpen folytatódik: Kétféle cigány van Magyarországon. A magyar cigány, amelyből a geniális cigányzenészek kerülnek ki. Ezt a fajt pártfogolni s nevelni kell! A másik fajt, a vándor oláh cigányt pedig egyszerűen ki kell irtani! Ha a magyar törvényhozók és közigazgatás nem képes ezt a jelentéktelen kérdést radikálisan megoldani, nem érdemli meg, hogy az embereit a művelt emberek sorában emlegessék."²³

Endre László a következőket írja: „A cigánykérdés megoldása elsődrendű állami feladat. Az egész ország kóbor cigányait az ország megfelelő pontjain, ahol baraktáborok, vagy internáló táborok már voltak, koncentrációs táborokba kell gyűjteni, gyermekeiket kivétel nélkül erre a célra rendelt külön menhelybe vagy épületbe beutalni, esetleg teljesen megbízható vidékeken földműves családokhoz egyenként kiadni s a cigányok munkába állítását a fent említett táboron belül megkísérelni. Erre megfelelő apparátust és igazgatást lehet biztosítani. Méltánytalan és igazságtalan is volna, hogy egy-egy nyomorult egy-két ezer lakosú község tartson el ingyenélőként 50—60 főnyi cigánykaravánt, mikor magának sincs miből megélnie.”²⁴

Gesztelyi Nagy László: „A cigánykérdés megoldásánál először is statisztikai adatfelvételre van szükség. Az eddigi intézkedések fő hibája az volt, hogy a kérdés megoldásánál az emberies gondolkodás, a kesztyűs kézzel való bánás, a humanitás vezette... nem lehet a kérdés végleges megoldását remélni, ha a szív hangjára, a szív érzelmeire hallgatunk. Így hitte József főherceg is, ezért érte csalódás... emberi érzést nélkülöző, állatiasságig lealacsonyodva élő... tunya, dologtalan... átfarmálásához kímélet nélkül olyan szigorú eszközökhöz kell fordulni, amely a szív szavára nem hallgatva, a legradikálisabb eszközöktől sem riad vissza. A kóbor cigányokat koncentrációs munkatáborokba kell összegyűjteni, munkára kényszeríteni, további szaporodásukat feltétlen megakadályozni... Ha a cigányság 500 éven át nem tudott dolgozni, hasznos és munkaszerető polgára lenni a magyar hazának, a legkevésbé sem remélhető, hogy dologtalan alaptermészetét a legradikálisabb eszközök alkalmazása nélkül levetkőzi.”²⁵

Bergstein Béla: A cigánykérdés megoldása, 1910. „Pelsőc igénytelen kisfalú Gömör megyében. Lakosainak száma alig haladja meg a kétezret. S ez a kis falucska dicsekedhetik azzal a nagy dologgal, hogy a maga szűk határai között megoldotta a cigányproblémát, mellyel egész Magyarország tehetetlenül áll szemben. Pelsőcön körülbelül 18–20 cigány család telepedett le s folytat ma békés, munkás életet. Másfélszázra rúg a cigányok száma, a lakosságnak több mint 7%-a cigány. Ha Magyarország többi falvai csak félannyi cigányt tudnának felszíni, meg volna oldva a magyar cigánykérdés... Egy pelsőci botkereskedő (sétabot) könyveiből megállapítottuk, hogy két cigánypár a múlt év október 6-tól ez év április 1-ig folytonos botfőzéssel másfélezer koronát keresett. Alig kezdődik a tavasz, máris kezdetét ve-

szi a cservágás, s itt ismét szükség van a cigányokra. Ha az erdei és mezei munka szünetel, ipari munka mindig van bőven. A pelsőci cigányok meggyőzhetnek bennünket arról, hogy az állandó munkaalkalom s a munkások után való állandó kereslet a cigányok letelepedését s folytonos asszimilálódását idézi elő. A cigánykérdés alapja tehát ott van, ahol a kivándorlás. Ezen kell először változtatni. Igaz, hogy ma a cigányvadító közigazgatás is komplikálja a kérdést. Egy Szabolcs megyei csendőrőrmester – e sorok írójának – így magyarázza egy meghitt pillanatban a magyar cigánytelepítő metódust: »Minden csendőrőrsnek megvan a maga körzete. Ha azon belül egy cigánykaravánra találunk, azt elverjük és a szomszéd körzet határáig kísérik. Ott a másik csendőrőrs akad reá, ez ismét elveri és a szomszéd körzet határáig kíséri. S ez így megy a végtelenségig.« A pelsőci példa meggyőzhet bennünket arról, hogy ott, ahol a cigányok munkaerejére gazdasági szükség van, a közigazgatási kérdés önmagától megoldódik.²⁶ Az idézett szövegek vezérgondolatából megállapíthatjuk, hogy van, aki a cigány családok szétszakításával, a cigány gyerekek állami gondozásba vételével látja megvalósíthatónak a probléma megoldását (Barabás Péter). Van, aki a radikális megoldás mellett áll ki: minden cigányt koncentrációs táborba kell vinni, a gyerekeket pedig állami gondozásba (Geszthelyi Nagy László és Endre László). Van, aki még ezen is túllicitált, mert a kiirtást javasolta (Porzolt Kálmán). Bergstein Béla írásában bebizonyította, hogy ezt a kérdést humánus úton is meg lehet oldani.

A XX. században a cigányokkal kapcsolatos diszkriminációs intézkedések, rendeletek egész sora jelent meg. (1931-es Ker. M. rendelet: vándoripari engedély korlátozása; 1938-ban B. M. rendelet: minden cigányt gyanús egyénnek kell tekinteni, stb.). Minden diszkriminációs rendelet csúcsa volt a deportálási rendelet.

A magyarországi cigányok deportálásáról jóformán semmilyen hivatalos irat nem került elő. A különböző helyekről és táborokból származó adatok alapján csak következtetni lehet arra, hogy 1944. júliusának vége és 1945. márciusa között mintegy 25–30 ezer magyarországi cigányt deportáltak. Ugyancsak becslés alapján tudjuk, hogy közülük mindössze 3–4 ezren tértek vissza.²⁷

Magyarországon a cigányság tömeges üldöztetése, mint a zsidóságé is, 1944. márciusa után következett be, amikor a megszálló német csapatok átvették a hatalmat. Személyek vagy kisebb csoportok emlékeztetéseinek kivételével értelmű, reális, átfogó képet nehezen nyerhetünk erről.

Azt sem tudjuk pontosan, hogy 1945. február végén, március elején a Várpalota mellett lévő Kiserdőben hány cigányt végeztek ki a nyilasok. Azt tudjuk, hogy körülbelül 150 székesfehérvári és várpalotai férfit, nőt és gyereket gyűjtöttek össze egy pajtában. Reggel 20–25 fős csoportokban elvezették őket, és amikor elérték a Kiserdőt, széles, mély gödröt ásattak velük,

és belelövöldöztek őket. Ennek a tömegyilkosságnak is csupán néhány túlélője maradt.²⁸

Irodalom

1. Vágh Mária: A romológiai kutatások története, Szegő László: Cigányok. 1983. 25. old.
2. Tomka Miklós: A cigányok története. Cigányok, 1983. 36. old.
3. Vekerdi József–Mészáros György: A cigányság a felemelkedés útján. HNFOT. 1978. 9. old.
4. Tomka Miklós: A cigányok története. Cigányok, 1983. 37–39. old.
5. Kozák Istvánné dr.: A cigány lakosság beilleszkedése társadalmunkba. Társadalmi Szemle, 1982/8–9. szám, 58–59. old.
6. Tamás Ervin–Révész Tamás: Búcsú a cigányteleptől. 1977. 9. old.
7. Tomka Miklós: A cigányok története. Cigányok, 1983. 40. old.
8. Fényes Elek: Magyarország geográfiai szótára. Pesten, 1851. I. 235. old.
9. Magyarországi cigánykérdés dokumentumokban. Kossuth K. 1986. 5–7. old.
10. Mészáros László: A hódoltsági latinok, görögök, és cigányok történetéhez. Századok, 1976. 474–489. old. Délszlávok és cigányok a dunántúli hódoltság területén. MTA. Veszprém M. B. Értesítője, II. 1976. 221–244. old.
11. Fáy István: A cigányokról. Századunk, 1842. 32. szám, 253–256. old.
12. A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban. Kossuth Kiadó, 1986. 10–14. old.
13. Kozák Istvánné dr.: A cigány lakosság beilleszkedése társadalmunkba. Társadalmi Szemle, 1982/8–9. sz. 58. old.
14. Tomka Miklós: A cigányok története. Cigányok, 1983. 44–47. old.
15. A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban. Kossuth Kiadó, 1986. 14. old.
16. Dombai Vilmos: Cigányságunk helyzete. 1931.
17. Báthory János: A cigánykérdés. Cigányok, 1983. 16. old.
18. Ortutay István: József főherceg élete. Szeged, 1914. 170. old.
19. Kozák Istvánné dr.: A cigány lakosság beilleszkedése társadalmunkba. Társadalmi Szemle, 1982/8–9. szám 60–61. old.
20. Dr. Bársony János: A cigányság helyzete a magyar gazdasági fejlődés rendszerében. Kézirat. Bp. 1974. 4. old.
21. A cigányság életmódja a burzsoá korszakban. Cigányok, 1983. 25–26. old.
22. A cigányügy a képviselőház, illetve a kormány előtt a burzsoá korszakban. Cigányok, 1983. 165–166. old.
23. Porzsolt Kálmán: A mi cigány hírünk. Pesti Hírlap, 1907. augusztus 6.
24. Endre László: A kóborcigánykérdés rendezése. Magyar Közigazgatás, 1934/16. sz. 5. old.
25. Geszthelyi Nagy László: A magyarországi cigánykérdés rendezése. Kecskemét, 1940. 27–31. old.
26. Bergstein Béla: A cigánykérdés megoldása – Huszadik század. 1910/9. szám, 186–190. old.
27. Szónyi János: A cigányok sorsa a faszizmus évei alatt. Cigányok, 1983. 53–54. old.
28. Kovács József: Láthatatlan tömegsírok – az európai cigányság XX. századi tragédiája. Cigányalmanach, 1986. 184. old.

l-
d.
e,
6.
M.
e,
e,
z-
k,
1.
d.
Ci-

III.

A cigányság helyzete Hajdú-Bihar
megye területén a feudalizmus
és a kapitalizmus idején

f
s
n
n
v
c
l
t
s
e
s
s

n
v
n
n
c
r

A
a
sz
k
ré
v
v

A megye területén a XVI. század utolsó negyedében találunk adóösszeírást, melyből csak következtetni lehet a cigányságra. A XVII. század második felében már a cigány kovácsokról írásos feljegyzés van. Debrecen város 1621. május 8-án tanácsi rendelettel szabályozza a cigány kovácsok munkáját. A feudális korban igen sok ilyen rendelet és szabályozás lát napvilágot (Regulatio Zingarorum), összeírást is találunk bőven, mely utal a cigányság életmódjára, ami viszont kardinális kérdés a békés egymás mellett élésben. A feudális kori normatív szabályozás fő célja az életmód-változtatás, azaz a letelepítés. A probléma ott kezdődött, hogy a cigányság részére nem adták meg a letelepedéshez a kellő segítséget. Azonkívül nehéz elképzelni, hogy egy rendelettel egy-két év alatt meg lehet változtatni több százéves beidegződést, ilyen volt például a vándorlás, a közösségben élés szabályainak be nem tartása.

Az állami adminisztráció jogi normákba foglalja, hogy milyenek szeretné látni a cigányokat. Bizonyos viselkedés módot tilalmaz, ugyanakkor életvitelükre és magatartásukra normákat ír elő. A rendszabályok folyamatos megújítása, újból és újból történő kibocsátása a kudarc jele. A jogszabályok nagy hiányossága volt, hogy nem tettek különbséget letelepült és vándorló cigányok között. Az összeírások bizonyítják, hogy a letelepedett cigányok rendszeresen dolgoztak már a feudalizmus idején is.

A kapitalizmus kezdetén a cigányok munkájára a megye igényt tartott. A cigányság anyagi helyzete az I. világháború idején romlott erősen, és ez a II. világháború befejezéséig csak fokozódott. A kapitalizmus idején sem szakadt meg a vándorcigányok letelepüléseinek lassú folyamata. A beilleszkedés természetesen nem megy egyik napról a másikra, a vándorlók egy része letelepedett a faluszéleken, létrejöttek a cigánytelepek, ez már jobb volt, mint a vándorló élet. Így minden cigány – egy kis töredék kivételével – nyilvántartásba is került. Jobban tudták ellenőrzés alá vonni őket.

1. Közigazgatási változások

A feudális korban Hajdú-Bihar megye mai területén csak Bihar vármegye állt, a hajdúkerület városaival és Debrecen szabad királyi várossal.

Bihar vármegyéhez 17 járás tartozott (béli, belényesi, berettyóújfalui, csé-fai, derecskei, élesdi, érmihályfalvai, központi, magyarcsekai, margittai, mezőkeresztesi, nagyszalontai, szalárdi, székelyhidi, tenkei, tordai, vaskohi). A Hajdúkerülethez – mely 1698. nov. 22-én alakult – 7 hajdúváros tartozott (Böszörmény, Nánás, Szoboszló, Dorog, Polgár, Hadház, Vámospércs). Az 1702-es és 1715-ös statisztikai összeírásnál Polgár még szerepel, de az 1720-as összeírásnál már csak 6 hajdúvárost tartanak nyilván.

A hét hajdúváros a nagy letelepítés előtt (1606.) Szabolcs vármegye joghatóságához tartozott, Debrecen város pedig a szabad királyi városi jogállás elnyerése előtt (1693) Bihar vármegyéhez. A középkorban a megye mai területén három vármegye, Bihar, Szabolcs (Nyír) és Békés osztozott.

A Hajdúkerület első főkapitánya: Désány István (1698. XI. 22.–1702-ig), utolsó főkapitánya: Silye Gábor (1861–1876-ig) volt.¹

A Tisza Kálmán miniszterelnöksége alatt megalkotott 1876. évi 33. te. döntött Hajdú vármegye ügyében. A Hajdúkerület megszűnését és Hajdú vármegye létrejöttét több javaslat előzte meg. Az 1873. évi Szapáry-féle törvényjavaslat szerint a hajdúvárosok – Hajdúszoboszló kivételével – Szabolcs vármegyéhez tartoztak volna, míg Hajdúszoboszló a Karcag székhellyel felállítandó Kun vármegyéhez. A kerület tiltakozását több helyen kifejezte. 1874-ben új elképzelés született, Debrecen vármegyét kell létrehozni. Természetesen a két vármegye egymásmellettsége csak illúzió maradt. Ezután született meg egy Debrecen központú vármegye, Hajdú vármegye. Az új vármegye törzsterületét a hajdúvárosok alkották. Szabolcs vármegyéből Tizsacsegét, Balmazújvárost, Téglást, Egyeket, Nádudvar, Püspökladányt, Szovátot, Tetétlent, Földest és Józsat, Bihar vármegyéből Kabát, Mikepércset és Sámson-t csatolták át.²

Hajdú vármegye közigazgatása: 1. Nádudvari járás, székhelye: Nádudvar (hozzátartozott: Földes, Hajdúszovát, Kaba, Nádudvar, Püspökladány, és Tetétlen – 1876–1910). Majd ez Hajdúszoboszlói járás lesz, Hajdúszoboszló székhellyel (1910–1929). Végül 1929-től Püspökladányi járás néven szerepel.

2. Balmazújvárosi járás, székhelye Balmazújváros. (Hozzátartozott: Balmazújváros, Egyek, Hajdúsámson, Alsó- és Felső-Józsa, Mikepércs, Téglás, Tizsacsege, Vámospércs – 1876–1900.). Ez a járás 1901-től Debrecen székhellyel mint központi járás alkot közigazgatási egységet. 1902-től létrehoznak egy harmadik járást Hajdúböszörmény székhellyel (hozzátartozott: Haj-

dúhadház, Hajdúdorog, Téglás, Alsó- és Felső-Józsa). 1925-ben Hajdúhadház község újra rendezett tanácsú város lett, így a szanálási törvény alapján megszüntették a böszörményi járást, községeit a központi járáshoz osztották be. Alsó- és Felső-Józsa 1927-ben egyesült Józsa néven.

Hajdú vármegye 1950-ig a két járás községeivel működött.

A vármegyék nevének, székhelyének és területének megállapításáról a 4343/1949. (XII. 14.) MT sz. rendelet intézkedik. Ez a rendelkezés 1950. márc. 16-án lépett hatályba. Bihar és Hajdú vármegye egyesült, új neve Hajdú-Bihar vármegye, székhelye Debrecen. A területét is rendezik. A régi Bihar vármegyéből, Geszt, Kötegyán, Méhkerék, Mezogyán, Okány, Sarkad, Sarkadkeresztúr, Zsadány községek Békés vármegyéhez lettek csatolva. Ugyanakkor Szabolcs vármegyéből Hajdú-Bihar vármegyéhez csatolják 1950-ben Polgár, Újtikos, Tiszagyulaháza, Újszentmargita, Nyíradony, Nyíracsad, Nyírábrány, Nyírmártonfalva és az 1946-ban alakult Fülöp községeket.

Hajdú-Bihar vármegye járásai:

1. Berettyóújfalui járás. Községei: Bakonszeg, Berettyószentmárton, Berettyóújfalu, Bihartorda, Csökmő, Dancsháza, Darvas, Furta, Gáborján, Hencida, Nagyrábé, Sáp, Szentpéterszeg, Újiráz, Váncsod, Vekerd, Zsáka.

2. Biharkeresztesi járás. Községei: Ártánd, Bedő, Berekböszörmény, Biharkeresztes, Bojt, Komádi, Körösszakál, Körösszegapáti, Magyarhomorog, Mezőpeterd, Mezősas, Nagykereki, Told.

3. Debreceni járás. Községei: Balmazújváros, Hajdúhadház, Hajdúdorog, Hajdúsámson, Józsa, Ebes (1952), Nagyhegyes (1952), Hajdúvid (1952–1978), Hortobágy (1968), Nyíradony, Nyíracsad, Nyírmártonfalva, Nyírábrány, Fülöp, Vámspércs.

4. Derecskei járás. Községei: Derecske, Esztár, Hajdúbagos, Hajdúszovát, Kismarja, Konyár, Pocsaj, Sáránd, Tépe.

5. Nagylétei járás. Községei: Álmosd, Bagamér, Hosszúpályi, Kokad, Monostorpályi, Nagyléta, Újléta, Vértes.

6. Polgári járás. Községei: Egyek, Görbeháza, Polgár, Tiszacsege, Tiszagyulaháza, Újszentmargita, Újtikos.

7. Püspökladányi járás. Községei: Báránd, Biharnagybajom, Földes, Kaba, Nádudvar, Püspökladány, Sárrétudvari, Szerep, Tetétlen.

8. Városok: Debrecen, Hajdúböszörmény, Hajdúnánás, Hajdúszoboszló. (Minden település önálló tanácsal rendelkezett.)

Változások: Berettyószentmárton egyesült Berettyóújfaluval (1970. júl. 1.), Nagyléta egyesült Vértessel, új neve Létavértes (1970. júl. 1.), Hajdúvid egyesült Hajdúböszörménnyel (1978. dec. 31.), Józsa egyesült Debrecen várossal (1981. dec. 1.), Téglás egyesült Hajdúhadházzal, új neve Hajdúhadháztéglás (1984. jan. 1.).

Változás a járásokban: Megszűnt a Nagylétai járás 1956. febr. 1-jén, a Biharkeresztesi és a Polgári járás 1970. jún. 30-án, a Derecskei járás 1978. december 31-én. A járások megszűntek 1983. dec. 31-én. Körzeti központok alakultak. Változás történt a városoknál is. Az utóbbi években két nagyközség városi rangot kapott: Berettyóújfalu 1979. jan. 1-jén, Püspökladány 1986. jan. 1-jén.

Körzetek:

I. Berettyóújfalu városhoz tartozik:

1. Bakonszeg kt.
2. Csökmő nkkt. (Újiráz)
3. Hencida kkt. (Gáborján)
4. Komádi nkkt. (Magyarhomorog)
5. Konyár kt.
6. Körösszegapáti nkkt. (Berekböszörmény, Körösszakál, Mezősas)
7. Pocsaj nkkt. (Esztár, Kismarja)
8. Szentpéterszeg kt.
9. Váncsod kkt. (Mezőpeterd)
10. Zsáka nkkt. (Darvas, Furta, Vekerd)

II. Debrecen megyei városhoz tartozik

1. Bagamér nkkt. (Álmosd)
2. Hajdúsámson nkt.
3. Hosszúpályi nkkt. (Monostorpályi)
4. Létavértes nkkt. (Kokad)
5. Mikepércs kt.
6. Nyíracsad kt.
7. Nyíradony nkt.
8. Nyírábrány nkkt. (Fülöp)
9. Nyírmártonfalva kt.
10. Sáránd (Hajdúbagos)
11. Vámospércs nkkt. (Újléta)

III. Hajdúnánás városhoz tartozik

1. Görbeháza kt.

IV. Balmazújváros városi jogú nagyközséghez tartozik

1. Egyek nkt.
2. Hortobágy kt.

3. Tiszacsege nkkt. (Újszentmargita)

V. Püspökladány városhoz tartozik

1. Báránd kt.
2. Biharnagybajom kt.
3. Földes nkkt. (Sáp)
4. Kaba nkkt. (Tetétlen)
5. Nagyrábé nkkt. (Bihardancsháza, Bihartorda)
6. Sárrétudvari nkkt. (Szerep)

VI. Hajdúszoboszló városhoz tartozik

1. Hajdúszovát kt.
2. Nagyhegyes kt.
3. Ebes kt.

VII. Hajdúböszörmény város vonzáskörzet nélküli

VIII. Közvetlen megyei irányítású nagyközségek

1. Biharkeresztes nkkt. (Ártánd, Bedő, Bojt, Nagykereki, Told)
2. Derecske nkkt. (Tépe)
3. Hajdúhadháztéglás nkt.
4. Hajdúdorog nkt.
5. Nádudvar nkt.
6. Polgár nkkt. (Tiszagyulaháza, Újtitkos)³

JEGYZÉK

1. Csíkvári Antal: Vármegyei Szociográfiák. XII., XIII. kötet, 1940. HBmL.
2. Gazdag István: Hajdú vármegye létrejötte. Hajdú-Bihari Napló, 1984. február 21. 5. old.
3. Hajdú-Bihar Megyei Tanács VB Titkárság, Irattár.

Jelmagyarázat:

kt = községi tanács,
nkt = nagyközségi tanács,
nkkt = nagyközségi közös tanács.

HAJDU MEGYE TERKEPE

Jerási beosztás.

1. Vízfelvételi perces
 2. Kálvária-Újvárosi perces
- Teljesen feltöltött 3332 7/10 Milliométer
 Szélessége 12° 50'
 Délessége net egvált 43.329

48

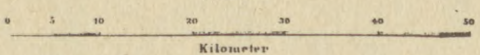
1882

JEL MAGYARÁZAT

- Megyei határ
- Jerási városi határ
- Folyó
- Tó
- Mocsár
- Vasúti út
- Állami út
- Megyei országút számozva
- SZABAD KIR VÁROS
- RENDELT. TAX. VÁROS
- Mezőváros
- Fehérvár
- Fésztű
- Jerási székhely
- × Földi állomás
- × Távírási állomás
- Vasúti állomás
- Rom
- Balold. Dombok számozva

Mérték
1:500,000

Kilometer

47

39

47

HAJDU-BIHAR MEGYE

1985.

2. Helyi rendeletek

A megyében az első cigány-rendeletek a XVIII. század közepe táján jelennek meg.

Bihar vármegye közgyűlési iratai között található egy projectum (tervezet) a kóborló, lopó és más gonoszságokat követő embereknek megzabolására terjedő dispoziókról (rendelkezésekről), melyet Szabolcs vármegye küldött.

- 1-mo: Strázsát állítani (éjjel kettőt), utazók passusát ellenőrizni.
- 2-dó: Ház sorjában strázsálni.
- 3-tió: Passus vizsgálata nélkül nem mehetnek tovább.
- 4-tó: Vármegyén belül a helység passusával, vármegyén kívül Földes úr v. Vrgye passusával mehet.
- 5-tó: Passusért pénzt nem fogadhat el. Nemes és hasonló 12 Rhen. forint. Paraszt és nótárius 24 pálcza lészen.
- 6-tó: Passus nélkül szállás nem adható.
- 7-mo: Bojtárok, szolgák nevei hitelesen fel legyen írva, így a tekergő s időtöltő, Vrmgye tömlötzébe vitessék.
- 8-to: A Sátoros és szekeres Czigányok, mivel eddig vagy tsak a Vajdájoknál lévő egy Passusal vagy Vajdájoktól adott Passusokkal járkálván sok lopásokat tettek, szükséges, hogy minden sátorhoz vagy szekérhez Földes Úrtól vagy annak Tisztyétől vagy nms Vrgye Tisztyétől legyen Passusok és azokban nevezett szerént mind Férjfiái mind asszony népe Specifikálva légyen, ha p. olyan találtatik, a kinek a Passusban neve nem volna, megh fogják s Nms Vrgye tömlötzében vigyék, egyéb lóval, s marhával kereskedő akárminémű Czigányok is hasonló passusal járhassanak és különben nem.
- 9-no: Strázsza ki nem állítása – nemes ember 12 R. forint, ha paraszt 24 pálczával – büntetődjék.
- 10-mo: Mezei és erdei Kortsmákon, Görögök szállásain, ménesek, gulyák, és egyéb nyájak mellett az Conventióban feltett pásztorokon és bojtárokon kívül lézengő embereket Vrmgye tömlöcébe.

Ultimo:Estve pedig napszállatkor Helység harangozzon és a harangszó után a kortsmákon dősülő korhelek eltávozzanak, másként a fent írt büntetést el nem kerülnek.

In Oppidió N. Kálló 16 ta Juni 1751.¹

A vármegyék a cigánysággal kapcsolatos rendelkezéseiket megküldik a szomszéd vármegyéknek. Bihar vármegye megküldte Szatmár vármegyének, melyre az a következő választ küldte 1755. jan. 9-én:

Vettük Nagyságtoknak Kigyelmeteknek Várad-Olasziban tartott plenáris Gyűléseknek alkalmatosságával hozzánk bocsájtott Atyafiságos Levelét, melyben az gremiumában (választmányában) levő s fel alá vándorló cigányságról az Köz évre nézve minemű determinatiót (meghatározást) tettek nagyságtok. Kigyelmetek velünk közleni nem terhelhetnek, melyet mi is valóban hasznosnak esmervén, magunk gremiumában is megparancsolunk, hogy az következő Húsvéti ünnepekig mindenféle cigány maga lovainak eladásáruul úgy gondoskodjék, hogy valakinél annak utána ló fog találtatni, azonnal az lovának elvesztésén felül keményen fog büntettetni... az gremiumban lévő cigányságnak kóborlani, sem pediglen az idegen kóborló cigányoknak gremiumokban bé jönni, annál inkább itten sátorozni meg nem engedett, tapasztaltuk is ezen dispositiónknak (rendelkezésünknek) hasznos sikerét, mert ugy annyira eltávoztanak tőlünk az kóborló cigányok, hogy Zöldes uraságot ismerő s annak jószágában lakó cigányokon kívül mások alig találtatnak, azt vévén mindenek felett céljául ezen rendeletünknek, hogy fenhagyván az kóborláson s az falukon telekekre telepedvén és az templomok gyakorlásával keresztényi tudományokban oktattatván, az írtó-zó minden féle vétkeket hitben hagyják el, és valami rendesb s jobb és az publicumnak is hasznosb életnek módgyát vegyék s szokják meg, ne kén-teleníttessenek az Magistratusok és őket egyedül rettentő halálos sententiákkal (ítélet) fenyegetni, hanem különben is az gonoszra tevő alkalmatosságok, kik leginkább az kóborlás, heverés és tudatlanság impeditiójával (akadályozás) valami jóra vezettessenek...²

Heves és Külső-Szolnok vármegye Közönségének levele 1757-ből (Eger): Bihar vármegye Közönségéhez.

Mely gyakorta panaszok és lélek botránkoztató gyanakodások köznépeink által elő adták légyen magokat az csavargó és kóborló cigányok rendetlen fel, s-alá való vándorlási véget; Kik nem kevés tolvajlásokban, festségekben, több más illetén gonoszságokban jobban-jobban el merülni tapasztaltatnak, azoknak megakadályozása végett, úgy nem különben az koldusoknak, sem ezen Heves, ugy más Külső nemes vármegyékből lévőbb egy helységből másokban járások ez után nem engedtetik. Mely közönséges jóra célzó dolgok rendszabásában már egynéhány rendbéli gyülekezetünk-

ben munkálkodván aszt mai napon nagyobb számmal tartatott gyűlésünkben éppen végső tökéletességre hoztuk és az egész Megyénkben Közönséges Hírré tettettük. Nagyságotokkal Kigyelmetekkel azonban minden szabot rendelésünket Attyafiságossan, Szomszédóságossan kívántuk közölni. Kötelesen kérvén Nagyságtok Kigyelmetek magok megyéjében hírül adni ne terheltessenek, hogy ha nemes Bihar vármegyéből, akár cigányok, akár koldusok vármegyénkben történet képpen fordulnának minden mentség nélkül tudhassák, micsoda törvénnyel köllessék ezen rendű külső népek is vármegyénkben élni s- magokat mihez tartani.

Elsőbénis tehát:

Ez után az cigányoknak lovat tartani szabad nem lészen...cigányoknál, ha ló tapasztaltatik, az tőlük elvételik, úgy annak ára az Közönséges Caszába adattatik, olyatán vakmerőséget elkövető cigány pedig, azonnal az vármegye tömlöcében vitetik, á honnan súlyos büntetését fogja várni s- tapasztalni. Kik pedig jobbágyi kötelesség alá magokat adni nem kívánnák, ezen vármegyébe megtelepedését egyátallyán nem engedtetik, sőt azonnal ki tilalmaztatik...

Mint hogy pedig ezek eránt tett meg határozásaink rendes folyamatát el tőkélett ügyekezettünkkel fogvatkozás nélkül végben akarjuk vinni, az mint is eddig, ki terjedett végzésünket jeles haszonnal és azok meg telepedésekkel egészben bé teljesítettük, úgy ezután is változatlanul meg tartani fogjuk. Attyafiságos...magok megyéjében Közönséges hírré tétetni ne terheltessenek. Ha teczésére lesznek mind az által Nagyságtok ez aránt tett törvényeink és Rend Szabásaink, annyival inkább hathatósabb érzékenséggel ügyekezettünk folyamattját fogjuk tapasztalni.³

Zemplén vármegye Közönségének levele Bihar vármegye Közönségének (tanácsának), Sátoraljaújhely, 1760. június. 7.:

Közönséges akarattal megnyugodván és mostani gyűlésünk alkalmatosságával el végzettük, hogy az ide s tova kóborlani s sok féle károkat s lopásokat véghez vinni szokott cigány nemzetség úgy vándorló koldusok megzabolázására nézve az cigányság ugyan az lu tartástul teljességgel tilalmaztassék és senkinek közülök lovat tartani szabad ne legyen ollyatén jószága elvesztése alatt, de másképpen is az cigányoknak úgy koldusoknak is vagy Földes urak vagy pedig vármegyebeli tiszték passusa nélkül semmiképpen utazni, annyival inkább vásárra menni 25 pálca büntetés alatt szabad ne legyen, az idegen cigányság pedig vármegyénkben teljességgel ne eresztessék, hanem azonnal üzetessék ki és verettessék vissza. E béli végzésünket tartozó szomszédóságos kötelességgel közöljük azon okbul, hogy az ebéli büntetés eltávozására nézve ne talántán a tájárul idejárni szo-

kott cigányok avagy koldusok magukat ezen rendelkezéseinkhez alkalmaztatni tudassák.⁴

A Császári és Királyi Helytartó Tanács levele a Hajdúkerületnek:

Az cigány nemzetnek reformációja s regulációja iránt minémű Kegyelmes rendelése költ Felséges Asszonyunknak még a tavalyi esztendőben megh értették már Kegyetek mind a Felséges Királyi Helytartó Tanácsnak még 10-ikén ez év alatt költ parancsolattyából, mind pedig Januáriusban kigyelmetekhez küldött intimatimumból (megkezdődött parancsolat); Abban miket kíván nem csak kigyelmetektül, de az egész országtól Felséges Asszonyunk? megh nem felejtkeztem még ámbár kigyetek ebben adandó információjokat sok sürgetésim utánis nem tudom mi okra nézve egész eddig halasztották. Erre való nézve az újjonnan költ s valóságos másban is rekesztett Felséges Királyi Helytartó Tanácsnak parancsolattyán megh küldvén intem kigyelmeteket egyszer s mind szorosán comitálom (megbízom), hogy a dologban küldendő circumstantialis relatiójokat (körülményekkel kapcsolatos) tovább ne tartóztassák s az illetén hátra maradás miatt a Felséges Instantiokat (hatóságot) fell ne háborítsák, nekem pedig, hogy 27-dik Febriáriusban költ intimátumom után a dologban semmi tudósítást nem vehettem valóságos okát adgyák. Vannak még egyebek is melyekről kigyelmetektül semmi tudósítást nem vettem ámbár egyszeris, másszoris kigyeteknél sürgettem, ugymint a czéheknek dolgában... Excellentiad 1762. Nagy Iván költ kegyes parancsolattyán és abban rekesztett F.K.H.M.T. Intimatuma által értesünkre adni; Hogy felsőbb intentiók (szándék) kegyes rendeléseihöz képest Excellentiadat alázatosan informálnunk arról micsoda státus legyen Hajdu Városok Gremiumában a cigány nemzet? Nevezetesen pedig:

- 1-ső: hogy ezen népnek az ő cigányi nevezete eltöröltessék és ha valaki őket tovább is úgy merészelné nevezni az ollyattevők meg büntessenek.
- 2-dik: Hogy ezen nép a mesteremberek társaságába vagy czéhekhez be vőtődjenek.
- 3-szor: Hogy mindnyájaknak szokott lakó helyen legyen, házcsinálásra ösztönöztessek és nekik az idestova való vándorlás ugyan arra akkor szolgáltatható passusok kiadattatása megtilalmaztassék, sőt az oskolák gyakorlására és tanulásra kényszeritessék.
- 4-dik: Hogy nékiek lovak tartása meg ne engedőgyék és ha Erdélyből ki jönnének s itt kóborolnának vissza vezetessenek...

Minden Városban publice az egész nép előtt elolvastatott. S mindenek tudokra adattatott, hogy ezen népnek cigányi nevezete eltöröltetvén, senki többé ne merészelle nevezni. Szoros büntetés alatt és ámbár a cigányok is hasonlóképpen tudokra lettek az erányuk való kegyes rendelések mindazon által csak egyis közüllök előttünk mind ez ideig nem panaszkodott, hogy valaki cigánynak nevezte volna. Ami illeti a czéhekbe való bé vételeket egész Hajdu Városok Gremiumában a városokban ez vagy amaz céhek nincsennek, hogy azokba bé vetődhetnének. Máskülönbem pedig a Hajdú városokban lakó cigányok rész szerint a kovátsok, rész szerint a hegedűsök, rész szerint pedig a paraszti munkát gyakorolják, abból élnek, nem is szoktak ezek idestova vándorolni, hanem mindnyájuknak házaik vannak és abban más lakosok módjára képpen laknak, gyermekeiket szokták oskolába taníttatni...

A kovátsok pedig tarthatnak 3–4 forintot érő lovatskákat, hogy azokon kovátsláshoz való szenet hozhatnak más távolabb való határokról, mint hogy itten az erdőnek szük volta miatt szenet nem égethetnek, ezek pedig szegényebbek lévén ökröket nem tarthatnak, mivel az ökröt sokkal nagyobb áron lehet megszerezni, mint a lovat...⁵

A Királyi Magyar Helytartó Tanács tudatja, hogy bizonyos tévelygő és bujdosó cigány sereg Lengyel országbul fegyveres készenléttel ki csapván a Duna mellyéki részekre szándékozót s uttyát arra vetté volna: miképpen parancsolja a F.K.H.M. Tanács ezen gyanus szín alatt öszveszszövetkezett seregnek szorgalmazott vigyáztatását és tartóztatását é mellett mint hogy az említett cigányoknak némelly új koholt pénz is láttatott volna é részben is melly szükséges patentiókat végtére, mely kérdéseknek formájában parancsolva az egész dolognak kinyomoztatását az ide rekesztett parancsolatnak valóságos mássábul büvebben megh értendő kigyelmelek. Kitetzik említett parancsolatnak végső czikelyébül az is: Hogy Osterlicser Sándor Lázár nevezetü zsidó az Abrak iránt melyet a múlt 1761–62-ik esztendőben eő Felsége számára adminisztrált mostanig fent-tartván némelly patentióit azokat nagy költség mellett is nehezen veheti meg; erre való nézve, ha a nevezett zsidó ilyen végett gremiumában meg jelenne és patentióit bé bizonyítaná illendő assistentiával lenni és nékie igazságot szolgáltatni el ne mulassák.⁶

A rendeletet megküldik minden hajdúváros tanácsának, ezek a jelentésüket elküldik a Hajdúkerületnek:

Nemes Szabolcs Vármegye Rendjei a cigányok meg zabolázása iránt tett végzést közölte a Nemes Szabad Hajdú Városi Kerületnek:

A mindennapi tapasztalás ösztönébül indíttatván a Czigányok Kóborlásábul teendő hathatós Rendelések iránt a véget szomszédaságos birodalommal kérjük, hogy előbbeni kóborlásokhoz ragaszkodván csoportonként Fel-

eségestül, gyermekestül és minden javaival fel s alá kóborollyanak és az által károkat is okozzanak eziránt meg határoztuk mink, hogy semmi Czigány feleségével és gyermekeivel annyival – inkább minden javainak magával való hordásával ne járkálhasson, de ha munkát kíván keresni szomszéd Helységeben csak a Czigány maga nem háza népestül meg határozott időre botsáttasson, mert különben mint kóborlók el fogattatnak. Ne terheltesenek tehát oly hathatós Rendeléseket tétetni, hogy Kerületükben is a czigányok ne kóborollyanak. A kik egyéb éránt Szokott Tisztelettel Maradunk. Költ N.Kállóban Sz.Iván Havában, 18-ik napján 1792-k esztendőben.⁷

Heves és Külső-Szolnok törvényszéke, egyesült vármegyék törvényszéke, értesíti a Bihar vármegye törvényszékét.1823-ik esztendőben Pünkösd Havának 14-én, a következőkről:

Lakatos Mihály kolompár cigány a Nagyságtok Kegyelmetek megyéjében kebelezett Esztár Helysége Bírának és Nótáriussának alól írások alatt ki adott Úti levél mellett feleségével és gyermekeivel Vármegyékrül Vármegyékre csavarogni merészelvén, mint hogy a Felsőbb Kegyelmes Rendelések tartalmok szerint az illetén czigányoknak a Helység elől Járóirul kivett Passus mellett csavarogni fel s alá kalandozni tiltatna, Megyebeli Maklár Helyiségünkben el fogadtatván őtet csavargásáért meg fenytettük és eredeti helyére vissza utasítottuk, azonban mivel az ollyatin csavargók részére a Helységek elől járói által leendő Uti Levél ki adattatása is tiltatna a nála találtatott Uti Levelet ezen H. Levelünkhöz csatolva közöljük oly szomszédos és barátságos Kéréssel, hogy Esztár Helyiségük Előljáróit és Nótáriusát ezen Uti Levélnek kiadása felül kérdőre vonatván őket, jövődőre az illetén Uti Leveleknek ki adásától eltiltatni méltóztassanak.⁸

Az „úti levéllel” kapcsolatban a Hajdúkerületben is akadtak gondok.

A Hajdúkerület jegyzőkönyvéből:

Az Uti Levél nélkül költözködni ismét kezdő czigányok éránt 1794-ki Martius 21-én 4052. szám alatt költt leg fensőbb rendelkezés szorosan meg tartatni parantsoltatik.

1839. Ápr. 9-ről 13.054 szám alatt melly mellett Beregh Vármegye által Úti Levéllel el nem látott Zemplén megyei Czigányokról kézhez vett s árverés uttyán el adott 4 bitang Lovak termetes leírása közhírré tétel végett ezen Kerülethez meg küldetik.⁹

Bihar Megye Rendeitől Hat Hajdú Városi Nemes Kerületnek. Böszörménybe. Felolvastatott a Március 12-diki 1838 é Köz Gyülésben.

Nemes Kerület!

Számos évek lefolyta alatt csak nem minden évbe hozott határozatunk által óhajtásainknak ama egyike sikerültét, hogy az Országba szerte többnyire család, orozás és rablásban csoportonként vándorló cigányokba a jó polgárosítás jó teteményeibe a megtelepítés által való beavatkozással az állandó szolidabb lakás vágyát felélesztve a sátoros vándorlás vad ingerét elfojtván a munkásságra szoritódjanak, hogy így gyermekeik nevelésére iskoláztatására is kellő figyelem fordíttatván, élelmöket a községek terhelteése nélkül önként megszerezhessék – mind ez ideig nem tapasztaltatván, minek okát abban látjuk gyökerezni, hogy azok az illető Törvény s Helytartóságok által a hová eljutnak, majd tüstént, majd csak rövid időre engedett pihenés után odább, vagy eredetük helyeire – melyek nem ritkán bizonytalanok – és szakadatlan vándorlásuk miatt mindég pontosan meg sem határozhatók – szoktak utasítani; annál fogva, hogy Nagy Méltóságú Magyar Királyi Helytartó Tanács folyó évi Mihály hó 19-től a 28 510-ik szám alatt kelt Kegyes Intézkvénye folytába a Megyéekben lakozó cigányok öszve irattatását czélszerűleg eszközölthessen s hogy az eddigi henye, nyomorgott s veszedelmes kóborlókából munkás, tehetős, hasznos föld és kézművesek válhassanak – elhatároztuk: hogy semminémü más Megyébül – bátor igazoló levéllel ellátott – vándorló cigány csoportot megyénkbe bé nem fogadunk, – s a Megye bélieknek is csak úgy adunk a megyébe való járkálásra engedélyt, ha hogy czélba vrendő útjaiknak alapos okát a helybeli Előljáróknak hiteles bizonyítványánál fogva fel állítandják – Mely határozatunkról szükséges tudomás végett a Nemes Kerületet kölcsönös egyet értés tekintetéből tudósítani kívánván állandóul maradunk. Költ az ezer nyolc száz harmincz hetedik évi Karácsony hó tizenharmadikán Várad Olasziba.¹⁰

Végzés: Nemes Bihar Vármegye Rendeinek ezen szerentsétlen nép faj Polgárosítása tekintetéből tett czélszerű rendelései itten is rokon érzéssel elfogadtatván teljesítés és szoros meg tartás és Köz hírré tétele végett a Városi tanácsoknak ki adatni rendeltetnek.¹¹

Királyi Biztostól a Tekintetes Hajdú Kerületnek:

A cigányok szabályozása és elrendezése tárgyában a Törvényhatóságoknak ez iránt tet javaslatjaira még 769-ik Junius 12-én, 1772-dik 9-ben 23-án és 1783-ik 8-ban 9-én 9817-ik sz. alat kiadott kegyelmes Királyi határozatok által szorososan tiltatik, hogy a cigányok sátorba vagy kunyhóba lakhassanak, ellenbe szigorúan parantsoltatik, hogy házaiknak a többi lakosoknak házaik sorába leendő felépítésére szoríttassanak.

Ezen kegyelmes királyi határozatok, jóllehet azokat rögtön foganatba venni és hogy s mikép lett foganatba vételekről fél évenként fensőbb helyre jelentést tenni kellett volna a Tekintetes Kerület kebelébe siker nélkül ma-

radtak, a mennyibe azoknak ellenére már csak Böszörménybe is a cigányok – sőt velek más lakosok is mint Erdei Gergely – máiglan is a várostól elkülönözve sátorba és kunyhóba laknak.

Mellőzvéen itt azon visszaéléseket, melyek innen eredhetnek, elég hogy kegy. Kir. parantsolatok léteznek, melyek mivel szinte 70 évek óta se hajtottak végre a T. Kerület azoknak hová előbb legcélszerűbb módon leendő foganatba vételök véget Böszörménybe szintugy mint minden más Városokba sikeresen rendelkezzen, az e részbe jelen köz gyűlésébe hozandó végzését a Kir. Biztossának mutassa -bé a véghezviteléről pedig annak idejébe fensőbb helyre is jelentést tegyen.¹²

A Hajdúkerület közgyűlési jegyzőkönyve:

Al Kapitány Karap Sándor Úr mint a Böszörményi cigányok polgárosítása ügyében kirendelt választmány elnöke jelenti: hogy miután már az említett cigányok város allyai sátoraikból a városba beköltöztettek volna, hogy annálinkább polgárosítassanak a Böszörményi Előljáróság által reájuk nézve az határozatot – hogy a szokott házalást leginkább csak az öregek – s más munka vagy élelem keresésre elégtelenek, – s azok is hetenként csak két nap gyakorollhassák ez ellen azonban a nevezett cigányok nyughatatlankodnak – kéri hogy a Kerület nyughatatlanságuknak ama határozásnak mennyibe idvességésnek láttzik jóvá hagyása által véget vessen.

Végzés: Az említett intézkedés nem egyéb lévén, mint a már megkezdett polgárosítási lépések egyik elősegítő eszköze ugyan az ezennel is jóváhagyatik-s a cigányok magok ahoz való alkalmaztatására utasíttatnak.¹³

A Királyi Magyar Helytartó Tanátsnak nevében: a Hajdú Városok Kapitányának és Tanátsának: e megyében lakós cigányokat illető és folyó évi Böjtmás hava 8-án 90-dik szám alatt kelt felírásuk mellett bémutatott jegyzékek itten tudományul vétetvén, a Kapitány Úr és Tanáts oda utasíttatik, hogy minden figyelmét arra fordítsa miszerint a cigányok gyámkorú gyermekei az 1794-iki esztendei Böjtmás hava 21-ről 4052-ik szám alatt köz hírré tett legfensőbb Határozat értelmében a Haza hasznos Polgáiraikká neveltesenek, nemkülönben ezen cigányok kik kicsapongások, vagy kisebb tolvajságok miatt megfenyítetttek, az illy vétkek elhagyására sikeresen intessenek meg. Budán a K.M.H.T. 1841. évben Pünkösd hava 11-dik napján.¹⁴

Hajdú Böszörmény Város Tanácsa és Közönsége jelenti a Tekintetes Nemes Kerületnek: Á folyó évi (1841.) június 14-k, s több következtett napjain tartott Köz Gyűlésre 413 szám alatt fel terjesztett s a Tekintetes Kerület Köz Gyűlésébe fel olvasott Hivatalos jelentésükhöz pótlólag ezennel alázatos jelentést teszünk a felől, hogy mivel azon alkalommal midőn a cigányoknak lakhelyeket jelöltünk ki, Lakatos János cigány magát nem jelentette, s azóta kért magának lakhelyet ki muttattatni: ennek részére is a Város Délke-

leti részén 100 négyszögölnyi térséget a már fel jelzett feltételek alatt ki mutattunk.¹⁵

A Felsőleges CS.K. Apostoli K.M.H.T. nevében: A cigányok által kérendő útlevelek kiadására fordítandó figyelmeztetés eránt 1836-ik esztendőben Július 19-én 20 794 – 1837-ik eszt. Martius 2-án 13 521 és 1841. eszt. October 26-án 36 942 számok alatti hírdetmények által intézett Rendeleteknek teendő közhírdetése a Kapitány Úr Tanácsának legfelsőbb parancsolat folytatában avval a hozzáadással hagyatik meg: hogy azoknak legszorosabb megtartására kellően ügyeljen. Egyéb eránt észrevétetvén: hogy nem mindég együdüre, s ön személyökre, vagy családjokra, kiadott útlevéllal ellátott utazó cigányok, útjukban más cigányokhoz csatolni, és ily formán tiltott csapatot képezni szoktak; a Kapitány Úr a Tanács ... Tisztviselőinek olly utasítást adjon, hogy az útlevelekkel ellátandó cigányokat kemény fenytés alatt tiltsák el, az olly útközbeni egybeszövetkezéstől. Költ Kis-Asszony hó 9-dik napján 1842. évben.¹⁶

Újabb szabályrendelet jelenik meg melyet a M.K.H. Tanács megküld a Hajdú Kerületnek:

A cigányok gyakori kóborlása s ez által polgárosodásukbani meggátlása egyedül az e tárgyban kiadott felsőbb rendeletek hanyag végrehajtásának lévén tulajdonítható, ugyan azért az 1794-dik évi Martius 21-dikén 4052 és az 1842-dik évi November 8-kán 41 454 számok alatt kelt szabály rendelmények folytán újabban meghagyatik: hogy

- 1-ször: Czigányoknak útlevelek csak azon esetben adhatók, ha bizonyos mesterség illetőleg kézmű általi becsületes kereset módjukat tellyes hitelességgel bebizonyítják, és többeknek útlevéllal egyszerre leendő ellátása, vagy csoportozva utazása szigorúan tiltatik. Ide nem értvén az aranyosókat olly helyeken hol ez általuk üzettetik.
- 2-szor: Útlevelökben az 1845-dik évi Martius 26-dikán 10 886. sz. alatt kelt szabály rendelmény értelme szerint mindenik személy leírása, utazási czélja s a beutazandó vidék neve, és érvényesség ideje pontosan beiktatandó, á máskint szerkezett útlevelek érvényteleneknek tekintvén.
- 3-szor: Érvényes útlevelek a cigányok részére is csak 1813-dik évi Martius 9-dikén 5477, és Julius 27-dikén 18 666 számok alatt kelt szabály rendelményekben meghatározott módon s tisztviselők által adathatnak.
- 4-szer: Az ezen rendeletek értelmében érvényesen kiadott útlevéllal utazó cigány, ha útlevelének érvényességi ideje alatt lakhelyére vissza nem tércnd, kóborlónak tekintetik.

- 5-ször: Bár hol s miként kóborló cigányok azonnal elfogatván az 1843-dik évi November 14-dikén 41 553 szám alatt kelt szabály rendelmények értelmében lakhelyükre visszakísértetendők s megfenyítetvén, szigoru felügyelet alatt tartandók; az őket helytelenül útlevéllel ellátó hivatalnokok mint a felsőbb rendeletek áthágói tisztí kereset alá vétessenek.
- 6-szor: Visszakísértetésük közben elillant, vagy elbocsátott egyénért a költségek megtérítése mellett, a tovább kísértetést térítvény által be nem bizonyító előljárók felelősek.
- 7-szor: Azon vagyonuk, mellynek igaz birtokát hitelesen bé bizonyítandják, természetben náluk hagyandó, ellenkező esetben az készpénzre fordítván illető hatóságnak átküldendő.
- 8-szor: Á melly községben a lakossággal együtt összeiratnak, ott állandó lakásuk megengedendő, s hatósági felügyelet alatt tartandók, hogy kóbor vágyuk újra fel ne élesztessék.
- 9-szer: Életmód keresetük, otthoni tartózkodásuk, és miként magok viseletéről az 1837-dik évi September 19-dikén 28 510 sz. alatt kelt szabály rendelmény szerint hitelesen szerkezendő pontos összeírás minden év lefolytával ide terjesztendő. Budán 1846 esztendő Kisasszony hava 4-ik napján.¹⁷

A cigányok vándorlását szabályozó rendelkezés érkezett a Királyi Magyar Helytartó Tanácstól:

Miután legfelsőbb helyről tudósítás szerint a Morva országba, és Ausztriai Sleziába tartózkodó cigányok, 1784 évtől kezdve, az illető hatóságok nem tsekély igyekezete, és fáradsága által valahára mégis a nevezett tartományokban állandó lakásra, és a polgári társaság céljaival megegyező rendszerre vezéreltetettek, s annál fogva gondos óvakodás szükséges lévén, nehogy más országok, és tartományokban és állandó élet mód nélkül kóborló, és ott gyakran megjelenni tapasztalt cigányok által polgárosodások zsongéjében elcsábitatván, előbbi vándorlásukba ismét ne rohannanak; ugyan azért az állandó s becsületes élelem keresés nélkül kóborló cigányok – az ezek osztályán kívüli ugyan, de utilevellet nyerhető képességgel nem bíró egyedek eránti felsőbb rendeletek épségben tartása mellett – a fönnevezett tartományokba meneteltül tellyességgel tilalmazandók lennének, a Kapitány Ur Tanácsának legfelsőbb parancsolat következtében meghagyatik: hogy a cigányok adandó utilevelek óvatossága eránt legközelebb f.é. Augustus 9-ről 29 394 számú, s az abban hivatkozott előbbi rendeletekhez is általánosan alkalmazás mellett, a Morva és Ausztriai Sleziába utilevellet kérő cigányok eránt mindenkor szeme előtt szigoruan megtartsa; hogy

á több éveken át szelid jámbor, és betsületes élet módot nem követő, annál fogva á kóborlók tsapatjába sorolandó egyedeknek sem egyenként, annál kevésbé többed maguknak, vagy csoportoknak utilevél tellyességgel nem adható,

Tapasztaltatván továbbá: hogy némely tisztviselők által á cigányoknak adott utilevelekbe majd az élet mód keresés neme, majd az utilevelet nyert egyed által beutazandó vidékek, és hatóságok kiteve nintsenek; részszerint az illető cigány család tagjai külön-külön megnem neveztetnek, másszor ismét az utilevél érvényessége ideje hibázik, sőt nem tsak az utilevél kiadási készséggel bíró tisztviselők néha hatáskörökön tul, és így az 1813-ik esztendőben Martius 9-rül 5477 számú intézmény ellenére; de a falusi Jegyzők, vagy Birák által kiadott utilevelekkel az országba több cigányok kóborolnak, kik mint törvényes utilevél nélküliek, és tisztességes élet módot nem követők, gyakran lopásokra, sőt rablásokra vetemednek, elfogattatnak, s születési vagy lakhelyükre visszautasítatnak; ezen okok és több elsősorban visszaélések különösen pedig annak elmellőzése tekintetébül is, nehogy az ilyeneknek adott utilevelek kiadásánál elhanyaglott kellő szigorúság hiánya miatt némelly cigányok á kóborlók tsapattyába soroltassanak, á cigányok részére kiadandó utilevelek kiadásárai legszigorubb örködés ezenel meghagyatik.

Általjába tehát az ország területébenei utazásra utilevelet kérő cigányokra nézve szorossan megtartandó: hogy tsak az állandó és több évi fedhetetlen erköltsi viselete által magát megkülönbözött, s tisztességes kézi munkája által élelmét kereső cigányoknak adathatik utilevél; mellybe rovatonként az utilevelet nyert család attya, ennek neje, gyermekei, vagy attyafiai vezeték és kereszt neve, életkora, személyes leirással együtt; továbbá az utilevél érvényessége idejé, a beutazandó vidékek s hatóságok nevével pontosan beiktatandó – az ilyen utilevelekkel ellátott cigányoknak engedett határidő allatt lakhelyükre visszatérésekre, az illető előljárók felvigyázni tartoznak, és a nállok lévő elavult utileveleket azokkal történhető visszaélések meggátlása tekintetébül elszedni köteleztessenek. Költ Sz. András hó 8-ik napján 1842 évben.¹⁸

A Hajdu Kerület 1846 Febr. 23-án tartott Köz Gyülés 322 szám alatt elrendeli az adó kivetés céljából az összeírást a Hajdu Városok területén, az adó kivetés módjával nem minden tanács értett egyet, az észrevételek közül egy párat idézek:

Az adó kulcsot illetően nem lehetünk azon véleményben, hogy a házzal nem bíró lakosok csak fél fő adóval irassanak meg á házzal bírók pedig egész fő adót fizessenek. A fő adó nem egyéb mint a kereset módra vetett adó, már pedig egy házzal bíró különben szegény lakos kereset módja semmiben sem különbözik azétól ki a más házában lakik... ha a házzal nem bírók fél rovat alá esnének ez nem lenne egyéb mint a vagyontalanoknak

más Törvényhatóságokból a kebelbe csalogatása, s az idegeneknek kik itt nagyobb szabadságot élveznek mint születésük helyén. Kelt H.Böszörményben.

Így észrevételezi Hajdúszoboszló: A rendelet a) pontját illeti mi szerint előadatik ... minden olyan Lakosok kiknek saját házuk nincs, valamint a cigányok is fél rovatba sorozandók lettek volna: még is a Kerület ezen határozatától eltérve a házatlan zselléreket és minden lakókat külömbőség nélkül egész fő rovatra emelte; erre nézve úgy vélekedünk, hogy ha azok, kik saját házzal nem birnak, kik leginkább más helyekről hozzánk bejöttektől állanak, á mellet, hogy mindazon szabadalmakba részesülnek, melyekkel bármelyik birtokos lakos él, még egész fő rovatra sem vitetnének, több jóba részesülnének, mint más oly birtokos Lakos ki egy semmi hasznot nem hajtó házon tul semmivel nem bir, s ez által a be költözött idegenek száma még inkább szaporodnának. Mi a cigányokat illeti, mi igazságosnak látjuk, hogy az oly cigányok, kiknek házak, lovak, szekerek van, egy fő rovatra vitessenek, egyéb aránt más szegényebb cigányok nálunk fél fő rovatra vitetnek. Kelt. H.Szoboszló.

Hajdúszoboszló a szociálpolitikát már a múlt században is alkalmazta, mert jövedelmének megfelelően adóztatott.

Hajdu Kerület Tanácsa jóváhagyta: A cigányok és a zsellérek és minden olyan lakosok, kiknek saját házuk nincsen fél rovatba kell sorolni.¹⁹

A Magyar Cigányzenészek Országos Egyesületének Alapszabálya megjelent 1921-ben Budapesten (Pestvármegye – Nyomda, 1921. Budapest). Az alapszabályt a Magyar Királyi Belügyminiszter rendelete (Budapest, 1921. szept. hó 6-án) alapján készítették el.

A rendelet megjelenése után megyénkben először Hajdúböszörményben rendezték meg – a helyben készült jegyzőkönyv szerint – 1922. június 24-én, a Dréheré Sörcsarnokban a Hajdúböszörményi Cigány Zenészek csoportjának alakuló ülését. Megjelent a Magyar Cigány Zenészek Országos Egyesületének küldötte is. Az Államrendőrséget Fodor Ferenc detektív képviselte. A 20 alapító tag elnökké Hajdú Bandit választotta.

Sajnos, névsort nem találtam a tagokról. A jegyzőkönyv végén található: A város polgármestere igazolja, hogy az 1–20 tétel alattiak zenész foglalkozást űznek és állandóan hajdúböszörményi lakosok. Hajdúböszörmény, 1923. március 27.²⁰

Balmazújvároson 1926-ban a szervezési szabályrendeletek között szerepel a kéjelgési szabályrendelet, mely szerint a kéjnök szerdán, szombaton 10–12 óra közt csak a Nádudvari, Csegei, Debreceni és a Batthyány utcákon hetenként két ízben jelenhetnek meg. A kéjnök között voltak cigányok is.²¹

Biharvármegye Alispánja jelenti a Nagyméltóságú M.kir. Belügyminiszter Úrnak Biharvármegye Törvényhatósági Bizottságának Nagyváradon 1941. évi szeptember 17-ik napján tartott rendes féléves közgyűlésén. Tárnya:

„Kóbor cigányok összegyűjtése és munkatáborba való elhelyezése.” Véghatározat: A törvényhatósági bizottság közgyűlése a vármegye alispánjának előterjesztése és a törvényhatósági kisgyűlés javaslata alapján kimondja, hogy Nyitra–Pozsony k.e.e. vármegyék törvényhatósági bizottságának állásfoglalását pártoló felirattal támogatja. Kimondja egyúttal a törvényhatósági bizottság közgyűlése, hogy a m.kir. Belügyminiszter Úrhoz intézendő pártoló felirat keretében javaslatot a m.kir. Bm. Úrnak aziránt, hogy ne csak a kóbor cigányok ügye vétessek intézményes rendezés alá, hanem a cigánykérdés általában, így azon cigányok ügye is, akik bár állandó lakhellyel bírnak, de állandó létalapot biztosító kereset nélkül úgy a közrendészeti, mint közkerkölcs szempontjából nem kívánatos elemek.

Fejérvármegye törvényhatósági bizottsága javaslatot kíván tenni... munkatáborba való utalás csupán ad hoc szükség megadás legyen és az ott munkára szsoktatott kóbor cigányok, valamint mindazon cigányok, akiknek a helyi hatóságok megállapítása szerint állandó jellegű, kielégítő létalapjuk nincs, zárt területre letelepítenek.

Erre a célra ily gazdasági kultúra eddig nem alkalmas és így csak szórványosan lakott területet javasol kijelölni, ahol ártérszabályozás, fásítás és hasonló nagyobb arányú munkálatok elvégzésével a telepítés közgazdasági jelentősége fokozottan kihangsúlyozható lenne.²²

Jász–Nagykun–Szolnok vármegye alispánjától: Kóbor cigányok ellenőrzése tárgyában.

Határozat: A kóbor cigányok és velük egyforma elbírálás alá eső csavargók hatékonyabb megrendszabályozása céljából a 257 000/1928. BM számú rendelet 7. bekezdése alapján 1942. évi május hó 6-án és október 7-én 7 órakor az egész vármegye területén az államrendőrség hatásköri területét kivéve általános razzia megtartását rendelem el.

Felhívom a járási főszolgabírókat, hogy az ellenőrzés eredményes megajtése végett a szükséges intézkedéseket saját hatáskörükben tegyék meg és az ellenőrzés eredményét hozzám május, illetve október hó végéig jelent-
sék.

A m.kir. rendőrség karcagi, főszolgabírókat, székhelyükön, az m.kir. rendőrség szolnoki, jászberényi, karcagi, mezőtúri, kisújszállási és túrkevei kapitányságát – Hajdú, Borsod, Heves, Békés, Bihar és Pest–Pilis–Kiskun vármegye alispánját értesítem.

Szolnok, 1942. évi ápr. hó 15. alispán.²³

A kiadott rendeletek elképzelése elfogadható lett volna a cigányság számára. A hiba ott volt, hogy csak leírták, de a végrehajtás módja nem volt biztosítva. A cigányok letelepítését pl. csak úgy tudták volna megvalósítani, ha minden város és község biztosított volna telket és anyagi segítséget a lakásépítéshez. A Hajdú Kerületben is csak Böszörményben találok olyan intézkedéssel, hogy telket biztosított a városi tanács. Hasonló volt a

gyerekkel kapcsolatos rendelkezés: köteles iskoláztatni, de az ellenőrzés és a segítségnyújtás már elmaradt. Így a rendelet hiába volt, a gyakorlat maradt a régi.

JEGYZET

1. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár (továbbiakban: HBML.) IV. A. 1/b. d. 1751. Fasc. VII. No. 11.
2. HBML. IV. A. 1/b. 54. cs. Szatmárnémeti 1755.
3. HBML. IV. A. 1/b. 60. cs. Eger 1757.
4. HBML. IV. A. 1/b. 70. cs. Sátoraljaújhely 1760.
5. HBML. IV. A. 502/b. 228. (1762.) 14–276.
6. HBML. IV. A. 502/b. 228. (1764.) 18–106.
7. HBML. IV. A. 502/b. 233. (1792.) 12–35.
8. HBML. IV. A. 1/b. 317. cs. Eger 1823.
9. HBML. IV. A. 502/b. 246. (1838.) 560.
10. HBML. IV. A. 502/b. 246. (1838.) 1–38.
11. HBML. IV. A. 502/b. 246. (1838.) 38. H.K.jkv.
12. HBML. IV. A. 502/b. 246. (1838.) 11–46.
13. HBML. IV. A. 502/b. 246. (1840.) 1031.
14. HBML. IV. A. 502/b. 246. (1841.) 6–21.
15. HBML. IV. A. 502/b. 246. (1841.) 11–27.
16. HBML. IV. A. 502/b. 247. (1842.) 9–18.
17. HBML. IV. A. 502/b. 248. (1846.) 11–34.
18. HBML. IV. A. 502/b. 247. (1842.) 2–80.
19. HBML. IV. A. 502/b. 248. (1846.) 6–6.
20. HBML. IV. B. 915. 3. cs. 271. sz.
21. HBML. V. 607/b.1.
22. HBML. IV. B. 404/a. 520. 12 753/1941.
23. HBML. IV. B. 404/a. 551. 11 191/1942.

3. Különböző összeírások

Bihar vármegyében 1552-ben készült *Conscriptio dicalis* (adóösszeírás) alkalmával összeírják településenként: kinek a tulajdonában mennyi porta van. Pl. „Balyom (Biharnagybajom) Francisci Bajoni (földesúr) tulajdonában van 35 portae (porta)”; összeírnak egy teljes jobbágyot és 2 pauper (nyomorban élő) jobbágyot. Ezek között lehetett cigány is. Zováthon (Hajdúszovát) a földesúrnak szintén 35 portája van és 4 pauper jobbágyot is összeírnak. „Thépe (Tépe) a Praepositi Majoris” (a váradi prépost) 46 portával rendelkezik. „Nagy Rhábéban” (Nagyrábész) a földbirtokos 16 portával rendelkezik, és összeírnak 5 pauper jobbágyot. Apati (Körösszegapáti) Chakij Demetri földesúr 5 portával, Chakij Nicolai földesúr 1 portával rendelkezik.¹

Hajdúszoboszló város protokolliumában 1695. évben találunk először a cigányokra vonatkozó adatot. Ahol le van írva a cigány vajda esküszövege (Hiti formája), aki arra esküdtetik, „akik botod alá valók, fenyited”, köteles továbbá a városvezető hadnagynak, a magistratusnak engedelmeskedni. Tehát az akkor már Szoboszlón és a környékén lakó, vagy sátorozó, de nem állandó lakosok elsősorban a vajdájuk joghatósága alá tartoztak.²

Debrecenben a XVII. század második felében tűnnek fel először a cigány kovácsok. A céh a tanács támogatásával erélyesen lépett fel a „tiganos”-ok ellen, és a tanáccsal 1661. május 8-án kimondatták: „Az czigányoknak meg nem engedtetik, hogy a szántó vashoz nyuljanak és lakotshoz, kovácshoz illendő új munkát végbe vigyenek.” 1668-ban a tanács újabb rendeletet adott ki a cigányokkal kapcsolatban: „nem lehet az kovác mestereknek ellenek az czigányoknak az ekoráig két kezi munkájok által végbe ment munkájok és dolog, az mit az előtt nem műveltek ez után is ne műveljék”. Két év múlva szükségesnek látszott, hogy pontosan körülírják azokat a vasműveket, amiket a cigány kovácsok készíthetnek. Ezek szerint: „az czigányoknak műve: vas villa, békó, Ó ásó, rostály, kolomp, doromb, furó, fogó, nyárs, iszkába, lécz szeg, ó kapa-ásó, sindely-szeg, zabola, ó munkát meg nyuthattya, szántó vasat is céh mester hírével meg csinálhattya”.

A rendelkezés eléggé bő lehetőséget biztosított a cigány kovácsok részére. Szinte alig van olyan szerszám, amit ne készíthettek volna.³

A Debrecenben élő cigányoktól a török sokszor külön adót kér, pl. 1683-ban igen jelentős összeget: ezer lóra való patkót és szeget, valamint négy-száz forint készpénzt. Ezekre a debreceni lakosokra a török külön felügyelt a *cigányok*-ura címet viselő tisztje révén. Ez könnyen összefügghet azzal, hogy egy gyakorta helyet változtató rétegről van szó, akiket a török a debreceni lakosságtól függetlenül adóztatott, ezért nem akadályozta városban

lakásukat, míg viszont igyekezett meggátolni az adózó jobbágyok leköltözését, mert azok városlakókká válásával megszűnt a külön adózásuk. Leválasztani ezt a réteget az egészről sem egyedileg, sem rétegeként nem lehet. Csak következtethetünk arra, hogy pl. az 1672-ben a Várad, illetve a Piac utcán lakó Sigó, Péter és Jani nevű vajdák a cigányok vezetői lehettek. Vagy a töröknek tett kovács-szolgáltatás után feltehetjük, hogy az összeírásokban igen nagy számban szereplő kovácsoknak legalábbis egy része cigány volt. Biztosabbat róluk nem mondhatunk, mert Debrecen vezetői velük sem kivételeztek. Tény azonban, hogy éltek a városban cigányok, a töröknek teljesített adójukból ítélve nem is csekély számban.

A debreceni „respublica” tehát igen egységesnek látszik. Társadalmi kategorizálásról nincs szó. Arról sem, hogy külön utcájuk lett volna a szegényeknek és gazdagoknak, amire más városokban van példa. A következő században már itt is.⁴

Debreceni vonatkozásban érdemes megemlíteni, hogy mind az anyakönyvekben, mind az adóösszeírásokban találunk utalást arra, hogy cigányok már az 1703–1708 közötti időben is élnek a városban. Az anyakönyvekben 6 családról, az összeírásban 7 családról, névanyaguk egybevetése alapján 11 családról lehet ezt megállapítani. Egy részük adófizető: Hattya vajda a Mester utcában 3,06 Ft; István vajda a Péterfia utcában 3,06 Ft; Mihály vajda a Varga utcában 3 Ft; Péter bajda a Mester utcában 8,16 Ft; és Tóthné cigányasszony a Várad utcában 1 Ft adót fizet. Ez a néhány adat azért lényeges, mert azt bizonyítja, hogy a cigányoknak van egy régen megtelepült ága Magyarországon. Ezek már régen beilleszkedtek a magyar társadalomba.⁵

Az 1720-ban történt összeírás hiányosnak látszik. 1732-ben Debrecenben a kapun kívüli kunyhók és viskók lakóit írják össze. A Német utcai kisajtó mellett lévő kunyhók lakói: „Szörcsi András, lakója Szatmári Mihály gulyás. A Kis Ajtós házban nem lakott senki. A harmadik kunyhóban Kállai István Német utcai tehén csordás, engedelem nélkül lakott ott, lakója Munkácsi Gergelyné az Ura Szilágyi János kocsissa Pünkösdben szegődött jövő Pünkösdig. Álmosdról jöttek ide Szőke János urammal és 2 esztendeig kocsiszkodott, mint mondja. Negyedik kunyhóba Szél Mihály háztetőköltő engedelem nélkül csinálta kunyhóját, 6 gyermeke van.

A Kapun kívül laknak: 1. Öreg Polgári Mihály kovács cigány. 2. Posta Péter kovács cigány. 3. Ötvös Sigmund rézműves cigány. 4. A proscibalt (számüzött) Rézműves cigány viskójába Gödény Ferenc bornyu pásztor Csizmadia K. Ur hírével ment belé. 5. Milák István már egyszer kunyhója leváogatott. 6. Szatmári Sigmund eddig volt engedelme, lakója Hegedüs Palkó hegedüs. 7. Csabai István álligattya hogy a N. Tanács engedelmeiből volna, de nem igazolja, lakója Szabó Andrásné a férje Hodos János szolgája, lakója még Kórodi Mihályné. 8. Török István tavaly Elepi csósz volt, van 2 lova, most is fáért van, engedelem nélkül csinálja.

A Téglavetőnél laknak: 1. Juhász János téglát vet, lakója Szabó Pál az Ispotályból jött ki. 2. Nagy István 1 lova van, másik megdöglött, szekere is van, lakója Kolányi János téglavető. 3. Erdélyi János téglavető, Felesége kertség alatt van. 4. Azán Mihály koldus, Varga utcából a nyáron jött ki, lakója Dokor András koldus. 5. Veres Péter maga Pünkösöd tájban meghótt. Felesége koldulni van 2 lovon szekéren, mióta ura megholt kunyhóján lakat van.⁶

Debrecenben az összeírások idején 1747/48–1751/52. években 28 családot írtak össze.⁷

Debrecenben 1776-ban 38 családot írtak össze.⁸

A Hajdúszoboszló város határában folyó Kösi mellett, az elepi Pipagöd-röknél 1717 táján pipakészítő cigányok sátroztak, akik a szoboszlai cigánysággal kapcsolatban álltak. Az általuk készített agyagpipákat rajtuk keresztül és vásároknak maguk árusítottak. Az itt sátorozó csoport vajdája László nevű volt, akinek feleségét Fényes Gergelyné szoboszlói lakos „meghábortotta”, esetét a város II. protokolliuma 1718. július 13-án írja le. Ugyanez a jegyzőkönyv 1719. július 5-én tartotta fenn Cifra György vajda feleségének boszorkányperét (198. old.). Ugyanitt található 1716. március 21-én bejegyzés szerint Ádám cigányvajda tolvajságának esete. A Hajdúszoboszló városban lakó cigányság a jelenlegi II. tizedbeli Törökdomb utca elején – de már csak az utcanévben élő Törökdombon – meg a jelenlegi I. tizedbeli Dankó utcán csináltak kis terjedelmű, kerítés nélküli telkükön sárból putrikat, amit az 1783 évbéli *Mappa* – a város legrégebbinek ismert kéziratos térképe – is feltüntetett. Míg amaz a Kösihez közel, dombos helyen létesült, emez a város Árka tövében, eléggé vízenyős helyen feküdt. Itt adott nekik szállást a város tanácsa, mivel a cigányságra szüksége volt.

Hajdúböszörményben 1707-ben összeírják a város lakosságát. A családok száma összesen 328, ebből 9 cigány.⁵¹

Bihar vármegyében a himlő pusztított 1738–39–40 években, ennek az összeírását végezték el. A meghaltak között sok cigány is szerepelt. Legtöbb halott volt a 10 éven aluliak között, majd a 10–20 évesek között. Az összeírás szerint Kabán: 447 férfi és 400 nő halt meg (korszerint: 0–10 év: 351, 11–20 év: 229, 21–30 év: 108, 31–40 év: 32, 41 év felett: 127). Berettyóújfaluban: 515 férfi és 415 nő. Derecskén: 467 férfi és 401 nő. Váncsodon: 179 férfi és 174 nő. Bárádon: 212 férfi és 182 nő. Sámsonyban: 196 férfi és 195 nő. Bagamérban: 38 férfi és 29 nő. Bajomban: 337 férfi és 219 nő (korszerint: 0–10 éves: 231, 11–20 éves: 207, 21–30 éves: 69, 31–40 éves: 14, 41 évnél idősebb: 35 személy).⁹

Nem sokkal később pestis pusztított Bihar megyében 1742-ben. Ekkor is nagyon sokan meghaltak. Kis Marján: 541 fő, Álmosdon: 417 fő, Bagamérban: 468 fő, Nagy Kerekiben: 38 fő, Hosszu Pályiban: 85 fő, Darvason: 62 fő.¹⁰ Bihar megye 93 falujában volt döghalál.

A pestis nem kímélte a Hajdú Kerületet sem. A pestis Hajdúhadházon 1739. okt. 3-án tört ki és 1740. márc. 3-án szűnt meg, miközben összesen 650 áldozatot követelt. A halottak névanyagának részletes, egyenkénti feldolgozása alapján kiderült, hogy a pestis összesen 249 családból követelt áldozatot. A jegyzékek azonban így is számos olyan családnevet említenek, melyeknek létezéséről eddigi forrásaink következetesen hallgattak. Így például elsőnek tartalmazzák a helységben élő cigányok neveit: Cigány Csiki János, Lattya András és Ferenc, Móró Gyurka és Nanó István egyaránt több halottal szerepel. Bekerültek azután olyan személyek is, akiknek az összeírók még a nevét sem ismerték: „Nyomorék öreg asszony 60 éves”, „Egy szegény ember gyereke 5 éves”. Az a tény, hogy a város társadalma ezeknek az embereknek még nevet sem adott, jelzi, hogy kóborló szegényekről van szó, akiket éppen itt ért utol a halál.¹¹

Hadházon gondot jelentett a cigány lakosság beköltözése és állandó hullámzása. A korábbi jegyzőkönyvi anyagból nem derül ki e kérdés fontossága, de 1781. aug. 9-én már a kerület is felfigyelt a kóborló személyekre. Az egyik körlevél arról intézkedik, hogy „a sátoros cigányok eránt ...tudtokra adjuk, hogy a kóborló sátoros cigányok meg ne szálljanak ...passusok tőlük elszedessenek... Hadházon az elmúlt héten fényes nappal egy házat fölvervén, belőle summás pénzt elloptak...”

A kerület tehát a cigánykérdésben csupán büntetőjogi problémát látott, s annak megoldásával konzervatív módon kívánt foglalkozni; viszont ezzel a felfogással és az ebből következő módszerrel semmit sem oldhatott meg, hiszen letelepedésükről valamilyen formában a városvezetésnek gondoskodni kellett, mert kóborlósaik megszüntetése céljából megtelepítésük társadalmilag szükséges volt. A Hajdú Kerület 1784. máj. 12-én adott ki körlevelet a cigányok összeírására, mert regulációjuk iránt intézkedést kell tenni. A kérdések az alábbiak voltak: 1. Hány magyar gazda kíván magához venni munkára cigány gyerekeket? 2. Hány cigány él a községben? 3. Járnak-e iskolába a cigány gyerekek? 4. A szülők dolgoznak-e paraszti munkát vagy kézi mesterséget? 5. Van-e a cigányoknak házuk, vagy kunyhóba laknak? 6. Fizetnek-e hadi adót?¹²

Az 1700-as évek második felében összeírják a zsidókat is, pl. 1752/53-ban a Sárrethe járás területén Sámsonban: 6 adófizető, Acsádon: 4 adófizető, Vértesen: 1 adófizető, H. Pályiban: 1 adófizető zsidó volt. Szakállon nem lakott zsidó. Az Érmellyéke járás területén Felső Ábrányban: 1 adófizető, Álmosdon: 4 adófizető zsidó volt. 1762/63-ban M. Pályiban: 1, Vértesen: 3, Atsádon: 3, Sámsonban: 3, Komádiban: 2 adófizető zsidó volt.¹³

Bihar megyében a legrészletesebb cigány-összeírást 1768-ból találtam, amikor minden járás községében élő cigány lakost egyszerre írtak össze. A conscriptio címében az szerepel, hogy „az állandó házzal rendelkező cigányok összeírása”, azaz ismét nem teljes a kép, mert a kóborló cigányok

nem szerepelnek a jegyzékben. Az összeírás kérdései a következők voltak: város, vev, feleség neve, fiú gyermek és kora; leány gyermek és kora, foglalkozása, vallása. (A részletes összeírás a mellékletben.) Az összeírás eredményét röviden összefoglalom:

Település	Család szám	Gyerek szám	Fogl. van	Fogl. nincs
Derecske	14	29	11	3
Konyár	7	14	7	—
Tépe	2	9	2	—
Sáránd	3	6	3	—
Mike Pércs	3	9	2	1
Sámson	3	11	3	—
Acsád	2	2	2	—
Vértes	4	7	3	1
Monostor Pályi	21	69	20	1
Hosszú Pályi	4	4	3	1
Pocsaj	8	23	8	—
Esztár	5	12	5	—
Léta	4	13	4	—
Bagamér	3	7	3	—
Kiss Marja	9	26	7	2
Nagy Kereki	2	5	2	—
Álmosd	3	5	3	—
Kokad	1	2	1	—
Hencida	1	4	1	—
Gáborján	1	—	1	—
Darvas	1	—	1	—
Váncsod	1	—	—	1
Peterd	1	—	1	—
Bojt	1	3	1	—
Keresztes	3	6	3	—
Komádi	2	7	2	—
Homorok	2	2	2	—
Szakál	2	—	2	—
K. Apáti	1	1	1	—
B. Böszörmény	4	11	4	—
Zsáka	4	8	4	—
Bakonyszeg	1	8	1	—
Báránd	5	10	4	1
Bajom	7	14	5	2
Kaba	6	13	6	—

Település	Család szám	Gyerek szám	Fogl. van	Fogl. nincs
Rábé	4	16	3	1
Szerep	1	1	1	–
Torda	2	8	2	–
Udvari	6	13	6	–
B. Ujj Falu	14	52	13	1
S. Márton	1	5	1	1

Bihar megyének azon a területén, amely jelenleg is a megyéhez tartozik, 41 településén 169 családot 435 gyerekkel írtak össze. Igen érdekes, hogy az 1768-as összeírás idején Magyarhomorogon (Homorok) élt két család és most a községben cigány lakos nincs. Még szembetűnőbb, hogy Monostorpályiban ebben az időben 21 cigány család lakott 69 gyerekkel, és jelenleg egy család sem él. Pedig nem tévedés az összeírás, mert az is bizonyítja, hogy peres anyagot is találtam Monostorpályiból. Ugyanakkor Hosszúpályiba mindössze 4 család élt, jelenleg 143 család él. Az összeírás idején Bakonszegen is élt egy család, jelenleg cigány lakosság itt sincs. A régi Bihar vármegye területén sok cigány élt már az 1700-as évek idején is. Az összeírások ezt igazolják. Várad Olaszi járás területén 36 településen 97 családot írtak össze 282 gyerekkel (itt szerepelnek Bagamér és Kismarja községek is). A Szalontai járás területén 39 településen 110 családot 177 gyerekkel írtak össze (itt szerepel Oláh Apáthi is). A Váradi járás területén 26 településen 56 családot 144 gyerekkel írtak össze (itt szerepel Nagykereki és Álmosd községek is). A cigányok által lakott terület legnépesebb része a Sárréti járás (Sárréthi), melynek legtöbb községe máig is megyénkhez tartozik, kettő kivételével (Bors és Sz. János).¹

Bihar vármegye Nagyváradi járásában 11 évvel később, 1779-ben ismét cigány összeírást rendeltek el a következő fejezettel: a jobbágytelek helye, a cigány elő és utóneve, családi állapota, gyerekek száma, kora, hol nevelt, bír-e házzal, milyen az öltözete apának, feleségnek, gyereknek, milyen mesterséget folytat, van-e hivatalos címe – pl. vajda, állati tulajdonba van-e, gyakorol-e állatokkal valamilyen mesterséget (pl. lókupec), katonai és házi kasszára mennyit fizet (katonai és rendes adó?). A váradi járás területén 75 településen 166 családot 253 gyerekkel írtak össze. A közigazgatási terület rendezése ebben az időben is gyakori lehetett, mert most Kiss Marja és Nagy Kereki községeket írják össze a Nagyváradi járásban. Kiss Marján 5 családot (Daniel Telegdi, Joannes Hanka, ifj. Joannes Hanka, Adamus Telegdi, Stephanny Telegdi) 4 leány és 9 fiú gyermekkel Nagy Kerekiben 2 családot (Michael Telegdi, Adamus Telegdi) 1 leány és 3 fiú gyermekkel.¹⁵

A Nagyváradi járásban 1777. november 1-jén összeírják, hogy hány cigány gyereket adtak ki nevelő szülőkhöz. Nagy Kerekiben 3 gyereket, Kiss Marjában 9 gyereket.

Bihar vármegye 1785-ben ismét elrendeli a cigányok összeírását a következő fejróval: „a helységek neve, a cigányok neve, a Kegyelmes Királyi Regulatio után cigányul beszélni hallatott: nem hallatott: mezei munkához fogott-é? Vagy pedig maradt az alább irt mestersége mellett? Házát a cigányok szokása szerint, vagy lakosok szokása szerint? A cigányok szokásából ki vetkezett-e: egészen? nem egészen?”

„A Szalonthai járásban 252 cigány családot irtak össze:

Ebből: cigányul beszél:	77
cigányul beszélni nem hallatott:	175
Házát a cig. társaságbul elváltottatta-e:	252
Miképpen él? cigányok szokása szerint:	251
lakosok szokása szerint:	1
kivetkezett egészen:	1
nem egészen:	251

Foglalkozás:

csürhés:	1	hegedüs:	11
kovács:	108	muzsikus:	1
hetes a Hutába:	2	kanalas:	3
hamu zsírfőző:	1	pásztor:	2
tekenyő csináló:	6	bornyu pásztor:	1
Vachter:	2	ménes pásztor:	1
Strázsa:	4	tapasztó:	108
		csordás:	1

Mind a 252 családnál a családfőnek van foglalkozása.

A Belényesi járás területén még jobb eredményről ad számot az összeírás. Összeirtak összesen: 412 családot.

Ebből: cigányul beszél:	129
nem hallatott cigányul beszélni:	283
Házát a cigányok társaságából elváltottatta:	412

Miképpen él:

Cigány szokás szerint:	129
lakosság szokása szerint:	283

Cigány szokásból kivétközött-é? egészen:	16
nem egészen:	396

Foglalkozás:

kovács	201	tapasztó	110
téglavető	18	muzsikus	4
kanalas	48	kolduló	8
faműves	19	tekenős	4

A férfiaknak ebben a járásban is volt mindenkinek foglalkozása; a 8 kolduló özvegy asszony volt.¹⁶

Az 1785-ös eszstendőben a „Sár Réthi járásban” is összeírják a cigányokat. A kérdések azonosak voltak a nagyszalontai járás kérdéseivel. Ebben a járásban minden cigány – az összeírás tanulsága szerint – magyarul beszél, mind gazdsághoz fogott, házat a cigányoktól elváltasztotta, úgy él mint más lakos, a cigány lakosokból kivetkőzött (erre ma azt mondanánk, hogy beilleszkedett a társadalomba). A járás területén: K. Apáthi (–), Ártánd (2), H. Bagoss (1), Bakonszeg (2), Báránd (2), N. Bajom (3), Bojth (1), Bors (3), B. Böszörmény (11), Csökmő (–), Dantsháza (–), Darvas (2), Derecske (5), Esztár (5), Furta (–), Gáborjány (1), Hencida (–), M. Homorog (1), Kaba (2), M. Keresztes (–), Komádi (2), Konyár (2), H. Pályi (1), M. Pályi (2), M. Perts (1), Peterd (–), Potsaj (3), N. Rábé (–), Sámson (2), Sáránd (–), Sass (2), Szakáll (1), Kis Szántó (1), Sz. János (3), Sz. Péterszeg (2), Sz. Márton (3), Szerrep (–), Tépe (1), Torda (–), Udvari (–), B. Ujfalu (2), Váncsod (1), Vekerd (–), Vértes (4), Zsáka (1), Kis Zomliny (1) családot, összesen 76 családot írtak össze.¹⁷ Az összeírások 5–10 év alatt nagy változásokról tesznek tanúbizonyságot, pl. Monostorpályi cigány lakossága 17 év alatt lecsökkent a 21 családról 2 családra. Ugyanakkor Szerrep községben az 1700-as összeírások idején cigányok nem élnek, most pedig a lakosság 8,3%-a cigány. Igaz az a megállapítás, hogy a XIX. század második felében a romániai jobbágy felszabadítás után (1855–1864) mint vándorló cigány sereg nagy tömegben jelennek meg hazánk területén. Előítélet nélkül megállapíthatjuk, hogy ez az ág okoz gondot a beilleszkedés területén, mert a korábban itt lakó cigányok már zömmel letelepültek, házuk és kenyérkereső foglalkozásuk volt, amiből jól el tudták családjukat tartani.

Egy évvel később, 1786-ban ismét összeírják a cigányokat. „Tabella, Melly szerint a Saar-Réthi Járásban Lakozó Czigányokról ezen folyó 1786-dik Esztendőnek első Angariájára (első negyedévi robot, kötelező munka) Relatív (előterjesztés) tétetik.” A kérdések megegyeznek a múlt évekkel.

Község	Család	Nevek
K. Apáti	1	Máthé György
Ártánd	3	Mohácsi
H. Bagoss	–	–

Község	Család	Nevek
Bakonszeg	2	Máthé – Bosányi
Báránd	–	–
N. Bajom	2	Balog – Rostás
Bedő	–	–
Bojt	1	Rácz Mihály
Bors	3	Titi – Andrási
B. Böszörmény	7	Farkas – Gyöngyösi – Besányi – Lakatos – Ötvös
Csökmő	–	–
Dancsháza	1	Palotai
Darvas	2	Rácz
Derecske	5	Rácz – Horvát – Gyulai
Esztár	5	Rácz – Balogh – Sarkadi – Nyiri
Furta	1	Kis Ádám
Gáborján	1	Rácz József
Hencida	1	Buczi Mihály
Homorog	1	Birta Mihály
Kaba	4	Vadász – Balogh
M. Keresztes	1	Mohátsi Miklós
Komádi	4	Varga – Farkas – Drigits – Szitsi
Konyár	4	Puba – Paszi – Balogh
H. Pályi	4	Juhász – Balogh – Milák
M. Pályi	5	Galamb – Horvát – Budai
M. Pirts	3	Rácz – Hamza
Peterd	1	Kiss János
Pocsaj	4	Bagosi – Hamza – Pataki
N. Rábé	1	Rácz Sigmund
Sámson	3	Árva – Budai
Sáránd	–	–
Sas	1	Sanyó Ferenc
Szakáll	1	Dakró András
K. Szántó	1	Titi István
Sz. János	2	Titi György – Isván
Sz. Péterszeg	4	Renge – Gazsi – Kondorosi – Ptza
Sz. Márton	2	Horváth – Tatai
Szerep	–	–
Tépe	2	Rostás – Gubai
Torda	–	–
Udvari	–	–
B.újfalu	2	Kozák – Bakó
Bántod	2	Horváth – Kondorosi

Község	Család	Nevek
Vekerd	–	–
Vértes	–	–
Zsáka	6	Tatai – Borsányi – Gubai – Pengő – Keresztesi
K. Zomliny	1	Mile János

Ebben az évben 94 családot írtak össze. „Magyarul beszél mind a 94 család, és minden férfi paraszti munkához fogott. Mindenki házáat a cigányok társaságából elváltottatta, és a lakosok szokása szerint él, nem cigány szokás szerint.”¹⁸

Mária Terézia uralkodása idején, 1777-ben hazánkban bevezetik a Ratio Educationis-t, az ésszerű, korszerű nevelést. Ennek nyomán elrendelik minden megyében a gyerekek összeírását. A Nagyváradi járásban találtam összeírást: a nevelésre kötelezettek névsora:

Helység	Szülő neve	Gyerek neve	Kora	Nevelő szülő neve	
N. Kereki	Michael Telegdi	Stephanus	8	Michael Topai	
		Joannes	5	Georgius Kállai	
Kiss Marja	Ádamus Telegdi	Adamus	4	Joannes Szabó	
		Valentinus Telegdi	Valentinus	7	Joannes Varga
		Stephanus Telegdi	Stphanus	7	Stphanus Szöllősi
			Elizabetha	4	Stphanus Varga
		Joannes Hanka	Adamus	9	Martinus Janó
		Franciscus Renge	Franciscus	8	Jonnus Takaró
			Barbara	10	Stephanus Sántha
		Adamus Telegdi	Adamus	10	Georgius Genesi
		Andreas Jónás	Elizabetha	8	Michael Szabó
			Andreás	2	Michael Kulin

A járás területén 13 településen 29 családnak 48 gyermeke van kiadva nevelő szülőkhöz nevelésre. A megyéhez tartozó két község gyermekeinek nevét, korát és a nevelőszülők nevét leírtam.¹⁹

„Debrecen város 1745. jan. 6-án a városi pénztárból kifizeti, a cigányok vajda tételére tett költséget.” A specificáció (felsorolás) részletezi a kiadásokat: száz ittze bor, négy kenyér, ötven font hús, bors – só – safrány, két felvett ódalt, Summa: 11 Rsf. 41 krajcár. A város vezetősége utasítja a Város Gazda Urékat, hogy a városi pénztárból fizessék ki az összeget (eredeti feljegyzés a mellékletben).³⁰

Debrecen város 1780. Aug. 23-án iratja össze a kunyhókat. „Czepléd utcai cigány összeírás: 1. Michales Szilágyi, 2. Joannes Márkus, 3. Georgij Márkus, 4. Joannes Márkus, 5. Joannes Seres, 6. Adamus Czanka.

Az itten megnevezett Czigányok Kunyhója Senator Szombati István Uram harmadnapra bontassa le és róla tegyen relatiót (jelentést).”

„Ezen exmissian (kiküldetés) szerint ide 19-e aug. 1780. á külső Városra ki mentem és a fejobb irott embereket, hogy harmadnap alatt kunyhójukat el rontsák admoneáltam (figyelmeztettem) és az alatt is mit tsinálnak őket gyakran nézettem. Ugyancsak magam is mai napon ki menvén úgy talál-
tam, hogy mára kunyhójukat el rontották, hanem még Czanka Adám a nagy gödör hejét be nem huzatta, melyért őtet keményen meg pirongatván, Szemem láttára kényszeritettem, hogy hozzáfogjon. Melyet cselekedett is. Én pedig mind őtet, mind a többit admoneáltam, hogy többször kunyhót állítani ne merészellyenek. Melyről teszem ezen alázatos relatiót. Debreczen, ike 23-a aug. 780. Szombati István.”²⁰

„Debrecenben a Czepléd uttzai cigány összeírás:”

S. sz	Név	feleség	fia	leánya	háza	fogl.	hol	hogyan viseli magát
1.	öreg Balogh György	van	–	–	nincs	napszám	itthon	korheles
2.	ifj. Balogh György	van	3	1	nincs	kovács	itthon	részeges
3.	Buga Antal	van	3	2	nincs	kovács	itthon	most meg- lehetősen
4.	Ujvárosi Sándor	van	1	3	nincs	kovács	itthon	most meg- lehetősen
5.	Mocsári János	van	–	–	nincs	muzsikus	itthon	most meg- lehetősen
6.	Siró Sándor	van	3	1	nincs	muzsikus	itthon	nincs panasz ellene
7.	Berki József	van	1	–	nincs	muzsikus	itthon	nincs panasz ellene

Debrecen, 1796. november 11.

Ebben az évben 7 családot és 18 gyereket írtak össze a Czepléd utcában.

Ugyancsak a Cegléd utcában végeznek összeírást három évvel később.

s. sz.	Név	feleség	fia	leánya	háza	fogl.	hol	hogyan viseli magát
1.	Ujvárosi Sándor	van	1	3	nincs	kovács	itthon	dolgozik
2.	Buga Antal	van	4	2	nincs	foldozó	itthon	dolgozik
3.	Balogh György	van	3	1	nincs	fodozó	itthon	dolgozik
4.	Ö. Balogh György	van	–	1	nincs	kovács	itthon	dolgozik
5.	Siró Ferenc	van	3	2	nincs	muzsikus	itthon	dolgozik
6.	Siró Sándor	van	3	2	nincs	muzsikus	itthon	dolgozik
7.	Seress Sámuel	van	2	–	nincs	muzsikus	itthon	dolgozik
8.	Mocsári János	van	1	1	nincs	muzsikus	itthon	az ura dolgozó ember, de a feleség csalárd életű
9.	Ö. Siró István	van	1	–	nincs	muzsikus	itthon	dolgozik

Debrecen, 1799. Ekkor 9 családot és 29 gyereket írtak össze.

1798-ban pedig a Czapó uttzai cigányokat írják össze:

s. sz.	Név	feledég	fia	leánya	háza	Mivel keresi élelmét	Hol	Munkás vagy henyélő
1.	Márkus György	van	1	–	van	kovácsló	itthon	munkás
2.	Siró Mihály	van	–	2	nincs	hegedüs	itthon	dolgozó
3.	Siró István	van	2	2	van	kovácsló	itthon	dolgozó
4.	Sárai György	van	1	1	nincs	hegedüs	itthon	dolgozó
5.	Czanka Ádám	van	1	1	nincs	hegedüs	itthon	dolgozó

Debrecen, 1789. november 12.

A Csapó utcán 5 családot írtak össze és 11 gyereket.

Debrecenben a Czegléd utcai kapun kívüli cigányok és hozzájuk hasonlók összeírása.

1. Ujvárosi Sándor, feleség Bárándi Éva, 3 leány és 1 fiú itt lakik még Horváth Péter (szállása nincs).

2. Buga Antal, feleség Dina Kata, 4 fiú és 2 leány (szállása nincs).

3. idős Balogh György, felesége Bárándi Éva, 1 leány és 1 unoka (szállásuk Nagy Mihálynál van).

4. ifj. Balogh György, felesége van, 2 fiú és 1 leány (szállása Buga Györgynél).

5. Buga János, felesége van, 2 fia.

6. Terge Bálint (magyar, most katona) feleség Szilágyi Mária cigány, 1 leánya van, élete minden napját zsványsággal töltötte (szállása nincs).

7. Nagy Pál (tolvajlással foglalkozik, magyar) felesége cigány Márkus Éva, 2 fiú és 1 leány van (szállás nincs).

Debrecen, 1797. augusztus 26.²¹

A Hajdú Kerület városaiban is találtam cigány összeírást az 1700-as évek második feléről.

Hajdúböszörményben „a városon kívül lévő Telkeken az 1757-dik Esztendőben concipiált (írásban foglalt) Laistroma:”

Az összeírásnál árkon belül cigányoknak birtoka nem volt. A birtok nagysága: lépés (szélességben és hosszúságban). A birtok nagysága azonos a cigány és a nem cigány lakosságnál.

Árkon kívül:

Első tized: Zámbo Czigányé, széle: 16 lépés, hossza: 22 lépés. Ára: 9 forint 50 krajcár.

Második tized: Bakó Czigányé, 10×15 lépés, 6,25 forint.

Balogh Czigányé, 13×16 lépés, 7,25 forint.

Harmadik tized: Kopasz Czigányé, 15×15 lépés, 7,50 forint.

Tóth Czigányé, 10×24 lépés, 8,50 forint.

Simon Czigányé, 8×8 lépés, 4,0 forint.

A település fényes bizonyítéka, hogy Böszörményben a már korábban is ott lakó cigányok telekkel is rendelkeztek. Ők már megélhetésüket helyben biztosították, és nem vándoroltak.²²

Hajdúnánásról egy összeírás. „Tabella mely szerint az Nánási Czigány Gyermekek Magyar Gazdák Kezek és Gondviselések alá osztattak.

s. sz	Cigány neve	gyerek neve	esztendeje	Mostani Magyar gazdája neve
1.	Csiki Ádám	István Mária	15 6	Oláh András Nagy Péter
2.	Siket András	József	9	J. Kiss András
3.	Menyhárt András	András Kata	10 6	Notar Csohány György Hodos Péter
4.	Csiki István	Sára Éva Erzsébet	5 4 8	Magyar Mihályné Nagy Asszonyinak Csegődi Péter
5.	Rigó Csiki István	Sára István	11 4	Kiri Demeter Porkoláb Jakab
6.	Siket Ferencz	György	6	őr. Csohány István
7.	Rigó Péter	Péter Éva	7 4	R. Szabó Péter Kovács János
8.	Siket György	Mária Judit	11 9	Cs. Kovács János Kónya Miklós
9.	Jonte János	Anis	12	B. Nagy István
10.	Siket János	Susanna	5	Herczeg András

Hajdúnánás, 1778. év.”²³

A városban tíz évvel később összeírják az összes iskolaköteles gyereket. „Azon gyermekek Fiúk és Leányok kik az Oskolába járhatnának és fel nem járnak az Attyok neve után téve. Az összeírás rovatai: A szülők neve, Fiu, Leány, Hány esztendős.”

Az összeírás 1788-ban volt Nánáson. Összeírtak összesen 197 gyermeket (119 fiút és 78 leányt), a nevekből lehet következtetni, hogy volt közöttük cigány gyerek is.²⁴

H. Böszörményben Karap Péter főjegyző által készített összeírást. A név után szerepel: nemes, zsellér, katona, cigány stb. A belső telkeken cigányt nem találunk, itt nem lakott cigány.

1. Tized – árok alja:

Seres Péter cigány

Bod János

Bod Ádám

Zámbó Andrej

Kopasz János

2. Tized – árok alja:

Bod Miska cigány

Zámbó Mihály

5. Tized – árok alja:

Cs. Tóth István cigány

6. Tized – árok alja:

Bod László cigány

Cs. Tóth Mihály

A kerti lakosokat is összeírják, de itt sem élt cigány.²⁵

Conscriptió in Oppidó Hattház 1772–73.

A Czigányok Neveik:

1. Nánó János

2. Nánó István

3. Motsár Márton

4. Balla Sogo

5. Balla Sigmond

6. Pintyeri Gyuri

7. Balla István

8. Motsár Péter

egy Graeciai (görög származású)

Az összeírás fejrovata latin és olvashatatlan, az összeírás célja ismeretlen.²⁶

Hajdúnánáson 1776-ban ismét összeírják a cigányokat (Conscriptió Zingarórum), de egészen más kérdésekre kíváncsiak. „(Czigány neve, Feleség neve, Hány gyermek, Mesterség, Micsoda vallású, Ide való-e v. más helyen

lakik, Van-e földes ura, Gyermekek hogy öltöznek, Maguk hogyan öltöznek, Gyermekaik akarnak-e mesterségre állni, Szekerével, vagy lovával, hogy keresi élelmét.)"

S.sz.	Czigány neve	Feleség neve	Hány gyerek	Mesterség	Vallás
1.	Csiki István	Adi Sára	4	kováts	Ref.
2.	Csiki Péter	Ábri Ersebeth	2	hegedüs	Ref.
3.	Horváth Mihály	Csikó Rebeka	2	hegedüs	Calvin
4.	Csiki Ádám	Janó Borbála	2	kováts	Calvin
5.	Csiki Péter	Zambi Susanna	–	kováts	Calvin
6.	Siket János	Török Ersebeth	4	kováts	Igaz. ref.
7.	Siket György	Banner Ersebeth	4	kováts	Ref.
8.	Peczek András	Csók Éva	6	kováts	Calvinista

A többi kérdésre így válaszolnak: Nem mezítelenek, amivel lehet takar-
gatják őket – Meztelenek – Soha nem voltak meztelenek – Szegény paraszt
embernek formájára – Nem – Nem – Szegény ember gyermekei formán jár.
– Bundában és jó holmiban. – Úgy mint a városban a lakók – Bundában
mint a városban lakók – Mint a város népe Gubában – Úgy mint a város
népe. Mint, hogy a gyerekek ketten vannak, egy három és fél éves, a másik
két és fél éves, így nem tudhatja micsoda mester akar lenni – Akar de még
nem tudja – Kováts mesterségre akar állani – Kovátságra karaják – Kicsi
még – Kováts – Kováts – Két kezi munkájával kováts mesterséggel keresi
élelmét – Hegedűvel – Legjobban vas munkával – Mesterségével – Kovát-
ságokkal – Szekerével kováts mesterségével – Kovátsággal.²⁷

Hajdúnánáson 1784-ben is találunk összeírást: 13 családot írnak össze 36
gyerekekkel, akik közül mindössze 5 gyerek jár iskolába. 1789-ben egy újabb
összeírást találunk, ahol 15 családot írtak össze 16 fiú és 19 leány gyermek-
kel. Ezen kívül szerepel még összeírás, melynek a fejléce azonos, a nevek
a családoknál azonosak, csak a sorrend más. Az összeírás viszont nincs hi-
telesítve, hogy ki végezte, nem lehet tudni.²⁸

A Hajdú Kerület városaiban 1778-ban összeírják a cigányokat, miután
csak arra voltak kíváncsiak, hogy hány gyermekük van és hány évesek, fel-
tehetően az iskoláztatás ellenőrzése céljából iratták őket össze.

Hadház

s.sz.	Czigány neve	Gyerekeinek száma	Kora
1.	Sigism. Balla	–	–
2.	Steph. Balla	6	14-12-9-6-2-1
3.	Petr Metsár	5	14-9-5-3-1
4.	Mart. Metsár	3	23-20-7
5.	Steph. Nánó	4	8-5-3-1
6.	Steph. Beri	2	5-1
7.	Georg Ádám	2	6-1
8.	Ladislaus Rézmüves	4	14-6-2-1
9.	Joannis Nanó	4	11-7-5-2
10.	Joannis Nagy	4	18-16-9-6
11.	Sigism. Jósa	4	7-5-3-1
12.	Francz Nanó	–	–
13.	Steph. Siros	–	–

Böszörmény

1.	Michael Miklós	2	4-2
2.	Steph. Miklós	2	6-3
3.	Joan Galamb	3	10-6-3
4.	Joan Bódi	3	7-4-2
5.	Ladislaus Bódi	2	3-2
6.	Ádám Bódi	1	7
7.	Georg Bódi	–	–
8.	Mich Horvát	–	–
9.	Francz Károlyi	1	1
10.	Michael Samu	1	14
11.	Gáspár Tordai	4	9-7-5-2
12.	Joan Füleki	4	16-7-6-3
13.	Michael Tacsí	2	3-1
14.	Petrus Tacsí	2	15-11
15.	Georgius Tóth	–	–
16.	Sen. Mich. Tóth	3	13-12-9
17.	Joannes Zámbó	2	9-1
18.	Steph. Zámbó	2	6-2
19.	Ádám Zámbó	1	2
20.	Andreas Zámbó	–	–
21.	Stephanus Tóth	2	4-2
22.	Joan Miklós	1	2

s.sz.	Czigány neve	Gyerekeinek száma	Kora
23.	Stephan Miklós	5	10-7-6-4-1
24.	Mich. Hajdu	2	2-1

Dorog

1.	Francz Gábor	5	
2.	Joannis Tóth	2	
3.	Georgi Beri	3	
4.	Stephani Zámbó	3	
5.	Mich. Zámbó	4	
6.	Georg Sári	4	
7.	Georg Járimi	6	
8.	Steph. Rácz	-	
9.	Joannis Mocsár	1	
10.	Georg Horvát	2	
11.	Joan Farkas	3	
12.	Mich Zámbó	2	
13.	Sen. Georg. Zámbó	2	
14.	Joan. Tordai	5	

Nánás

1.	Joannes Siket	3	20-16-7
2.	Andreas Menyhárt	5	14-10-8-6-2
3.	Petrus Csiki	3	8-5-2
4.	Georgius Siket	4	17-12-9-1
5.	Michael Bakra	3	6-5-3
6.	Jun. Petrus Csiki	1	1
7.	Andreás Siket	2	10-1
8.	Sigismundus Vadászi	2	11-9
9.	Andreas Csorba	-	-
10.	Stephanus Csiki	4	11-10-5-4
11.	Joannes Tonta	1	2
12.	Georgius Tonta	1	2
13.	Franciscus Siket	1	8
14.	Ádámus Csiki	1	10
15.	Joannes Csorba	-	-
16.	Nicolaus Horvát	2	5-2

Szoboszló

s.sz.	Czigány neve	Gyerekeinek száma	Kora
1.	Adamus Czifra	1	15
2.	Joannes Czifra	2	5-4
3.	Georg Balog	6	13-12-10-8-4-2
4.	Francz Száva	3	7-6-2
5.	Mach. Száva	2	6-2
6.	Francz Juhász	-	-
7.	Georg Rác	-	-
8.	Michael Kandi	4	13-8-6-3
9.	Steph. Mikó	3	14-11-8
10.	Sen. Andreás Juhász	-	-
11.	Sen. Joan Bakó	3	11-9-5
12.	Steph. Lócsón	2	6-2
13.	Andr. Juhász	6	15-13-10-8-6-2
14.	Valentinus Juhász	1	2
15.	Ádám Rác	5	19-16-10-7-5
16.	Steph. Tóth	3	9-6-4
17.	Georg Bódi	3	13-7-4
18.	Ádámus Bakó	2	4-2
19.	Mathiás Rác	3	16-14-5
20.	Joannis Kolosvári		
	Susanna Hajdu	2	16-15
21.	Georg Horvát	3	7-5-2

Vámos Pércs

1.	Georg Sarogjási	3	11-8-3
2.	Dávid Horvát	-	-
3.	Ádámus Horvát	2	3-1
4.	Franciscus Horvát	2	11-6
5.	Juliánna Börnei	2	11-1

A Hajdú Kerület 6 városában összesen 93 cigány családot írtak össze. A gyerekek száma 221, de miután Dorog nem írta oda a gyerekek korát, így nem biztos, hogy a beiskolázás érdekében történt a felvétel. De az is elképzelhető, hogy Doroggal ezt később pótolgatták, de annak már nyoma nincs.²⁹

A Hajdú Kerület 1780-ban is összeírta a cigány lakosságot. A hat hajdú városban összeírnak 99 családot és 221 gyermeket. Böszörményben 25 csa-

lád 37 gyerek, Nánáson 13 család 21 gyerek, Szoboszlón 30 család 70 gyerek, Dorogon 16 család 48³⁰ gyerek, Hadházon 10 család 35 gyerek, Vámos Pércsen 5 család 10 gyerek.

A hajdúvárosokban 1783-ban egy igen részletes összeírást rendelnek el, összesen 37 fejezettel. A kérdések sorrendje: A hely neve – Neve és keresztnéve az új jobbágnak: házas, özvegy ember, özvegy asszony – Hány gyereke van: Kétéves korig: fiú, leány, 12 éves alatt: fiú, leány, 12 éven felüli: fiú, leány. Otthon levő: fiú, leány. Iskolát látogató: fiú, leány. Szülőktől elhagyott: fiú, leány – Katona – Muzsikus – Mesterember (kézműves) – Szolga – Szolgálónő – Van neki: belterületen háza, lakáson kívül más java – Jobbágytelek: egész, fél, negyed, nyolcad – Zsellér – Háztalan zsellér – Ruházatuk egyezik a helyi lakosokéval – Ruházatuk különbözik a többi lakosokétól – Megélhetésüket keresik: zenész, kézműves, segédmunkás, koldus – A helyi bíraskodásnak alávetve – A helyi bíraskodásnak nincs alávetve – Húst táplálkozásra nem vásárol – Táplálkozik hússal – Szekeret vagy fogatot lovakkal: nem hajt, hajt – Adót fizet: házadó, katona adó.

A városok összeírásánál a kimutatásban szerepeltetem családonként a gyerekeket, a többi adatot csak esetenként.

Conscriptionem Zingarorum

Dorogh

s.sz.	Név	2 éves korig		Hány gyereke van					
		fiú,	leány	12 éves korig fiú, leány	12 éven felüli fiú, leány	Otthon lévő fiú, leány	Iskolát látogató fiú, leány	Elhagyott gyermek fiú, leány	
1.	Georg Sári	1	-	1 1	2 -	4 1	2 1	- -	
2.	Georg Zámbo	1	-	- -	1 -	1 1	- -	- -	
3.	Joannes Tordai	2	-	1 2	- 1	3 1	- 1	- -	
4.	Georg s. Zámbo	-	2	2 -	- 1	2 3	- 3	- -	
5.	Michael Zámbo	-	-	1 -	- 1	1 1	- 1	- -	
6.	Stephan Zámbo	2	-	1 1	- -	3 1	1 1	- -	
7.	Stphanus Rác	-	-	- -	- -	- -	- -	- -	
8.	Francis Gábor	-	1	1 3	- -	2 3	- 2	- -	
9.	Joannes Farkas	-	1	- -	- -	- 1	- 1	- -	
10.	Georg. Jármi	-	-	- 2	2 -	1 3	- 2	- -	
11.	Georg. Beri	1	1	- -	- 1	1 1	- -	- -	
12.	Michael Zámbo	-	-	- -	- -	- -	- -	- -	
13.	Michael Zámbo	-	-	1 -	- -	1 -	1 -	- -	
14.	Georg Horvát	1	1	1 -	- -	2 1	- 2	- -	
15.	Joannis Tóth	-	-	- -	- 1	- -	- -	- -	
16.	Georg Jármi	1	-	- -	- -	- 1	- -	- -	

Nánás

s.sz.	Név	2 éves korig		Hány gyereke van			Iskolát látogat fiú, leány	Elhagyott gyermek fiú, leány
		fiú,	leány	12 éves korig fiú, leány	12 éven felüli fiú, leány	Otthon lévő fiú, leány		
1.	Joannes Siket	-	-	-	-	-	-	-
2.	Steph. Rigó	-	1	-	-	-	1	-
3.	Péter Csiki	1	1	-	-	1	1	-
4.	Franc Siket	-	-	-	1	1	1	-
5.	Georg Jónás	-	1	2	-	2	1	1
6.	Andr. Siket	-	1	-	-	-	1	-
7.	Ádám Rigó	1	1	-	1	2	1	-
8.	Péter Csiki	1	-	3	1	4	1	2
9.	Andreás Jónás	-	-	-	-	-	-	-
10.	Ádám Csiki	-	1	-	1	-	1	-
11.	Steph Csiki	-	-	3	2	1	1	3
12.	Georg Siket	1	1	-	-	1	1	-

Szoboszló

1.	Adamus Ciffra	-	-	-	-	-	-	-
2.	Joannes Ciffra	-	-	2	-	-	1	1
3.	Franciscus Száva	-	-	1	2	-	1	2
4.	Michael Száva	-	-	2	1	-	2	1
5.	Georgius Balogh	1	-	2	2	2	2	3
6.	Georgius Balogh	1	-	2	2	2	2	3
6.	Franciscus Juhász	-	-	-	-	-	-	-
7.	Michael Kandi	-	-	2	2	-	2	2
8.	Mathiás Száva	1	-	-	-	1	-	-
9.	Sen. Joannes Bakó	-	-	1	-	1	2	-
10.	Stephanus Juhász	-	-	2	1	-	2	1
11.	Valentiánus Juhász	-	-	1	1	-	1	1
12.	Andreás Juhász	-	-	2	-	2	1	4
13.	Adamus Rác	-	-	1	1	2	-	1
14.	Samuel Rác	-	-	-	-	-	-	-
15.	Susánna Hajdu	-	-	-	-	1	1	-
16.	Georgius Horvát	-	1	-	2	-	3	-
17.	Georgius Komorai	-	-	1	1	-	1	1
18.	Michael Horvát	-	-	2	1	-	2	1
19.	Ladislau Jónás	-	-	1	-	-	1	-
20.	Georgius Bakó	-	1	-	-	-	1	-
21.	Franciscus Bakó	1	-	1	1	-	2	1
22.	Vidua Jóna Horvát	-	-	-	-	-	-	-
23.	Stphanus Rác	-	-	2	1	-	2	1
24.	Michael Juhász	-	-	-	-	-	-	-
25.	Stephanus Száva	1	-	-	1	-	1	1
26.	Vidua Joan Juhász	-	-	-	-	2	-	-
27.	Ádámus Bakó	-	1	2	1	-	2	2
28.	Georgius Bódi	-	1	3	1	1	3	1
29.	Stephanus Tóth	-	1	3	1	-	2	2

Hadház

s.sz.	Név	Hány gyereke van						
		2 éves korig fiú,	leány	12 éves korig fiú, leány	12 éven felüli fiú, leány	Otthon lévő fiú, leány	Iskolát látogat fiú, leány	Elhagyott gyermek fiú, leány
1.	Sigmondus Jósa	-	-	- -	5 -	5 -	- -	- -
2.	Michael Rézműves	-	-	- -	- -	- -	- -	- -
3.	Ladislaus Rézműves	-	-	- -	- -	- -	- -	- -
4.	Stephanus Rézműves	-	-	- -	- -	- -	- -	- -
5.	Jun. Márton Motsár	-	1	- -	- -	1 -	- -	- -
6.	Georg Ádám	1	-	2 -	- -	1 2	1 -	- -
7.	Sen. Márton Motsár	-	-	- -	1 -	1 -	- -	- -
8.	Samuel Manó	-	-	- -	- -	- -	- -	- -
9.	Georg Mező	-	1	- -	- -	1 -	- -	- -
10.	Francz Beri	-	1	- -	- -	1 -	- -	- -
11.	Vidua Joan Manó	-	-	- -	3 -	2 -	- -	1 -
12.	Vidua Joan Nagy	-	-	- -	2 2	2 2	- -	- -

Vámos Pércs

1.	Joannes Keresi	-	-	1 1	- -	- -	1 1	- -
2.	Georg Sarogjási	-	-	1 2	- -	2 -	1 -	1 -
3.	Ádám Horvát	-	-	- -	- -	- -	- -	- -
4.	Albert Horvát	-	-	- -	- -	- -	- -	- -

A részletes összeírás böszörményi anyagát nem találtam meg, így nem kaptunk teljes képet a Hajdú Kerület cigány lakosságáról, pedig ez volt a feudális kor legrészletesebb összeírása. A Nánási jelentésből az tűnik ki, hogy a cigány lakosokat osztályba sorolják, és aki a lakosság szerint él és ruházkodik, az az első classisba sorolandó: „Mint hogy ezen Uj-Magyarok a mint ezen conscriptióból látni lehet mind az első classisra tartoznak, tudniillik akik a magok Házi Cselédjeket, mind magok viselésekben ruházattjukban gyermekeik taníttatásokban és Élelmeknek módjában mindenkiben a lakosok szokásához alkalmaztattják és bizonyos Kézi Mesterségek vagyon, ezeknek gyermekeik el sem szedettetvén. Számokra gazdák sem keresetettek.” Az összeírásokban csak Dorogon szedték a cigány lakosokat 2 classisba, de itt is csak annyi különbséget látok, hogy az első classis családja inquilinus (házas zsellér) a második Classis családok között van subinquinus (házatlan zsellér) is.”

Az összeírásból engem az érdekelt a legjobban, hogy hány gyerek járt iskolába, de csak következtetni lehet, mert a kérdés így szól, hogy 2 év fölött és 12 év alatt hány gyerek van, viszont itt nem mindenki iskolaköteles, mert csak a 6 év és 12 év közöttiek voltak akkor iskolakötelesek. Azonban következtetni lehet: Nánáson összeírtak 12 éven aluli gyereket 12-t és isko-

lát látogat 9, Szoboszlón 51 gyereket írtak össze és iskolát látogat 16 (ilyen sok 6 éven aluli gyerek nem lehetett, itt kevés gyerek járt iskolába), Dorogon összeírtak 18 gyereket és mind járt iskolába (ez pedig azért gyanús, mert nagyon szép), Hajdúhadházon összeírtak 4 gyereket és iskolába járt kettő, Vámospércsen összeírtak 5 gyereket és iskolába járt 3 gyerek.

Az összeírás az összes családra és gyerekre vonatkozó adatai. Nánáson összeírtak 12 családot és 23 gyereket, Szoboszlón 29 családot és 60 gyereket. Dorogon 16 családot és 43 gyereket, Hadházon 12 családot és 12 gyereket, Vámospércsen 4 családot és 5 gyereket.

Az összeírás igazolja, hogy ezek a családok majdnem mind letelepültek voltak. Dorogon 16 családból kettőnek nincs háza. Nánáson mind a 12 családnak háza van. Szoboszlón mind a 29 családnak háza van. Hadházon a 12 családból 10 családnak háza van. Vámospércsen mind a 4 családnak háza van. Hogy az összeírás nem téves ezt igazolja az is, hogy mind házadót fizettek, akik házzal rendelkeztek. Dorogon 3 Rénu forint 9 krajcár és 4 Rforint 33 krajcár közt fizették az adót. Szoboszlón egységesen minden család 2 Rforint 66 krajcár adót fizetett. Hadházon szintén egységesen 2 Rforint 37 krajcár adót fizetett. Vámospércsen 2 Rforint 41 krajcár és 3 Rforint 62 krajcár közötti adót fizettek.³¹

„Hajdu Hadház Várossában 1788. év 24 – jan – kezdték és 15 napig tartott – találatott szükölködő népek consoribáltattak. Az összeírás idején 182 családot vettek fel, a nevekből és ahol sok gyerek volt lehet következtetni, hogy cigány család is volt közöttük.”³²

Az 1800-as években is találunk összeírást Bihar vármegye, Debrecen és a Hajdú kerület városaiban lakó cigányokról.

Az 1837-es év összeírását kéri: „Kedves Levéltárnok Ur! Ne terheltesen kikeresni és elküldeni: Az 1837 Évben Sept. 19-k napján a 28 510-k szám alatt a cigányok dolgában költ Intézményt, s az arra tett Határozatot és felhívást. Pély Gábor Főkapitány.”

A Levéltárnok válasza: „A Királyi Intézményt eredetibe szintugy mint Jegyző Könyvi Kivonatba a Határozással sótt két rendbeli határozásokkal együtt oly alázatos jelentésem mellett rekesztem, hogy á Határozás értelmében telyesítendő Felírásnak sehol nyomát nem találom s á mely hogy aligha megis történt gyanítható onnan, hogy a felküldetni kellő jegyzékei á cigány családoknak most is azon szám alatt találatandók, hol ezeknek felküldetése megemlítettik ugyan, de mivel Dorogh még akkor be nem adta, ennek bekerüléséig a felírás és felküldés felfüggesztetett. A Czigány Családok Conscriptióját a városokét Dorogon kívül elküldtem Tekintetes Fő Kapitány Urnak Hadházra. Febr. 2-kán 841 év Gál Sándor Levéltárnok.”³³

Hajdúszoboszlón lakó cigányok 1830 körül kovács mesterséget űztek (főleg lópatkolók), de sokan éltek tapasztásból is. A híres hajdú családok a cigányokkal muzsikáltattak maguknak. Ezek a cigány zenekarok bizony

nem egyszer az egész város éjjeli nyugalma zavarták. A város közönsége 1818-ban kérte a tanácsot, hogy a „magahegedültetést” tiltsa meg. Télen is, borkiforrás után, a városszerte muzsikáló cigányokat fenyítse meg. 1848-ban meg egyenesen a hegedűk összeszedését kívánták, aminek a tanács természetesen nem tett eleget.

A város lakossága református vallású volt legnagyobb százalékban. A város magisztratusa a cigányokat papbér fizetésére kötelezte. A cigányok ugyanis a többségi valláson voltak, mégis az egyház által vezetett anyakönyvbe még csak az elhalt cigány emberek nevét sem írták be. Ennyit írtak pl. 1759-ben: meghalt egy öreg cigányasszony; vagy 1776-ban: egy cigány részegen meghalván, számártemetéssel lett eltemetve, vagyis pap közreműködése nélkül.

A cigányokat a királyi rendeletnek megfelelően itt is új lakosoknak, új magyaroknak titulálták. 1797-ben az új lakosok közé vajdát választottak. A város közigazgatási jegyzőkönyvében azt is feljegyezték 1787 nyarán, hogy egy cigány gyereket a malom összetört. Ez azért fordult elő, mert a szülők a szomszéd községeket járva, a gyerek felügyelet nélkül maradt. Ősszel, szüret idején a szőlőskerti kapuk előtt igen sok cigány és szegény gyerek várta a szüretelőket, akiktől szőlőfürtöket, gyümölcsöket és a szüretről maradt élelmiszereket kaptak.

A szoboszlai cigányokhoz Debrecenből is számos cigány família költözött, akik az itteni muzsikáltatásokhoz elfogadhatóknak találtattak. Debrecen az ezeket engedély nélkül idejött cigányokat visszairányítani kérte a szoboszlói tanácstól. Az építkezéseknél volt még rájuk szükség, lévén őkelmek olcsóbb munkaerő, mint az itteni iparosok. Építő brigádok alakultak a szapora cigányokból, önálló iparosok lettek (Kandi, Horváth stb.), de még a legújabb időkben is más iparágban (pl. cipész) állandó munkát találtak.

A szoboszlai cigányság azonosult a szoboszlai törzslakossággal, bajt nem okoztak semmivel többet, hatóságok elé sem kerültek nagyobb mértékben, mint az itteni lakosok. Iskoláztatási kötelezettségüknek is eleget tettek, a politikai életben is részt kívántak maguknak a legújabb időben is. Egyes kiváló tehetségűek ma is vállalatoknál tevékenykednek, vezető állásban is. Ma már nem alkotnak külön lakterületet, a város centrumában épp úgy, mint a periférián megtalálhatók a város lakosai között. A város közönsége munkájukat megbecsülte. Több cigány származású egyénről utcát is neveztek el. Például a Dankó utcát egy itt lakó Dankó nevezetű cigányról nevezték el még 1930-ban.³⁴

Böszörmény városnak a cigányság letelepítésével kapcsolatos intézkedése: „Tekintetes Kerület! Hogy a Czigányok polgárosítását tárgyaló legfelsőbb K. Parancsolatoknak fogamatot szerezni arra teljes igyekezettel munkálodván az 1839-k év végén rendelkezünk, hogy ugyan azok a város alatti földbe vájt sátraikat hagyják el, és az 1840-k évben Áprilisben eső

Sz. György napra – mikor nállunk a házak bérlésének ideje vagyon – ők is maguk részére házakat bérelnének a Város minden részeibe szét osztva – e cél biztosabb elérhetése tekintetéből azoknak kiknek nem vala módjokban házbért fizetni városi pénztárunkból is eleget tétetni rendeltünk. Azomba esztendő alatt a cigányok el nem hagyhatott szokásaikkal bővebben megismerkedő lakosaink annyira idegenekké lettek házaiknak részökre való bérbeadásától, hogy folyó évben már hol szállásolniok hely nem vala. Azért két izben is tett újabb folyamadásaik sikertelensége után harmadszor sem szülvén meg arra kérni bennünket, hogy őket régi lakjaiba vissza költözni engednénk, ezt magunk sem akartuk, de leg fensőbb rendeletek ellenére meg sem is engedhettük, hanem azon kényszerítő helyzetben mi szerint nékiek béres házat kapni csak ugyan nem lehetett jónak láttuk a város végén, de még a rendes lakások házai mellett – mindenik család részére 100 négy-szögölnyi tért, emellett a közlegelón 1 tehén és 2 sertés tartási jegyet adni, hogy a térre házacskát építvén, mindenik kerítésbe vegye saját udvarát, mind ezekért tőlük a Városi rendszeres közszolgáltatón kívül 16 napszámot a törvény értelmében kész pénzzel is (naponta 12 p. krajcár) megválthatót kívánván.

Azomba mi előtt ezen rendelkezésünk foganatosításába tetteleg léptünk volna, Tekintetes Fő Kapitány Urat róla hivatalosan értesíteni és jóváhagyását kérni el nem mulasztottuk; mit meg is nyervén az alatt itt rekesztett küldöttségi jegyzék szerint a cigányok el helyezését eszközöltettük, arról is rendelkezvén, hogy fentebbi határozatunk a ház építést és kerítést illetőleg is lassanként időről időre foganatosittassék.

Miről midőn alázatos felmérésünket tennénk, mély tisztelettel vagyunk:

Czigány családok lakhelye:

—a Debreceni temetőnél szélén:

1-ső helyen: Balog Tamás

2-k helyen: Kolompár Mihály

3-k helyen: Balog Ferenc

—a Fodor ház mellett lévő helyen:

Lakatos András és L. István együtt

—Debreceni temetőnél a belső soron:

1-ső helyen: Balog János

2-k helyen: Nagy Gábor

3-k helyen: Balog Krisztina

—az Ujvárosi temetőnél a garadják mellett:

1-ső helyen: Kolompár Péter

2-k helyen: Balog Mihály

3-k helyen: Balog Miklós

4-k helyen: Balog Péter

A Debreceni és Ujvárosi temető senkit ne tévesszen meg, mert az azt jelenti, hogy a debreceni ut és az ujvárosi ut mellett lévő temető Bösözrményben. 1841. jun. 13.³⁵

H. Szoboszló város 1848-ban végez a városban teljes összeírást. Összesen 5923 családot írnak össze és ebből 39 család cigány. A cigányok ház sorjában szerepelnek az összeírásnál, csak név és foglalkozás van összeírva. Névük: Juhász Dániel, Balog Ferenc, Bakó Dávid, Rátc József, Bódi Mihály, Rátc László, Rátc Mihály, Rátc Sámuel, Bakó Sándor, Juhász Dávid, Juhász József, Rátc Dávid, Bakó Ferenc, Miklós Mihály, Bódi István, Rátc István, Rövid János, Lakatos István, Bakó Lajos, Bakó Jakab, Kandi András, Kandi Mihály, Kamarai István, Bakó Károly, ifj. Bakó György, özv. Bakó György, Borsó György, Latur Istvánné, Horvát József, Hupuszi József, Zámbó György, Juhász Sándor, Balog Bálint, Rátc Mihály, Bakó József, Horváth György, Horváth Sándor, Rátc Sámuel, Rátc Lajos.³⁶

A hajdúvárosok összeírásánál kerestem a Lippai nevűeket. Hajdúdorog városi adószedő lajstromában találtam Lippai Mihály, Lippai György és Lippai János adófizetőket, de utalás nem volt a származásukra, így nem lehet tudni, hogy Lippai Balázs hajdúkapitánnyal fúzi-e őket rokoni kapcsolat.⁵² Nehéz lenne a hajdúk rokoni kapcsolatát kimutatni, mert Balogh István ezt írja: „a magyar hajduk sorait a török hódítás elől minekültek is töltögették, minden rendbeliek, tehát társadalmi állapotra való tekintet nélkül.” Egy XVI–XVII. század fordulójáról ránk maradt török forrás szerint „amennyi erőteljes fiatal rája csak volt, az mind hajdúvá lett”. Dóczy András 1616-ban egyik kőborló hajdúcsapatról nem véletlenül írta, hogy „Csak Isten tudja, ki hova való közülük”.⁵³

Lippai Balázsról írja Nagy László: „A hajdúkapitány személyénél azért szükséges kissé hosszabban elidőznünk, mert a történeti irodalomban meglehetősen sok ellentmondás olvasható vele kapcsolatban. Származásáról Istvánffy azt írja: »Az emberek egy nemtelen és mocskos fajtájából született, melyet cigánynak neveznek. Hírheft volt sok rablásáról, esküszegéséről, lopásáról, árulásairól.« Hasonlóan jellemzi őt Szamosközy István vagy Szeperi Laczkó Máté is. Ezzel szemben a felszabadulás utáni történetírás Lippaiban amolyan népi hőst látott, akinek a magyar nemesek intrikái miatt kellett igazságtalanul elvesznie. A hajdúkapitány életéről meglehetősen kevés konkrét adattal rendelkezünk. Neve után ítélve Lippa várában vált ismert katonává, egyes adatok szerint Rákóczi Lajos lovászként. A század első éveiben Erdélyben tevékenykedett, császári szolgálatban álló hajdúkapitányként. A kortársak szinte kivétel nélkül kegyetlen, harácsoló embernek írják le őt, akinek viszont nagy tekintélye van a szabad hajdúk között. Ebből adódóan jelentős szerepet játszott 1604 októberében a hajdúk Bocskai mellé állításában, az álmosdi ütközetben, majd – Kassa és környéke megszerzésében. Tekintélyét látva, Basta 1604 novemberében levélben megkör-

nyékezte, s igyekezett Bocskai mellől elvonni... A tények azt tanúsítják, hogy igyekezete nem járt sikerrel, viszont kétségtelen tény az is, hogy Basta ajánlata méginkább megnövelte amúgy sem csekély önbizalmát. Ezt fokozták azok az adományok, amelyeket Bocskaitól kapott a felkelés első két hetében: övé lett Bajom, Jászó, Mád, Rátka, Széplak; két háza volt Kassán, állítólag mintegy száznegyvenezer forint készpénze és tömémentelen zsálmányolt ékszere. Istvánffy szerint a fölöttébb elbizakodott hajdúkapitány »Bocskai haditerveibe a kelletténél sokkal féktelenebbül beleszólt, s azt mondogatta, hogy őt – Bocskait – elsősorban ő emelte a királyi méltóság és tekintély oly magas csúcsára, s hogy az ő – Lippai Balázs – tudta és megkérdezése nélkül neki – Bocskainak – nem szabad bárkinek méltóságot vagy tisztséget adományoznia«.

Nagyon valószínű, hogy mindez így vagy legalábbis hasonlóan történt, és ez volt az alapvető ok, amiért Lippainak meg kellett halnia. Ehhez hozzájárult még olyan momentum, miszerint Rákóczi Lajos lippai főkapitány nem akart Bocskaihoz csatlakozni, amíg az ő volt szolgája ilyen magas hatalmi polcon van. Ürügyként a Bastával való levelezést hozták fel, s 1605. január 6-án Bocskai utasítására Segnyey Mihály és Nagy Albert kapitány Káthay kancellár kassai szállásán meggyilkolták Lippai Balázst. A főkapitány halálán »megzendült« hajdúkat Bocskai könnyen lecsendesítette, ami arra utal, hogy a hajdúk között is hanyatlóban volt Lippai népszerűsége.⁵⁴

„Czigány összeírás. H. Nánás Városba Lakozó Ujj Lakosok Öszve Írása.

s.sz.	Név	kora	Neje	kora	gyerekeinek száma
1.	B. Cséki József	47	Cséki Julis	26	4
2.	B. Cséki József	22	Cséki Julis	23	1
3.	Cséki Bálint	45	Zámbó Susi	36	5
4.	Cséki Károly	37	Erdei Sára	37	1
5.	Cséki András	40	Ruha Bortsa (nem lakik vele)		
6.	Cséki Péter	20	Lakatos Susi	18	–
7.	Cséki Antal	18	Kókka Julis	16	–
8.	Cséki János	78	Daróczi Judith	73	–
9.	ifj. Cséki János	29	Katlan Julis	30	2
10.	Cséki Lajos	25	Cséki Susa	18	2
11.	Cséki Ferenc	25	Kis Ersók	20	4
12.	Cséki Mihály	45	Cséki Bortsa	30	3
13.	Cséki István	40	Sirák Sára	30	–
14.	Cséki Ádám	50	Dinó Klári	40	4
15.	Jilkó Gábor	40	nincs	–	–
16.	Horvát Sándor	22	özvegy	–	–
17.	Horvát Ambrus	22	Szabó Susa	25	2
18.	Horvát Miklós	50	Drega Borcsa	40	4
19.	Kató József	27	Siket Mária	26	4

s.sz.	Név	kora	Neje	kora	gyerekeinek száma
20.	Kóka János	20	Cséki Ágnes	1	1
21.	Lakatos János	56	Cséki Sára	55	-
22.	Menyhárt József	30	Siket Ersók	30	2
23.	Menyhárt András	56	Nanó Julis	28	4
24.	Menyhárt József	21	Jonté Susi	18	2
25.	ifj. Menyhárt András	27	Cséki Susi	29	-
26.	Menyhárt István	58	özvegy	-	-
27.	Siket János	39	Bodor Susi	50	1-
28.	Siket József	33	Urh Ersók	27	-
29.	Siket Sándor	42	Cséki Eszter	47	4
30.	Siket András	36	Cséki Julis	37	6
31.	Siket Bálint	30	Jonté Julis	30	2
32.	Siket József	52	Vadász Julis	40	2
33.	Borsi Gábor	36	Cséki Julis	32	2
					(egy hasi)
34.	Zámbó György	40	Drigán Mária	35	
35.	Zámbó Sándor	45	Ábri Anna	40	-
36.	Zámbó András	25	Kis Susi	24	2
37.	Vadászi Sándor	27	Jonte Mári	29	3
38.	Vadászi Ádám	19	Cséki Mári	17	-
39.	Vadászi András	23	Menyhárt Susi	18	1
40.	ör. Vadászi András	57	Ábri Borbála	41	3
41.	Vadászi Sámuel	45	Dinó Borbála	40	6
42.	Vadászi János	60	Kabai Borbála	42	5
43.	Vadászi János	2	Kabai özvegy	-	1
44.	Vadászi András	47	Cséki Julis	37	7
45.	Vadászi Jánosné	75	özvegy	-	-

Nánás, 1847. Febr. 27.³⁷

Összesen 45 családot írtak össze 92 gyerekekkel.

Az összeírás kérdései között szerepelt még a foglalkozása, születési helye, és vallása. Az összeírtak közül 20 személy muzsikus volt, 8 személy paraszti munkás, 9 kovács, 5 feldolgozó, 1 madzagkötő, 1 személy sármunkás és 1 világtalan. Tehát mindenki dolgozott, az egy beteg kivételével. Az összeírt személyek közül, illetve családfők közül 43-an Nánáson születtek, csak 2 családfő született más városban. Ez azt bizonyítja, hogy ezek a cigány családok nem vándoroltak, hanem állandó lakosok voltak.

Hajdúböszörmény város közgyámjának iratai között található az *Árvák tabellája és számadása*. Az árvákat összeírják, 1823–1838 évek között évente 3–6 árva gyermekkel több szerepel az összeírásban. Abai János 12 esztendő, nincs semmije, az *Árvák Közönséges Kasszájából* tartatik. Horváth Katalin árva 6 éves, oskolába nem jár, semmije nincs, Márton András könyörületességből tartja. Pazonyi Mária 14 éves és Pazonyi Erzsébet 10 esztendő csavargók, Tutorok nincs (gyám). Farkas Sára 11 éves (atyja neve nem tu-

dődik, törvénytelen ágyból származott). Hortó Susanna 10 esztendő, jól tanul, jó erkölcsű, szegény sorsú. Az 1839-es árvák tabellájában már több mint 200 árvát tartanak nyilván. A név szerint kiírt árvák cigány gyerekek voltak. A Soós és a Virág gyerekek is feltehetően cigány gyerekek voltak.³⁸

Hajdúböszörmény közigazgatási iratai között található egy kihallgatás: „Vég Miklós és Oláh Ferenc tolvajok a lopott gereblyét 4 garasért eladták egy cigánynak.”

Az 1846/47-es tanév munkájáról jelenti a Tekintetes Kerületnek Csorba Antal tanító, hogy a gyerekek a 10 hónapos iskola időből sokan 6-7-8 hónapot hiányoznak. A névsor mellékelve volt: 50 fiú, és 47 leány. A nevek után ítélve nagyon kevés cigány volt köztük. „Az öt éve iskolás olvasni nem tud. Van egy két nagyobb olvasó, a többség kiss olvasó, vannak betű összefoglalók és vannak csak betű ismerők.”³⁹

Hajdúdorog város közgyűlési és tanácsülési iratai között található: Iskolagondnoki számadások: Oskolai Gondnok Volosinovszky Dániel az 1841. és 1842. esztendei készpénzbeli bevételei és kiadásai 18. tétel „a téglakirakó cigány rajnak kenyér fejébe kifizettek 3 váltóforintot és 20 krajcárt”. A 19. tételen: „Czigány asszonyoknak az oskola meszeléséért kifizettek 3 váltóforintot 36 krajcárt.” Kurátori számadások: A két Parochiahivatal Ház és Oskola reparációjára. „Zsiga Czigányt az Oskolába tsinált Kemenczéért 1 Bankóforint 6 krajcárt fizettek ki.”⁴⁰

Debrecen város intézkedése a Varga utcai kunyhók megszüntetésére: „A fojó Hónap első napján a Kunyhók elhányattatása iránt irtt Levelére a Magisztrátusnak, azt válaszolja a Méltóságos Királyi Comiszarius Ur...költ levelében, hogy a Nagyméltóságú M.K.H. Tanátsnak a mult 1814-k Esztendőben ...szám alatt költ és párban ahoz kapcsolt Parantsolatjához képest is eljött már az ideje, hogy a kérdésben lévő Kunyhók elhányattatásának s é szerént szükséges, hogy a Kunyhósornak ez minél előbb tudokra adódjon.” A kunyhósoron 1815. ápr. 25 én 65 személyt írtak össze.⁴¹

Debrecen városban 1828-ban találtam egy részletes összeírást ugyanazzal a fejrovattal, mint a hajdúvárosokban 1783. évben. Összesen 37 kérdésből állt a számbavétel.

s.sz.	Név	Hány gyereke van							
		2 éves korig		12 éves korig	12 éven felüli	Otthon lévő	Iskolát látogat	Elhagyott gyermek	
		fiú,	leány	fiú,	leány	fiú,	leány	fiú,	leány
1.	Franc Bódi	1	-	- 1	- -	1 1	-	1 -	-
2.	Jónás Benke	-	-	- -	- -	- -	- -	- -	- -
3.	Stephan Benke	-	-	- -	- -	- -	- -	- -	- -
4.	Lad. Kolosvári	-	-	- 1	- 1	- 2	- -	- -	- -
5.	Peti Daróczi	1	1	- -	- -	1 1	- -	- -	- -

s.sz.	Név	2 éves korig		Hány gyereke van			Iskolát látogat fiú, leány	Elhagyott gyermek fiú, leány
		fiú,	leány	12 éves korig fiú, leány	12 éven felüli fiú, leány	Otthon lévő fiú, leány		
6.	Steph. Kováts	-	1	- 3	- -	- 4	- -	- -
7.	Steph. Mursi	1	-	2 -	- -	3 -	- -	- -

Czeglédi utca

1.	Mich Szilágyi	-	-	1 2	- -	- 2	1 -	1 -
2.	Steph. Létai	-	-	- -	1 -	1 -	- -	- -
3.	Joh. Buga	2	-	- -	- -	2 -	- -	- -
4.	Joh. Márkus	-	-	1 -	- 2	1 2	- -	- -
5.	Georg. Márkus	-	1	- -	- -	- 1	- -	- -
6.	Joh. Márkus	-	-	- -	- -	- -	- -	- -
7.	Joan Seres	-	-	3 -	- -	3 -	- -	- -
8.	Ádi Plorg	-	-	- -	- -	- -	- -	- -
9.	Mich. Nyitrai	-	2	- 1	- -	- 3	- 1	- -
10.	Joan Rác	-	-	1 3	- -	1 3	- 1	- -
11.	Ádám Szanka	-	-	1 1	- -	1 1	- -	- -
12.	St. Czanka	-	1	- -	- -	- 1	- -	- -

Hatvan utca

1.	Franc Kiss	-	-	1 1	- -	1 1	- -	- -
2.	Sámuel Kolosvári	1	-	- -	- -	1 -	- -	- -
3.	Steph. Jeremiás	-	1	- -	- -	- 1	- -	- -
4.	Steph. Ujvárosi	-	2	- -	- -	- 2	- -	- -
5.	Ádám Horváth	-	2	- -	- 1	- 3	- -	- -
6.	Georgius Márton	-	-	- -	- -	- -	- -	- -
7.	Borb. Kis	-	-	1 1	- 1	1 2	- -	- -
8.	Andreás Kis	-	1	- -	- -	- 1	- -	- -

Péterfia utca

1.	Ádámus Bakó	-	-	1 -	1 1	2 1	1 -	- -
2.	Joannis Seres	-	-	1 1	1 1	2 2	- 1	- -
3.	Michael Seres	1	-	- 1	- -	1 1	- -	- -
4.	Steph. Berki	-	-	1 1	1 1	2 2	1 -	- -

Csapó utca

1.	Steph. Siró	2	-	- 1	- -	2 1	- -	- -
2.	Mich. Siró	1	1	- -	- -	1 1	- -	- -
3.	Georg. Márkus	-	-	1 1	1 -	2 1	- 1	- -
4.	Buga Márkus	-	-	- -	- -	- -	- -	- -

Piacz uttca

s.sz.	Név	2 éves korig		Hány gyereke van			Iskolát látogat fiú, leány	Elhagyott gyermek fiú, leány	
		fiú,	leány	12 éves korig fiú, leány	12 éven felüli fiú, leány	Otthon lévő fiú, leány			
1.	Catharina Polgári	-	-	-	-	-	-	-	
2.	Franciscus Bossányi	-	-	-	-	-	-	-	
3.	Stephanus Kis	-	-	1	2	3	1	-	
4.	Jun. Steph. Kis	1	1	-	-	1	1	-	
5.	Georg. Polgári	-	-	-	1	-	1	-	
Összesen:		11	14	16	19	7	10	30	46

Debrecenben 40 családot írtak össze 77 gyerekkel. A 12 éven aluliak száma 35 és ebből mindössze 9-en jártak iskolába, pedig a tankötelesek száma feltehetően több volt. Az összeírás idején a 40 családból 29 családnak a háza az utca sorjában volt, 6 családnak a háza soron kívüli volt, 5 család házzal nem rendelkezett. A családfők közül 13 muzsikos volt, és 25 mester, 1 kézi munkás és 1 koldus volt. A 25 mester közül még muzsikált 2 fő szaabadi-dejében. A cigányok adót is fizettek, a legmagasabb házadó 2 Rénesforint 23 krajcár volt, a legalacsonyabb 10 krajcár. A katona adó legmagasabb összege 4 Rénesforint 42 krajcár volt, a legkisebb katona adó 30 krajcár volt. Az összeírásnál mind a 40 családnál jó ruházatot és bútort találtak.⁴²

„A romániai rabszolga-felszabadítás után meglepik Debrecen várost a cigányok és az oláhok. A fő Biró Ur propanálja, hogy a Szilágyságból és Erdély Országból ide koldulni ki jött számos oláhok; már annyira megtelepedtek, itt, hogy Privátusok Házai és javai már miattok bátorságba sincsenek, de a mostani Élet termés szükibe nem ok nélkül lehet attól tartani, hogy itten telelvén ezen számos ház néppel ki jött oláhok, az ide való Nép táplálására szükséges Életet, a Néptől nagy részént meg emésztik; és maga fogja a Nép, az ezek által el emésztett Élet szükségait látni és érezni. Erre nézve végeztetett: Minden további haladék nélkül...88 családot írtak össze.⁴³ Debrecen. 1876. szept. 9.”

A Margitai járás községeiben (70 település) 1829/30 évben járó oskolás gyerekek összeírása:

Vallás	Fiú	Leány
R. katolikus	281	200
Unitárius	234	106
Református1793	1284	
Lutheranus	12	1
Összesen:	2320	1591=3911

A szalontai járás községeiben (95 település) szintén összeírják az iskolába járó gyerekeket 1829/30. tanévben.

Vallás	Fiú	Leány
R. katolikus	165	136
Református	1238	973
G. katolikus	21	3
Összesen:	1842	1224=3066

Az összeírásból nem tűnik ki pontosan, hogy a gyerekek járnak-e iskolába vagy csak tankötelesek.⁴⁴

A sárréti járás 1835/36. esztendő első felében az Oskolába járó fiú és leány gyermekekről szóló táblás jelentés: Községek: K. Apáthi, Ártánd, H. Bagos, Bakonszeg, Báránd, N. Bajom, Bedő, Bojt, Bors, B. Böszörmény, Csökmő, Dantsháza, Darvas, Derecske, Esztár, Furta, Gáborján, Hentzida, M. Homorog, Kaba, M. Keresztes, Komádi, Konyár, H. Pályi, M. Pályi, M. Pérts, Potsaj, M. Peterd, N. Rábé, Sámson, B. Sáránd, M. Sass, Szakáll, K. Szántó, Sz. János, Sz. Péterszeg, B. Sz. Márton, Szerep, Tépe, Teld, Tor-da, Udvari, B. Újfalú, Vántsod, Vekerd, Vértes, Zsáka.

Vallás	Fiú	Leány
R. katolikus	112	81
Helvét vallású	3406	2892
Óhitű	243	130
Összesen:	3761	3103=6864

Miután nevek az összeírásán nem szerepelnek, így nem lehet tudni, volt-e köztük cigány gyerek, de miután a járásban sok cigány élt, így feltételezhető, hogy volt cigány gyerek az iskolások között is.⁴⁵

A kapitalizmus idején a legrészletesebb cigány összeírás 1893. jan. 31-én volt. Az összeírást József főherceg javaslatára dr. Jekelfalussy József miniszteri tanácsos, az orsz. m. kir. statiszt. hiv. igazgatója rendeli el. Az összeírás eredménye statisztikai évkönyvben jelenik meg, melynek előszavát a hivatal igazgatója írja: „A hazai cigányok ügye régóta országos és gyökeres rendezésre vár. E rendelkezés szükségessé teszi mindenképp előtte a cigányok számbeli és demográfiai állapotának tüzetes és biztos megismerését. Enélkül minden törekvés, minden intézkedés csak tapogatózó bizonytalan kísérlet, melynek eredményét, hatását kiszámítani lehetetlen... az összeírás oly alapot fog nyújtani, melyből a siker biztos kilátásával indulhat ki nálunk a cigányügy végleges rendezése.

József főherceg Ó cs. és kir. fensége, a ki a cigány ügyekkel úgy tudományosan, mint gyakorlatilag, főképp közigazdasági és emberbaráti szempontból nemes buzgósággal s kiváló szakavatottsággal és ki a cigányösszeírás iránt kezdettől fogva legmelegebben érdeklődött, a jelen munkából 500 példányt rendelt meg, cigányaink iránt különösen a külföldön érdeklődők közt való szétszórás végett. A közlemény szerkesztésével dr. Hermann Antal tanárt és szerkesztőt, a cigány-tanulmányairól ismert ethnológust bízta meg.

A számlálás módszere: A hivatásbeli csavargók ügyének rendezése úgy a politikai, mint a humanitás követelménye, a közigazgatás és a társadalom közös gondja. Ez elemek így akadályozák az egyenletes és egyetemleges szellemi és anyagi haladást, megnehezítik a közigazgatást, veszélyeztetik a közbiztonságot és rontják a közérkölcset. Ezt az ügyet nem lehet egyszerűen közigazgatási rendeletekkel, rendőri szabályokkal vagy általános törvényekkel elintézni, melyek mélyebbreható vizsgálódást kívánnak. Ha valahol, akkor itt érvényes az az elv, hogy a törvényeket nem csinálni kell, hanem megtalálni a nép lelkében és életviszonyaiban. Ennek célja, hogy a cigányok a társadalomnak emberi méltósággal bíró, civilizált és boldog tagjai, az állam hasznos polgárai, a nemzet és haza hű fiai legyenek.

A cigányösszeírást megelőzte a m. kir. belügyminiszter rendelete: A jövő 1893. évi január 31-én a Magyarországon található összes cigányok pontos számbavételét rendelem el. A sikeres végrehajtás egyik feltétele, hogy számlálás az egész országban egy és ugyanazon a napon történjék, mert máskülönben a cigányok vándor természetete mellett, sokan kimaradnának az összeírásból, sokan pedig kétszer vétetnének számba... vándorlás erre az időre leállítva ... karhatalom alkalmazása.

Az 1893-iki cigányösszeírás körülbelül a helyes számot eredményezte. Nem tekintve az 1873-ban a belügyminisztérium által foganatosított cigányszámlálást, mely meglehetősen határozatlan alapon 214 000 cigányt mutatott ki, ez volt az első számlálás, mely néprajzi és embertani momentumok alapján mutatta ki egy népfajnak a létszámát, s ez alapon aztán a nyelvi viszonyok feljegyzésében is biztosabban járhatott el.

A cigány származás és eredet megállapítása rendszerint nem ütközik túlságos nehézségekbe. A közvélemény, a nép tudata rendesen igen biztosan evidenciában tartja a cigány eredetűeket, s ezeknek elég határozott ismerve az anthropológiai jelleg, inkább mint a nyelv, mely az általános népszámláláskor adataiban, mint a cigányság egyedüli kritériuma szerepel.

Az 1893-as összeírás eredménye: az összeírt cigány: 274 940 személy. Eből állandó lakos: 243 432, huzamosabb ideig egy helyben lakó: 20 406, vándorló: 11 102 fő.

A cigányok a hatóságokkal való érintkezéstől különben is nagyon félnek, s az összeírás céljára nézve helyenként rémítgető és babonás mende-

mondák is keletkeztek köztük, tehát feltehető, hogy mindent elkövettek, az összeiratás elkerülésére, s erre talán némi alkalmat adott a zord évszak is, midőn nem volt olyan könnyű nagy kiterjedésű, kivált erdős-hegyes határokat a cigányokért felkutatni, ámbár viszont nekik is nehezebb volt ilyenkor félreeső vadon helyen lappangani. Mind e mellőzötteket összevéve, a magyarországi cigányok összes létszáma biztosan tehető kerekszámban legalább 280 000-re.

Erdély a cigányság klasszikus földje. Innen kerültek a cigányok 500 évvel ezelőtt Magyarország szívébe, ahonnan aztán szétszóródtak egész Európába. Erdélyben az összes lakosság 5%-a cigány, az e terjedési irányon és az országrésznek többféle, a cigányokra nézve igen kedvező viszonyán kívül Románia szomszédságából is magyarázható az összes országok között legnagyobb relatív számban.

Orographia (a föld felszín formái) és ethnographia (néprajz) viszonyai kevésbé kedveznek a cigányok tartózkodásában. A primitív cigány iparra az Alföld nem szorul rá. Viszont eldorádó az alföldi zenész cigányoknak. A hidrographia (vízrajz) nincs hatással a cigányok letelepedéséhez.

A cigányok viszonyai: A közigazgatás a cigányok polgárosítását célzó intézkedései; megakadályozzák a cigányok elkülönülését, a népességgel együtt lakjon, olyan legyen a lakása, mint a többi lakosé. A régi kasztrendszer ez önző gőgös kizárólagosságának helyébe a modern humanizmus és demokrácia minden embernek nemcsak emberi jogokat, hanem emberi méltóságot és jólétet kíván biztosítani és szerezni, s a cigányokat is az állam, a nemzet, a polgári társadalom egyenjogú részeseivé tenni.

A zsenge gyerekeket kell tehát nevelés alá fogni. Addig míg a faji ösztön nem vált egyéni jelleggé, megszokássá, életszükségletté, szenvedéllyé. A cigány probléma nyitja nem a telepítésben nem a közigazgatási intézkedésekben van, hanem az iskolában. (Ezt valljuk ma is, igazi és tartós eredményt csak oktatással lehet elérni.) A letelepedett cigányok 2/3 rése nem jár iskolába.

A cigányok foglalkozása: A cigányok mai állapotukban nálunk tetemes nemzetgazdasági deficitet jelentenek, még pedig két tekintetben, mert többet fogyasztanak, mint amennyit termelnek, többet költenek, mint amennyit keresnek, s mert igen sok termelésre képes tehetséget hevertetnek parlagon. Ez állapot egyrészt okozata a cigányok természetének és valami hat évszázados életmódjának, de más részt oka annak, hogy e faj olyan nehezen illeszkedik bele civilizáció keretébe. Mert a cigány faj nagy részt úgyszólván még kiskorú, önsorsának meghatározására alig képes. Nevelni, oktatni, vezetni kell azt, egyes illetékeseknek, a társadalomnak, az államnak. Mindenek előtt munkára kell nevelni, rendszeres foglalkozáshoz szoktatni. De ehhez nem elég sem a jóakarát, sem a hatalom. A természetben nincs ugrás, a népekében sem. Van természetes, fokozatos alakulás, fejlődés.

dés, culmináció (tetőpont, csúcspont), hanyatlás; mindezt lehet gyorsítani vagy hátráltatni, de nem lehet kierőszakolni.

A cigány összeírás idején Magyarország lakosságának száma: 15 231 527 személy, ebből cigány 274 940 fő, a népesség aránya 1,7% volt."

Összeírás Hajdú megyében:

Város, \ járás	Lakosság	Községek száma össz.: ahol cig. él		Cigány lak. F. Nő		Össze- sen:	Arány- százalék
Balmazújvárosi járás	49 225	11	9	536	558	1094	2,2
Nádudvari járás	34 390	6	6	153	137	290	0,8
Hajdúböszörmény v.	21 238	1	1	75	79	154	0,7
Hajdúnánás v.	14 457	1	1	3	4	7	0,05
Hajdúszoboszló v.	14 728	1	1	249	239	488	3,3
Debrecen szab. kir. v.	56 940	1	1	227	241	468	0,9
Összesen:	190 978	21	19	1243	1258	2501	1,3

Összeírás Bihar megyében:

Béli járás	17 042	33	32	258	270	528	3,0
Belényesi j.	42 840	66	59	453	454	907	2,1
B.újfalvai j.	30 056	13	9	180	175	355	1,1
Cséfalvai j.	24 527	19	17	119	126	245	1,0
Derecskei j.	22 620	8	5	227	233	460	2,0
Élesdi j.	40 905	50	40	372	374	746	1,8
Érmihályfalvai j.	23 401	13	13	213	217	430	1,8
Központi j.	34 866	44	35	330	330	660	1,9
Magyarcsékei j.	24 367	49	43	225	217	442	1,8
Margittai j.	30 052	46	39	393	430	823	2,7
Mezőkeresztesi j.	27 739	17	11	243	242	485	1,7
Nagyszalontai j.	38 657	13	12	378	369	747	1,9
Szalárdi j.	22 023	29	20	205	224	429	1,9
Székelyhídi j.	29 268	18	13	273	273	546	1,8
Tenkei j.	27 743	23	21	289	291	580	2,0
Tordai j.	21 116	9	6	58	61	119	0,5
Vaskohi j.	20 925	42	23	102	106	208	1,0
Nagyvárad thj. felr. v.	38 557	1	1	254	266	520	1,3
Összesen:	516 704	493	399	4572	4657	9229	1,4

A két megyében létszámban nagy a különbség a cigányság között, ez adódik a megye nagy területéből, de aránya majdnem azonos a két megyében.

Az összeírás során külön feltüntetetik, illetve fogyó sorrendben szerepel-
tetik azon kis- és nagyközségeknek a lakosságát, ahol az arány eléri a 10%-
ot, vagy ha nem is éri el, de a cigányság száma eléri a 100 főt.

Hajdú megyében:

Település	Lakosság	Cig. lak.	Arány
Hajdú-Dorog	8 720	347	3,9
Hajdú-Hadház	7 954	217	2,7
Balmaz-Újváros	10 262	216	2,1
Csege	3 739	106	2,8
Nádudvar	7 835	101	1,2

Bihar megyében

Település	Lakosság	Cig. lak.	Arány
Derecske	8272	176	2,1
Vértes	2221	138	6,2
Komádi	6387	125	1,9
Nagy-Léta	5739	116	2,0
Hosszú-Pályi	3130	103	3,2

A cigányok aránya egy közel évszázad alatt sokat változott, van, ahol csökkent, van, ahol megemelkedett. Ma már van olyan település, ahol az arányuk meghaladja a 10 százalékot.

A cigányság viszonya Hajdú megyében

Járás, város	Letelepedettek létszáma	Községek száma			Cigány ház	Putri	Odú
		Külön	Vegyese- sen				
			laknak	Részben vegy.			
Balmazújvárosi j.	997	3	2	4	107	49	2
Nádudvari j.	263	2	4	–	25	8	–
H. Böszörmény v.	154	–	–	1	5	27	1
H. Nánás v.	7	–	1	–	–	–	–
H. Szoboszló	480	1	–	–	39	20	–
Debrecen sz. k. v.	468	–	1	–	–	–	–
Összesen:	2369	6	8	5	176	104	3

Bihar megye járásai, amely most is ide tartozik:

B.újfalvai járás	320	1	5	3	32	–	4
Derecskei járás	401	2	1	2	27	38	–
Összesen:	721	3	6	5	59	38	4

Az összeírásból megállapítható, hogy Hajdú megyében legtöbb községben vegyesen laktak a cigányok, de részben vegyesen is elég sok községben laktak. Ebből azt is meg lehet állapítani, hogy a falu közössége befogadta őket. Hasonló a helyzet Bihar megye két járásában is.

Nézzük meg a birtok viszonyt.

Hajdú megye

Település, járás	Földel rend.	Kertel rend.	Föld kh-ban	Kert kh-bab	Föld bérlő	Kert bérlő kh-ban	Bérelt Föld kh-ban	Bérelt Kert kh-ban
Balmazújvárosi j.	1	55	5	3	-	-	-	-
Nádudvari j.	-	18	-	2	-	-	-	-
H. Böszörmény v.	-	2	-	1	-	-	-	-
H. Nánás v.	-	-	-	-	-	-	-	-
H. Szoboszló	4	-	15	-	1	-	2	-
Debrecen sz. k. v.	-	-	-	-	-	-	-	-
Összesen:	5	75	20	6	1	-	2	-

Bihar megye

Település, járás	Földdel rend.	Kerttel rend.	Föld kh-ban	Kert kh-ban	Föld bérlő	Kert bérlő kh-ban	Bérelt Föld kh-ban	Bérelt Kert kh-ban
B.újfalvai járás	1	3	5/8	1/4	-	-	-	-
Derecskei járás	6	-	2 1/8	-	-	-	-	-
Összesen:	7	3	2 6/8	1/4	-	-	-	-

Ahol muzsikus cigányok éltek (Hajdúnánás, Debrecen), ott volt jövedelem is, nem szorultak arra, hogy kertet gondozzanak. Faluhelyen viszont a letelepült cigányok jövedelem-kiegészítés céljából kertgazdálkodással is foglalkoztak.

Az állandóan letelepedett cigányok lakhelye:

Megye	Házban		Putribán		Odúban		Sátorban		Egyéb		Összesen	
	F.	Nő	F.	Nő	F.	Nő	F.	Nő	F.	Nő	F.	Nő
Hajdú Arány	913	894	256	292	1	5	6	2	-	-	1176	1193
		76,3		23,1		0,2		0,3		-		-
Bihar Arány	2081	2032	1972	2092	18	16	25	18	-	-	4096	4158
		49,8		49,2		0,4		0,6		-		-

Megállapíthatjuk, hogy Hajdú megyében már a századforduló idején is egészen jó arányban laktak a cigányok házban (ha hozzáadom a telepi lakásokhoz az elavult házakat), sajnos, most sem sokkal jobb az arány, igaz, a cigány lakosság azóta sokat szaporodott és ennek fő oka a bevándorlás.

A letelepedett cigányok kor szerint:

Megye	1-5 éves		6-14 éves		15-24 éves		25-59 éves		60 felett		Összesen	
	f.	nő	f.	nő	f.	nő	f.	nő	f.	nő	f.	nő
Hajdú	216	205	260	260	177	173	457	493	66	62	1176	1193
Arány	18		22		14,5		40,1		5,4		100,0	
Bihar	762	780	905	920	562	620	1667	1640	200	198	4096	4158
Arány	18,7		22,1		14,3		40,1		4,8		100,0	

A 60 éven felüliek aránya a századforduló idején is kevés volt, így van még ma is, és így is lesz mindaddig, míg az életmódon nem tudnak változtatni (egészséges lakás, egészséges életmód), de a putriban nincs meg az egészséges élethez az objektív feltétel.

Az összeírt összes cigány lakos kor szerint:

Megye	0-14 éves		15-59 éves		60 éven felül		Összesen		Együtt
	F.	Nő	F.	Nő	F.	Nő	F.	Nő	
Hajdú	505	494	670	700	68	64	1243	1258	2501
Arány	40,0		54,8		5,2		100,0		
Bihar	1883	1929	2469	2510	220	218	4572	4657	9229
Arány	41,3		54,0		4,7		100,0		

A vándor cigányok a kor arányában döntő módon nem változtatnak, a 60 éven felüliek arányát kicsit rontják.

A foglalkozást is felmérték:

Megnevezés	Hajdú		Bihar	
	F.	Nő	F.	Nő
szolga	-	-	3	-
földműves	17	1	37	17
földműves szolga	12	-	78	-
bányász, kohász	-	-	1	-
bádogos	3	-	2	-
csengő készítő	-	-	5	-
csipkekötő	-	1	-	-
csizmadia	2	-	1	-

Megnevezés	Hajdú		Bihar	
	F.	Nő	F.	Nő
csizmafoltozó	3	-	-	-
czipész	5	-	-	-
gyepmester	3	-	7	-
fakanál csináló	-	-	129	59
favagó	-	-	1	-
fonás, szövés	-	-	-	86
fúrókészítő	4	-	19	-
fuvaros	1	-	1	-
kosórnya szövés	-	-	-	23
késes, köszörűs	-	-	4	-
kolompár	-	-	2	-
kosárfonás	1	1	-	-
kovács	48	1	407	1
kőműves	13	-	30	-
kötélverő	-	10	-	101
lakatos	1	-	15	-
madzag készítő	-	38	-	40
meszelő kötő	-	10	-	20
mosás	-	9	-	6
női kézimunka	-	3	-	12
orsó készítő	-	-	-	22
rézműves	-	-	1	-
rostás	-	1	8	2
szegkovács	7	-	-	-
szénégető	-	-	4	-
tapasztó, sármunkás	182	63	333	205
tégla, cserép égető	81	69	175	74
teknő csináló	14	6	81	14
üst készítő, foltozó	31	6	55	2
vályogvető	11	9	321	205
faiparos	2	-	3	8
vasiparos	-	-	7	1
másféle ipar	1	22	9	3
kereskedő, házaló	2	22	-	20
edénykereskedő, házaló	-	2	1	-
famunka kereskedő	-	-	-	2
ló kereskedő	-	-	58	-
kötél árus	-	-	-	22
ócskaruhás	-	6	-	14
rongy, csont szedő	-	-	1	3
sértés kereskedő	4	-	-	-
zöldséges kofa	-	-	3	4
zsibáros	-	1	-	7
házaló	-	11	-	8
kupec	2	1	3	2
vasúti munkás	-	-	1	-
közlekedési munkás	-	-	1	-
zenész	240	-	441	-
napszámos	64	107	456	669

Megnevezés	Hajdú		Bihar	
	F.	Nő	F.	Nő
háztulajd. nyugdíjas	2	–	–	2
htb.	–	274	–	815
házi cseléd	–	9	–	34
egyéb foglalkozású	–	–	12	1
foglalkozás nélküli	463	477	1764	1849
15 éven aluli				
foglalkozás nélküli	24	95	92	298
15 éven felüli				
Ebből: koldul	6	13	30	129
kártyavetés	–	5	–	17
kuruzslás	–	–	–	3
lopás	–	–	1	1
csavargás	–	–	1	1
eltartott	5	33	–	3
segélyezett	–	–	–	–
ismeretlen kereskedelmi				
forrás (pl. kéjő)	13	44	60	114

Az összeírás idején 61 féle foglalkozást folytattak a cigányok. Ha összeítem az adatokat, akkor megállapíthatom, hogy Hajdú megyében a munkaképes korúak 8,2%-a nem dolgozott, Bihar megyében az arány 7,8%.

A családi állapot szerint is összeírják a cigányokat. Több a törvényes házasság, mint a törvénytelen. Ugyanakkor az is megállapítható, hogy a törvényes válással nem foglalkoztak. Törvénytelen válás van, de törvényes egy sem. (Számadat a mellékletben található.)

Az összeírás olyan adatot is tartalmaz, hogy ki tud írni és olvasni.

Megye	Olvasni írni tud		Csak olv.		Sem írni sem olvasni nem tud		Ki nem deríthető		Összesen:	
	F.	Nő	F.	Nő	F.	Nő	F.	Nő	F.	Nő
Hajdú	315	205	4	5	924	1048	–	–	1243	1258
Bihar	207	106	10	13	4319	4494	36	44	4572	4657

Mindkét megyében igen kevés azoknak a száma, akik tudnak írni, olvasni. Hajdú megyében jobb az állapot, ez én annak tudom be, hogy több a letelepült cigány család, akik gyermeküket már iskolába járatják. Bihar megye cigányai állandó mozgásban vannak, mert a Havasalföldről bevándorlók (rabszolga felszabadítás után) felkeltik a vándorló vágyát. A vándorló család pedig gyermekét nem tudja iskoláztatni még akkor sem, ha ezt szükségesnek látná, mert minden héten, sokszor mindennap más-más településen vernek sátrat. A rendelkezések azért szorgalmazzák a letelepedést, ez

helyes is, csak segítséget kellett volna adni hozzá. Mert hogy valamit leírok ez még kevés, ahhoz hogy meg is valósuljon.

Az összeírás kitér a cigányok nyelvismeretére:

Megye	Magyarul tud		Cigányul nem tud		Oláhul tud		Tótul tud		Összesen:	
	Nő	F.	Nő	F.	Nő	F.	Nő	F.	Nő	F.
Hajdú	1237	1255	1037	1032	3	3	–	–	1243	1258
Bihar	2929	2915	2610	2702	1477	1510	2	2	4572	4657

Az összeírásból kitűnik, hogy Hajdú megyében mindössze 3 férfi, aki csak cigányul tudott beszélni. Bihar megyében 164 cigány férfi csak cigányul, 230 nő szintén csak cigányul beszélt. A bihari cigányok jó része a Havasalföldről jött, bizonyítja az is, hogy igen nagy számban beszélnek a román nyelvet.

Hitfelekezeti szerint is összeírják őket:

Megye	R. kat.		G. kat.		Gör. kel.		Református		Egyéb	
	Nő	F.	Nő	F.	Nő	F.	Nő	F.	Nő	F.
Hajdú	352	382	37	45	5	3	849	828	–	–
Bihar	606	696	744	700	1749	1723	1473	1537	–	1

A cigányok vallás szerinti megoszlása azt is igazolja, hogy mióta élnek Magyarországon. A református és római katolikus cigányok zöme régi magyarországi lakos, a görögkeleti és a görög katolikusok nagyobb része pedig a múlt század végén és a húszadik század elején vándorolt be a mai Magyarország területére.⁴⁶

Az előítélet már a századforduló után erőteljesebben jelentkezik. Hajdúhadház gazdasági leírásában a lakosságról ezt írja Kovács József: „Hajdúhadházon 100 holdon felüli birtokos 18, összes birtokos 2470, a többi nincstelen paraszt és parazita cigány.”⁵⁵

Kecskés Gyula: „Püspökladány újkori története helyneveiben” című művében a „cigányváros” címszó alatt ezt írja: „A község északkeleti szélén a Borbástó körül lévő, csak a cigányokból lakott településnek általánosan használt neve. Mint egy 30–40 ház van rajta. Itt a cigányok a felszabadulásig maguk választotta vajda felügyelete alatt éltek. A cigányok régi telepesei Püspökladányban, már a község legrégebbi, az 1742. évi progtokoliu-mában is találunk feljegyzést róluk.”

Rájuk vonatkozóan utalást találunk Csák Gyula: A szikföld sóhaja c. munkájában „Mint mindenütt Magyarországon, itt is a község szélén települtek, de közel az állomáshoz, ami arra a kettősségre utal, hogy miközben a cigányság erősen hagyományörző és ragaszkodik nomád jellegű életkörülményeihez, különös vonzódást mutat a civilizációs bázisok, s általában a városias létezés iránt. A ladányi cigányság legalább 100 éve jelentékeny számú, de semmi befolyást sem gyakorolt, a település társadalmi, gazdasági, szellemi arculatára. Semmiféle ismertető és figyelmet felkeltő jegye nem volt pl. az üstfoltozás, teknővájás, nem voltak érdekesek a folklór szempontjából sem, nem jellemezte őket a cigányromantika sem. Voltak akik muzsikáltak is. Egypáran pl. a Jónás család a vendéglátóipar előkelőbb szféráiba is felverekedte magát. Túlnyomó többségük rendszerint munkátlanul lődörgött az állomás, vagy az alkalmilag érkezett cirkusz körül, s esetleg tilosba nyúlt. Jósláshoz nemigen értettek, szép lányok és fiúk sem nagyon voltak, híresen jókedvűek vagy bolondozók sem voltak, csak rongyosak, leginkább szánandók.”⁵⁸

A Csenki testvérek jelentékeny folklór-anyagot gyűjtöttek össze a ladányi cigányok között.

A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal 1909-ben ad ki egy kérdőívet, melyre Hajdúböszörmény város válaszol. „Kérdőív a cigányokról” című kérdéssorozat három fő részre oszlik, összesen 57 kérdést tartalmaz. I. A község területén állandóan letelepült cigányok. II. Az összeírás idején a község területén tartózkodó, de ott állandóan le nem települt cigányok. III. Az összeírás idején kívül, a községben időnként megjelenő cigányokról. (Az összeírás időpontja 1909. márc. 31.)

A városban rendes lakásban lakik 19 család, 57 lélek kunyhóban, putriban lakik 69 család, 287 lélek. A város lakossága között él 37 család, 108 lélek. A városban van 27 férfi és 20 nő nem cigány személyek, akik a cigányok között élnek. Foglalkozásuk: napszámos 45, zenész 27, tapasztó 17, vályogvető 12, üstfoltozó 5, lócsiszár 6, kosárfonó 3 fő. Van aki alkalmilag foglalkozik zenével, ezek közül kőműves 4, szobafestő 3, bordélyházas 1, szabó 1 fő. A városban 5 szervezet cigánybanda van (cigányzenekar). A letelepült cigány családok adót is fizettek.

Hajdúböszörményben is, mint a megye más településén, a cigányság komoly szociális problémát jelentett. 1923. nov. 19-én az orvos a cigánytelepről a következőket írja: „Ami elsősorban az egyes lakásokat illeti, már az építkezésnél az a nagy hiba történt, hogy a homlokzatokat nyugati irányba állították, tehát napfényt, kellő világosságot nem kaphat egy lakás se. Maguk az épületek elhanyagoltak, vályogból összetákoltak, olyan rozoga viskók, melyek disznólnak se valók, nem hogy emberek lakjanak benne, a legtöbbnek tetőzete sincs. A városból kiutalt vékony fadorongok helyettesítik a gerendákat, melyekre sár van tapasztva. Most, hogy esős idő van, az

ilyen tető természetesen be van szakadva, a víz befolyik a nyomorúságos szobákba. Alá kell támasztani belől, hogy be ne roskadjon, mely minden pillanatban életveszéllyel fenyeget. A szennyvíz lefolyásáról nincs gondoskodva. Árnyékszékek egyáltalán nincsenek, a kutak teljesen befedetlenek, a bennük lévő víz pedig teljesen ihatatlan. Mindenféle undorító bűz és piszok tapasztalható. Minthogy tehát a cigánytelep állandó veszedelemmel fenyegeti közegészségügyi szempontból a város lakosságát, már csak azért is, mert a tisztaság hiánya miatt az összes asszonyok és gyerekek haja, ruházata tetvekkal van tele, mely a kiütéses tifusz föllépésének tárgyát képezi.

Ennek elhárítására legsürgősebben szükségesnek látom:

- tetővel s kellő gerendázattal el nem látott összes viskók lebontását, azok helyett új épületek felállítását, melyek alapanyagáról (vályog, gerenda stb.) a város gondoskodna,
- árnyékszékek felállítását,
- a kutak jó karban tartását, feljavítását s tetővel való ellátását,
- annyi fadarab kiutalását, hogy a cigányok maguknak abból ágyakat is összetákolhassanak,
- szemét és egyéb piszkok eltakarítását.

Ha azután részükre a legalább lakóhelynek nevezhető épületek elkészültek, akkor lehet csak a lakások kimeszelését, árnyékszékek fertőtlenítését, végül a cigányok ruházatának tetvetlenítését is elvégezni. Addig ezeket végrehajtani fölösleges pénzkiadás, de lehetetlen is.⁵⁹

A XIX. század végén a hajdúvárosokban is meggyorsult a cigányok letelepedése. A népesség számuk nehezen mutathatók ki, mert például az 1900. évi népszámlálás is csak 83 cigány anyanyelvűt mutat ki Hajdúhadházon. Tudjuk pedig, hogy lélekszámuk ennél magasabb volt. A letelepült cigányok a magyar anyanyelvűek és a református vallásúak rovatában szerepeltek. A két cigánytelepen élők száma egyik népszámlálástól a másikig gyors ütemben növekedett. 1930-ban a keleti cigánytelepen 67, a nyugatin 251 cigány lakos élt. 1941-ben a keleti cigánytelepen 102, a nyugatin 290 cigány lakos élt.

A növekedés ütemét a bevándorlás és a születés idézte elő. A születés aránya:

Év	Összes születés	Ebből cigány	Arány
1896	393	8	2
97	401	11	3
98	372	4	1
99	396	9	2
1928	393	15	4

A születés aránya a további években növekszik a cigányoknál. Mindkét cigánytelep messze elmaradt a község nem cigány települési viszonyai mögött.⁶²

A XX. század elején cigányösszeírást a két megyében alig találtam. Hajdúdorogon 1930-ban írták össze a cigányokat. Összeírtak 22 családot, illetve önálló személyt és 11 családtagot. Az összeírást 1933-ban megismételték, ekkor összeírtak 10 családot, összesen 48 személyt. Az összeírás fejezője: név, szül. hely, idő: év, hó, nap, illetőség. Az összeírt családok között Lakatos, Rostás, Makula, Tama és Varga nevéek voltak. Az összeírás célja egészségügyi ellenőrzés volt. A jegyzéken szerepel az orvos feljegyzése: „1-15. tétel alatt feltüntetett egyéneket megvizsgáltam és fertőtlenítettem.” 1930. ápr. hó 26. községi orvos.

A másik bejegyzés: „A cigánytelepi cigányok tetvesek, a telepet két őr őrzi, a cigányok teljes létszámmal jelen vannak. A fertőtlenítőgépjavitása megtörtént, próbafutásnál azonban csak 98 C°-ig lehetett felmelegíteni. A cigányok ruhájának ismételt fertőtlenítése szükséges olyan formán, hogy a ruha a gépben a 98 C°-on egy és fél óra hosszat legyen, a cigányok lakása teljesen kitararítandó, a szemetett, ruhát azonnal el kell égetni. A putrik padozata mész tejjel öntendő fel.” A bejegyzést a járvány orvos végezte és azt is bejegyezte, hogy még ebben az évben 6 alkalommal fog fertőtlenítést végezni. 1933. okt. 20. járvány orvos.⁴⁷

A Hajdúsámson községből fennmaradt cigányösszeírás nagy jelentőségű. Az összeírás 1920 és 1930 között történt. Teljes hű képet kapunk a cigánytelep – amelyet Epreskertnek neveztek – lakóiról, hiszen pontosan feltüntették az összeírói ven a családfeje nevet (gúnynevet is), születési helyét, igazolt vagy vélelmezett életkorát, igazolt vagy bemondott vallását, foglalkozását és lakást. Megtalálhatók a családtagok nevei is. Nagy fontosságot tulajdonítottak a családfejhez való rokonsági viszony törvényes vagy természetes jellegének. A családtagoknál is ugyan azok a kérdések szerepeltek, mint a családfejénél. A hatóságok felszólították az összeírókat, hogy „ez alkalommal minden lehető el kell követni, hogy a bemondott személyi adatok a valóságnak megfeleljenek.”

A hajdúsámsoni cigánytelepen 29 család élt 23 lakásban, tehát 6 család közösen lakott másik családdal.⁵⁶

I. számú cigányösszeírási ív:

1. Varga Lajos, 24 éves, r. kat., zenész. Epreskert 1. Feleség: Horváth Júlia. 21 éves, egy gyerek.

II. sz. ö. ív:

1. Kolompár Gábor, 30 éves, ref., zenész. Epreskert 2. feleség: Sarkadi Erzsébet, 26 éves, 3 gyerek.
2. Sarkadi Imre, 23 éves, ref., sármunkás, vadházasság: Budai Róza, 22 éves.

III. sz. ö. ív:

1. Sarkadi Julianna, 64 éves, sármunkás. Epreskert 3. 2 unokájával él együtt.
2. id. Budai Ferenc, 51 éves, r. kat., zenész-ács segéd, felesége: Jeremiás Mária, 44 éves, 3 gyerek.

IV. sz. ö. ív:

1. Telegdi Lajos (Bali Lajosi), 27 éves, ref., zenész, felesége: Horváth Teréz, 24 éves, egy gyerek. Velük él a féltestvér: Horváth Imre, 19 éves, munkaképtelen.

V. sz. ö. ív:

1. Telegdi Gyuláné, sz.: Jóbi Margit, 31 éves, ref., sármunkás, férje hadifogoly, 3 gyerek.

VI. sz. ö. ív:

1. Kolompár György, 19 éves, ref., zenész. Vele él Kolompár Gáborné, sz.: Horváth Eszter, 57 éves.

VII. sz. ö. ív:

1. Kanalas Sándorné, sz.: Balogh Julianna, 38 éves, r. kat., háztartásbeli. Különváltan él 3 gyermekével.
2. Balogh Emma, 33 éves, k. kat., htb., 2 gyermek.

VIII. sz. ö. ív:

1. Balogh Józsefné, sz.: Horváth Sára, 56 éves, ref., htb., 3 gyerek.

IX. sz. ö. ív:

1. Papp (Cséki) Károly, 73 éves, ref., napszámos, felesége: Balogh Zsófia, 61 éves. Velük lakik gyermekük Papp Zsófia, 21 éves, napszámos és Margit 1 éves unokájuk.

X. sz. ö. ív:

1. özv. Farkas Gyuláné, sz.: Balogh Sára, 58 éves, ref., htb. és unokája Zsófia, 5 éves.

XI. sz. ö. ív:

1. Balogh Antal (Vak Anti), 56 éves, ref., gyepmester. Vadházasságban él Sándor Margittal, 51 éves, htb.

XII. sz. ö. ív:

1. Balogh (Vértesi) Béla, 36 éves, ref., napszámos, feleség: Horváth Eszter, 41 éves, ref., napszámos.
2. Tóth (Muri) Gyula, 22 éves, ref., tapasztó-cigány. Vadházasságban él Egri Mihályné, sz.: M. Nagy Margit, 24 éves, ref., htb. Velük él: Káplár Mária, 51 éves, ref., napszámos.

XIII. sz. ö. ív:

1. Rácsai Mihály, 46 éves, munkaképtelen világtalan, felesége: Kaczur Ilona, 38 éves, htb., 1 gyerek.

XIV. sz. ö. ív:

1. Balogh (Zsákos) Imre, 41 éves, ref., földműves, 5 hold földet kapott, felesége: Horváth Ilona, 34 éves, htb., 6 gyerek.

XV. sz. ö. ív:

1. Telegdi Lajosné, sz.: M. Nagy Piroska, 26 éves, ref., napszámos, férjétől különváltan él. 1 gyerek.

XVI. sz. ö. ív:

1. Nyiri József, 25 éves, ref., napszámos. Vadházastársa: Farkas Melánia, 22 éves, 1 gyerek.

XVII. sz. ö. ív:

1. Egri Julianna, kb. 64 éves, ref., napszámos, gyermeke 29 éves, süketnéma, munkaképtelen.

XVIII. sz. ö. ív:

1. Kanalas Imre, 45 éves, r. kat., zenész, feleség: Nyiri Etel, 43 éves, htb., 6 gyerek.

XIX. sz. ö. ív:

1. Nyiri Elemér, 21 éves, napszámos.
2. Budai Ferenc, 21 éves, ref., napszámos. Vadházastársa: özv. Török Kálmánné, sz.: Kalanas Teréz, 32 éves, ref., htb., 1 gyerek.

XX. sz. ö. ív:

1. Zámkó Elemérné, sz.: Varga Julianna, 38 éves, ref., napszámos. Férjétől különváltan él. 4 gyerek.

XXI. sz. ö. ív:

1. özv. Menyhárt Sándorné, sz.: Varga Róza, kb. 60 éves, ref., sármunkás. Gyermeke: Varga Piroska, 31 éves, sármunkás. Unokája: Varga Klári, 3 éves. Gyermeke: Menyhárt Gyula 29 éves, sármunkás. Menye: Varga sándorné, sz.: Zsigó Ilona, 26 éves, napszámos. Unokája 2. 1 menhelyes gyerek 6 éves.

XXII. sz. ö. ív:

1. Varga Imre, 64 éves, r. kat., napszámos. Gyermeke: Varga Erzsébet, 34 éves, napszámos, 3 unokája. Gyermeke: Varga Imre, 23 éves, napszámos, 1 unokája.

XXIII. sz. ö. ív:

1. Horváth (Bali) Sándor, 36 éves, ref., zenész, feleség: Horváth Erzsébet, 32 éves, r. kat., htb., 5 gyerek. Vele él a feleség anyja: Menyhárt Laura, 70 éves.⁵⁷

A hajdúsámsoni cigánytelepen 29 család élt, összesen 108 személy. Az összeírtak között a legfiatalabb az egyhetes gyerek volt, míg a legöregebb 73 éves volt. Foglalkozásuk nem volt változatos (7 zenész, 5 sármunkás, 4 háztartásbeli, 10 napszámos, 1 földműves, 2 munkaképtelen). Vallásuk ró-

mai katolikus és református volt. Legtöbbsen törvényes házasságban éltek. A családfő valahol dolgozott, kivétel a két beteg személy.

Az 1930-as évek elején, a gazdasági válság idején nemcsak a cigányok éltek nyomorban, hanem a munkások egy része is, aki munkához nem jutott.

A lakáskörülményekre vonatkozóan egy 1925-ös polgármesteri jelentést idézünk: „A vályogból, sárból készült, rossz állapotú, patkány és egér járta cselédlakások ablakai még májusban is be voltak tapasztva. A rosszul szelőlőzött, dohos levegőjű szobában való tartózkodás is a hozzá nem szokott embernek valóságos rosszullétet okoz ... pedig gyakran 4-5 kiskorú gyermek van odahaza”... „Az agrárproletariatus legnyomorúságosabb rétegét a vákánccsok alkották ... A vákánccsok nagy része, kunyhóban élt, vagy földbe vajt gödörlakásokban. A gödör falát faágakkal vonták be, sárral betapasztották, a tetőre földet hánytak, és a tető alatt egy kicsiny ablakon szűrődött be valamicske fény. A kunyhóban cölöpöket vertek a földbe, s ezekre deszkákat szegeztek. Így készült az asztal, az ágy és a székek.”

Vásáry polgármester 1931-ben a következőket írta e rétegről. „Ezek a vákánccsok nem Debrecen város óriási földvagyományának elszegényedett áldozatai, hanem túlnyomó részben idegen községekből beköltözött telepítőmunkások, akik a szomszédos községekből azért jöttek Debrecenbe, mert ott megélni nem tudtak.” E réteg tagjai valóban jórészt a környező települések legelesettebb napszamosaiból, mezőgazdasági munkásaiból verbuválódtak. Debrecenben még az „uradalmi cselédek” is csak utolsó menedékképpen húzódtak be az erdőbe.

Kádár Gyula katonatiszt az 1930-as években a debreceni erdőségekben folytatott hadgyakorlat során találkozott össze a vákánccs családokkal, melyekről korábban nem hallott, csakúgy, mint az úri középosztály többsége. „Leírhatatlan nyomor ... Nem panaszkodtak, már a panaszkodáshoz szükséges energia sem volt meg. Nem messze fénylett a város; számukra elérhetetlen világ. Gyermekük analfabéták, iskola nincs. Szomorúbb, mint amit Illyés Gyula megírt a Puszták népében.”⁴⁸

Hasonló proletártelep alakult ki Hajdúszoboszlón a Pece-gödör mellett. A Pece-gödör a hajdúszoboszlói malomhoz közel, mindjárt a város szélén fekszik. Hatalmas kubikgödör, melyből a földet vályogkészítéshez termelték ki. A terület birtokosa a hajdúszoboszlói közbirtokosság. A terület hasznavehetetlen.

Hogyan keletkezett? Erre ad választ Szabó Lajos református lelkész, vármegyei szociális tanácsadó jelentése: „A városban nem tudott lakást szerezni 29 proletár család. Lakbér havi 12 pengő, részben a gyerekekkel rendelkező családoknak nem adják ki a lakást. A polgármester azt mondta, hogy menjenek a szomszédos községekben, ha a lakbér drága. Az első kunyhó 1938-ban épült a Pece-gödörben. Összesen 29 kunyhó van. Szegedi Gábor

proletár kijelentése szerint maga a polgármester mondotta azt, hogyha sehol nem tudnak meghúzódni, akkor menjenek a gödörbe lakni."

Akárhogy is áll a dolog (ennek tisztázása nem feladatom) az kétségtelen, hogy a város két esztendőn keresztül eltúrta, hogy új és új nyomortanya épülhessen ezen a lehetetlen területen. Pedig ennek megakadályozása fontos lett volna közegészségügyi szempontból is.

A kunyhók leírása: „A Pece-gödör kunyhói mintha szabványban készültek volna, valamennyien alacsonyok, vizesek, bűdösek, sötétek, parányi belterületűek, nem emberi, de még állati lakásnak is alkalmatlanok. Azok a csecsemők, akiket itt láttam valamennyien tönkre mennek és elpusztulnak. A kunyhók fedele szalma (kettőé cserép) s egyetlen szobából s kis pitvarból állnak. A pitvarok nagy része nyitott, félszerszerű, s szemlém alkalmával tele volt hóval. A kunyhó majdnem mindegyike roskadt (dacára, hogy fiatal építmény). Az egyik kunyhóból riadtan távoztam, mert félig behajlott volt már a menyezet, s a behajlott tető egy kapanyéllal volt feltámasztva. Bármelyik percben összeroskadhat s oda temeti a lakókat. Az egész telepen nincs egyetlen kamra, nincs egyetlen verem. Egy beteg malac, 5 kutya és 6 macska a telep egész állatvilága. A WC-ék száma a telepen 3. Kerítés sehol nincs. A kunyhók berendezése a lehető legszegényebb. Egy kályha, egy ágy van benne rendszerint."

A lakosság foglalkozása: „Az egész telep lakossága 5 tapasztó cigány és 1 félig vak cipészsegéd kivételével napszámosokból áll. Téli időben pedig teljesen munkanélkül vannak. Nemcsak élelmük nincs, hanem tüzelőjük is hiányzik. Az egyik odúban borzadva láttam (pedig szociális tanácsadói működésem eléggé hozzászoktatott a nyomor látásához), hogy egy félig vak asszony két gyermekkel feküdt a ronggyal takart ágyon a jéghideg odúban, ahol az idén még nem volt fűtve, s valamennyien úgy reszkettek, hogy szinte csikorgott bele az ágy." Lassú haldoklás ezen a telepen az élet. „A vagyontalannak a munka az egyetlen tulajdona." (Az idén múlt 150 esztendeje, hogy ezt Talleyrand megállapította.) S ha ettől megfosztják és nem adnak neki munkát koldussá teszik. Itt ez történt!

A lakosság száma: „A telepen jelenleg 20 férfi, 31 nő és 64 gyerek, összesen 115 lélek él. Valamennyien rongyosok, kiéhezettek, piszkosak. Kötelességem, hogy javasoljam: a telep területéről az összes csecsemők és 12 éven aluli gyermekek azonnal eltávolítandók és menhelybe adandók. A proletárok nemmel válaszoltak: »Együtt fogunk elpusztulni! – mondták –, de gyermekeinket nem adjuk.« Az öt cigány család átköltöztetendő a cigánynegyedbe, illetőleg a város másik nyomortelepére, az Árpád telepre. Ők is kártalanítandók. 1940. febr. 14."

Nézzük meg mit ír a magyar királyi tisztí főorvos a hajdúszoboszlói Pece-gödör telep egészségügyi felülvizsgálatáról: „A Pece-gödör telep lakóinak legnagyobb része nem magyar ... én semmiféle közösséget nem hajlan-

dó elismerni ezekkel a cigányokkal. Az államkincstár anyagi helyzete nem teszi lehetővé azt, hogy dologkerülő, koldulásból és lopásból élő, mindenféle fertőző bajjal sújtott cigány családokon segítsünk... úgy vélem, hogy a magyar társadalomnak még elsődleges kötelezettségei vannak a saját fajtánkkal szemben. Talán még itt is rangsorolni kellene (a világháborúban hősiessé harcoltak, dolgoz, szorgalmas, a pozitív népesedés politika szempontjából támogatásra érdemes elemeket, családokat). 150 évvel ezelőtt Talleyrand mondását nem gondolom, hogy a cigányokra is értelmezte volna, sokkal inkább azt gondolom, hogy Talleyrand vagy nem ismerte a cigányokat, vagy pedig nem sorozta a nemzetépítő és alkotó elemek közé. A cigány-kérdés pedig éppen olyan probléma itt is, mint az országban általánosan. Javasolom azonban, hogy a cigányok részére egy bizonyos területet jelöltessek ki, ahol esetleg szerény támogatással kunyhóikat felépíthetik. A cigánytelepnek létesítése közegészségügyi és közrendészeti szempontból egyaránt kívánatos, mert ez a népség terjeszti az emberi és állati betegségeket elsősorban, és közrendészeti szempontból is állandó és különös figyelmet igényel. A cigánytelepnek létesítése tehát ezen okokra való tekintettel szükséges.

A cigányoknak szegényházban való elhelyezését nem tudom javasolni, mert egyrészt magaviseletükkel a rendet és a békét bontanák meg, másrészt a magyarok közt visszatetszést szülne. Gyakorlatilag ez a megoldás úgysem volna megvalósítható, mert egészen bizonyos, hogy a jártas cigány az első 24 órába megszökne a szegényházból."

A Pece-telep gyermekeinek állami menhelybe való felvételét a cigányoknál csak nagyon kivételes esetben javasolná.

A polgármester bemondása szerint ínségmunka volna elegendő ... „de a Pece-gödör telep lakói nem jelentkeznek s általában munkában hasznavehetetlenek (cigányok). Debrecen, 1940. márc. 9.”

Hajdúszoboszló megyei város polgármesterétől: „Méltóságos Főispán Úr!

Népünk egyrésze otthagya a kevés változatosságot jelentő verejtékes mezőgazdasági munkát – a városok ideig óráig tartó könnyebb megélhetéssel kecsegtető munkalehetőségeihez húzódik. Jó példa erre a városom is. Itt a munkás napi 8 órát dolgozik, legkisebb munkabére hatóságilag megállapítva és védve. A városba áramlás miatt a telkek ára megemelkedett. Akinek kiadó szoba – konyhája van: a bérlők között most jobban válogathat. Előnyt kapott a jóra való, csendes munkás család, míg természetesen nehezen jutott lakásbérlethez a rosszfizető, részeges, veszekedős-emberpár. A cigány pedig – közismert tulajdonságai miatt – senkinek sem, sehogyse kellett. Így szorultak ki a városból azok, akik a gödrök között építkeztek.

Személyesen ismerek több munkás-embert, sokat, akik 4-5 év szorgalmas munkájával telket szereztek, reá lakóházat építettek. A gödörlakók nem ilyenfajta emberek. 20 család közül 13 pár vadházasságban él, egy-két ki-

vétellel ismert dologkerülők s főként cigányok. Akik tulajdonképpen a távolabb a lakott belterülettől – most volnának jó helyen. Mégis egyrészt a nagyháború után magasra fejlődött szociális-közérzésből, másrészt azért, hogy be ne jöjjenek lakni a városba s egy tömegben köz szempontból jobban ellenőrizhetők legyenek – az alábbiak szerint kívánatos lenne házhelyhez juttatni az arra érdemeseket (a mellékletben szereplő javaslat szerint). Hajdúszoboszló, 1940. márc. 7. Polgármester.”

*Környezettanulmány a gödörlakókról
Hajdúszoboszlón*

Gödörlakások száma: 28

Üresen áll: 2

Magányos asszonyé: 3

Munkás családé: 10

Cigányé: 13

1. Balogh Bernát, 3 tagú család, cigány, dologkerülő.
2. özv. Balogh Józsefné, 3 tcs, cigány, jóra való asszony, mindig dolgozni jár. Támogatásra érdemes.
3. Balogh Mária, 2 tcs, cigány, házi munkára jár.
4. Bóta János, 5 tcs, cigány, minden mozgósításon katona volt, megbízhatatlan, felesége beteges.
5. Farkas Sándor, 4 tcs, cigány, részeges, szimuláns, az asszonyt üti, szegényházba való.
6. Horváth József, 5 tcs, cigány, keresetét élelemre költi.
7. Jónás Ferenc, 6 tcs, cigány, szorgalmas, támogatásra érdemes.
8. Molnár Kutya Sándor, 3 tcs, cigány, minden munkára alkalmas, dolgozik cigány, támogatásra érdemes.
9. Rácz Antal, 2 tcs, cigány, lusta, alkalmi munkás, mg. munkára nem megy, mert fél a jószágtól.
10. Rácz József, 5 tcs, cigány, akkor dolgozik, ha muszáj.
11. Rövid Elek, 2 tcs, cigány, félszemű, szemideg sorvadása van. Felesége dolgozik. Gyermekai lelencházban vannak.
12. Palotai Árpád, 8 tcs, cigány, dologkerülő. Követeli a házhelyet, melyet Pestről már megígértek neki, az ő állítása szerint.
13. Palotai Károly, cigány, dologkerülő, érdemtelen. 1940. máj. 1-jére elmegy.

Hajdúszoboszló, 1940. márc. 7. városi főmérnök.⁴⁹

A vármegyei szociális tanácsadó jelentéséből a mély humanizmus érzik, sajnál minden elesett embert, akár cigány, akár nem. A magyar királyi tiszti főorvos jelentése már más hangvételű, pedig mint orvosnak nem lenne sza-

bad beteg és beteg között különbséget tenni. A polgármester jelentése nem megalapozott, mert a környezettanulmány szerint a 13 cigány családfő közül 8 szorgalmas és támogatásra érdemes, tehát nem mind „hasznavehetetlen dologkerülő”, ahogy a jelentés megállapítja.

Az iskoláztatással kapcsolatos erőfeszítésekről a Berettyóújfalui ref. népiskola tanítótestületi gyűlés jegyzőkönyvéből tájékozódhatunk, amely 1881. ápr. 13-án volt.

A 4. számú határozat:

Emlékirat

Főtiszteletű és Nagyméltóságú Egyetemes Zsinat! Sohasem hallottuk annyiszor hangoztatni a népnevelés fontosságát, sohasem hallottuk annyiszor elmondani hazánkban „Népművelés jöjjön el a te országod”, mint napjainkban. Ez annak jele, hogy minden gondolkozó egyén megértette e szavak jelentőségét „Elvész az a nép, mely tudomány nélkül való”. S mindenki meg van győződve róla, hogy a haladás mai korszakában, midőn az emberiség óriási léptekkel halad előre, csak művelt s a műveltség következtében vagyonos nép állhatja meg helyét az európai népek családjában... a népnevelés és tanítás ügyének rendezése oly égető szükség, oly annyira fontos, melynél fontosabb ügye hazánkban és nemzetünknek aligvan, ezért mihelyt az abszolutizmus, az önkényuralom bilincsei a nemzet kezéről lehullottak s alkotmányos kormány forma állott elő: az országgyűlés azonnal megalkotta népoktatásügyét rendező 1868-ik évi XXXVIII-ik törvény cikket.

A felekezeteknél szokásban van még mindig a tandíjnak a tanítók általi szedése ... fel kell szólítani a gyerekeket, miszerint a mondják meg szüleiknek, hogy a tandíjat hozzák már meg, mely felszólításra a legtöbb szülő aztán – tisztelet a kivételnek – nem a leghízelgőbben szokott nyilatkozni a gyermek előtt a tanítóról s ezt az egész iskola növendéke meg tudja a gyermekektől, vagy ha maga viszi meg is a szülő a tandíjat, azt igen sok rendes körülmények s állapotban teszi ilyenkor oly kifejezéseket enged meg magának az iskola növendékei előtt, melyek sem az erkölcsi égre sem a tanító tekintélyére nézve nem valami kedvezők.

Miután legtöbb faluban csak egyházi iskolák voltak így el lehet képzelni, hogy a cigány származású szülők hogyan iskoláztatták gyermekeiket. A paraszt szülők is időnként „kemény” megjegyzést tettek. A hozzáállás meglátszott az eredményességben is. Erről tanúskodik az 1881. jún. 23-i tanítótestületi ülés jegyzőkönyve: A fiú iskola I-ső osztályt vizsgáltuk meg, melynek teljes létszáma 79 volna, azonban nem találtunk csak 44 gyereket. Jól olvas 12, középszerűen 18. Gyengén olvas, de átvihető 13, nem vihető át 1. A jelen nem lévők közül az illető osztály tanítója felvilágosítása után

még 3 gyermek, mint kik megütik a mértéket: még átvándónek nyilvánított. Átvándó tehát 46 gyerek, visszamaradt 33.

Az is hátrányos az előre haladásra, hogy a szülők minden csekélységért odahaza marasztalják gyermekeiket s hasztalan írja ki az ilyen mulasztó gyermeket a tanító, az előljáróság nem jár el a törvény értelmében a szülők ellen, hanem legtöbbször a tanító ellenében azoknak fogja pártját... Így történik aztán, hogy iskolánkban az átlagos mulasztás 35-40 napra emelkedik félévenként.⁶⁰

Ezt a jegyzőkönyvi anyagot azért írtam le, hogy a türelmetlen embereket győzzem meg arról, hogy a múlt század végén a magyar falusi lakosság sem tulajdonított nagy jelentőséget az iskoláztatásnak, ma már más a helyzet. Most a cigányság egy részénél tartunk ebben a stádiumban, de türelmes nevelő munkával egy-két nemzedék után már reméljük nem lesz gond a cigány gyerekek beiskolázásával sem.

A Berettyóújfalui ref. tanítótestület jegyzőkönyvében található 1924. nov. 5-én tartott rendes gyűlésen. 26. pont: Olvastatott Balogh Elemér és fivére Balogh Tihamér Szent-Kozmapusztai birtokosoknak Iskolaszékhez címzett kérelme, melyben arra kéri Iskolaszéket, hogy az 1921. évi XXX. tc. 6. §-ának 3-ik pontja alapján a gazdaságban alkalmazott cselédek összes tanköteles gyermekeit az 1924/25 iskolai évre az iskolába járás kötelezettsége alól mentse fel.

Tantestület a folyó tanévre a felhozottak alapján a felmentést javasolja, azonban a jövőre nézve már most kimondja, hogy a végrehajtási utasítás 50-61. §-aiban előírtak lesznek betartandók.

1928. június 23-án tartott gyűlésen pedig arról döntöttek, hogy a tankötelesek összeírását ne egyedül a törzskönyvezető végezze, hanem minden alkalmazásban álló tanító. Így remény van arra, hogy minél kevesebb gyerek marad ki az összeírásból (12. ref., 2 róm. kat., 2 izraelita tanító működött a községben).

1930. febr. 7-i gyűlésen Makula Péter 1. osztályos cigány tanulót felmentik az iskolába járás alól.

1930. május 7-én tartott gyűlésen javasolják a gyerekek beiskolázásának módját. A következő évtől a ref. gyerekek mind a mai iskolánkban járjanak; a róm. kath. gyerekek csak akkor vétessenek fel, ha a szülő írásban kéri a felvételt. Baptista és más vallású gyermekek abban az iskolában járjanak, ahová a szülők akarják járatni.⁶¹

Miután a cigány gyerekek zöme ebben a községben ref. volt, így a ref. nép iskolába járt.

A cigányság a három évszázad alatt igyekezett a társadalomban beilleszkedni, de ez a folyamat igen lassú volt. Illetve akik teljesen beilleszkedtek azokat már mint cigányokat nem tartották nyilván. Alapvető probléma volt az elmúlt századokban, hogy a célkitűzések közül – letelepedés, munkavál-

lalás, oktatás – éppen a legfontosabbat az oktatást nem szorgalmazták és segítették kellő képpen.

1. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár (továbbiakban HBML.) IV. A. 4/a. 1. (1552.)

JEGYZET

2. HBML. Adattár 123–80. Hajdúszoboszló
3. Takács Béla: VIII. Debrecen ipara 1693-ig. Debrecen története I. kötet, 447. old.
4. Szendrey István: V. Debrecen, a mezőváros. Debrecen története I. kötet, 242. old.
5. Kováts Zoltán: A népesedési viszonyok. Debrecen története II. kötet, 67. old.
6. HBML. IV. A. 1011/t. 1. Népösszeírás 1732.
7. HBML. IV. A. 1013. II. c. 9. 25 p. 242 p.
8. HBML. IV. A. 1011.t. 1. 246. és 164.
9. HBML. IV. A. 4/a. 2. k.
10. HBML. IV. A.4/5. 5. k.
11. Komoróczy György: Hajdúhadház múltja és jelene. (92. old.) Gyula, 1972.
12. Uo. 368–369–370. old.
13. HBML. IV. A. 4/a. 10. k.
14. HBML. IV. A. 1/b. 96. dob. Ann. 1768. Fasc. VI. PP. Cigány összeírás Bihar megye.
15. HBML. IV. A. 1/b. 141. dob. 1779. Fasc. II. 555. sz.
16. HBML. IV. A. 1/b. 180. dob. 1785. Fasc. III. 2069. sz.
17. HBML. IV. A. 11. 1. Tabella 1785. év.
18. HBML. IV. A. 1/b. 188. dob. Fasc. II. 1386. sz. 1786. év.
19. HBML. IV. A. 1/b. 131. dob. Fasc. II. 555. sz. 1777. év.
20. HBML. 129/1780. Rel. civ. Debrecen.
21. HBML. IV. A. 1011/t. 2. 1792–1830.
22. HBML. V. A. 7/a. 1. Hajdúböszörmény
23. HBML. IV. A. 502/b. 230. (1778.) 14–18.
24. HBML. V. A. 301/b. 28. Nánás
25. HBML. VI. A. 1/b. H. Böszörmény 1772–73.
26. HBML. IV. A. 502/13. Hattház. 1772–73.
27. HBML. V. A. 301/b. 14. Nánás 1776.
28. HBML. V. A. 301/b. 19. Nánás 1776–1790.
29. HBML. IV. A. 502/b. 230. (1778.) 14–84.
30. HBML. IV. A. 502/b. 230. (1780.) 14–146.
31. HBML. IV. A. 502/b. 231. (1783.) 14–23.
32. HBML. V. A. 202/e. 1. k. (1788.)
33. HBML. IV. A. 502/b. 245. (1837.) 8–51. 7–27.
34. HBML. Adattár 123–80. Adatok a cig. Hajdúszoboszló
35. HBML. IV. A. 502/b. 246. (1841.) 8–46.
36. HBML. V. 402/i. 6. (1848.) Hajdúszoboszló
37. HBML. IV. A. 502/b. 248. (1846.) 11–34.
38. HBML. V. A. 1. Hajdúböszörmény
39. HBML. V. A. 1/c. 9. Hajdúböszörmény
40. HBML. V. A. 106 (a–b–c) 1. Hajdúdorog
41. HBML. IV. A. 1011/k. 74. Rel. civ. 240/1815.
42. HBML. IV. A. 1011/t. 10. Debrecen, 1828.
43. HBML. IV. A. 1011/h. Rel. civ. 532/1816.

44. HBML. IV. A. 1/b. 388. cs. A. G. C. 59. VI. 1830.
45. HBML. IV. A. 1/b. 429. cs. A. G. C. 28. X. 1836.
46. Magyar Statisztikai Közlemény IX. kötet 1895. Kossuth Lajos Tud. Egyetem, Debrecen, 60 331.
47. HBML. V. B. 192/j. Hajdúdorog
48. Timár Lajos: II. Debrecen társadalma. Debrecen története IV. kötet, 106–107. old.
49. HBML. IV. B. 901/a. 17. cs. (1940.) Hajdúszoboszló.
50. HBML. IV. A. 1013/g. 1. cs. 1745. jan. 6.
51. Szendrey István: Hajdúböszörmény története. 1973. A város népesedése 264. old.
52. HBML. V. B. 146/b. 2. (1849–1850.) Hajdúdorog.
53. Rácz István: A Hajdúk a XVII. században. Balogh István: Adatok a Hajdúság XVI. századi népi összetételéhez. Etnográfia, 1942. év. (25–30. old.)
54. Nagy László: Bocskai István a hadak élén. Budapest, 1981. (151–152. old.)
55. Dr. Kovács József: Hajdúhadház gazdasági leírása. Stephanium nyomda, Budapest. 1915. (10. old.)
56. HBML. V. 631/c. 3. cs. Hajdúsámson 1920–1930.
57. HBML. A cigányság társadalmi helyzete Hajdú megyében 1876–1945 között. Szabó Etelka főisk. hallg. 1980. Kézirat.
58. Csák Gyula: A szikföld sóhaja. Szépirodalmi könyvkiadó, Budapest. 1977. (46–52. old.)
59. HBML. Szabó Etelka: A cigányság társadalmi helyzete Hajdú megyében 1876–1945 között. (46–55. old.) 1980. Kézirat.
60. HBML. VIII. 169/a. 1. kötet, Berettyóújfalu ref. népiskola iratai.
61. HBML. VIII. 169/a. 2. kötet, Berettyóújfalu ref. népiskola iratai.
62. Komoróczy György: Hajdúhadház múltja és jelene. Gyula, 1972. (106. old.)

Az összeírások latin nyelvű kérdéseit fordította:

Bihar megye anyagából: dr. Béres András kandidátus, néprajzkutató, HBM. Levéltár.

Hajdú megye anyagából: dr. Nyakas Miklós múzeumigazgató, Hajdúböszörmény.

Perek, periratok

A cigányság egy része – főleg a vándorcigányok – gyakran követtek el szabálytalanságot a lakossággal szemben, de követtek el egymással szemben is. A régi iratok azt is igazolják, hogy nem egy esetben közösen végezték a lopásokat a nem cigány lakossággal.

Váradon 1756. június 16-án Sztojka János kanalas cigány (Tamásdi) emel panaszt kóborló ponyvás cigányok ellen, mert megkárosították.

Tanúkihallgatásról készült jegyzőkönyv:

1. kérdés: Tudja-e; látta-e, hallotta-e a tanu, hogy ennek cirka két esztendővel akkaron Tamásdán lakós Sztojka János nevü kanalas cigány, ugyan Tamásdi tisztartó Zilai urhoz menvén letett 4 polturát (másfél krajcár értékü ezüstpénz), panasz pénzt, hogy Tamásdára jött kóborló ponyvás cigányokat fogassa meg, mivel neki az Kecskeméthy pusztán az ország uttyán el állták és hetven forintot érő jószágátul megfosztották, és keményen meg kinozták. Zilai Ur az négy polturát keveselvén, egy Márjást kért a káros cigánytul, azt megadván megfogadta-e Zilai Ur azon kóborló ponyvás cigányokat, és be fogatta-e lovastul s szekerstül?
2. kérdés: Tudja-e, látta-e, hallotta-e a tanu? Hogy azon kóborló cigányokat olly formán bocsátották el Zilai Ur, hogy 15 nap alatt magukat mentsék meg és az egy lovát szekérrel együtt magánál tartotta; jól lehet a kárvallott cigány szüntelen Zilai Uramat 500 forintig tiltotta, hogy el ne bocsássa az kóborló cigányokat, hanem küldje a Várad tömlöcbe, mivel néki igen nagy kárt okoztak. Mindazonáltal Zilai Ur az cigányokat el bocsátotta és most is oda vannak?
3. kérdés: Tudja-e...? hogy midőn a kárvallott cigány kérte volna Zilai Uramat, hogy állítsa elé a tolvaj cigányokat, ha elbocsájtottá fizesse meg a kárt, akkor Zilai Ur reája támadván megverte az kárvallott cigányt?
1. Testis (tanu) Stephanus Szendrei: a tanu Zilai Uram által Reményi fokra és Méhek tisztítására küldtetett, azért nem tudja miként fogadtattak meg a ponyvás cigányok, hanem mikor hazaérkezett Reményi fokról a Fatens, akkor orditást hallott, mint a Medve az Udvarbíró házánál és egy kevés idő mulva látta, hogy Sztojka nevü cigány meg görbülve szaladott a kapun kifelé, a Fatens semmit sem szólott, hanem bé ment az tisztartóhoz kit is a ház előtt találván tudakozta: hogy mit csinált azzal a vén cigánnyal, arra mutatott Zilai Ur egy mogyorófa abroncsnak való fát mondván: mitcsinálok, az annya cigányára kétcer, vagy háromszor

ezzel a fával reá csaptam, hiszen nem maradhatok tüle, csak jár reám portyázni.

A Fatens tudja, hogy Zilai Uramnál maradott egy magas görbe hátú szekerek és egy lovak a ponyvás cigányoktól, azt pedig hallotta másoktól, hogy azok lovat az Ur Baranyi Gábor Uramhoz küldötte volt Zilai Ur, de az Ur vissza küldötte Zilai Uramhoz és az Ó kegyelmes keze alatt az udvaron meg is döglött.

2. Testis: Stephanus Borsi. Hallota a Fatens Sztojka nevű cigány szájából, hogy mondta Zilai Uramnak, hogy azon ponyvás cigányokat fogassa meg mivel a Kecskeméti pusztán 60 – vagy 70 – forintig kárt tettek neki, mivel sertéssétől, más egyéb jószágátul megfosztották és megkinozták, mint uton álló tolvajok, arra Zilai Uram a Fatent ki küldvén az említett cigányokat lóval együtt be citálta, az mind begyűttek az lu után a cigányok Zilai Uramhoz. Akkor és mindenkor, mindéig tiltotta a vén cigány Zilai Uramat, hogy azon cigányokat fogassa meg mint uton álló tolvajokat 500 forint büntetés alatt, de Zilai Uram nem cselekedte, hanem csak a két lovát és szekerét hozatta bé, és azután maguktól jöttek bé Zilai Uramhoz a lovakért, a kanálos cigány 500 forint tiltásával nem gondolván Zilai Ur, a ponyvás cigányokat úgy bocsátotta el, hogy 15. napra hozzanak igazságot magok mentiségére, arravaló nézve Zilai Ur egy lovát és görbe hátú szekerét a ponyvás cigányoktól magánál tartotta, a lu megdöglött keze alatt és a szekér most is nála vagy on ő kegyelménél és legelsőbben elvett két lovakat vissza adta a ponyvás cigányoknak melyekkel most is oda vannak. Akkor az is öreg kanálos cigány mindenkor titotta Zilai Uramat, hogy egy lovat sem adjon oda, se magokat el ne bocsássa, mert az ő kára többre megyen. Aszt is akkor hallotta a Fatens a szóbeszéd között, hogy midőn tiltotta Zilai Uramat, hogy a cigányokat el ne eressze, le tett Zilai Uramnak három Márjást, az ponyvás cigányok és három Márjást, ... Ó is jobbágya Károlyi Ó Excellentiájának ezért ne bánca. A kanálos cigány lovát és holmiját behozatja Zilai Uram, de a ló elszaladt, a cigány mondotta, hogy Ó elnem szökik és hogy az uraság számára teknőt csinál, mivel ő nem vétkes, hadjanak neki békét. Azután is a Kanálos Czigány tiltotta és kérte Zilai Uramat, hogy fogassa meg a cigányokat, mert ők uton álló tolvajok, és hogy neki sok kárt tettek ... de Zilai Ur testét lelkét szidta, hogy ne járjon annyit reá, és másnap a cigányok elszöktek, ismét reá ment a kanális kárvallott Czigány Zilai Uramra mondván: ha eleresztette a cigányokat vagy az kárát adja meg, vagy a cigányokat álécsa elé, de Zilai Ur akkor is úgy megverte egy ruddal a Kanálos Czigányt, hogy szintén úgy ordított belé. Valamikor pedig tiltotta a Kanálos Czigány Zilai Uramat, ha csak el nem szaladt mindenkor megverte, ezeket pedig onnét tudja, mivel mint Uraság hajduja mellette forgott Zilai Uramnak.

3. Testis: Petrus Farkas (Tamásda) (circumstantialitor, a körülményekkel kapcsolatos). Egykor a fatens kiabálást hallott akkor a Korcsmábul kiszabadulván látta hogy kétczer vagy háromszor ütötte Zilai Ur a Kanálos Czigányt mondván: mitsinálok a lelkednek adok én néked vármegyét, de az cigányokat mért bocsátotta el nem tudja, hanem másoktól hallotta azt, hogy meg lettek volna fogva az kóborló cigányok, az egy lovat és görbe szekeret látta is a fatens Zilai Uramnál és azon el vett lovat a fatens nyuzta meg is, de az görbe szekeret hová tette nem tudja. Aszt másoktól hallotta a fattens, hogy a kanálos cigány 500 forintig tiltotta Zilai Uramat, hogy az kóborló cigányokat el ne bocsássa.¹

A vármegyék egymást – különösen a szomszéd vármegyéket – értesítik a szökésekről, körözésekről:

Ezen nemes Csongrád – Békés– és Csanád egyesült Vármegyék Tömlőcében raboskodó, s Condemnalt (elítelt) Vásárhelyi Czigány Farkas János valya a többi között, hogy Bizonyos Pesti nevezetű Szegedi Czigány Legény, kinek más nevét nem tudja, Számosabb Lovaknak el Lopásában véle Társ lévén, midőn Ő mult 1786. Esztendőben esett Május havának 22-dik Napján meg fogattatott volna, ez akkoriban Vásárhelyről ell szökött: ki is volt, mintegy 19. vagy 20. Esztendős nyötlen közép vékony Termetű barna s tiszta ábrázatu, fekete haju, szemü s szemöldökü a Bajusza akkor mohodzott, Magyar és rácz nyelven beszélt, paraszt Subában, kék rongyos nadrágban, Csizmában, és Kalapban fent irt napon szökött el.

Kiadta: az Első vármegye Nótáriussa, 1786.

Az 1788-ban kiadott körlevél:

Közöséges Tudósítás!

26-dik: Az Felsőges Királyi Helytartó Tanács az eddig ki adott Rendelésekhez képest parantsollya, hogy ha még a Vármegyében olyan kóborló Czigányok kik állandó lakó helyek nincsen találatnának, azok olly móddal mint más gonosztevők a Török Birodalomba, Moldávián és Valachián keresztül vitetessenek, az Árva Czigány Gyermekek pedig ugy mint más árvák. Költ Kálló, 1788. Tekintetes Nemes Szabolch Vármegyék Fő Nótáriussa.²

A vármegyék minden esetben adminisztrálták a szökést és a körözést.

Egy görög származású kereskedő üzletét rabolták ki 1791-ben, erről készült a jegyzőkönyv:

Mi Tenke helyiség Fő Birálya és Esküttyei adjuk tudtára akiknek illik ezen Testimonialis (végrendeleti) levelünk által, hogy említett helységünk lakossa Arendator Kereskedő Görög Gádi Mihály eő Kigyelme Kalmár Boltya mult januárius havának 2-dik napja éjtszakáján fel verettetett és látható képpen megüresítettett, azt ugyan, sem magunknak, sem az említett Arendatornak pontban tudni nem lehet, minémü és mennyi áru portéka lopat-

tatott el, hanem előttűrük meg mutatván némely görög Kontókat három darabban, melyeken 552 Rénusi forint 9 krajcár áru portéka láttatott, hogy 1790-dik esztendőben vásárlotta sőt a Béli görög Arendator házai is monddotta, hogy ennek felette még 170 Rénusi forint ára portékát adott Gádi Mihály eő Kegyelmének, de midőn á bolt felverettetett ahoz képest amint annak előtte volt megrakva, 50 forintra sem betsültetett, holott azelőtt való napokban sokat érő portékát láttattak benne.

Az is való, hogy az említett Arendator a maga bolti portékáját nem fogyasztotta, sőt tapasztalható képpen szaporította. Nem is szorult a bolt portékájának jövedelmére, mert egyéb mezei gazdaságából is minden házi költséget teljesíthette, egyéberánt is nem vesztegető, hennye, hanem látható képpen igyekező és takarékos s mérsékletes gazda.

Aminemü portékái voltak ezen a vidéken egy esztendői el forgási alatt elkelvén ujabbakal frisseltették és készség kívül á bele ruházott pénze többszöri haszonnal fordult meg.

Egyéb aránt is említett Arendatorunk sem cselekedetében, sem beszédében hamisnak nem tapasztaltatott, hanem egy becsületes igaz embernek ismertetett. Miről helységünk Pecséttye alatt költ Testimoniumunkat adtuk. Tenkén juliusnak 23-dik napján 1791-dik esztendőben. Feő Biró eskötteimmel edjűtt.

A cigányokat gyanúsítják, azok fel is sorolják, hogy kiknek adták el a portékát:

1-nek: Bakó Mihályné vett egy tarka pamut kötőt, adott érte egy fél véka lisztet, egy sertés fült, egy P.forintot (pengőforint).

2-nek Bakó Jánosné vett egy tarka karton kötőnek való ujj pamuth matriát, adott érte fél véka lisztet, egy kenyeret, és 34 krajcárt.

3-nak: Bakó Péterné vett egy négy nyujtásos kenderből való csikos kis rokoját, adott érte egy ponyvát egy kenyeret egy malac lábat.

4-nek: Köjte Mihályné vett egy ujj kötőt, adott érte 40 krajcárt és 30 krajcár ára eleséget.

5-nek: Kiss Kata egy ócska kék tarkáju rokoját, adott érte egy fejer Rokollyát és egy kosár aszaló vad körtvélyt.

Amíg a Bél helyiségbe való asszonyokat meghallgatták az esküdtek, az alatt a legények közül egy fiatal „az deresbe huzztuk, megverettük ...hogy honnan valók, s Zsákáról valónak monddták magokat, a veretést a többi megértvén elő jöttek s mutatták Miskei T. vice szolga Biró Ur passussát, úgy osztán nem mervén tovább bántani, kérdeztük hol vették azok portékákat, azt felelték kocsiokat, lovaikat el adták, azon vették; azonban mi megparancsoltuk, hogy innen elmenjenek, de ők kértek egy hetet az hideg időre nézve, s alattomban pedig más napra viradóra el szöktek. Stephanus Keresztes Nótárius.”³

Igen érdekes per zajlott le a kötegyáni (Köte-Gyán-i) Gongá Miklós sertéskereskedő cigány ellen. Sok tanút hallgattak meg, mert vallomásuk nem egybehangzó volt.

A tanúkihallgatáson feltett kérdések:

1. Tudja-e a tanú, hogy tavaj ezen esztendőben Pünkösöd tájban vagy az esztendőnek más részében Köte-Gyáni Gongá Miklós Kanálos Czigány a lábával betegeskedvén Sánta lett volna?
2. Kereskedett-e a kérdésben lévő Czigány tavaj sertéssel és ha kereskedett nevezetesen Pünkösöd tájban volt-e a cigánynál egy hét malacos koca vagy sem?
3. Ha a kérdésben forgó cigány lábfájós volt, ki segített rajta? Vagy ki gyógyította meg és mikor tályban?

Tanúvallomások:

Primus testis (első tanú): Sámuel Borbély, Méltóságos Rhedey Lajos Ur dolgoztató Hajduja – Ő hajtotta a cigányokat munkára – ekkor tavasszal fáj a lába a kanalas cigánynak. Mikor egészséges volt ő is mint a többiek sertéssel kereskedett. Azt nem tudom, hogy ki gyógyította meg.

Secundus testis (második): Stephanus Szigethi: Gongá Miklós kanalas cigánynak semmi hasznát nem vettem, mert fáj a lába. Azt mondta fejszével vágta el.

Tercier testis (harmadik): Paulus Kiss: Tavaj pünkösöd után 3. v. 4. héttel a M. Uraság Köte-Gyáni malmát a cigányokkal én bontottam el, a többi cigány mindig ott volt minden munkában, de Gongá Miklós soha sem volt, mert annyira elvágta a lábát, hogy még csak nem is járhat.

Quartus testis (negyedik): Sára Molnár: Jól emlékszem reá hogy tavaj pünkösöd előtt 3 héttel vágta el a lábát Gongá Miklós, sok ideig járni sem tudott. Pünkösöd havában sertéssel nem kereskedett. Éppen tavaj esztendőben flastromot én készítettem a lábának és azzal kezdett jobban lenni, de aztán mikor, mely időben gyógyult meg bizonyosan nem tudom, mert semmit sem akarván fáradságomért fizetni, utója fele felhagytam vele s gondom többé nem volt reá.

Guintus testis (ötödik): Michael Szigethi: Én bizonyosan tudom, hogy Gongá Miklós lába tavaj esztendőben aratáskor fáj. A M. Uraság zabját gyűjtöttük, akkor valamennyi cigány mind eljött gyűjteni. A többiek azt felelték, hogy a lábát elvágta, sehová sem mehet, azért nem jött gyűjteni. Azt nem tudom, hogy tavaj sertéssel kereskedett-e. Mástól hallottam, hogy a Bába Balázsné gyógyította meg a lábát.

Sextus testis (hatodik): Eleonóra Orbány: Én Gongá Mihállyal szomszéd-ságban lakom és valósággal nem emlékszem, hogy tavaj esztendőben vala-

mikor fájt volna a lába. Nem tudom kereskedett-é sertéssel vagy nem. Azt sem tudom volt-e szüksége tavaj láb gyógyításra vagy sem, hanem ennek előtte 3 esztendővel elvágván a lábát tudom akkor én gyógyítottam meg, mely fáradságomért egész a mai napig nem fizetett. Akkor valami Gyulai emberrel baja esvén a cigányasszony hozzám jött, hogy csak mondjam azt, hogy az ő férjének tavaj fájt a lába 1 ftot ad, úgy a régi restantiát akkor vetvén szemére a pénzemet mindjárt meghozza, de azért én most is csak azt mondom, hogy én nem tudom, hogy Gongga Miklósnak tavaj fájt volna a lába.

Septina testis (hetedik): Catharina Fejér: Hallottam, hogy ezelőtt 3 esztendővel Gólyáné gyógyította ki a lábfájásból az én szomszédomat Gongga Miklóst, hogy pedig tavaj fájt volna a lába, azt nem tudom, hanem most nem régiben valami Gyulai emberrel baja esvén a cigánynak, a cigányasszony harmad magával az ő felekezetei közül hozzám jött és arra kért, hogy csak mondanám azt mint szomszéd a bírák előtt az ő férjéről, hogy tavaj fájt a lába, mindjárt 1 ftot ad, de én azt feleltem nem kell nekem az ő forintja, azért a lelkemet el nem veszem, semmit bizonyosan nem tudok arra nem esküszöm, annyival és inkább, mert én nem bánom ha valamennyi cigány van mind a puskaapor széjjel hordja és, én mijattok az udvaromon semmit nem tarthatok.

Miután a tanúvallomások ellentmondásosak, így a bírák elrendelték a további tanúkihallgatásokat. 1807. decemberében folytatták a kihallgatást, először 15-én.

1-ső: Orbány Ilona tanu igazlelkére vallja, hogy tő szomszédja Gongga cigány tavasszal vagy kaszálás tájban láb fájós nem volt, mert önön szemmel láttam őt faluzni és két fiával az egyik nagyobb, a másik 12 esztendőssel falukra érkezvén járni és disznókkal kereskedni, de hogy éppen a kérdezett kocát láttam volna nála, arra nem emlékszem, nem is vallhatok egyebet. Amikor a Gyulai ember a bíráknál megjelent, Gongga Miklós feleségének nénje ki özvegy asszony jött legelsőbbet hozzám, hogy 1 ftot ad csak azt valljam a tisztartó vagy a Bírák Urak előtt, hogy tavaj nyáron Gongga Miklós nem járhatott, nem is mehetett sehová, ismét este csorda bejötté után eljöttek hozzám 9 cigány asszony u.m. Gongga Miklós felesége és két menyével és újra arra kértek, hogy csak mongyam, hogy seggen csuszott tavaj esztendőben Gongga Miklós, azonnal 3 ftot adnak, de én azt feleltem, hogy én a testvér anyám fiáért sem mondanám azt amit tudok, hogy nem igaz, nem hogy egy cigányért veszteném el a lelkem.

2-dik tanu: Fejér Kata: Én éppen tőszomszédja vagyok Gongga Miklós cigánynak, és jól tudom, hogy tavaj 806. esztendő tavasz vagy kaszálás tájban lábfájós azon cigány nem volt, nem is csuszott seggen, mert szemeimmel láttam fel és alá faluzni járni két fiával, egyik valami 17 esztendő, a másik valami 12 esztendőssel és tudom, mert láttam hogy akkor is sertésekkel ke-

reskedett, de hogy a kérdezett kocát nála láttam volna, azt nem vallhatom, nem is tudom; azonban azt jól tudom hogy 5 esztendeje az én tulajdon kertembe lakván Gongga Miklós kanál csináló, akkor fejszével a lábát megvágta és akkor a kunyhójába járt gyógyítani a másik szomszéd asszony Pólya Ilna, de az óta hogy másodszer is megvágta volna a lábát én nem tudom. Egyéb aránt a fentirt vallástételit helyben hagyva azon hozzátétellel, az igaz, hogy azt mondtam Szolga Biró Ur előtt, hogy nem bánom ezen cigányokat, ha a puskaapor elhorgya is, de azt nem haragból mondtam, csak furcsaságból és noha engem készitettek a tanu vallásra, de erre akkor reá nem álltam.

3-dik tanu (1807. dec. 17.): Szigeti István: Én a M. Földes Uraságnak a mult 1806 esztendőben gazdája lévén arra emlékszem, hogy midőn husvét előtt földi körtvélyt vettem és észre vettem volna hogy az Uraság Urbárialis (jobbágy kötelező szolgáltatása a földesúrnak) Katonája Borbély Samu, Gongga Miklós cigányt dolgozni Urbáriumban nem hajtja, tehát megszólítottam, hogy miért nem szólítja Gongga cigányt a dologra, akkor azon katona ugy felelt, hogy fájós lábbal nem dolgozhat, amelyre azt feleltem, hogy tehát feleséget hajtáná; de én akkor nem láttam hogy fájtna a lába hanem, kevés idő vártatva Gongga cigány kunyhója utamba lévén, láttam hogy Gongga Miklós sántithatott, kérdeztem is tőle hogy mi baj? melyre azt felelte, hogy megvágta a lábát, de ezen állapot jóval is pünkösöd előtt Husvét csonka hetében esett, azontul Gongga cigányt nem láttam, nem is tudom sántitott-e vagy sem, hanem másoktól hallottam, hogy szénagyüjtéskor is sántitgatott, de a sebet nem láttam és azt sem hallottam, hogy seggen csuszkáló lett volna, mert feljárt és az is igaz, hogy sertésekkel szokott kereskedni.

4-dik tanu: Szigeti Mihály: Engemet, mint Uraság béresét néha a katona ott nem létibe elküldött a gazda a cigányokat Urbáriumba hajtani és ekkor zab kaszállás tájba Gongga Miklóshoz küldött, akit is akkor a gunyhójában találván megszólítottam, hogy miért nem jó dolgozni, de ő akkor seggen elejünkbe kicsuszván azt mondotta, hogy nem lehet, mert megvágta a lábát, én ugyan a sebit nem láttam, de láttam, hogy be volt pólyázva a lába és a cigányokra kevés gondom lévén nem tudom hogy sántitott és azelőtt vagy azután is hanem azt tudom, hogy sertésekkel szokott kereskedni Gongga cigány.

5-dik tanu: Molnár Sára: Gongga Miklós cigány a mult 806 esztendőben azaz már két pünkösöd előtt volt, amidőn lábát egy kevésse megvágta és felesége engem mint falu bábáját oda hitt, hogy írt (gyógyszert) csinálnék a lábára, el is mentem hozzá és láttam, hogy a bokáján felül résütt volt megvágva a lába, adtam nékie 1 ftért írt a sebeire és annál többet soha hozám nem jöttek én sem mentem hozzá és így nem tudom meddig gyógyította azon sebet, de ez olyan seb nem volt, mint az a régi vágás amelynek

helyét már akkor a lábán láttam lenni, nem is kellett néki azért seggen csuszni, de akkor ugyan seggen ült midőn én nálla voltam. Hanem azután nem lévén reá gondom nem tudom merre járt és mit csinált és az meglehet, hogy azontul én láthattam is őt faluzni járni, de már reá nem emlékszem nem lévén olyan gondom rá. Utóbb az első kérdésre a Szolga Biró Ur előtt tett azon felelete, melyet azt mondta Gongga Miklós cigányról hogy sok ideig járni nem tudott szemére vetttévén, hogy honnan tudta légyen azt val-lani? azt így világosította? hogy ő azt nem tudja nem is gondolhatja, hogy ő azt ugy vallotta volna. Sz. Biró Ur előtt mert azon sebbel bizony járhatott.

Ezek után confrontáltatván (szembesítés) Gongga Miklóst Molnár Sárával az ötödik tanuval, ezen tanu asszony szemibe mondotta Gongga Miklósnak, hogy azon seb t.i. az utólsó sebje G. M-nak, melyre a tanu adott írt, nem volt olyan, hogy amijatt nem járhatott volna és seggen kellett volna nekie amiatt csuszkálnia, valamint, hogy azon sebnek helye a megyebeli doktor Ur által is a Törvényszék előtt megnéztetvén maga magát ugy mutatta hogy azon seb olyan nem volt, hogy amijatt nem járhatott volna. Azután Orbány Ilona első tanu is, és a második Fejér Kati confrontáltatván nemcsak Gongga Miklóssal, hanem annak feleségével is, ezek is szemébe mondták G. M-nak hogy azon utóbbi sebje miatt járt s kelt falukra lisztért és kanálnak való fáért, ők látták mint tő szomszédjai; Sőt a feleségének az előbbiek azon szemébe mondotta hogy neki t.i. a tanunak G. Miklósné 1 azután másod-szor 3 P forintot ígért csak hogy vallja az uráról azt hogy azon utóbbi sebe mijatt seggen csuszott 1 ftot ígért, de Gongga Miklós és felesége tagadták, hazudtolták azon tanuk vallásokat és tovább is állították, hogy nem járha-tott, hanem seggen csuszott. Végtére Szigeti István is mivel Gongga Miklós és felesége azt állították, hogy soha nem volt nékiek 7 malacos fias kocájuk vallók szemre állittatván ezen állításokra szemekben mondotta, hogy őtet t.i. Szigetit tavaj éppen pünkösd tájban kínálták láthatatlanul egy 7 malacos kocával, mondván hogy nincs vármegyében olyan koca több, de ezt is ha-zudtolták, mondván: hogy csak 4 fija volt azon kocának. Sőt Szigeti Péter azt is mondotta Gongga Miklósnak szemében hogy nekie t.i. Szigeti Péternek Gongga Miklósné 13 P forintot és 2 pulykát ígért hogy szóljon mellette igaz-ságába, de G. Miklósné hazudtolta őtet és szemébe mondotta hogy ez idén a házánál sem volt. Sőt mindenek előtt Szigeti meg szemébe mondotta vol-na azokat csak azon kérdésre mit ígért el Szigeti Péternek? előre szavába vágott szóval és nem akarta engedni beszélni is, de végtére csak kisült, hogy igenis volt a házánál Szigeti Péternek Gonggáné, sőt pulykát is vitt akkor estve az apjának és őtet kívánta megvesztegetni a pénzért való val-lásra.

A tanú kihallgatás még tovább tart, meghallgatják Karátsony Mihály gyulai lakost Ladányi György és Szigeti Péter tanúkat. Majd később, de Ka-

rátson Haván Gyulán a Békés Vármegye T.tetes Úri Törvény szék előtt ismét meghallgatják a tanúkat.

A tanú kihallgatások arra jők, hogy feltárják az akkori faluközösséget, hogyan éltek a szomszédok egymás mellett – irigyek vagy megértők voltak egymással szemben –, a tanúkihallgatás azt is igazolja, hogy ekkor a cigányok már letelepedtek – faluzni csak az járt, akinek foglalkozása ezt megkívánta –, de, hogy állandó lakók voltak, bizonyítja az, hogy negyedévenként az urbáriumnak (földesúri robotnak) eleget tettek.

A felvett jegyzőkönyv kivonata:

Kiiródott cikkelye az 1807 esztendőben Karácsony Hava 14-k és több napjaiban Gyulán Tekintetes Nagyságos Békés Vármegyében folytatva tartatott privilegiált (kiváltságolt) Méltóságos Gyulai Uradalom Tekintetes Törvénszék Jegyző Könyvének; Mo-Protocolium 9-k. Tiszteletes Dobozi Prédikátor Kállai Sámuel Ur azon kárbeli periben melyszerént ő a mult 806-k esztendőben elveszett egy jó féle kocáját, Karácsony Mihály Gyulai lakoson onnét keresi, hogy ugyan azon alkalmatossággal elveszett 1 kocára bizonyos Békési embernél reá találtak akinek azt Karácsony Mihály adta – mely perben

Itéltetett

Megbizonyosodván ugyan az hogy ezen 7 malacokkal való koca, melyet Karácsony Mihály Gyulai lakos, Békési lakos Sz. Tóth Bálintnak eladott és amelyet Karácsony Mihály Köte Gyáni sertésekkel kereskedő Gongá Miklós cigánytól itten Gyulán, a heti vásárban, a múlt 806-k esztendőben Pünkösöd Csonka hetében pénzen vettnek állit Dobozi lakos Szilágyi Gergelytől lopott sertés lett légyen és hogy azzal egyidőben még más két jó féle sertések, az egyik Tiszteletes: Dobozi Prédikátor Kállai Sámuel Uré a harmadik Öreg Oláh Gergelyné lopattak el, mire nézve utóbb is Szilágyi Gergelynek sertése néki mint tulajdona meghagyatik és megítéltetik. Minthogy pedig a 2-dik rendbéli meghitelezett tanuk vallásából kijönne az, hogy noha a mult 806-k esztendő Sz. György, sőt még husvét előtt való csonkahétben a lábát fejszével megvágván Gongá Miklós Köte-Gyáni cigány azon sebe a mint az önön gyógyító Bába asszony a T.tetes Törvény Szék előadta, nem oly nagy és veszedelmes lett légyen, mint az amely az előtt 5 esztendővel, a csontjának is megséretésével esett és hogy azon újabb sebe miatt feljárhatott, sőt egy tanu által Gyulán is, azon esztendőben a vásárban megjelenni és faluzni láttatott. Azonban kijönne a tanuk vallásaiból, hogy ezen cigány megijedvén tolvajságnak keresése miatt a tanuknak megrontatására felesége és Sógór Asszonya által iparkodott és pénzigérettel és pulykával is megvesztegetni igyekezett, ennek ellenére pedig Karácsony ellen oly ravasság a

cigány által elő sem hozattatván, noha ezen tanuknak megvesztegetésére törekedő szándéka Gongga Miklósnak elegendő volna a lopás palástolásának elfogadására; de effelett itten a T.tetes Törvény Szék előtt tett azon vakmerő tagadása, mind Gongga Miklós cigánynak, mind pedig az ő feleségének, akik is a Karácsony által azon göndörös fiára emlékeztetvén, akivel a kérdéses Kocát Gyulán árulgatta, akkora megütközvén egyátalyában tagadták hogy nékiek fiu gyermekek volna. Sőt a tanuk szembe állításával is nagy nehezen térhettek oda, hogy megesmerjék, hogy 3 leány és 3 fiu gyermekeik volnának, melyek közül a nagyobbakat éppen most, hogy Gyulán a törvény elejibe parancsoltattak valamely attyok fiához talpasra küldték és esszerént is annak hol létét titkolni kívánták. Mind ezekből tehát, mind pedig abból, hogy a szegény Doboziak károk megnyerése végett eljárhassanak méltó gyanu alá esvén Gongga Miklós, az ő utóbbi megkeresése és a T.tetes Ns. Bihar Vármegye által tejendő megítélése végett miért elutasittatnak és így Karácsony Mihály gondatlan vevő is, a tolvajság bűnétől feloldoztatván kárának utóbbi keresése végett, ugyancsak T.tettes Ns. Bihar Vármegyéhez anynyiból is utassittatik, mivel fölötte, mint házzal s földdel biró gazda emberről a lopást és azt hogy tudván a kocát lopottnak lenni, azt oly hosszas ideig nyilván magánál nem tartotta volna, sem oly közel Békésre el nem adta, hanem inkább leölvén eltitkolta volna, egyébaránt pedig önnön gondatlan tettének tulajdonittatik az eddig is szenvedett fáradságos kár szenvedése.⁴ A Gyulai Törvény Szék átküldi a processzuális (peres anyagot) anyagot a T.tetes Ns. Bihar Vármegye Törvény Székének, miután ő illetékes Gongga Miklós ügyében eljárni, mert Bihar Vármegyei lakos. A per végső kimenetelére iratokat nem találtam.

A Nagy-Méltóságú Királyi Magyar Helytartó Tanács Paratsolatot ad ki, hogy Pavedi Antal, Farkas Ferentc, Kolompár Mihály és János Czigányoknál ezüst tárgyak vannak és hallgassák ki őket. Böszörményben elfogják a cigányokat és kérdőre vonják, hogy hol szereztek az ezüstöt.

A tanúvallomások: Ugocsa Vármegyének Rendje a következő vallomást küldi el a Hajdú Kerületnek. A cigányok azt vallották, hogy megye beli Fekete Aradi zsidó Árendásoktól vettek légyen állittyák, e végett tehát a nevezett Árendások megszöllittatván Fried Izsák és Sándor azt állították, hogy t.i. ők adtak ugyan el a nevezett cigányoknak bizonyos ezüst edényeket, de a zokat a közlött irásokból meg nem esmérhetik azoknak lenni mind az által ha megláthatnak reájok esmernének.

Szatmár Vármegye a következő vallomást küldi el a Hajdú Kerületnek. Ezen Kegyes Rendeléshez képpest említett Fried Sándort magam elibe hivattatván és következő ket vallotta: Lehet úgy mond mint egy három esztendeje, hogy két magassas termetű közép idejű cigányok, kiknek sem neveit, sem lakóhelyeit ki nem kérdezvén, hozzá jöttek és tudakolták tőle, ha volna -é eladó ezüsttye? Mely kérdésekre elő mutatott egy ezüst Kannát,

mely lehetett egy itzés, és a, melly kívülről és belülről is meg volt aranyozva. Sarkon járó fedél lévén rajta, a fedél tetején pedig edgy tallérnyi kerededségü ezüstön edgy ezüsből öntött kis Angyal forma által az is meg volt aranyozva. Ezen ezüst Kannát 5 Rftyával és 30 krajval adta Catyát. Azon ezüst Kannát az előtt esztendővel vette az Abrahám Daitsné Javai Licitatioja alkalmatosságával – több ezüstöt pedig nem adott azon Czigányoknak, hanem másoktól tsak ugyan vettek ezüstöt. Azon czigányok ezen esztendőben újra megjelentek nálla és tölle arról vettek bizonyágot tévő Levelet, hogy a kérdésben lévő ezüst kannát tulajdon Ó tölle vették, azt is elbeszélvén, hogy azon kanna iránt nekijek bajok vagyon.⁵ Az előítélet a hatóságoknál is jelentkezik, nem hiszik el, hogy az ezüst kannát a cigányok vették, csak amikor a tanu vallomás ezt igazolja.

Az 1800-as évekből körözések kiadása: Azon Czigány Asszony és Menyetske Leánya személyes Le írása: Középszerü, vastag, kerek Képü, nagy tsetsü, barna, fekete felforgó szemü, piros mint egy 40 esztendős, tóthul, Magyarul jól beszél, oláhul tán nem is tudott. Ennek Leánya magasabb természetü vékony sikartz Testi állásu, kerek képü, barna szemü, mind egy 20 esztendős Menyetske. Rosta Üst és vas serpenyőket fódozott. Czigányok közül való, tán Oláh Czigányoknak kellett lenniük, többet is meg tsaltak, de nem olly tetemesen, mint az esedezőt. A Passusok Sz. Iványbul Nemes Neograd Vármegyébül valóknak mutatta őket lenni, de magokat is ugy adták ki á kérdezőknek. Balásházy Fő Szolga Biró Ur all-írása alatt vélt passusa, á mint hallattzott, melly egy hónapra szólló volt; Rima Szombath Várossában kívül a Temető felé való Pataknál négy Taligával sátorozott.⁶

Orgovány András gyilkosnak személye Leírása: Középszer természetü, mint egy 45 esztendős. őszibe egyeledett, á felső ajaka jobb felső meg van vágva, á jobb karján veress Frantzia bélyog van; fekete szemü, barna, kerek, tiszta ábrázatu, vastag szemöldökü, mikor nevet a szájját ugyan széllyel huzza, fekete rövid gubája, világos kék laiblija arany boritással, setét kék nadrágja kitsény karimáju, magas tetejü kalapja van, beszél Magyarul, Németül, Oláhul, Czigányul mint született nyelvén.

Személyes Le írása: Nemes Miklovics Mihálynak, a bünös Tettyei miatt Criminális Actióban keveredve lévén, hogy a fenyéttő Törvény által kiszabandó Büntetését elkerülhesse el-illantott. Kis-Magyarai Tekintetes Nemes Posony Vármegyei Helységébéli születés, barna szemü és szemöldökü és Haja a melly vagyon nyirva, sovány, gömbölyü, halovány ábrázatu, nagy borzos Bajuszt visel, kiseded sovány természetü, valami 45 Esztendős, Pápista, Feléséges Ember; beszél Magyarul és egy keveset Németül is, Tótul is, igen jó Musikus, az hegedün, az közönségesen, az Csapokon és az Verbunkosok körül mint első Hegedüs musikálni szokott, más különben jó Puskás-is; a mint gyanittatik Ns. Nyitra Vármegyében lappang.⁷ A hatóságok nemes

emberekre is adnak ki körözést. Miután jó muzsikus lehet hogy ősei cigányok voltak.

Az 1825-ös évben Tuzok József mezőteleghi cigány muzsikus pere így zajlott le:

Tekintetes Esküdt Ur!

Nem kevés szivbéli fájdalommal kéntelenítettém panaszomat eleibe terjeszteni. Hogy ezen folyó esztendő április hónapjának utólján Mező-Telegdi lakos Szabó mester Lukáts István Ó kegyelme lakodalmába lévén harmad magammal Páskay György és Jurbutz Józseffel, mint a Méltóságos Gróf Kornyis Károly Ó nagysága comentió -komissió (szegődményes megbízás) együtt Fogarasi Ur is ottan lévén mihenest engem meglátott azonnal hozzám jöven azzal a kéréssel, hogy bé állottam é Esztágékhoz, melyre azt fel-eltem, igenis bé, melyre azonnal megharagudott és az orrom kezdte verni és már akkor is szidta, de ez csak annyiba maradt. Minek utána vége lett volna a mulatságnak az ő muzsikusai engem meghívtak egy pohár bornak megitalára a Sas fogadóba, ahol is már ugyan világ nem lévén, de két társam vévén annyi bátorságot maguknak kezdtek dörömbözni, melyre Fogarasi felkelvén és az ajtót kinyitotta, engem mint akire már haragudott azért hogy hozzája be nem álltam, meglátott azonnal agyba főbe kezdett verni egy bottal, melyre a többiek megijedvén kiszaladtak a házbul, minek utána megunta volna a bottal való vérengzést, gordonomat kezeibe, kapván rajtam összetörte, mely mai napig is a Tekintetes Esküdt Urnál vagyon, azzal a hozzátétellel, baszom a Krisztusodat, teremtődöt Máriádat, mit keresel itt, az ajtót reám zárta úgy bánt vélem amint ezen égbeli káromkodást a szolgálója is hallotta, a két társaim pedig a garádicson állottak és befogják bizonyítani melyre való nézve:

Mély alázatossággal esedezem a Tekintetes Esküdt Ur előtt méltóztasson tekintetbe venni Fogarasinak több izben is tett másokkal való vérengzéseit és a rajtam elkövetett ártatlanul való gorombaságait és Égbeli káromkodásait, melyre a sziv is megrepedne, kérem investigálni (kivizsgálni) és a gordonomat mellyel mind magam s hitves feleségem tápláltam a Ttetes Törvény Szék által megfizettetni méltóztasson.

A ki és egyéb eránt vigasztaló válaszáától várván háládatos és mély tisztelem mellett vagyok. Mező-Telegd, 1825. máj. 27. Alázatos szolgálója Tuzok József muzsikus.

A tanú kihallgatás megtörtént, kihallgatták Fogarasi Sámuel Sas vendégfogadó csaplárosát, Tuzok József muzsikust, Páska György 30 esztendő tanút, Murni József tanút és Varga Klára szolgáló leányt. A tanú kihallgatás jegyzőkönyve hiányzott csak az utalást találtam meg és a jelentéseket.

Mező-Telegdi cigány muzsikus Tuzok József azon panaszra következtetésben, hogy április hó napjában bizonyos lakodalomban lévén Köz Birtokos Várady Zsigmond Urnál, annak végezetével a M. Gróf Kornis Ignátné aszszony ő nagysága vendégfogadójában be menván egy itze bor megivása végett mindenek utána beeresztetett volna anélkül hogy legkisebbet szólott volna is a vendégfogadós Fogarasi Sámuel megtámadván és kezében lévő pálcájával mindaddig verte még azt rajta széjel törte, annakutánna pedig a nyakában levő gordonyát is elvéven azt a fején szerte széjjel törte. S felettébb megkárosította, mert mint konvencionális cselédnek kenyerét is elvette. Meghallgatván az alatt véle volt társait a prezentálás (bemutatás) nemcsak hogy világosságra nem jött, sőt az bizonyittatik, azzal a hozzá adással hogy a nevezett vendégfogadós a megverettetett Tuzok Józsefnek Krisztusát is szidta; A gordony pedig, hogy szerte széjjel van törve, az bizonyos mert a verekedés után másnap általa összetörve hozzám hozattatott.

Minthogy tehát itten mind a verekedés mind a káromkodás világos, de egyéb iránt a megverettetett kárba is vagyon; ezen panaszt a végett kívántam a T. Ns. Vármegyére referálni, hogy mivel magát Fogarasi Sámuel vendégfogadós Nemes Embernek prezentálja, ellene a szokás szerint eszközölthessen a megverettetett indemnitiója (költség megtérítése) és a satisfactiója (elégtétel szolgáltatás).

Melyről is teszem ezen alázatos jelentésemet. M. Telegd junius 25-én 825. Gaszner Lajos Esküdt.

Mihályfalvai Gentsy László Ttetes Nemes Bihar Vármegye Első Al-Ispánja azon Szolga Biró, vagy Esküdt Uraknak akik ezen kereset levél másával megkerestetnek költsönös hivatalbéli szolgálatját ajánlja.

Magistratus A.V. Fiscalis Nemes Bölöny László az igazság ki szolgáltatása végett jelenti: hogy M-Telegdi lakos és vendégfogadós Nemes Fogarasi Sámuel a mult 1825-ik esztendő április hónapjában ugyancsak odavaló muzsikus Tuzok Józsefet a midőn több muzsikus társaival bor ital végett fogadójába mentek volna a nélkül hogy az említett muzsikus Tuzok József az acták bizonyítása szerint legkevésbé is megsértette volna, megtámadván ezen Isteni káromlások között: hát mit keresel itt baszom a Krisztusodat, baszom a Máriádat, egy kezébe lévő pálcával oly kiméretlenül megkinozta, hogy a pálcá széjel tört a midőn aztán gordonyját mellyel maga s háza népe mindennapi élelmét kereste vette fel, s törte széjjel rajta.

Mely hibás, s a közbátorságot meg háborító tettéért Nemes Fogarasi Sámuel a bé adott Fiscalisi vélekedésnél fogva az é folyó 1826-ik esztendő febrüarius hónap 27-kén tartott Köz-Gyűlés 873-ik sz. alatt költ végzésénél fogva Magistratuális kereset alá vétetvén; kívánja őtet a fent nevezett Magistratuális Fiscalis az 1723-ik 110, 111-ik s más törvények ereje mellett az érdemlendő büntetése elvétele, s okozott károk, s perbeli költségek megitélése végett megidézteni, fenn tartván magának egyszersmind azt, hogy ha

pernek folyamatja alatt más hasonló vétkes cselekedet fedeztetne fel ellene, azt is ezen keresethez kapcsolhassa.

Meghagyatik azért Szolga Biró vagy Esküdt Urnak, hogy a már fent nevezett Nemes Fogarasi Sámuel ezen kereset levél mássának megadásával az e folyó 1826-ik esztendő szeptember hónapja 5-ik napjára s azt követő több napokra az 1792-ik esztendő 35-ik törvény cikkely értelménél fogva ezen T.N. Bihar Vármegyének V-Olasziban tartatni szokott Törvény Széke eleibe a személyesen való megjelenésére s a maga illendő védelme előadására megidézni el ne mulasszák; tudtára adván egyszersmind hogy akár jelenik meg, akár sem a T. Törvény Szék mind azáltal azt fogja cselekedni, amit a Törvény és az igazság kiszolgáltatása módja hoznak magukkal. V-Olasziban Augusztus 2-kán 1826. V. Ispán.

Úgy történt, ahogy a jelentés írta Várad-Olasziban, mert a vendégfogadóst marasztalták el, ezt igazolják a nyugták.

Kvitantia (Nyugta)

25 Váltóforint perköltség- mellyet Fogarasi Sámuel a pénztárba befizetett. Vinkler István perceptor (adószedő)

Kvitantia

12 Rénesforintról és egy félviseltes juhász bundáról – gordonom árában és a rajtam történt sérelemért és ennek után többé semmi keresetem rajta nem lévén, mintennyiben békéltem meg bizonyítom. Tuzok József keze + vonása.

-A békeség hogy előttem történt meg a felek között a feljebb irt mód szerint bizonyítom. Telegden junius 24-én 1833. T. Ns. Bihar Vármegye Esküdtje Sullyok József.⁸

A következőkben szeretnék egy olyan pert leírni, amelyik szerződés megszegésről szól, a vendéglős kevesli a munkát, a muzsikások sokalják. Nézzük a szerződést.

Egyességlevél

Mi alább irt muzsikások jelen való kötelező levelünket adjuk arról, hogy Várad-Várallyai fő Árendás Nemes Dózsa Demeter Urnak és Hitvessével, az ugy nevezett Fejér Ló czimű Csapszékben általunk egy egész esztendőig

teljesítendő muzsikálásra nézve megegyeztünk, é következendő feltételek alatt; ugyan is:

- 1-ör Á megnevezett Csapszékben általunk teljesítendő muzsikálást magunkra vállaltuk és pedig e folyó 1836-ik esztendő Szent-András napjától fogva á következő 1837-ik esztendőbesendő Szent-András napjáig, és így egy esztendeig.
- 2-or Ezen megirt egy egész esztendő elfolyta alatt minden vasárnapi Napon azon időtől fogva, ámint a vendégek gyűlni kezdenek egész hérfőn reggelig a vendégeknek kötelesek leszünk muzsikálni még pedig egész betsülettel megkivántató pontossággal semmi hijjánosságot és kitsapongást részünkről elkövetni szabad nem lévén, sőt a vendégeknek alkalmaztatásunkkal kedvek be járni magunkat kötelezvé.
- 3-or Éppen ezen megirt mód szerént minden kedden dél után két órától fogva egész csütörtökön délig teljesítendő muzsikálásra magunkat kötelezzük, minden kitsapongást eltávoztatva, á pontoságot szemünk előtt tartva, és a mulató vendégeknek semmi kedvetlenséget vagy elidegenítést nem okozva.
- 4-er Mint hogy ezen egy esztendeig teljesítendő muzsikálást öszvességel hatan vállaltuk magunkra, tehát hatónk közül mindegyikőnknek fejenként esztendei készpénzbeli fizetésünk lészen váltó czédulában harmincöt Rhénes forint és így hatónknak egy summában 210 Rfrt váltó czédulában, mely summát teljesítendő szolgálatunk idejéhez mérsékelve fog minékünk fő Árendátor Ur kezünkhöz lefizetni, időről-időre annyit, á mennyi illik és kívántatik.
- 5-ör Á készpénz fizetés mellé köteles fő Árendátor Ur minékünk adni, mind a hatónknak fejenként egy-egy dolmányt és egy-egy sipkát; oly móddal, hogy ezen tisztesség kedvéért készítettett öltözetek akkor fogjuk magunkra öltetni, midőn fő Árendátor Ur azon öltözetet nekünk által adándja és az abban leendő felöltözködére szabadságot ad, az által közelebbről kívánlasztandó időben.
Végre:
- 6-or Ha hibába esnének, vagy á fentebbiekben foglalt kötelességeinknek pontosan megfelelni nem akarnánk, elvállalt köteleességünk teljesítésére, az illető Tisztihatalom erejével bennünket reá szorítani fő Árendátor Urnak szabadságába légyen. Melyről is adjuk ezen kötelező levelünket. V.Várallyán December 22-én 1936. Gunzó

György + Borsányi Zsigmond + Borsányi József + Farkas Sándor +
Ruha József + Szabados József.

Az 1800-as években még a muzsikus cigányok sem tudtak írni, minde-
nütt kézvonással ismerték el a szerződést vagy a tanúvallomást. A szerző-
désből az is kitűnik, hogy úgy van kötelezve a zenész társaság, hogy va-
sárnap egész éjszaka, hétfőn reggelig kötelesek muzsikálni. Felmerülhet az
a kérdés, hogy a mulató emberek dolgoztak-e hétfőn, ha reggelig mulattak.
A szerződés pedig, gondolom, a szokásra volt alapozva. Nézzük a problé-
mát:

Tekintetes Másod-AI-Ispán Ur!
Kegyess Pártfogó Urunk!

A mult 1836-dik esztendő Szent-András hava utólján meg fogadván ben-
nünket V.Váraalyai Csaplár Dózsa Demeter uram bizonyos fizetés mellett
oly formán, hogy minden héten 4 izben u.m. vasárnap, kedd, szerdán, csü-
törtökön délig a házánál lévő s ugynevezett Fehér Ló körösmába muzsikál-
nánk, ezen egyesség szerint mi 6-an, szolgálatunkat hiven teljesítettük is.
Azonban a nevezett csaplár annyira vissza kívánt élni szolgálatunkkal,
hogy a hétnek nagyobb részét nem tekintvén a nyugalomra rendeltetett időt
is dorbézoló vendégei gyönyörködtetésekre szünteleni muzsikálással kíván-
ta el tölteni alig engedvén nekünk a szükséges nyugalomra való időt. Több
izben panaszkodtunk a nevezett csaplár előtt a végett, hogy bennünket ily
terhes szolgálattól ezután kimélné meg; de ő nyugtató válasz helyett, még
verbungos káplárságába beszívott durvaságával s rut Isteni káromlásokkal
elégített ki, mely keménységét a legközelebbi napokban annyira ki muta-
tott, hogy egy izbe maga egy hosszú széket ragadván kezébe, azzal ben-
nünket leverni célzott, majd ismét más alalommal a csaplár székebe borozó
s már megittasodott betyárok ingerelte fel ellenünk, kiknek veréseit egye-
dül a szaladással vagy pedig a musikáló karzat padjaalá való csuszás által
kerülhettük el. A legközelebbi vasárnap a szokás szerint muzsikálás végett
megjelenvén a nevezett helyen, minek utána éjfélen tul is teljesítettük fog-
lalatosságinkat Dózsa Demeter uram, tovább is parancsolta a muzsikálást,
melyet mi a felsőbbi rendelésekre hivatkozva, teljesíteni nem akarván a sok-
szor is nevezett csaplár rut káromlások között azt adta értésünkre, hogy
többé reánk szüksége nem lészen – és hogy adnánk vissza az uniformis ru-
hákat a 90 váltó forintokkal egyetemben többé pedig egy is közülünk csap-
lárszékebe menni ne bátorkodjon. Mely eltéltó szavai után Dózsa Demeter
uramnak, mi mindnyájan eddig volt conventiónalis muzsikussai a vissza
kért ruhákat másnap hazaadtuk, s magának a csaplárnak kezébe szolgáltat-

tuk, ki is által vévén azokat szemesen sorra nézegette; á pénzt pedig a ruhákkal által nem adhatván, még az napon elvittük – bár igen nehezen kaphattuk kölcsönre – de Dózsa Demeter uram a pénzt felvenni ekkor már nem akarta, meg másolván a csak egy nappal azelőtt, adott szavait. Így lévén a dolog; miután maga Dózsa Demeter Ő kigyelme szegte s rontotta meg az egyességet eligazítván fenyegetődő szavaival bennünket – „jobb lesz, ha szép móddal el mentek, mert csak ti kerültök a Vármegye Házához vagy én miattatok” – mely akaratját az uniformisok által vétele is erőssített; ide járulván az hogy mi ezen csaplárnál tejendő további szolgálatunkkal; történhető veszedelemtől mindig félhettünk:

Esedezünk egész alázatossággal a Ttetes Másod Alispán Ur előtt méltóztasson bennünket ezen fentebb érdeklött csaplárral kötött, de önmaga által elsőben meg szegett egyesség alól feloldozni, s oly kegyes rendelést kiadni mi szerént Dózsa Demeter csaplár az általunk fizetendő s készenlévő 90 váltó forintokat is felvenni köteleztessen, ellenkező esetben azon pénzt mi biztos kéznél le tehessük. Végre ebbéli panaszunk igazolására tanubizonyosságul szolgálható személyeket u.m. N.Váradai Lótsi József, Horváth Sándor és Zamizla Antal muzsikusokat nem különben T. Gázi László ur inasát és V.Olaszi nemes Katona Mihályt jelölvén ezeknek kihallgatásokat alázatosan esedezni bátorkodtunk. A kik kegyes Grátziájába (hála, köszönet) ajánlottak vagyunk. V.Olasziban július 19-én 1837. legalázatosabb szolgálai a B.váradai Nemzeti hangász 1-ső Kar Tagjai közönségesen.

A perből kiderül, hogy a zenészeknek már akkor is volt érdekképviselői szervük. Az igaz, hogy eredményt nem értek el a hatósággal szemben. A muzsikusok jobbnak látták, ha adnak egy nyilatkozatot, mert így „olcsóbban” ússzák meg a pert.

Chartabianca (nyilatkozat)

Mi szerént mi alább irtak, minek utána a Dózsa Demeter Urral kötött contractusnak pontosan eleget nem tettünk, sőt annak ellenére á Csapszékét elhagyván, ottan az elrendelt időben muzsikálni elmulasztottuk és közelebről hibás lépést követtünk el az elvállalt köteletségünk dolgában; magunkat ezennel arra kötelezzük, hogy ha á mai naptól fogvást egész az esztendő kiteléséig, valamely legkisebb hibás lépést elkövetnénk és Dózsa Demeter urnak csapszékében á Contractusunkban bővebben kijelölt időben muzsikálni elmulasztanánk akkoron mi mindnyájan, kik a Contractusnak is aláírva vagyunk, Központi Szolga Biró Ttetes Szacs vay György-ur eleibe állittatván, röllunk á számunkra készített ruha lehuzattatson, s többé vissza ne adasson; muzsikáink minden irgalom és kedvezés nélkül elvétel-

senek, és mindaddig vissza ne adattassanak míg Nemzetes Dózsa Demeter Urnak és hitvessének általink okozandó és általa előadandó kárát és rövidségét ki nem pótoljuk; egyszersmind a Nemzetes Megye Kórháza részére fejenként egy-egy aranyat készpénzül és büntetés fejébe be nem fizetünk. Melyről is adjunk a jelen való, s aláírásunkkal erősült kötelezésünket. V. Várallyán Junius 25-én, 1837-dik esztendőben.

Aláírás helyett minden zenész kézjegyét adta, mert a nyilatkozatot nem tudta aláírni.

A per végső befejezése az lett, hogy a cigányokat kötelezték a csapláros káránakmegfizetésére 90 Rénusforintra, a megye kórháza részére 67 Rforint 30 krajzárra, a Ttetes Biróság részére Diurnum (napidíj) fejében 7 Rforint 30 kr-ra, a felperes ügyvéd Diurnum (fáradozásáért) fejében 5 Rforintot javasoltak kivetésre. Ebből a kórház támogatást nem ítéltek meg, ezért összesen 102 Rforintot és 30 krajzárt kellett fizetniük. Kelt 1837-ik esztendő Julius 22-én V.Olasziban megítéltetett százkét frt és 30 kr váltó czédulában. Szacsvay György precedens Sz. Biró, Beliczay Ferenc Eskütt.⁹

A következő per igen érdekes amiatt is, mert az elkövetők nem cigányok voltak, a perben csak egy cigány szerepel:

Species Facti (Különös cselekedet)

Tapasztaltatván, hogy Monostor Pályi Józsa Mihály darab időtől fogva korhelységgel, korhely társaival való borozással, henyéléssel töltvén idejét gyanuba vevődött: á mikor á történt, hogy az előtt hat hetekkel 18-a Mártii a Monostor Pályi nótárius Bodnár Józsefnek a pincéje meglöpattatván három cseber borig károsítottatott meg; mely kárnak nyomozása következésébe fentebb nevezett, s már gyanuba vett Józsa Mihály és társai Tolvaj István, Eszenyi György, Kondorosi Péter Cigány Kováts, Józsa György és Borók Sándor, mindnyájan Monostor Pályi lakosok el fogadtattak, mely alkalommal a Józsa Mihály háza meg is motozódott és találódott edj tsumóba 9 tolvaj kults – mely történet hozzám bejelentődvén a felfedezett környül állásokhoz képest a meg nevezettek szoros kérdőre vévén Józsa Mihály az 1. alatt megvallja, hogy a nagy csapszék pincéjébe és a nótárius Bodnár Mihály pincéjében Nemes Deczky Istvánnéval, Tolvaj Istvánnal és Eszenyi Györggyel járt és onnan bort, pálinkát hordóval és korsóval hordtak, azon három tolvaj kultsot is előadta, mellyel ezen pincékbe járt, melyek közül egyről, melyet t.i. a nagy csapszék ajtaja nyitott, azt vallja, hogy Ns. Deczky Istvánné adta neki. Ezt Nemes Deczky Istvánné is a 2. alatt lévő előadása szerint beesmeri, és hihető, hogy ezen kults, és még ezenkívül 3 helyekkel a mézsárszék ajtó, Jósi zsidó pincéje s élés kamrája és Simon

Fereny pincéje ajtajai kinyílnak, több idő óta használatnak azon rossz végére, mert mindenütt tetemes károk adatnak elő. Ezen 12. tolvaj kulcsokat kivévén a Deczky Istvánnéjét, mind Kondorosi Péter cigány csinálgatta, rész szerint Nemes Deczky Mihálynak, rész szerint Józsa Mihálynak, melyeket is úgy látszik régóta használnak. Minekutána tehát Tolvaj István 3. alatt, Kondorosi Péter 4. alatt, Borók Sándor az 5. alatt, Eszenyi György a 6. alatt, Józsa György a 7. alatt a magok cselekedeteit meg vallják, Józsa Györgyön kívül azt is vallják, hogy nemes Deczky Istvánné is járt Józsa Mihálynál a pincékbe, úgy Józsa Mihályné is állítja ahonnét hasznontalan tagadja Deczky Istvánné ezen dolgot, mert amint Józsa Mihály is erősíti ezen elkövetett tolvajságokba ő volt a fő és a mint a körülállás mutatja, hogy a szalonna lopásra sem Borók Sándort, sem Eszenyi Györgyöt, sem Tolvaj Istvánt nem vehette Józsa Mihály – bizonyosan azon éjszaka mely előtt Józsa Mihály elfogódott szalonna lopni volna Ns. Deczky Istvánné Józsa Mihálllyal, mert a Biráknak hozzám tett jelentések szerint a mint éjszakai 10–11 óra között motozódott a Józsa Mihály háza, Deczky Istvánné akkor ment oda: de sejtven a dolgot hirtelen elillantott; de különben oly késő és setét éjszaka, mit is keresett volna ott? Ha házi baja lett volna a szomszédjai legközelebb voltak, s mégis csak nem a tulsó falu végére ment – ez úgy látszik, hogy ez oda mutat, hogy elvégzett céljok szerint lopni mentek volna á mint Józsa Mihályné is a 8. alatt lévő előadásába előadja: ezt mondván: hogy ő vele akkor semmi szava nem volt Deczky Istvánnénak. Mind ezekenél fogva úgy látszik, hogy nemes Deczky Istvánné fennevezett Józsa Mihálllyal több idő óta üzik a tolvajságot. A megvallottakon kívül látván azt Józsa Mihály, hogy több tettein is tudva vagynak, ki vallotta azt is, hogy a Monostor Pályi Bába Kertészné sertésse, Nemes Deczky Mihály által Ó hozzá hajtván Deczky Mihálllyal ketten ütötték agyon és perzselték meg a konyhán, a Jósi Zsidó hat hizott ludjait ketten lopták el. A Szántó Mihály veres borját pedig Nemes Borsos Sándorral vitte hozzá Deczky Mihály. Hogy ezeken kívül több tolvajságokat is követtek és régóta gyakorolja Józsa Mihály, míg a Deczkyek idehaza voltak azokkal – azolta Ns. Deczky Istvánnéval bizonyítják a meg talált sok tolvaj kulcsok, mely tolvaj kulcsokkal a pincékbe, s kamarákba való tolvaj járást régolta és nagy mértékbe gyakorolják, melyet bizonyítani látszik a 9. alatt levő s idezárt károk specificutiója (felsorolása) mely is 971 fr. 30 krajcárookra megyen váltó czédulába.

Bemutatódik a N.B. alatt Méltóságos fő Ispány Tihanyi Tamás Ur udvarában történt károk feljegyzése is. A tolvaj kulcsok, mint corpus delicti (büntárgy, bűnjel) meg jegyezve mellyik kulccsal kinek pincze vagy kamra ajtaja nyílik ki itten be mutattnak edj tsumóba kötve 12 darabba.

A megnevezett és elfogatott tolvajok vallása szerint Ns. Borsos Sándor is büntárs lévén ennek is előadása a 10. alatt itten be mutatódik.

Mindezeknél fogva Józsa Mihály, Kondorosi Péter kovács cigányt, Esze-nyi Györgyöt, Tolvaj Istvánt, Borók Sándort, és Józsa Györgyöt rész szerint mint orgazdákat, rész szerint mint tolvajokat a Ttetes Nemes Vármegye Arestromában ezennel kísértetem. Költ Vértesen 26-án 1833. Muraközy Gábor Eskütt.

Ezután következnek a tanúvallomások, melyből egyet közlök:

Kondorosi Péter M.Pályi kovács cigány önkénti vallomása:

Egy uj kulcsot csináltam ez előtt 6 héttel, egy másikat mely görbe tollu ez előtt 2 héttel, háromat igazítottam, egy pedig nálam a vasak között lé-
vén, ezt Józsa Mihály meglátván elhozta tőlem.

A kulcsokat egyen kívül mind én csináltam Józsa Mihálynak és Deczky Mihálynak, ez az egy Imrénéjé, vagy mostani neve szerint Deczky István-
néjé.

Én edjikkel sem loptam. Annyi igaz, hogy Józsa Mihály hit engemet a csapszék és a Hodály pincékbe borért s pályinkáért, de nem mentem. Azt pedig tudom, hogy Józsa Mihály Tolvaj Istvánnal loptak bort. De én abba részes nem vagyok, hanem ha adtak, megittam. De akkor nékem mindig pénzembe került. Józsa Mihály járt Deczky Istvánnéval és Tolvaj Istvánnal a nagy csapszék és a nótárius pinczéjébe. A Ns. Deczky Istvánné kulcsával jártak, a többiről ezt mondta Józsa Mihály, már azok nem érnek semmit.

Pénzért szabad volt nékem csinálni kulcsot. De másként ha nem csinál-
tam volna, megverték volna. Deczky Mihály adott 2 garast, Józsa Mihály pedig 4 garast, á mellett pályinkát s bort, á miért csináltam. Én semmi tol-
vajságot nem cselekedtem, hanem midőn Jósi zsidó és Bakó Mihály ludjai elvesztek Józsa Mihályhoz menvén láttam, hogy lud hust ettek. De azoké volt-é nem tudom. Csakugyan Józsa Mihálynál láttam azt is, midőn még Deczky Mihály itthon volt, mert Deczky Mihály Józsa Mihálllyal egy kenye-
res lévén nála lakott – és Tolvaj István 5 ft ára bort vitetett Józsa Mihályhoz – hogy a bor ital közt Tolvaj István az asztalfiából egy darab bőrös pecse-
nyét ki vett és evett. Másnap pedig Józsa Mihály beszéd közt ezt mondja, hogy a fia így mondta volna neki: Apám! megette Tolvaj a szalonnát: én: semmi fiam ingyen jött az, ekkor tájon veszvén el a Bába Kertész Pálné disznaja. Mindjárt gondoltam, hogy annak a szalonnája lehetett. Mi szerint Deczky és Józsa Mihálynak kellett azon sertést ellopni. Költ Vértes 24. Ápr. 833.

Az 1833-ik esztendő május 13-án a törvény Szék előtt a Rab ezen önkénti vallását meg erősítette. Szembe állítatván Józsa Mihálllyal annak szemébe mondotta, hogy hány kulcsot csináltatott s igazítottatott vele. De Józsa Mi-
hály egynél többet el nem esmer.

Szólósy Aljegyző.

Én, Keserői Fráter Mihály Ttetes Nemes Bihar Vármegyének Első Al-Is-
pánya azon Szolga Biró vagy Eskütt Urnak, ki ezzel megkerestetik kölcsön-

ős hivatalos szolgálattját ajánlja ... Meghagyánk ezért Szolga Biró vagy Es-
kütt Uraknak, hogy a nevezett Nemes Deczky Istvánné Körtvélyesi Julián-
nát ezen kereset levél párjának megadásával a folyó 1833-ik esztendő No-
vember 26-dik s azt követő több napokra ezen Ttetes Nemes Bihar
Vármegyének V.Olasziba tartandó Törvény Széke eleibe, a személyes meg-
jelenésre és maga rendes védelmére megidézni el ne mulasszák...¹⁰

A tárgyalás kimeneteléről azaz ítélethirdetéssel kapcsolatos iratot nem ta-
láltam. A feudális korban igen sok a peres anyag, de szeretném megjegyez-
ni, hogy a cigányok pere nem sok, a nem cigányokéhoz viszonyítva. Ezt a
pert azért írtam ilyen részletesen, mert a nemes emberek a cigány kovács
segítségével követték el a sorozatos lopást. A tanúvallomások is igazolják,
hogy a cigány kovács csak kulcsokat készített – vallomása szerint félelem-
ből –, de a lopásokon nem volt jelen.

A következő per vásáros emberek meglopásával kapcsolatos, 1835-ben:

Sok hetek óta hallatszott közhirben, hogy a Várad felől jövő embereknek
szekereikről egyet mást lelopkodtak, ezen tolvajságot pedig mindenkor a
Tugyi erdőbeli csapszéktől kezdve a szaboltsi határban lévő Uj-Hodos fo-
gadóig szokott történni...

1835. ápr. 28-án amikor is egynéhány Erdély Országi kereskedők és sze-
keresek hozzám azon panasszal jöttek, hogy ők jövén a debreceni Szent
György napi vásárról hazafelé uttyokban az Uj-Hodos fogadóban megszáll-
tak, 11 portékával megterhelt szekerekkel, de oly szerencsétlenül jártak,
hogy mivel a szekeresek eltörődve lévén elaludtak, hogy a fogadó udvarán
portékákkal megterhelt szekerekről egy 3 mázsás portékával megterhelt
ferslógot elloptak és azt nem messze a fogadótól felhasználták a portéká-
nak mintegy fele részét elvitték, a többit pedig ottan hagyták. A kárvallott
kereskedő pedig minthogy hazájába előre elment jelen nem volt...

Armás Korb Mitru (községi fegyveres) gyanuba vévén némely Szakadát
alatt lévő sátoros cigányokat elfogta őket és a nótáriushoz kísérte...

A náluk talált holmikról fejegyzést készítettek: 38 rőf gyócs, 3-3 3/4-6
rőf gyócs, 9 vég fehér galand, 50 db szita bélés, 20 pár cipő, 30 db veres
kupakos pipa stb. (44 féle áru)

Az 1835-ik esztendő Kis-Asszony hava 24-ik s több napjain V.Olasziban
folytatva tartott T.Ns. Bihar Vármegye T.Törvény Széke jegyzőkönyvének

A folyó 1835-ik esztendő Szent György hava 27-ik napjáról 28-ka viradó-
ra Nagy-Váradról Telegd felé vezető uton az ugy nevezett Uj-Hodos ven-
dégfogadónak udvarán meghált Erdély Országi rakott szekerekről egy 3
mázsás portékás láda lelopattatván s a fogadónak udvarán kívül felfeszítés

után kiraboltatván; Várad Velencei Farkas Ferencz, sz: Elekről való Lakatos János, V Velenczére való Rézműves Farkas, s bizonytalan származásu Rostás Sámuel, Szakadáttra való Szoták Flóra, Bonta Flóra, Csegola Irma, Kis Lajos és Nyerlutz Vincze, mint a tolvajságos közértelemmel és segedelemmel végrehajtott bűntársak; Várad Várallyai lakos izraelita Neyman Izsák és Várad Velenczére való Kis József izraelitának felesége Márton Erzszi, mint orgazdát a Törvény Szék eleibe állítódván, V Velenczére való Farkas Ferenc a kérdésbe vett tolvajságnak elkövetését nemcsak megvallotta, hanem egyedül elfogadtatása után történt felfedezésének következésébe lehetett az elorozott portékáknak hollétére reá akadni. Lakatos János, Rézműves Farkas és Rostás Sámuel és a többi szakadátiaiak tagadják a tolvajságbeli részvételt, mindazonáltal a 4-elsőnek önkénti vallomásából a nyomozó tiszt esküdtnek és a Szakadátai Elöljáróknak jellemzéséből világos lévén az hogy Farkas Ferencz, Lakatos János, Rézműves Farkas és Rostás Sámuel Szakadát helységének határán sátorok alatt együtt tanyáztak, s az ellopott portékáknak nagy része ugyancsak az ő sátrainak szük helyei alatt földbe ásva megtaláltattak, a tolvajság elkövetése részvételével méltán, terhelődnek. Ugyan azért mint valóságos éjjeli tolvaj Lakatos János, Rostás Sámuel és Rézműves Farkas egy formán 2 esztendei vason eltöltendő rabságra 3 hónaponként 30-ával elverendő 270 pálca ütéseknek, Farkas Ferenc tekintetett érdemlővén a tolvajság felvilágosíthatására tett felfedezései csak egy és fél esztendei vasban töltendő rabságra és három hónaponként 30-ával elverendő 210 pálca ütéseknek elszenvedésére. Farkas Ferencz és Rézműves Farkas mint hogy már másizben büntetve voltak szünetleni elzárásra. Lakatos János és Rostás Sámuel közmunkára az okozott kárnak a károsok nevezetesen Herman Mihály részére 161 frt 6 krajcár, Karatsai József részére 372 frt 40 krajcár, Simon Moldován részére 96 frt 21 krajcár, Simay Kristóf részére egy aszszonyi selyem köpönyegnek egy kupeckalapnak és két ujj sisaknak becsü szerint mindenekre nézve a kárpótlást leendő megtérítésére ítéltetnek... V Váraljára való Neyman Izsák, hogy Farkas Ferencztől és Lakatos Jánostól 3 rőf és egy fertájnyi barna posztót ser árába V Velenczére való Kis Józsefné Márton Erzszi 3 pár cipőket bizonyos nekiek eladott ruha árába állítólag zálog képpen által vettek, magok se tagadván, de mivel nálok megtalálódott nem is tagadhatván, ámbár orgazdaságot mutató körülállások ellenek nincsennek, mindazonáltal mivel farkas Ferencztől és Lakatos Jánostól oly holmikát vettek által melyeket nem ily alacsonysorban helyheztetett cigányok szoktak viselni s ezen miatt értelmes emberek előtt méltó gyanu szereshető körülállást az Elöljáróságnak be nem jelentettek, két holnap Neyman Izsák vason, Kiss Józsefné vas nélkül, eltöltendő rabságra ítéltetnek, oly formán hogy az ne hogy élelmek keresésétől a nyári hónapokban megfosztódjanak, rabságokat a jövő 1836. esztendő elejétől számítva töltessék.

Orgazdaság vétkével terhelődik ezen ügyben még Ns Kolumbár Mária Nagy Mihályné ki azonban nemesi kiváltsága szerint kívánván ügyét elláttatni... Hodossy Miklós fő jegyző.

A peres ügyben 42 tanút hallgattak ki. A feltett kérdések is előítéletesek. „Hogy merészelték V Velencei Farkas Ferenc sz: Eleki Lakatos János, V Velencei Rézműves Farkas, Sz: Eleki Rostás Sámuel és több most már raboskodó haramia cigánytól posztót és cipőket vásárolni, holott jól tudtad, hogy ilyen betyár cigányoknak olyan portékájuk nincsen, sőt nem is lehet, ha csak nem lopták”? A tanúvallomások arról nyilatkoznak, hogy a cigányok az élelelmér pénzt nem adtak:

Alább irt bizonyosságul adom ezen irásomat, hogy Nagy Mihályné asszonyom sátrában lévén zsir vásárlás végett, éppen akkor cigányokkal perlekedvén étel áráért, de a cigányok még majd lábasostul erőszakosan elvették tőle az ételt, hogy addig nem fizetnek még lábasostól oda nem adja nekik, oda adván megették, még sem fizettek, hanem Nagy Mihályné asszonyom erőszakosan elvett tőlük valami ruha félét, de azt nem tudom, hogy mi volt és így felelt nékik, hogy: akasztófára valók hozzátok meg a pénzemet, akkor elvihetitek, nekem nem kell a tiétek, melyet bizonyítok. 29. Aug. 836. Nemes Szaniszló József.

Alul irt nagyobb bizonyosságul adom ezen bizonyság leveletem, hogy valóságosan hallottam, hogy Nagy Mihályné asszonyom perlekedett valami cigányokkal étel áráért és én is által szaladtam az sátramból és mondtam hogy vegye el azt a posztót tőlük, hogy ha nem akarnak fizetni, melyet el is vett és azt mondtotta, hogy hozzátok meg a pénzt, akkor visszaadom melyet bizonyítok. 6. Maji. 836. Halász Sándorné.

Azon időben jelen voltam, mely időben egy rakás cigány enni kért és Nagy Mihályné asszonyom tállalt is nékiek, de avval meg nem elégedtek, hanem lábasostól elkérték az ételt és meg is ették, és azután kezdtek lármázni, de N. Mné asszonyom csak azt mondta, hogy ne lármázzatok hanem fizessetek, elő kap egy csomó posztót és ottan nagy lármával árulja, de senki sem vette meg. A sok láрма után N. Mné a elkapja tőle és fellökte a polcra és azt mondta fizess meg előbb nékem, ne veszekedjete, azután eregyetek a pokolba, melynek nagyobb bizonyosságára adom ezen a testatumomat (igazolásomat) nagyobb bizonyásznak okáért nevem aláírásomat és kezem keresztvonásával megerősítve. Szilágyi Ferenc maga + vonása.¹¹ (Ebben az időben gyakori eset volt, hogy az emberek nem tudtak irni-olvasni nemcsak a cigányok, de mások sem. A törvény is két formában adott ítéletet, külön törvény volt a nemesekre és külön törvény az egyszerű emberekre. Így a cigányokat és zsidókat egy elbirálás alá vették. A kapitalizmus kibontakozásával egyidőben a zsidóság is kibontakozott és tekintélyes tagja lett a társadalomnak, ugyanez vonatkozik a magyar muzsikusságra is.)

A Hajdúkerületben Zemplén megyei kóbor cigányok által elkövetett erőszakoskodás leírása:

Folyó 1839-ki Kis-Asszony hava 16-án délután a Böszörményből Nánásra vivő ország uton a Zajgató nevű Kortsmánál utazván egy 3 lovú szekeres Nánási lakos Nusnya Sára özvegy Lakiné és a Böszörményben vásárolt 500 dinnyét Nánásra akarván szállítani Csengeri Erzsébet Ns. Magi István Hitvesével és a lovak és a szekér tulajdonosa Böszörményi lakos Mosztlika Ferenczel edjűtt, a nevezett Kortsmánál tanyázott a Böszörmény felé 13 szekérral már induló félen lévő cigányok – kiknek vajdái Ráfhael Sámuel és Kolompár György – mihelyt a dinnyét vivő szekeret meglátták kiabálva hogy „adjon kend dinnyét” s pénzt mutatva a szekérhez rohantak, de anélkül, hogy fizettek volna a férfiak a szekeret körül fogták és a dinnyés asszonyt mind rimánkódásai s tiltakozásai ellenére is a dinnyét a szekérről addig szedték le és feleségeik, gyermekeik adogatták kik azokat a maguk szekérére vitték, hordták el – amíg azokat tették – mert a felette számos cigányság erőszakoskodással a dinnyét vivő 3 személyeknek birni lehetetlen vala – annál inkább mivel az ellenek álló, s a dinnyét egyikről is másikról is vissza kapkodó Magi Istvánnának kötőjét és ingeválát megszagatták és félni lehetett, hogy tartós ellentállás esetében a rabló cigányok nem tsak a dinnyére, hanem egyenesen óreájuk is vetődik ragadozó kezeiket, ahogy midőn már az öszve fordított kassal lévő tetésen rakott dinnyéből annyit elraboltak; kiabálták ujra „adjanak kentek dinnyét ihol a pénz” mi is ekképpen meg történvén a cigányok két szekérral Böszörmény felé a többiek pedig kik ugyan arra megindultak részint Dorogh felé az ország uton letértek és sebesen tovább haladtak öt szekérral, hat szekérral pedig a többiek Nánás felé hajtottak, majd vissza merészelve Dorogh felé megfordultak. A történetekről a Böszörményi Hadnagyi Hivatalnál jelentést tétvén, onnan rendeletet tétettek a kóbor cigányok befogására. A két szekér cigányság a városba bé kísértetett. A többi cigányt Doroghon beérték, Doroghról utra inditván az egész cigány had, mihelyt a városból kiértek mind a férfiak, mind az asszonyok közzül sokan félre félre csaptak a kíséroknek nem engedelmeskedve, mely miatt azoknak nagy fáradságot és nem kevés bajt okoztak.

Kihallgatták a cigányokat is:

Találtak a cigányoknál az ágybéli butoraikon kívül a szekereiken hat darab czin tál s tányér – pujka, tengeri csövek, tők, lud-toll, melyek iránt meg kérdezettvén hogy hol vették? azokat a czin edényeket asszonyoktól valónak, a pujkát munkabérében szerzettnek, a többi félét pénzért vettnek lenni mondják, de előadásait igazolni nem tudják, minél fogva erős gyanu van ellenek, hogy mind ezeket utjukban egy felé más felé lopkodták.

Az 1795 esztendő jul. 3-án 13 783 szám alatt kelt Királyi Intelmény azt rendelné, hogy a kóborlólni szerető cigányoknak még tsak járó s teher hordó jószágokat sem lehet tartani.

Az 1835-ik esztendőben 9125 szám alatt kelt Királyi parantsolat pedig a kóbor cigányoknak uti levelek adását világosan tilalmazná, az 1831-iki márc. 2-án 13 521 szám alatt közre botsátatott K. parantsolat továbbá oly ... alatt tiltaná a kóbor cigányok vándorlását, hogy azok á magok lakhelyére azoknak költségén lennének vissza kísérendők, kik azoknak a kóborlásra szabadságot adtak, ugy különben 1838. július 17-én 20 836 szám alatt kelt s több ilyen számos K. parantsolatról a cigányok kóborlását ismételve tilalmazzák: mind ezekhez képest a fentebb le irtakat illető jelen irományok mellyet az 1-ső számtól a 25-ig be zárólag ezennel alázatos tisztelettel által tétéknek – az azokhoz rekesztett utazó és lóról való passusokkal edjűtt azért, hogy tekintetes Al Kapitány Ur: mi után a cigányok a dinnyét 3 Ezüst forinttal való megfizetésére magokat vonakodás nélkül ajánlották s a város kertjébe Lovaik ápolása díjjába 4 a rájuk ügyelő kertgazda nyughatatlan fáradozásáért 1 az őket bekisérő 4 személynek pedig ezen szolgálatjokért 2 pengő forintot, s így öszvesen 10 pengő forintokat le fizettek: a még szükséges nyomozás folytatása s intézkedés végett az illető Tekintetes Törvény hatóságok meg keresvény az actákat is oda megküldeni, s ezekre nézve kellő rendeléseket tenni kegyesen méltóztassék, Kik alázatos tisztelettel vagyunk. Költ H. Böszörménybe Augusztus 23-án 1839. Tekintetes Al kapitány Urnak alázatos szolgálai Böszörmény város N.N. Tanáttsa.

Egy láttelelet 1839-ből:

Lát Lelet: Nemzetes Hadnagy Ur parancsolatja követekezésében folyó 1839-ik Év Szent András Hava 12-k napján az alábbirt Törvényes Tanuk jelenlétekben néztem meg Czigány Balogh Sámuel sérelmest – kinek feje jobb fal csont közepe tája felett a közönséges takarón fél hüvelyknyi hosszúságu vérző sebet láttam – továbbá bal könyökén keresztül kékes daganatot találtam – ezeket bizonyítja H.Hadházon a fenn irt Év Hónap napján. Kovásznay Gábor Seborvos.¹³

Következik egy peres anyag Hajdúdorogról, ahol a cigányok 1843-ban megszálltak.

Hajdukerület Közgyűlési jegyzőkönyv

354. szám

Szó alkalmilag bejelentvén, hogy Doroghon az állásban bizonyos cigány csoport a Korcsmáros engedelmeiből szállást fogott s mind ámellett is, hogy ez elégségesen tudva lévő dolog benne semmi akadály nem tétetik.

Végeztetett: Hogy arról valyon azon cigány csoport ki engedelmeből s mióta szállásol a helybeli Dorogi Tanács nyomozást tegyen, s hogy ha ez á Kortszásos engedelmeből történt volna azt a Köz Intézeti pénztárba fizetendő 5 frtra büntesse meg, s eránta annak idejébe jelentést tegyen.¹⁴

Tekintetes Kerület!

Fojó 843-k év Február hó 13-án tartatott Köz Gyűlése jegyzőkönyvének a 354-k szám alatt alázatos tisztelettel vissza tsatolt határozatánál fogva meghagyni méltóztatott, hogy azon csoport cigány melly á Dorogi állásban szállásolt á Kortszásos engedelmeből fogott és szállást á vagy sem? nyomoznánk ki, s azon esetre ha á Kortszásos engedelmeből történt volna az, azon á Köz Intézeti Pénz Tárba fizetendő 5 pfkat vennénk be. Minek következésében alázatos tisztelettel jelentjük, hog á dolgot az ide mellékelt nyomozódási iratok szerint megvizsgálván, azt kellő vizsgálat után ugy találtuk, hogy a nevezett csoport cigány á nélkül, hogy é Kortszásos azoknak engedelmet adott volna avagy tsak azzal valamit is tudott volna, az állást megszállván abban azon éjjel mint utasok tsak ugy háltak meg, kik másnap onnét azonnal elutasítottak – ennyibe tehát á Köz Intézeti Pénz Tárba fizetendő 5 pfrt birságnak á bevételét helylén nem láttuk. Mely alázatos jelentésünk után teljes tisztelettel maradtunk H.Dorogon Aug. 31-ki 843. Alázatos szolgálái H.Dorog Város Tanáttsa.

A csendbiztos is megírja a jelentését: Alásan jelentem, hogy azok nem Czifra Mihály Kortszásos engedelmeből háltak ott meg az állásba, mert azok erőszakosan mentek oda, ugyhogy énis próbáltam őket onnét ki hajtani, mivel valami idegen szekerek is voltak ottan és tartottak töllök, hogy valamit ellopnak, hanem hogy az eső szüntelen esett nem mehettek, azon kértek bennünket, hogy tsak reggelig is szenvedjük meg őket ottan, hogy meg szállhassanak, mivel valami beteg gyermekeik voltak, ugy osztán ott maradtak, mivel a szekerek is ugy állot, hogy á többi szekerek fejebb toszitássa nélkül kinem jöhetett – de másnap osztán, hogy az eső meg állott el mentek onnét. Költ H.Dorog Augusztus 843.

Tanúkihallgatás:

Első tanu: Czifra Mihály 32 éves, görög vallásu, feleséges, Dorogi lakos, kortszásos. Én senki engedelmeből semmi cigányoknak helyet nem adtam, hanem azok magoktól mentek az állásba, ugy hogy én észre sem bettem volna őket, ha hogy hozzám bort inni be nem jöttek volna, s hogy megtudtam azonnal igyekeztem őket kifelé hajtani: de mint hogy akkor már az állásba más szekerek is voltak, a szekereiket (mivel egy szekeren és egy talyigán jöttek) á többi szekerek közzül már könnyel ki nem taszítottam, de különbenis az Istenre kértek, hogy ne bántsam őket onnét reggelig, mert három himlős gyermekeik betegen fekszenek, én osztán őket ott másfél na-

pig meg szenvedtem, mert á mint akkor á midőn azok az álásba be száltak amint az eső elindult egész másnap délig mindég esett, s másnap reggel mind á mellettis hogy az eső esett többször ki üzentem Symai János által hozzájok (á mit magával utazó Hadnagy Uram Rácz Ferentzzel is bizonyíthatok:) hogy az álásból ki takarodjanak sótt magából a Kortsmábólis ki kergettem őket, de csak addig rimánkodtak több ott lévő dorogi emberekkel, hogy őket addig még az eső meg nem állott az álásba meg szenvedtem, de nem azért mintha nekem jól megfizettek volna, mert kétszer is meg merek az egy Élő Istenre esküdni, hogy nekem három garasnál többet egy fillérrel sem adtak, azt is azért adták, mivel három lovak hált meg az álásba. Sótt azt se kértem, csak hogy minél hamarabb szabaduljak tőlük, ugy osztán másnap délután hogy az eső megállt nyomba ki kergettem onnét őket.

É szerint csak másfél nap szálásoltak az álásokba á cigányok, és nem tovább?

Nem voltak itt tovább hiszen meg tudják mondani Korpa Péter, Symai János, Magyar István, sótt tizenis á Kik éppen akkor ott voltak hogy azok tovább az álásba nem voltak, eléggé haragudtam én azért de hijába volt.

Hát hogyan mert nekik eddig is bejelentés nélkül az álásba helyet adni, hiszen azt tudhatja magától is, hogy az ilyen emberek gyanusak szoktak lenni, annál fogva nem kellett volna őket befogadni?

Hiszzen ha gondoltam volna, hogy é következik belőle, bizonyosan helyet nem adtam volna nekik, de azt hittem, hogy még azért fognak megpirongatni, ha éjszakára, mint utasoknak szállást nem adok.

Második tanu: Symai János 57 éves, görög vallásu, özvegy, Dorogi lakos. (A kérdés ugyanaz.)

Azon sátoros cigányok voltak egy estve felé egy szekér és egy taligával magoktól mentek az álásba minden hir nélkül s ott az álásnak egy szögletébe tüzet is raktak, s meg nem tudtuk volna, ha az ott lévő idegen megszálók közül egy oda jött hozzám, hogy hajtsuk ki az álásból azokat a sátorosokat mert ganéból raktak tüzet igen büzös füstje van, erre engem a gazdám ki küldött (:de már azelőtt Korpa Peti is ott vót, s meg mondotta nekik, hogy onnét kitakarodjanak:) hogy hajtsam ki az álásból őket, de hogy az eső esett vizesek voltak sótt egy nehány rajkó á mint mondották betegis volt, nem akartak ezért szavamra ki menni, pedig fenyegettük őket, hogy ha á gazda kijön mind sorba veri őket, de hogy nagyon rimánkodtak az Isten adták és csak hogy egy északára kértek helyet nem bántottam, hanem megjelentettem á Kortsmárosnak a Ki azon szerént ki akarta őket hajtani, hanem az Istenre kérték, hogy ne bántsa őket csak addig még az eső meg nem áll, hogy máshová mehessenek és a nagy kérésre meg engedte nekik ott az hálást, de ugy hogy ne tüzeljenek, és az Isten adták ugyis viradtak fel, másnap pedig hogy az eső megállt, mint egy diltájba, vagy talán valamivel többis lehetett a Kortsmáros őket el hajtotta.

Harmadik tanu: Korpa Péter 40 éves Hetvét vallásu, feleséges, Dorogi lakos cigány. (A kérdés ugyanaz.)

Ott voltam, mert éppen akkor nap Czifra Mihály Kortsmáros magához hivatott, hogy vágjak neki egy kis tüzre való fát, én tehát el mentem s á mint a fát vágtam az álásból valami idegen ember jött arra felém a Kortsmára felé s mellett meg állott azt kérdezte, hol a Kortsmáros és erre azt feleltem, hogy á kármentőben van, ekkor az idegen bé ment s hogy mit beszélt a Kortsmárossal ezt nem tudom, elég az hozzá hogy kevés idő múlva kijött Czifra Mihály kortsmáros és nekem azt mondotta: mennyen kend Péter és mondja meg kend az atyafiainak hogy az álásból ki takarodjanak, én el is mentem és megis mondtam nekik, de hogy az eső nagyon szakadt az én szavamra ki nem mentek. Később osztán maga a Kortsmáros is kiment bottal, hogy majd kiveri őket, de az Isten adták nagyon rimánkodtak hogy ne bántsa őket, csak reggelig, mivel sehová se tudnak az eső miatt menni, mert akkor is az Isten adták nagyon vizesek voltak, ugy osztán nekik a Kortsmáros békét hagyott és másnap hogy az eső meg állott el mentek – ennél egyebet nem tudok.

Negyedik tanu: Magyar István 56 éves, görög vallásu, özvegy, Dorogi lakos. (A kérdés ugyanaz.)

Én abba az időbe éppen ott voltam Czifra Mihály Kortsmárosnál heti bért fizetett nekem jól tudom és emlékszem reá, hogy azok á cigányok egy estére jöttek oda az álásba, és hogy azok másfél napnál tovább ott nem voltak, még emlékezem reá hogy három garas áláspénzt adtak.

Tudom, hogy nem a legjobb kedvel adott nekik helyet csak arra á kevés időre is mert az alatt az idő alatt is Korpa Pétert ki küldötte hozzájuk és azt mondotta eredj és hajtsd ki az atyádfiait az álásból nekem ott ne bűdösítsenek, mert tőzökkel s ganéval tüzeltek ott.¹⁵

A jegyzőkönyv anyagát azért írtam le ilyen bőven – majdnem szó szerint –, hogy az olvasó szerezzon tudomást arról, hogy a hatóságok hogyan „segítették” a cigányok beilleszkedését. Bátran mondhatjuk, hogy üldözték őket és szegregálták. A lakosság sokkal jobban együtt érzett a cigányokkal, mint a hatóság, annak ellenére, hogy az előítélet a lakosság részéről is megvolt.

Hajdúdorog hadnagyi iratai között és az elnöki jegyzőkönyvekben igen sok panaszt találunk, melynek egy része a cigányokkal kapcsolatos.

1841. jan. 15-én 147. sorszám alatt Póka János bejelenti, hogy 3 lova elveszett. Gyanuja P. Juhász Andrásra azért van, mert vasárnap messzeláton ivott délelőtt egy sátoros cigánnyal – kéri megvizsgáltatni.

1842. márc. 12-én 425. sorszám alatt Nemes Volosinovszky Mihály János nevű kis fiacskája jelenti, hogy Kiss D. Jánosné fia György és Lukás György fia István vitte el három vas hevedert, melyet egy cigány asszony el is vett tőlük.

1843. aug. 15-én 790. sorszám alatt Tekintetes Farkas István panasz képen elő adja, hogy az malacz pásztorja amidőn estve az malaczokkal haza felé jött egy a többi közül a Czifra Györgyné kertje mellett lévő gödörbe esett malaczot másnap a pásztor minden felé kereste, de reá nem talált, azért nem talált pedig, hogy a Farkas József cigány fia a gödörből kivette és megkötve tartotta majd 3 hétig, ezt mostan megtudván az malacot az elismerés után sem akarta átadni, nem hogy az Közönséges Városházánál jelentést tett volna.

Itéltetett: Mint hogy Farkas József cigány maga önként elismerte azt, hogy a malaczot mint nem az magáét a fia megkötötte és úgy tartotta kötve mint ha ellopta volna és szándéka sem volt feljelenteni sem senkinek tudtára adni mind a Ketten fiastól együtt hét pálca ütések elszenvedésére elmarasztaltattak.

1847. szept. 13-án 318. sorszám alatt Pintye Mihály ur panaszolja, hogy Orosi György cigány adóssa 3 v.frt 20 krajcárral. Kéri megfizettetni. Orosi György megjelent, adósságát elismeri, mit megfizetni akarja mihelyt D. Kozák György munkájáért megfizet.

Itélet: Kozák Györgynél a követelés 3 v.frt 20 krajcár letartaik.¹⁶

1848. június 29-én 228. sorszám alatt Zámbó József panaszolja, hogy neki Csutor János cigány 3 forintjával tartozik, s fizetni nem akar, kér elégtételt, a panaszlott a tartozást elismeri. Panaszlottnak a megadásra 3 nap adatik.

1848. aug. 2-án 266. sorszám alatt Tiszti ügyész Rácز János ur jelenti miként egy gyanus ember fogadtatott bé, ki magát Nyiregyházi lakos Balogh József cigánynak állítja lenni minden uti levél nélkül egy sárga lóval együtt mit sajátjának lenni állított. Meghagyatik tiszti ügyész Rácз János urnak, hogy az érintett gyanus embert lak helyére kísértesse, az eredményről jelentést adjon a Tanácshoz.

1850. márc. 18-án 48. sorszám alatt Reinisz Bernáth panaszolja hogy tegnapi napon mikor a Szakál István kutjára egy fazékkal ment volna vizért Tordai András cigánnyal találkozáván megszólította a panaszkodót, hogy feleségét a legközelebbi csütörtökön minek kisebbítette annyira meg, holott nem volt hibás, ekkor Tordai András neki esvén Szakállába ragadt és a panaszkodót földhöz sujtotta mire Bige János cigány a panaszolt szomszédja arra érkezvén egy culáp fával igen sérelmesen megvertik, kéri ezeket befogatni s meg büntettetni.¹⁷

A panaszfelvételnél a jegyzőkönyvekben „cigány” és „zsidó” jelzőt használnak. Igen sok a kocsmai verekedés a dorogi és a nánási legények között. Sok a lopás és az adósság meg nem adása; a cigányok ellen irányuló feljelentés és panasz a többiekhez képest kevés.

Hajdúdorogon egy gyanús utazó cigányt letartóztatnak 1842-ben:

A Bihar Megyei bűn fenyítő törvényszék a következő levelet küldi a Hajdú Kerületnek:

Nemes kerület!

Á mult év ősz elő 17-én a Megyénkbeli Bályomi Czigány Lakatos János és neje Rostás Klára, Hajdu Dorog Városában szekérral lóval – mint gyanus utazók letartóztatván, miután a szekérbe fogott lovak csakugyan Megyénkbeli H. Bagosi lakosok Vas Imre és fia által, H. Bagosi Ns. Sári Ferencz lovainak lenni meg esmertettek s á rendes uton el is sajátítottak á nevezettek, mint tolvajok s hamis uti levéllel kóborlók – szekerük Dorog Város Tanácsa által letartóztatván – elítélés végett által kísértettek – most pedig á nevezettek ezen vétségükért már elítélve lévén Dorog Város által letartóztatott szekerek eladatni s ára beküldetni rendeltetett, á végett keressük meg ennek következtében a Nemes Kerületet, hogy á nevezetteknek Dorog Városánál meg lévő szekereiket eladtván árát mielőbb meg küldeni sziveskedjék. Kelt 1842. év Jan. 10-én.¹⁸

A Hajdu Kerület Fő Pénz Tárnoka a következő jelentést adja:

A Tekintetes Kerületnek az 1842-k és September 19-én tartott Gyűléséből az 1626-k szám alatt költ Rendelkezésénél fogva kötelességemmé tétetvén: hogy Lakatos János tolvaj cigány ár verés uttyán el adott szekere árrából a Köz intézeti Pénz tárba bé fojt 25 váltó ftokat Te. Ns. Bihar Vármegye abbéli meg keresésére a Tisztelt Vármegyének küldeném meg: alázatosan jelentem: hogy azon summát a Tisztelt Vármegye Fő Szolga Birája Tekintetes Nemes Kolozsy Ur-Jegy alatti nyugtatványa bizonyosága szerint kézhez szolgáltatam – tisztelettel maradván a Tekintetes Nemes Kerületnek. Böszörmény 13. febr. 843. Pénz Tárnok.¹⁹

A Hajdú Kerületnek városai lelkiismeretesen eleget tesznek a felhívásnak. A sok közül egyet leírok:

A Nagy Méltóságú Magyar Királyi Helytartó Tanács leirata, melyet a Kerület minden Hajdu városnak megküld: „A Hajdu Kerület f. évi (1847) Bőjtől 23-ról 8572 sz. alatt kelt királyi intézmény folytán gyilkosság után elszökött N. Antal és N. Máté cigányok kerestetnek.”

A Hajdú városok jelentése:

Vámos Pércs Város Tanácsa 1847-ki jun. 25-én jelenti hogy a cigányok városunk kebelében nem találtak.

Hajdu Dorogh N.N. Tanácsa 1847-ik év Augusztus 21-én jelenti, hogy azok minden utána való járások mellett nem találtak fel.

Hajdu Nánás Város Tanácsa 1847. auguszt. 21-ikén jelenti, hogy a büntetés elől megszökött cigányokra szorgos kerestetés után is meg nem találhattuk.

Hajdu Szoboszló Város Tanács 1847. június 19-én alázatosan jelentjük, hogy nevezett cigányok nállunk nem találtak.

Hajdu Hadház Város Tanácsa 1847. Aug. 26-án jelenti, hogy a gyilkosság miatt fenyítő kereset alá vonandó cigányok városunk kebelében nem találtak.

Hajdu Böszörmény Város Tanácsa jelenti a Kerületnek 1847. június 28-án, hogy a cigányok városunkban nem találtak.

Majd a Kerület jelenti a Császári Királyi Főnségnek 1847. évi aug. 30-án, hogy a szökevények nem találtak a Hajdu Kerületben.²⁰

A Királyi Helytartó Tanács ugyancsak körözést ad ki a Cseh országból megszökött Ruzitska Anna, Ruzitska Monika, Ruzitska Marianna és Ruzitska Franciska cigány nők keresésére. Minden Hajdu város jelenti, hogy a körözött személyeket nem találják a városukban.²¹

A vándor cigányoktól a hatóságok elveszik a lovat, szekeret és sokszor a magukkal vitt holmikat. Ezeket elárverezik és a befolyt összeget meghirdetik – mert úgy vélik, hogy a ló is a szekér is lopott –, hogy a gazdái egy év leforgása alatt vegyék át.

Ilyet hirdet Adony 1841. September 30-án sárga herélt ló.²²

Esztergom vármegye 1846. évben Pütkösd hó 27-én elárverezett kocsi és két ló árából 38 ft 9 kr összeg felvételét.²³

Baranya megye 1845. évi Szent Jakab hó 29-én vásár alkalmával elfogott, de megszökött cigányoktól két kocsi, négy ló és szerszámok eladtván... egy évi s napi határ idő alatt jelentkezzenek.²⁴

Hont megyében 1839-ik esztendő September 14-én Palánk helyiségben elfogott ujmagyaroknál talált holmik jegyzéke.²⁵

Posega Megyében 1840. július 7-én némely cigányok általl ott hagyott holmiknak jegyzékét küldik meg.²⁶

1841. év Sz. Jakab hó 27-én sátoros cigányokat kerestetnek (6 személyt) akik hamis huszasok készítése vétkével terheltek.²⁷

Pest Vármegye 1842-ben oláh cigányok kezén talált két ló termes leírását adják meg.²⁸

Temes Megyében Verseczen 1841. October 26-án öt cigánytól 6 lovat vettek el, mert a tulajdonjogot nem tudták igazolni, árverés útján eladtak. Szerepel a cigány neve, a ló leírása, a vevő neve és az eladási ár.²⁹

Szeben városa tanácsa 1843. September 6-án kebelében tartott marha vásár alkalmával ismeretlen embertől, szinte ismeretlen cigányok által ellopott 25 p. forintról tesznek hirdetést, hogy a kárvallott jelentkezzen.³⁰

1845-ben Mikó-Ujfalusi ujjparaszt Bodor Mártonnak személyes leírása és Bodoki ujjparaszt Majlát Miksának személyes leírása. 1845. Szent Mihály hava 30-ik napján.³¹

Stájerhonban a zsidók időzését az évenkénti két országos vásár idejére, nevezetesen Böjtben 14 napra, és September 1-ső napjától 15-ikéig korlátozó, nem különben a cigányoknak eleve a keresetmódnélküli megjelenésüket tiltó – felsőbb rendelmények ellenére, ugyanott magyarhoni zsidók s ké-

regető cigányok gyakran megjelenni s idestova csavarogni tapasztaltatván, á Kapitány Ur s Tanácsnak meghagyatik; hogy á nevezett tartományba zsidóknak s cigányoknak adandó utilevelek kiadásánál eme rendelvényt szigoruan megtartassa. Költ Sz. György hó 18-ik napján 1843. évben Budán a Királyi Magyar Helytartó Tanácsnak 843. évi Pünkösöd hó 2-ik napján tartott Tanácsüléséből.³²

JEGYZET

1. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár (továbbiakban HBML) IV. A. 1/b. 58. (1756.)
2. HBML IV. A. 502/b. 232. (1788.) 12–72.
3. HBML IV. A. 11. (1791.) 25.
4. HBML IV. A. 11. (Doboz, 1808. jan. 28.) 13.
5. HBML IV. A. 502/b. 238. (1811.) 3–24.
6. HBML IV. A. 502/b. 239. (1814.) 5–1.
7. HBML IV. A. 502/b. 239. (1814.) 3–17.
8. HBML IV. A. 6/7. 25. cs. 730. (1825.)
9. HBML IV. A. 11. 8. V.Olaszi 1837. jul. 19.
10. HBML IV. A. 6/7. 25. cs. 714. (1833.)
11. HBML IV. A. 6/7. 29. cs. 811. (1835.)
12. HBML IV. A. 502/b. 246. (1839.) 12–68.
13. HBML V. A. 202/i. 1. Hadház
14. HBML IV. A. 502/a. 32. (1842.) 106.
15. HBML IV. A. 502/b. 247. (1843.) 13–5.
16. HML V. A. 190. 1. Hajdúdorog 1840–1847.
17. HBML V. A. 190. 2. Hajdúdorog 1847–1851.
18. HBML IV. A. 502/b. 247. (1842.) 10–4.
19. HBML IV. A. 502/b. 247. (1843.) 2–20.
20. HBML IV. A. 502/b. 248. (1847.) 9–12.
21. HBML IV. A. 502/b. 248. (1846.) 3–23.
22. HBML IV. A. 502/b. 247. (1842.) 9–19.
23. HBML IV. A. 502/b. 248. (1846.) 7–17.
24. HBML IV. A. 502/a. 33. (1845.) 1360.
25. HBML IV. A. 502/b. 246. (1840.) 5–40.
26. HBML IV. A. 502/b. 246. (1840.) 1162.
27. HBML IV. A. 502/b. 246. (1841.) 1194.
28. HBML IV. A. 502/a. 32. (1842.) 106.
29. HBML IV. A. 502/b. 247. (1842.) 5–13.
30. HBML IV. A. 502/b. 247. (1843.) 15–18.
31. HBML IV. A. 502/b. 247. (1845.) 12–25.
32. HBML IV. A. 502/b. 247. (1843.) 10–5.

in,
si-
zi-
a a
ta-

IV.

**A CIGÁNYSÁG HELYZETE
HAJDÚ-BIHAR MEGYÉBEN
1945 után**

A
nye
egy
lak
egy
A
mél
kint
mun
A
get
nek
fab
út,
teha
ség
kar
1
A f
kap
elle
ban
K
nem
cig
vét
lás
bizi
ken
Ug
kás
elza

Az elmúlt három évszázad megyénk területén is nagy erőfeszítést igényelt a cigányságtól, hogy találja meg a helyét a társadalomban. Mert nem egyszer előfordult, hogy akármennyire is akart együtt élni a nem cigány lakossággal, sokszor „falba” ütközött. Ilyenkor aztán „nyelnie” kellett egyet, és a próbálkozást kezdeni előről.

A felszabadulás után elvileg a cigányok számára is megnyílt az emberhez méltó élet megteremtésének lehetősége. Alkotmányunk fajra, nemre való tekintet nélkül minden magyar állampolgár számára egyenlő jogot biztosít a munkához, a tanuláshoz, a közügyekbe való beleszóláshoz.

Az egyenlő jog azonban nem mindenki számára jelent egyenlő lehetőséget is. A cigányok nagyobb része nem értette, nem is érthette, mit jelentenek az 1945-ös változások. A felnőttek többsége írástudatlan vagy félanalfabéta volt, a falvakon kívül eső cigánytelepen lakott, ahova nem vezetett út, villany, nem volt rádió, nem jutottak el a napilapok. Nem értették meg tehát az alapvető politikai, társadalmi, gazdasági változásoknak a jelentőségét sem, azokét, amelyek sok-sok magyar családban a reményt, a tenniakarást, a boldogabb jövőt jelentették.

1945-ben a földosztással megkezdődött a falusi társadalom átalakulása. A földosztáskor országos átlagban, családonként több mint 5 hold földet kaptak az újgazdák. A cigányok viszont kimaradtak a földosztásból, annak ellenére, hogy a felszabadulás előtt sokan éltek mezőgazdasági napszámokban.

Később pedig azért nem vették fel őket a termelőszövetkezetekbe, mert nem volt földjük, illetve, mert a falusi társadalomnak előítéletei voltak a cigányok munkájával szemben. A megye területén, Zsáka és Mezőpeterd kivételével is ez volt a helyzet. Súlyosbította helyzetüket, hogy a felszabadulás után a hagyományos cigány foglalkozások is egyre kevesebb embernek biztosítottak megélhetést. Nem volt szükség ló- és sertéskereskedőkre, csökkent a vályogvetők, teknőkészítők, fémmunkások munkája iránti igény is. Ugyanakkor az ipari üzemeknek csak kisebb része fogadta be állandó munkásként a cigányokat. A vállalatok és szövetkezetek többsége még akkor is elzárkózott foglalkoztatásuktól, ha munkaerőhiánnyal küzdött. Nem csodál-

kozhatunk tehát azon, hogy a 60-as évek elején a munkaképes korú cigányságnak csak 30%-a dolgozott mint állandó munkavállaló.

Jelen társadalmunkban a magántulajdon felszámolása kiküszöbölte ugyan a társadalmi egyenlőtlenségek legfőbb forrását, de a tudati beidegződéseket nem lehet határozatokkal, rendeletekkel felszámolni. A szakképzetlen – korábban csak alkalmi munkához szokott – cigányok nagyon nehéz helyzetben voltak. Nem tudták, mi vár rájuk egy ipari üzemben. Sokuk írni, olvasni sem tudott, nem ismerték jogaikat, kötelességeiket. Nem tudták, hogy egyes mulasztások – pl. késések, igazolatlan hiányzások (melyet utólag akartak igazolni) – milyen szankciót vonnak maguk után. Egészségi állapotuk is befolyásolta munkavállalási lehetőségeiket. A gyermekkori nélkülözés, az egészségtelen lakáskörülmények miatt sokuk gyenge fizikumú, beteges ember volt, ezért a nehéz fizikai munkát nem tudták vállalni, vagy sokat hiányoztak betegség miatt. Problémát okozott az is, hogy nem rendelkeztek sem élelmiszer-, sem pénztartalékkal, ezért nem tudták kivárni a kéthetenkénti fizetést. Sokan azért léptek ki munkahelyükről, hogy azonnal megkapják járandóságukat. Mindez növelte a munkáltatókban a velük szembeni bizalmatlanságot. Ezek a tényezők is hozzájárultak ahhoz, hogy a cigányok többsége az ötvenes években csak alkalmi munkát vállalt, illetve kapott. Többségük a mezőgazdasági nagyüzemekben vállalt mindenféle napszámosmunkát. Ennek az volt az előnye, hogy teljesítményük arányában naponta vagy a vállalt munka elvégzése után azonnal megkapták bérüket, és semmiféle további kötelezettségük nem volt a munkáltatóval szemben. Hátránya volt viszont, hogy a mezőgazdaság nem tud folyamatosan munkát biztosítani, ezért a cigányok jelentős része ebben az időben még létbizonytalanságban élt.¹

A cigányság helyzetének javítása érdekében hozott központi és az azt követő helyi intézkedések eredményeként a cigányok életkörülményeiben jelentős és kedvező változások mentek végbe. Ezek azonban nem érintették egyformán az egész cigányságot. Sokuk életszínvonala még mélyen a társadalmi átlag alatt van. Különösen rossz körülmények között élnek a telepen lakó cigányok. Gondokat okoz a cigányság igen alacsony iskolázottsága, műveltségbeli lemaradása. Az előrelépés üteme tehát nem ad okot elégedettségre. Ebben szemléleti okok, a szűkös anyagi és személyi feltételek, valamint a különböző szintű irányítómunkában tapasztalható hiányosságok is közrejátszottak.

Alapvető párt- és kormányhatározatok

Az MSZMP KB Politikai Bizottsága 1961-ben tekintette át először a cigányok helyzetét és hozott határozatot helyzetük javítására, társadalmi beilleszkedésük elősegítésére. A párt úgy értékelte, hogy a cigány lakosság elmaradottságának felszámolása társadalompolitikai kérdés, amelyet csak az egész társadalom összefogásával lehet megoldani.

A párthatározatban megfogalmazott főbb feladatok és célkitűzések a következők: „Problémáik megoldásánál sajátos társadalmi helyzetüket kell figyelembe venni, és biztosítani kell számukra a teljes állampolgári jogok és kötelességek érvényesülését, az ezek gyakorlásához szükséges politikai, gazdasági és kulturális feltételek megteremtését.

Fokozatosan el kell érni, hogy a cigányok a lakosság többi részétől nem elkülönítetten, állandó lakóhelyeken települjenek, állandó munkához jussanak, egészségügyi körülményeik javuljanak és emelkedjék kulturális színvonaluk. Fel kell venni a harcot a lakosság körében még ma is élő helytelen nézetek ellen, amelyek ma is nehezítik a cigányok beilleszkedését, társadalmi, gazdasági, kulturális felemelkedését. Intenzív felvilágosító munkát kell folytatni mind a cigányság, mind a lakosság más rétegei között.”

A Politikai Bizottság határozatát követően 1964-ben kelt az első kormányhatározat, amely az ún. szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolását, illetve az ezzel kapcsolatos intézkedéseket, feltételeket szabályozza.

A cigányok foglalkoztatásának, a cigány gyerekek oktatásainak, nevelésének kérdéseivel, egészségügyi és szociális körülményeikkel a kormány 1976-ban foglalkozott először, a cigányok helyzetének javításával komplex módon foglalkozó első nyilvános határozat azonban csak 1979-ben lát napvilágot.

Az állami tevékenység koordinálása

A cigányok helyzetével 1957-től 1961-ig a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége foglalkozott. Az 1961-es pb-határozat a szövetséget megszüntette; helyébe az Országos Cigányügyi Bizottság lépett. A bizottság – éppúgy, mint elődje – a művelődésügyi miniszter felügyelete alatt állt, közvetkezésképpen minden, a cigányokkal kapcsolatos ügyet a művelődésügyi miniszternek kellett koordinálni. A bizottság ért el ugyan eredményt, de hatáskör hiányában több tárcát érintő kérdésekben megfelelő koordinációt, irányítómunkát ellátni nem állt módjában, így működése nem lehetett elég

hatékony. Ezért a kormány ezt a bizottságot megszüntette, és helyette 1968-ban létrehozta a Tárcaközi Koordinációs Bizottságot.

A cigányok helyzetének javítása egyaránt vet fel foglalkoztatáspolitikai, oktatáspolitikai, szociálpolitikai, lakáspolitikai, egészségügyi stb. feladatokat. Ezek összehangolása tanácsi feladat, ezért került e munka korrdinálása a Minisztertanács Tanácsi Hivatalához. A TKB elnöke a Tanácsi Hivatal elnöke.

A TKB tagjai az ügyben leginkább érintett főhatóságok – a Munkaügyi, a Művelődésügyi, az Egészségügyi, az Építési és Városfejlesztési, a Mezőgazdasági, az Élelmezésügyi, a Belügyminisztérium, valamint az Országos Tervhivatal – a képviselői, miniszterhelyettesi rangban. A TKB munkájában részt vesz az MSZMP KB, a KISZ, a Népfront, a Vöröskereszt egy-egy képviselője és néhány cigány kulturális közéleti személyiség.

A cigány lakosság helyzetével foglalkozó TKB közvetlenül a Minisztertanács alá tartozó javaslattevő, koordináló szerv, hatáskörét is ez a tény határozza meg. A TKB éves munkaterv alapján dolgozik, beszámoltatja a megyei tanácselnököket a megyéjükben tett intézkedésekről, a megoldásra váró feladatokról, a gondokról, tájékoztatót kér a témában érintett főhatóságoktól, javaslatot tesz központi intézkedésre. A TKB állásfoglalásokkal, javaslatokkal segíti a tárcák, a társadalmi és tömegszervezetek, de főképpen a tanácsok ezirányú munkáját.²

A 70-es évek elején a megyei tanácsoknál a TKB mintájára megyei koordinációs bizottságokat hoztak létre. Legtöbb megyében az elnevezés cigányügyi bizottság, a mi megyénkben úgy hívják, hogy szakbizottság, ez fejezi ki, hogy ez a bizottság cigányügyekkel foglalkozik. Teljes neve: Hajdú-Bihar Megyei Tanács VB Koordinációs Szakbizottsága.

A MT. VB Művelődésügyi Osztálya 1973. ápr. 10-én komplex módon számolt be a Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsági ülésen a megyében élő cigány lakosság helyzetéről. A 47/1973. (IV. 10.) számú VB határozat 3. pontja alapján létre kell hozni a Megyei Koordinációs Szakbizottságot. Elő kell készíteni a következő ülésre a javaslatot.

A 71/1973. (V. 8.) számú vb-határozat a Megyei Koordinációs Szakbizottság összetételére tett javaslatot elfogadja.

Elnök: Kiss Imre tanácselnök-helyettes

Titkár: Szöllösi Gyula MT. VB Művelődésügyi O. vezetője

Tagok: Kerek Lajos isk. ig., Létavértes

Diószegi Lajos isk. ig., Hajdúszovát

Gali Jánosné Áfész dolg., Hajdúbagos

Tóth Ferenc HNF. M. Bizottság

Dr. Pásztor András tanácselnök, Hajdúhadház

Dr. Angyal László MT. VB ÉKV. Oszt. vezetője

Dr. Károlyi György MT. VB Egügyi. Oszt. vezetője

Jakab Tamás MT. VB Mg. Élelm. Oszt. vezetője
Földes István MT. VB Munkaügyi Oszt. vezetője
Dr. Katona Imre MT. VB Szem. Oszt. dolgozója.

Felhívja a művelődésügyi, az építési, közlekedési és vízügyi, munkaügyi és egészségügyi osztályok vezetőit, hogy a szakbizottság munkatervét készítsék el, melynél vegyék figyelembe a 47/1973. (VI. 10.) számú vb-határozatban foglaltakat. A szakbizottság munkaterve elkészült, a szakbizottság megkezdte munkáját. (Munkaterv a mellékletben megtalálható.)

A megyei tanács szakosztályai a pb-határozat megjelenése után elkészítik az intézkedési tervet. Felmérést végeznek a cigány lakosság helyzetéről, és bevezetőben egy általános helyzetképet adnak a megyére vonatkozóan. A második részben részletezik a feladatokat, melyet lebontanak szakosztályokra. A harmadik részben intézkednek, hogy minden járási, városi, községi tanács vb-a készítse el 1965-ig terjedő saját ütemtervét.

A végrehajtó bizottságok évente legalább egyszer tűzzék napirendre a cigányok helyzetének megtárgyalását, és tájékoztassák az elért eredményekről a megyei tanács elnökhelyettesét.

A megyében húsz község kapott olyan feladatot, hogy a bizottságot hozza létre. Az elnökhelyettesi utasítás alapján megalakultak a helyi koordinációs bizottságok az alábbi községekben: Nyíradony (14 fő), Polgár (15), Egyek (11), Nyíraczád (9), Nyírábrány (9), Hajdúhadház (16), Bagamér (15), Létavértes (16), Derecske (15), Pocsaj (17), Konyár (13), Hosszúpályi (15), Biharkeresztes (16), Zsáka (15), Püspökladány (14), Sárrétudvari (15), Kaba (13), Nagyrábé (13 fő).

A kijelölt községek közül Hajdúszovát és Komádi községek nem hozták létre a bizottságot.

A helyi bizottságok összetétele: Elnökeként a tanács egyik tisztségviselője működik; tagjai: a HNF-titkár, gazd. szervek vezetői, körzeti orvos, iskolaigazgató, műv. otth. igazgató, rendőrszolgálatparancsnok, a tanács építési és igazgatási főelőadója, a KISZ-szervezet vezetőségi tagja, a cigány lakosság 1-2 képviselője, ha van, akkor cigány származású tanácsstag stb.

A községi koordinációs bizottságok megalakításával egyidőben javasolták az aktívacsoporthoz megalakítását is. Annak a nagyon fontos elvnek a jegyében, hogy a cigányok társadalmi beilleszkedését csak velük együtt lehet eredményesen megoldani, a községekben létre kell hozni az integrálódott cigányság felső rétegéből – tekintélyes, a többségre hatni tudó, a feladatot szívesen vállaló egyénekből – megfelelő kor és nem szerinti összetétellel egy 10-25 fős csoportot. Nem szükséges ez olyan községekben, ahol az ott élő cigányok szociális problémáit már megoldották, pl. Berekböszörményben. Az aktívacsoporthoz részére a Megyei Koordinációs Szakbizottság elkészítette az „Irányelv”-et, mely segítséget ad a munka végzéséhez. (Az Irányelv teljes szövege a mellékletben megtalálható.)³

Az MSZMP KB Politikai Bizottságának 1961. június 20-i határozata után a megye több településén komolyan kezdtek foglalkozni a cigány lakosság helyzetével, társadalmi beilleszkedésük gyorsításával. Így történt ez Hosszúpályiban is, ahol ezt a munkát dr. Katona Imre vb-titkár irányította, aki 1957-től 1973-ig dolgozott a tanácsnál. Hosszúpályi lakossága akkor 5500 fő volt, ebből 600 személy cigány származású volt. Ez az összlakosság 11%-a.

E népesség a környéken élő cigányok legelmaradottabb rétegeiből került ki, másfél évtizeddel ezelőtt még mindannyian telepen, putriban laktak. Elenyésző részük dolgozott, azok is elsősorban alkalmi munkásként. Akkor szinte nem volt olyan tanács- és végrehajtó bizottsági ülés, ahol ne tették volna szóvá a velük kapcsolatos problémákat. Többek között: a mezei és egyéb lopásokat, a garázda eseteket, a botrányos veszekedéseket, a közrend, a közbiztonság szabályainak sorozatos megsértését, a közegészségügyet veszélyeztető jelenségeket, az elhullott állatok elfogyasztásával járó járványveszélyt, az iskolás gyerekek élősdiakkal való elfertőzését stb.

Természetesen mindezeket a sérelmeket az indulatok nem egyszer felna-gyították és általánosították. A községi tanács végrehajtó bizottsága és a rendőrség részéről tett intézkedések ellenére a helyzet hosszú ideig alig javult valamit.

Az akkori községi tanács végrehajtó bizottsága 5 évre szóló intézkedési tervet dolgozott ki, de a végrehajtás sikerét hátráltatta az egész problematikával kapcsolatban tapasztalható ellentmondásos közvélemény, beleértve sok esetben az intézkedésre hivatott helyi szerveket is.

Olyan vélemények hangzottak el többek között, hogy egyáltalán nem lehet őket megváltoztatni, és más túlzó megállapítások.

Többen minden problémát a népgazdaság erőforrásait meghaladó beruházások segítségével kívánták megoldani, míg egyesek érthetetlennek és helytelennek tartották azt az anyagi ráfordítást is, amelyet államunk alapon megfontolt szociálpolitikai szempontból biztosít.

Mások csak egy-egy részkérdés megoldását (pl. munkába állításukat, gyerekeik iskolázását, szociális problémáik megoldását, nyelvük ápolását stb.) tartották célravezetőnek, megfelelően arra, hogy itt mindenképpen komplex megoldásra kell törekedni.

A felnőtt korú cigány lakosság részére hosszú éveken keresztül 2-3 hetenként (később havonként, kéthavonként) gyűléseket, különböző réteg-megbeszéléseket tartottunk. Ezeken ők is szót kaptak, kifejthették saját életfelfogásukat, és a menetközben magukévá tett új normákat. A szavakon túlmenően egyéni példájukkal, megváltozott életvezetésükkel győzték meg napról-napra családtagjaikat, szomszédaikat, barátaikat.

Különböző rendezvényeken, párt, tanácsi, népfront, nőbizottsági üléseken is foglalkoztunk e témával. Különösen jelentős és mindenkor meghatározó volt számunkra a helyi és a járási pátszervek állásfoglalása, határozata. Tevékenységünket irányításuk és ellenőrzésük mellett végeztük. Munkánk és eredményeink messzemenő elismerését jelentette az a tény, hogy a járási pártbizottság a községünkben e téren végbemenő változást forradalmi folyamatként értékelte.⁴

Hosszúpályi a derecskei járás egyik községe, sem Debrecentől, sem Hajdúszoboszlótól nincsen messze. Hírek viszont alig szállnak ki a településről – a hétköznapi helybeli történetei, az apró-cseprő események nem tarthatnak számot országos érdeklődésre. Így a faluban, a falunak maradt meg az a tény is, hogy 1975 elején megtört a jég: tavasszal egy magyar fiú cigánylányt vett feleségül.

Koncz Bertalan nevelő a község iskolájában. Régebben kántortanító volt a faluban. Itt született, Hosszúpályihoz köti őt élete majdnem minden eseménye. Koncz Bertalan úgy hallotta, hogy a századforduló idején a cigányok még dögöt ettek, azt pedig a saját szemével látta, amikor – 1938-ban – egy elhullott sertést szeleteltek fel, főztek meg és fogyasztottak el jóízűen. A falu, amíg a cigányok a kieső telepen, koporsóhoz hasonló viskókban laktak, sajnálattal viseltetett irántuk. „Az is isten teremtése”, mondogatták, s hívták őket padlást, tyúkketrecet takarítani, csekély parasztházakat tapasztani, és természetesen a lakodalmakra, muzsikálni.

A cigánytelep 1960 táján a Homoktelepre költözött. A vizes földnél semmivel sem volt jobb a vizes homok, talán csak annyival, hogy jobban beitta a nedvességet. A konyhókban azonban ugyanolyan áporodott, fullasztó volt a levegő, mint annak előtte. Ekkorra a falu már kevésbé szerette a cigányokat. Bár a padlást és a tyúkketrecet velük tisztították – ugyan ki mással? –, a tapasztáshoz is őket hívták – ki vállal manapság sármunkát? –, sőt a lakodalmakon is cigányok húzták a talpalávalót – mert a roma hegedűvel születik –, de a koldusoknak már nem jutott mindennapra kenyér. Jószántából már senki sem adott pénzt. És amit addig nemigen tettek – a részegeskedésért, a csavargásért nem egy-egy cigányt szóltak meg, hanem valamennyiük fejére olvasták. Böske fogalom lett Hosszúpályiban. Ez a női gúnynévvel megáldott férfi negyvenegy éves koráig huszonegy évet ült börtönben.

Veszedelemes jelenség volt, s fogalom lett; ilyenek a cigányok. Igaz, akadt ellentétes példa is. Kulák Pista tisztességesen élt, négy szemközt még Koncz Bertalant is tegezhetette, s mindenki emlékszik rá, hogy tízéves korában már kotta nélkül klarinétozott, de róla csak annyit mondtak a falubeliek: ügyes muzsikus. A volt kántortanító, akit hajdanán a debreceni református gimnáziumban csizmás kandúrnak csúfoltak az úri gyerekek, a mához érkezik; elmondja, hogy a cigányoknak több mint a fele a községben lakik, s meg-

tiszteltetés számukra a magyar ember barátsága. Azt viszont nehéz megszerezni. A község lakói elhúzódnak a cigányoktól, jobban is, mint eddig. Talán ezért nem hallgatott még el a szóbeszéd a márciusi esküvőről Hosszúpályiban. A felháborodás, a megbotránkozás hangján beszélnek róla.

A ház homokra épült, egyszoba-konyha. Lakatos Józsefék a felszabadulás évében házasodtak össze. Birkát vágtak, a pörköltet a családdal együtt megették, azután elmentek a hivatalba, s ott bejegyezték a nevüket egy kék fedelű füzetbe. Muzsika nem volt, az ünnepi hangulatot csupán az adta, hogy mindenki jóllakhatott. Lányuk – a magyar fiú felesége – csinos, verseket ír, melyek a szerelemről vallanak páros rímekben, de emlékkönyvében, lányos zsinórirással másolva, ott található azok a költemények is, amelyek megtetszettek neki. A falakon mindenütt Harsányi Gábor fotója, sokak szerint férje a színészhez hasonlít. Lakatos Ilona az ifjú asszonyok mosolyával beszél az esküvőről:

– Nagyon szép esküvőnk volt. Kaptunk ajándékokat, fazekakat, edényeket, párnahuzatot, paplant, evőeszközt...

– Menyasszonytánc volt?

– Persze.

– Mennyi jött össze?

– Hatezer forint.

– Mit ehettek a vendégek?

– Tyúkhús levest, töltött káposztát, fasírtot, rántott húst, nem is tudom elmondani az összes ételt, minden volt, ami egy rendes esküvőn szokott lenni.

– Hogyan ismerte meg a fiút?

– Hát, könnyű volt. Ő is itt lakik Pályiban. Mikor meglátott, mindig szólt utánam valami hülyeséget, hogy hová mész, vagy nem tudom mit. Először a barátja lettem, haverja, aztán kezdett idejárni hozzánk. Körülbelül egy éve ennek.

– A fiú szülei mit szoltak hozzá?

– Akkor még nem tudták. Mástól értesültek róla, néhány héttel később. Addig szoltak hozzám, köszöntek is. Azóta nem. Még ma is azzal van elfoglalva az anyja, hogy a fia csak egy cigánylányt tudott magának szerezni. Én, amikor a fülembe jutott, hogy kígyót-békát kiabál rám, írtam neki egy levelet. Hogy miért nem tudja ezt nekem személyesen elmondani, s különben is, mi a baja velem? Szeretem a fiát, s annál jobban fogom szeretni, minél inkább tiltja tőlem. Akkor este a János azzal jött hozzám, hogy a szülei kidobták. Az anyja azt kiabálta, hogy válasszon, vagy ő, vagy én. A fiú gondolkozott egy félórát – már ahogy nekem mesélte – és választott. Idejött, mihozzánk.

– Ez mikor történt?

- December tizenharmadikán. Tudom pontosan, mert előző nap kapott fizetést. Az éjféλι vonattal jött haza Szoboszlóról, ahol dolgozik. Otthon ébren várták, aztán másnapra összecsomagolták a cuccát, hogy fel is út, le is út... Gondolták, majd visszamegy. De nem ment. Pedig üzentek is érte.

- És a maga szülei?

- Nem szóltak bele. Rám bízták, ha akarom, elküldöm, ha nem, nem. Sokat gondolkodtam azon, hogy mit csináljak, végül mégis együtt maradtunk.

- És most hogy élnek?

- Jól. Nagy még a pletyka, az anyósom terjeszti rólam a történeteit, de a férjem testvérei már átjárnak hozzánk. Az anyjuk nem tudja, nagy baj lenne, ha megtudná. Lakás kellene, mert albérletbe szorultunk. Sajnos, csak az én szüleimre számíthatunk... A faluban nagyon megnézik, ki cigány, ki nem. Az iskolába sem járt velem egyetlen cigány sem. A gyors- és gépíró tanfolyamra sem.

- Dolgozik?

- Másfél éve végeztem, de nem dolgozom, mert a szüleim nem engedtek egyedül Debrecenbe, itt meg nem akadt nekem való munka.

- Kikkel barátkozik?

- Az unokanővéremmel, de mióta férjhez ment, s gyereke van, ritkán jövök össze vele. Most nincs is barátnóm.

- Nászút?

- Az esküvő után a férjem Egerbe ment dolgozni, én is vele mentem. Nagyon tetszett az a város, szívesen laknék ott. Debrecenben is. De Jancsi nem hajlandó elköltözni Pályiból.

- Mi a feleség dolga? Főz is?

- Hát főzni nem nagyon... Otthon eszünk, anyáméknál. Vizes, kicsi az albérlet, nem lehet ott főzni. Elmennék én innen nagyon. De a férjem azt mondja, hogy így jobban kijövünk anyagilag.

- A férjén kívül járt-e más fiúval?

- Persze. Elmúltam már huszonegy éves...

- Az is magyar volt?

- Igen. Meg is kérte a kezemet, de nem mentem hozzá, mert rájöttem, hogy állandóan csavarog. Több sráccal is jártam, mind magyarok voltak. Cigányokkal is barátkoztam, de nem jártam velük.

- Elégedett?

- Beleestem Jancsiba. Csak az rossz, hogy a szülei kitartották miattam. De ha egyszer belevágtunk a házasságba, végig is kell csinálnunk. Próbáltuk kibékíteni anyósomékat, de nem lehetett. Mikor megesküdtünk, együtt mentünk el hozzájuk. Inkább ne mentünk volna... Azóta a férjem néha hazajár. Nélkülem.

Lakatosék udvarán kardvirágok nyílnak. Az ólban disznó, hátrébb baromfik. Lakatos József és Családja az elsők között költözött ki a telepről. Az asszony tanácsstag. Az ő lányuk esküdött márciusban örök hűséget a magyar fiúnak.

- A lakodalomra hízót vágtunk. Kétmázsást – mondja Lakatos Józsefné.
- Hány napig készültek az esküvőre?
- Ahogy faluhelyen szokás. Három hétig. Segítség volt, no meg két szakácsnő. Hízót vágtunk, tyúk is volt elég, mert így szokták nálunk. Ami kellett, minden volt, ital is, muzsika is.
- Meddig tartott a lagzi?
- Ahogy faluhelyen szokás. Másnap délfelé mentek haza a muzsikások.
- Papnál volt az esküvő?
- Nem mentek el a gyerekek a paphoz. KISZ-esküvő volt. Mindig azt mondták, hogy ők papnál nem esküsznek, a vőlegény is arra kért, hogy csak azt engedjük meg, hogy ne templomban legyen az esküvő. Ha így van kedvetekre, nem szólok én bele... Utána meg idejöttek, mert a fiúnak nem volt semmije, az anyja elzavarta a gyereket. Itt faluhelyen, feltűnő ám, hogyha cigánylányt vesznek el...
- Ismerték a fiú szüleit?
- Persze, hogy ismertük? Öt házzal laknak arrébb.
- Köszönnek egymásnak?
- Ha meglátnak, elfordulnak. A lányomra is haragszik a fiú anyja, mindennek elmondja. Az esküvőn senki nem volt itt tőlük, csak a Jancsi nagyobbik testvére. Az katona, annak nem parancsolhatnak.
- Hány gyereket nevelt fel?
- Négy családot. Az öregebbik fiam jegykezelő volt nyolc évig, mostan pedig már ellenőr a buszon. A kisebbik a postánál dolgozik, a lány még nem talált munkát, a legkisebb fiú pedig tanul...
- Lakatos néni hol született?
- A faluvégen, sáros ucában, rothadó putriban. Régóta vagyunk itt, de ezt a házat is lebontjuk, jövőre építkezünk. Egy konyha, két szoba, fürdőszoba kellene.
- Dolgozik a férje?
- Mióta világ a világ, az én uram mindig dolgozott. Maszekféle, tapaszt, bepucolja a házakat. A sármunkát nem mindenki tudja elvégezni. Reggel hattól este hatig a házaknál van.
- És Lakatos néni?
- Én sajnos tizenötödik éve, hogy itthon vagyok. Az idegeim miatt százalékoltak le. Fáj a fejem rettentően, kúrára járok, tűkkel szúrnak végig a nyakamon, de nem segít sokat, csak szenvedek tőle.
- Úgy hallottam, tanácsstag...

– Már nyolcadik esztendeje. Sokat foglalkoztam a cigányokkal, én írtam össze, aki nem dolgozik, beadtam a tanácshoz, noszogattam őket, hogy legyen munkahelyük, hogy kihozassuk őket a telepről, vehessenek rendes házat a faluban, mint a többiek. De abbamaradt az egész. Amióta új vb-titkárunk van, még kezét sem fogott velem, köszönni se igen köszönt.

– Fel szokott szólalni a tanácsüléseken?

– Hát, már amikor... Ha olyan gyűlés van, hogy nem lehet ilyet fölhozni, akkor nem. Mert akkor azt mondják, ez nem odatartozik, ezt hagyjuk.

– Hogyan él az ifjú pár?

– Nagyon pici házban laknak, bútort sem tudtam nekik venni, mert nincsen hová, így hát az enyimet adtam oda.

– Úgy tudom, járt már itt más kérő is.

– A falu tudja, hogy a lányomnak csak magyar fiúk udvaroltak. Az egyiknek géplakatos volt a szakmája, a másiknak pedig kőműves. S volt még egy bagaméri fiú is, aki a szüleivel jött el megkérni a lányom kezét, de nem tehattünk semmit, mert az Ili nem szerette. Sajnáltam a két öreget, hogy hiába fáradtak, de a lánynak csak ez a fiú kellett. Most meg azt mondjuk, mi is azt esszük, amit ti esztek.

Lovas Gyuláné a községi tanács gyámügyi előadója s egyben anyakönyvvezetője, férje pedig a helyi termelőszövetkezet elnöke. Sérelmezik, hogy a faluról szólva csak a cigányokat említik. Mintha itt csak cigányok laknának. Mindenki azt hiszi, hogy Hosszúpályi cigányközség, mert az újságok csak róluk írnak.

Lovasné az esküvőről faggatom: Tőkés János és Lakatos Ilona gyűrűváltásáról.

– Nagy volt a felháborodás... A fiú barátai sem helyeselték, mert ebben a faluban nem divat cigánylányt feleségül venni. Én beszéltem rá őket a KISZ-esküvőre. Nézze, nekem ez a kötelességem. Szépen készítették elő, s én is elmondtam minden szépet és jót...

A férje közbeszól:

– Egyszóval te is mindent megtettél, hogy ez a cigányesküvő jól sikerüljön.

– Minden úgy ment, mint a karikacsapás – folytatja az asszony. – Elmagyaráztam a párnak, mit kell hozniuk, mit, mikor kell mondaniuk, szépen felöltöztem, a lányom elszavalta a „Minek nevezzelek?” című verset, az úttörőkórus énekelt, minden olyan volt, mint bármelyik más esküvő. A fiú rokonai nem jöttek el, de azért akadt a társaságban magyar is... A pár elegáns volt, a lány fehér ruhában, fátyolosan, a fiú sötét öltényben. A Lakatosék igyekeztek minél több magyart meghívni, még a szakácsnő is magyar volt. Ahogy illik, hozzám is eljöttek, hogy megkérdezzék, mit adjanak az úttörőknek. Mondtam, vegyenek nekik forintos csokoládékat, meg hozzanak egy tál süteményt. Nekem a cigányasszony tortát hozott a cukrászdá-

ból, amit én rögtön átküldtem a cigányiskolába, mert a gyerekeimnek a sós sütemény többet ér, mint egy szelet torta. Tudtommal a napköziben ki is osztották a tanulók között. Nem szoktam én sokat prédikálni, de azért a beszédben sort kerítettem a faji megkülönböztetésre. Azt mondtam, hogy a szerelmük legyőzi az előítéleteket, s csak még jobban összefűzi őket. Remélem, sikerül önállóan, boldogan élniük, s akkor példaképpül állíthatom őket...

– Hiszi is, amit mondott?

– Nézze, tulajdonképpen a lány édesapja volt az első, aki beköltözött a faluba, a magyarok közé. A szülők nagyon rendesek, de azért cigányok, nem tudják magukat megtagadni... A lányuk jól öltözött cigánynő volt, ki is kezdtek vele esténként a fiúk a vonaton vagy a presszóban, de az biztos, hogy a szülei nagyon vigyáztak rá. Nen mondhatom róla azt, amit néhány magyar lányról, aki háromhónapos terhesen vette föl a menyasszonyi fátylat. Mostanában sok olyan esküvőt tartok, ahol a menyasszony vagy megszült már, vagy nagy hassal jön ide. Ilyenkor nehéz az embernek szépet mondani... Mit mondjak még?

– Azért szép esküvő lehetett...

– Nézze, nekik szép volt.

Tőkés Jánosnak öt testvére van. Az egyik már régebben megnősült, a másik katona, neki is most volt az esküvője, a többiek pedig még otthon vannak. Tőkés János Hajdúszoboszlón, a TIGÁZ-nál dolgozik.

– Hány osztályt végzett?

– Nyolcat. Utána elmentem a tanácsi építőipari vállalathoz, segédmunkásként dolgoztam kilenc hónapig, majd a TIGÁZ-hoz jöttem, mert apám azt mondta, hogy hagyjam ott az építőipart, a gázosoknál talán több lesz a pénz. Több is volt, de azért innét is továbbálltam, Debrecenben tyúkketreceteket mostam a BARNEVAL-nál, voltam a Gördülőcsapágy Műveknél, aztán elmentem a kútfúrókhoz. Ott csak egy napot dolgoztam, mert amikor megmondták, hogy Pestre kell menni, a vonaton meggondoltam magam, és visszajöttem. Most újra Szoboszlón, a TIGÁZ-nál vagyok, de elmegyek innen is, unom már a sok vidéki munkát, és Hajdúszoboszlót sem szeretem.

– Csak Hosszúpályit?

– Ez a falu a szívemhez nőtt, mert nem sáros és az embereket is ismerem gyerekkorom óta. Hajnalban megyek, este jövök. Nem házasnak való élet ez...

– Otthon jó volt?

– Hol igen, hol nem. Régebben is vitatkoztunk, mert elég sokat ittam, elvertem a pénzt, de a nagy veszekedések akkor kezdődtek, amikor megtudta az anyám, hogy cigánylánynak udvarolok.

– Most már nem iszik?

– Nem nagyon. Néha egy-két üveg sört. Annak idején a haverokkal sokat piáltunk, volt, amikor minden este berúgtunk. Persze, én főként magyarakkal ittam, de hiába, ez itt az egyetlen szórakozás.

– És a művelődési ház?

– Legtöbbször zárva.

– Mire költötte még a pénzét?

– Ruhára, meg hazaadtam. Két éve, hogy a bátyámnak megvettük a házat, tizenötezeret adtam bele, apám huszonötöt, így jött ki a negyven. Megvolt már az én kétszoba-konyhás házam is, csak... Ha sikerült volna, már lenne televíziónk, bútorunk...

– Mióta jár Iliivel?

– Eleinte csak véletlenül találkoztunk, de a húgom meg a szomszédok már úgy mondták a szüleimnek, hogy ide járok. „Miért nem tudsz te másfelé lányt keresni?” – ezzel izgattak folyton, amikor már az utcán is láttak velem. Egyszer aztán, amikor hazamentem, már mindenemet becsomagolták. Gondoltam, az állomásra megyek, hogy ott alszom, de aztán mégis idejöttem.

– Volt azóta otthon?

– Voltam. Mondták, hagyjam ott a cigánylányt, megkapom a házat, ha más választok. De nem tehetem, mert szeretem Ilit.

Jancsi karjába üres szívet tetováltak.

– Ha most csináltattam volna, az Ili neve lenne benne – mondja, amikor észreveszi, hogy nézem a karját.

– Barátai? – kérdezem.

– Nincsenek barátaim.

– Haverok?

– Voltak. De csak egy munkatársam jött el az esküvőre.

– A testvérei?

– Titokban járnak hozzánk. A kertek alatt.

– Nem fáj, hogy kitagadta az anyja?

– Két hétig furcsa érzés volt, de beletörődtem. Szívesebben választottam ezt, mint a veszekedést. Átkoz az anyám, de amit mond, annyiba se veszem, mint ezt a földcsomót – morzsol el egy rögöt a tenyerében. – Kibírom. Más is kibírná.⁵

A cigány lakosság társadalmi beilleszkedése Hajdúhadházon sem ment zökkenőmentesen. 1968-ban azt írja Havas Ervin, hogy Hajdúhadház minden tizedik lakosa cigány, számuk meghaladja az ezret. Tavaly 38 újszülött közül 28 cigánycsaládban született. A múlt században a hajdúk árokkal övezték a települést. A cigányokat az árkon kívülre kényszerítették. Az anyakönyben „C” betű szerepelt a nevük előtt:

Hajdúhadházon a földárkokat betemették. Az életmód s a tudat árkai még ott húzódnak az emberek között.

A hadház-böszörményi országút mellett van a Nyugati-telep. Itt élnek a régi „árkonkivüliek”. Ma is ez a legelmaradottabb cigánysor. Huszonhat lakás, vagyis putri. A lakások egyetlen helyiségből, sárból, szalmából állnak. Némelyik tetején gally – és csutkanyaláb. Ablak nincs vágva a falon, az ajtó a tetőig megnyitva.

Enyedi József szakfelügyelő a „magyar bíró”, aki évek óta harcol, szervez, agitál a cigányok sorsának jobbra fordításáért, s talán a legtöbbet tett azért, hogy Hajdúhadházon is legalább úgy megoldják a „cigánykérdést”, mint más helyiségekben. Megszűnt. Közönybe fulladt, mint annyi más kezdeményezés – mondja csöndesen. A mi legnagyobb bajunk, hogy Hajdúhadházon, hálátlan dolog a cigányok érdekében szót emelni, tenni valamit. Nagyon hálátlan dolog. Ez hát a második árokrendszer.

A tanárra nézek és lassan megindulunk visszafelé. Igaz amit a tsz-ről mondtak? – hogy a küszöbét sem léphetjük át!

Várjon amíg hazaérünk! Mutatok egy határozatot „Hajdúhadház Községi Tanács VB intézkedési terve a cigány lakosság helyzetének további javítására.

Teljes mértékben segítjük a munkaképes cigány lakosság elhelyezkedését. A termelészövetkezetek vezetőivel és tagságával együttműködve igyekszünk a helyi tsz-be is minél több cigány munkaerőt beszervezni, nemcsak sármunkára, hanem növénytermesztési és más munkára is. Olyan politikai nevelőmunkát végzünk, hogy termelészövetkezeteink a rendszeresen dolgozó cigányokat tsz-tagnak is vegyék fel, s így biztosítsák egyrészt az állandó munkalehetőséget, másrészt a háztáji jövedelmet. Mikor hozták ezt a határozatot? 1965-ben – S mi valósult meg belőle? Semmi. A község négy termelészövetkezete egyetlen cigányt sem alkalmaz állandó munkára. Ismét az árokra gondoltam. Ezt az árkot be lehet és be kell temetni – összefogással – megértéssel.⁶

A 70-es évek végén ezt az árkot már betemették Hajdúhadházon is. Majd részletesebben a munkaügyi résznél számolok be.

Hajdúhadházon a 60-as évek idején is volt már család bőven, akik igyekeztek a telepet ott hagyni, kiköltözni – de van akinek ez még nem sikerült – emberibb módon élni. A riport tovább folytatódik – „Találkoztam boldog cigányokkal is”. Az egyik? *Lakatos Kontyi János*, a Keleti-telepen. Nézze meg a lakásomat! Itt is lehet emberformán élni! Ez is vályogház, de két helyiségből áll. A szobában új dióháló, nagy tükör, tiszta ágynemű, telepes rádió. A falon színes huszárok és még színesebb szentképek. Fényképek a családról. Egy egy-két ajtós szekrény, tele könyvvel.

Lakatos Kontyi a Keleti-telep könyvtárosa. Tizenöt éve dolgozik egy helyen, a budapesti Mélyépítő Vállalatnál. Ha távol van, a könyveket a felesége vagy 13 éves Joli lánya adja ki. Ő vezeti a kölcsönfüzetet. Ötvenhárom nevet találtam benne. *Nagy a mese hatalma*. Akik megtanultak olvasni,

nem szabadulnak tőle. A többieknek a gyerekek olvasnak fel. Ez is öröm, cseppnyi boldogság a nagyvilágból idehullva. E harminc-negyven könyv jelentőségét nehéz lenne túlbecsülni a 375 lélekszámú telepen.

A Debreceni Járási Tanács 1966-ban előirányozta, hogy „1968-ra felszámolják az analfabétizmust”. Ez nem volt egy reális terv. A jelentésben az is szerepelt; „Az analfabétizmus felszámolására létrehoztuk a patronálok hálózatát. A cigány analfabéták névjegyzékét elküldtük tizenkét szervnek, tömegszervezetnek. Tíz azzal küldte vissza, hogy elfoglaltsága miatt nem ér rá foglalkozni vele.”

Hát igen, bizonyára akadt fontosabb munkájuk – jegyzi meg ironikusan Szabó Imre tanácselnök-helyettes.⁷

Majd részletesebben az oktatás eredményéről és ennek érdekében kifejtett tevékenységről az oktatás és közművelődés fejezetben adok tájékoztatást.

A riport harmadik része a „Töprengések a megoldásról”. A beszélgetés dr. Pásztor András tanácselnökkel folyik. Nem írni kell a cigány kérdésről, hanem elősegíteni a megoldást, tanácsokkal el vagyunk látva. Ez különben is kényes kérdés. A kényes kérdésről beszélni kell, nem elhallgatni őket. Nos hát, Hajdúhadház lakosságának 10 százaléka cigány. A jövőben még több lesz. Úgy tudom, egyetlen más helységben sem ilyen magas az arányszám. A megoldásnál ezt figyelembe kell venni.

Hajdúhadházon 1945 óta két állami lakás épült, s közben 800 cigány ember lakásproblémáját kellene megoldani, akik putriban laknak.

Az OTP-hitelakció jelentős kedvezményt nyújt a cigány családoknak. Így építettünk fel a Telekföldön tizenöt, másutt három családi házat. Ingyen telket adtunk, a tervezést, az építőanyag előteremtését, a műszaki irányítást is a tanács vállalta magára. A havi törlesztés 150 forint. De ehhez a családfőnek folyamatos munkát kell igazolni. De az ilyen még mindig kevés nálunk. Elérkeztünk hát a munkához. Azt hiszem, ez a kérdések kérdése. Minden bizonnyal, ezért kezdődik minden határozatunk így: „Teljes mértékben segítjük a cigány lakosság elhelyezkedését... Ezt és ezt csináljuk munkába állításuk végett” ... De mindig vereséget szenvedünk. Ez a mi gyengeségünk, a község lakosságáé. A kudarc felelősségét nem háríthatjuk másra.

Nehogy azt higgye, hogy csak a mi szövetkezetünk nem fogadják be őket. Gyakran járnak itt toborzók ipari üzemekből. Adjunk munkaerőt, de azonnal hozzáteszik; *cigány nem kell*. Azután gondolja meg ezt is; az ipari üzemek, vállalatok mind nagyobb szakképzettséget követelnek a dolgozóktól. De szakképzett cigány a mi telepünkön olyan ritka, mint a fehér holló... Sok cigány nemcsak azért változtat gyakran munkahelyet, mert „hajtja a vére”, hanem azért is, mert sok az adóssága; „ilyen vagy olyan bírság, tartozás kíséri. Ez elől menekülnek újabb és újabb munkahelyekre, mert a 8-10 gyermeknek enni kell adni. No mármost én arra gondoltam, ha 1967-

ben például a termelőszövetkezeteknek eltöröltük a tartozását, hogy tiszta lappal indulhassanak, valami ilyesmit meg lehetne tenni a valóban dolgozni akaró cigányokkal is."

„Ha becsületesen dolgozol, nem nyomja a vállad többé az adósság.” Talán az OTP lakásépítő akció feltételein is könnyíteni lehetne. De hozzáteszem; „a probléma teljes megoldásához, a putrik felszámolásához állami lakásokra is szükség volna”.⁸

Később az állami lakások építése meg is valósul, részletesebben a lakásvizonyoknál írok erről. A község vezetői igyekeztek e problémák megoldását elősegíteni, hiszen a párthatározat megjelenése óta is értek el eredményt, pedig ez az idő még egy évtized sem volt.

A központi szervek, a sajtó, rádió és televízió is foglalkozott a cigányság társadalmi beilleszkedésével. Hajdúhadházon ebben az évben volt Horváth János a televízió munkatársa és készített egy riportot a cigányság helyzetéről. A riportban megszólaltatta a község tanácselnökét, dr. Pásztor Andrást, a termelőszövetkezet elnökét, Juhos Ferenc és Mészáros József, Béke és Új Élet Tsz elnökeit. Készítettek riportot az iskolás gyerekekről, melyet a televízió 1968. nov. 28-án sugárzott a Tv-híradóban.

A községben dolgozó értelmiségiek közül többen elítélték azokat, akik előítélettel viseltettek a cigány lakossággal szemben. Idézek egy felszólalást, mely az egyik iskola nevelőtestületi értekezletén hangzott el 1970-ben (Enyedi József szakfelügyelő felszólalása). „Vannak, akik mindenben csak a rosszat látják meg és abból általánosítanak. Így vannak Hadházon a cigányokkal is. Azokat feltétlenül el kell ítélni, mert azok restek, könnyelműek, munkakerülők és így tovább. Igen kevés olyan ember van Hadházon, aki ma kimerne állni és azt mondaná, hogy neki igenis más véleménye van a cigányokról. Hogy azért az évszázados lemaradásért egy kicsit mi is felelősek vagyunk, nemcsak a cigányság. Az a baj, hogy Hadházon nem illik, nem is tanácsos a legkisebb jót sem mondani róluk. Pedig mint mindenben, ebben a kérdésben sem lehet általánosítani. Mert a cigányok életkörülményeiben, gondolkodásukban tapasztalható a fejlődés. Mindenképpen változtatni kell ezen a beidegzett jellegzetes maradi szemléleten. Ezt a változást csak azok láthatják, akiknek van összehasonlítási alapjuk, akik mozgásában, fejlődésében vizsgálják a cigánykérdést. Abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy már a 60-as évek idején foglalkoztam a hadházi cigány lakosság helyzetének a pozitív megoldásával. A kezdeti eredményeinkről a rádió és a televízió is kedvezően nyilatkozott. Aki nagy célokért küzd, nem nélkülözheti a segítségét. Össztársadalmi érdek, tehát nemcsak művelődési, egészségügyi, gazdasági stb. kérdés. Ezért igyekeztem minél több segítőtársat bevonni a törekvésem megvalósításában. Ennek érdekében emeltem most is szót.”

A Minisztertanács Tanácsi Hivatalának Elnöke kiadta az 1/1977. (TK. 7.) MT TH számú utasítását, mely a cigány lakosság helyzetének javításával kapcsolatos egyes tanácsi feladatok ellátásáról szól. A meghatározott feladatokat és hatásköröket a megyei tanács vb titkársága gyakorolja, de önálló munkakörben is el lehet végeztetni. Hajdú-Bihar megye tanácsi vezetése úgy döntött, hogy önálló munkakörben végezteti ezt a munkát. A titkári feladatokat 1977. febr. 1. óta önálló munkakörben látják el.

A megyei koordinációs szakbizottság összetétele 1977-ben:

Elnök: Szöllősi Gyula tanácselnök-helyettes

Titkár: Gyergyói Sándor

Tagok: Kerek Lajos isk. igazgató, Létavértes
Diószegi Lajos isk. igazgató, Hajdúszovát
Gali Jánosné Áfész dolg., Hajdúbagos
Dr. Seres Géza főorvos, Debrecen
Herczku Józsefné M. Vöröskereszt
Kathy Imre M. Rendőr-főkapitányság
Varga László KISZ M. Bizottsága
Dr. Fonódy Éva M. Főügyészség
Szeleczkyné Milbik Éva HNF M. Bizottsága
Dr. Katona Imre Debr. Jár. Hivatal
Szekeres Antal MT VB Műv. Oszt.
Dr. Angyal László MT VB ÉKV Oszt.
Jakab Tamás MT VB Mg. és Élelm. Oszt.
Földes István MT VB Munkaügyi Oszt.
Dr. Uzvölgyi Ferenc MT VB Eg.ügyi Oszt.

A megyei koordinációs szakbizottság tagjai és titkára az Intézkedési tervben és az éves munkatervben meghatározott feladatokat látják el.

A titkár munkaköri feladatait, hatáskörét a Minisztertanács Tanácsi Hivatala Elnökének 1/1977. (TK. 7.) MT TH számú utasítása, valamint a Megyei Tanács Szervezeti és Működési Szabályzatáról szóló tanácsrendeletek, jogszabályok határozzák meg. Részletes munkaköri leírást a koordinációs szakbizottság működési szabályzata tartalmaz. (Megtalálható a mellékletben.)

A bizottsági üléseken a megyei szakosztályok adtak tájékoztató jelentést a végzett munkáról. Erre is szükség volt, de még nagyobb szükség volt arra, hogy a községi tanácsok elnökei adjanak tájékoztató jelentést a községükben végzett munkáról. A szakosztályok jelentéséből nem tűnt ki egy-egy település munkája, ezért tartottuk fontosnak, hogy egy-egy település munkájáról adjanak komplex módon jelentést. Így mindazon községek vezetői beszámoltak a végzett munkáról, ahol a cigányság életmódja és létszáma ezt indokolta. Beszámolt: Létavértes (1975. és 1977.), Hajdúhadház (1977. és 1979.), Hosszúpályi (1978.), Hajdúsámson (1979.), Biharkeresztes (1979.),

Pocsaj (1980.), Egyek (1980.), Püspökladány (1982.), Balmazújváros (1982.), Derecske (1983.), Polgár (1983.), Sárrétudvari (1984.), Biharnagybajom (1984.), Váncsod (1985.), Vámospércs (1985.), Komádi (1986.), Hajdúböszörmény (1987.), Nyírmártonfalva (1987.).

A beszámoló és a bizottság által jóváhagyott állásfoglalás, a bizottsági jegyzőkönyvek mellékleteként, megtalálható.⁹

A cigány lakosság társadalmi beilleszkedése – az állami feladatok mellett – igen fontos társadalompolitikai feladat is. Ezért tűzte napirendre a Hazafias Népfront Megyei Bizottsága 1977. évi ülésén: „mit tehet a népfront mozgalom a cigány lakosság helyzetének, munkába állításuk és beilleszkedésük gondjainak, problémáinak megoldása érdekében”. (A beszámoló teljes szövege a mellékletben megtalálható 1977.)

Hajdú-Bihar és Szolnok megye Koordinációs Szakbizottságai és a Hazafias Népfront Bizottságai közös tájértekezletet tartott az aktivisták részére 1979. nov. 14-én Debrecenben a Kölcsény Művelődési Központban. Tárnya: a cigány lakosság társadalmi beilleszkedése, további feltételeinek megteremtése, az ezzel összefüggő társadalompolitikai és művelődéspolitikai kérdések. Meghívót kaptak a cigányság képviselői és az illetékes állami és mozgalmi vezetők és munkatársak. A konferencián részt vett 63 személy, ebből 32 fő Hajdú-Bihar megyei aktivista, állami és mozgalmi vezető. A cigányságot a megyénkből 16 aktivista képviselte.

A tájértekezlet közel száz résztvevőjét *Nagy Zsuzsa*, a megyei népfrontbizottság alelnöke köszöntötte, a rövid műsor után, melyben Kóti Árpád színművész Bari Károly versét szavalta, és a kótaji cigány folklór együttes nagylemeze hangzott el. A vitainduló előadást *Mészáros György* tudományos kutató tartotta, akinek *Vekerdi Józseffel* közösen írt tanulmányát a konferencia résztvevői előzőleg megkapták. Mészáros György nem elméleti, hanem gyakorlati kérdésekről beszélt előadásában, többek között arról, hogy a helyzetet tudatosítani kell, hogy megoldásukhoz közelebb jussunk. Kiemelte annak fontosságát, hogy a cigányság nem nemzetiség, hanem „történelmi közösség”, az ebből származó sajátos csoportjellemzőkkel. Feltétel nélkül fontossága van az óvodának, mint iskola előkészítőnek, a cigány gyerekek hátrányos helyzetének megszüntetésében – mondotta. A cigányság beilleszkedési feltétele az is, hogy sajátos gondolkodásmódjukat megértsük. A tudományos kutatások gyakorlati tapasztalatáról szólva említette a vitaindító előadásában, hogy a cigányságnak nincs sem pozitív, sem negatív értelemben genetikai sajátossága, ami a köznapi tudatban hozzájuk fűződik, az mind társadalmilag-történelmileg kialakult jellemző.¹⁰

A vitaindító után többen felszólaltak. *Bakó István* aktív Balmazújvárosról elmondja, hogy a nagyközség területén 850 cigány lakos él. A telep felszámolása jó ütemben halad, ma már csak egypár család lakik a telepen. A munkaképes korú férfiak kivétel nélkül mindannyian dolgoznak. A nők

munkavállalása még részleges. Helyben az ipari üzem kevés, emiatt sokan bejárnak dolgozni Debrecenben. A községben segítik a cigány lakosság művelődését. A könyvtárnak az utóbbi években mind több a cigány származású olvasója. A tankötelesek kivétel nélkül be vannak iskolázva, az ötévesek részére az iskolák előkészítő tanfolyamot szerveznek. Azt viszont hiányolja, hogy kevés a cigány gyerek az óvodában. A beilleszkedés gyorsításának érdekében szélesebb társadalmi összefogásra lenne szükség. A családtervezésre nagy súlyt helyeznek, a fiatalok részére szervezik a tanfolyamot. A cigányság a társadalmi munkavégzésből is kiveszik a részüket.

Szabó Aladár aktíva Nagyrábérről beszámol a cigányság helyzetéről. A cigány lakosság 192 fő. A cigányság munkaképes korú rétegéből 70%-a a helyi termelészövetkezetben dolgozik. Az aktívahálózat segítséget nyújt a munkaviszonyban lévő dolgozók iskolai végzettségének megszervezéséhez. Erre nagy szükség is van, mert a termelészövetkezetben is a munka mindinkább gépesítve van. A tankötelesek kivétel nélkül iskolába járnak, iskola előtt pedig óvodai nevelésben részesülnek. Az általános iskolát végzett cigány gyerekek jó része továbbtanul közép- és szakmunkásképző iskolákban. Községünkben faji megkülönböztetés nincs, mi sem bizonyítja ezt jobban, hogy maga is cigány származású, és anyagbeszerző a termelészövetkezetnél. A tanács és a gazdasági vezetők minden segítséget megadnak a cigány lakosoknak a beilleszkedéshez.

Lakatos Sándor aktivista Hajdúhadházzal számol be. Elmondja, hogy náluk bizony komoly problémát jelent a cigányság helyzete. „Én 1947 óta foglalkozom a cigány lakossággal, de sajnos nem sokat léptünk előre. Pedig a helyi vezetés, a tanács és a tsz vezetői minden segítséget megadnak. A beilleszkedést sok minden akadályozza, pl. kevés az OTP-hitel, ennyi pénzből nem lehet megfelelő lakást vásárolni, ugyanakkor a cigány családok gyermeklétszáma nem teszi lehetővé, hogy előtakarékoskodjanak. A beköltözött családok között sajnos van olyan is, aki úgy viselkedik, mint a telepen. Ezen családok nevelésére a következő években nagyobb hangsúlyt helyezünk. Sajnos, olyan cigány lakos is van, aki közösségi helyeken (mozi, cukrászda stb.) nem viselkedik kulturáltan.” Javasolja, hogy a megyei koordinációs szakbizottság a jövőben sűrűbben biztosítsa, hogy a cigányság találkozhasson a cigány értelmiséggel. Jó lenne több alkalommal – az elmaradott réteg számára – szülői értekezletet tartani. Nem ért egyet azzal, akik azt javasolják, hogy azoktól a családoktól vonják meg a segítséget, akik nem a célnak megfelelően használják fel, mert ezzel a gyerekeket büntetik. A tanács vezetősége találja meg a módját, a segélyek helyes felhasználását ellenőrizze. Ugyanakkor kifejti azt is, hogy a telepek orvosi ellenőrzése és orvosi ellátása nem megfelelő.

Juhász Imre, a hajdúhadházi Új Barázda termelészövetkezet elnöke elmondja, hogy a cigányság azon rétegről szeretne beszélni, akik nincsenek

jelen ezen a tájértekezleten. „A cigány lakosság társadalmi beilleszkedését igyekszik minden vezető községünkben segíteni, azonban meg kell állapítani, hogy lehetne többet is tenni. Véleményem szerint a cigánykérdést nem lehet csak határozatokkal és tudományos munkával megvalósítani, feltétlen fontos a helyi üzemek segítségére építeni. A telepen putrikban lakó cigányok helyzete elképesztő. A tsz-szervezés idején a munkásság segített abban, hogy a parasztságot győzzük meg a szövetkezet jelentőségéről. Az üzemektől elvárja a tanácsi vezetés, hogy alkalmazzák a cigányokat, azonban a cigányokat senki nem vonja felelősségre, ha ott hagyják a munkahelyüket. Külön tanulmányt érdemelne, hogy a munkaképes korú cigány dolgozókkal hogyan bánjunk a munkahelyen, mert erre irodalom nincs. Az utóbbi időben községünkben is a munkaképes korú cigány lakosság többsége dolgozik, mind kevesebb a munkanélküliek száma. A cigány munkavállalókkal foglalkozó vezetők kiválasztása nagyon fontos, ezt tapasztaltam saját termelőszövetkezetünkben is. Kezdetben a vezetőség nem akarta őket alkalmazni, de ma már 79 cigány származású állandó dolgozónk van. A beilleszkedést nehezíti az, hogy jó részük még máig is elhanyagolt (borotvátlan, mosdatlan) külsővel jelenik meg, így a nem cigány tsz-tagok nem fogadják be maguk közé. A nálunk dolgozó cigányok kezdetben naponta követelték a fizetésüket, ma már úgy fizetjük őket, mint a többi dolgozónkat. Havi keresetük 3–4000 Ft között ingadozik. Mind többen vannak, akik munkájukat megbízhatóan végzik.”

Nyekita Kálmán aktív Zsákáról elmondja, hogy községünkben ilyen probléma nincs, mint amiről az elnök elvtárs számolt be. „Nagyon fáj nekem, hogy így nyilatkoznak a cigányokról. Községünkben az egyik cigány család, aki vízkárosult lett, a tanácselnök lakása mellé költözött, és senki nem kifogásolta. Én 21 éve dolgozom a helyi termelőszövetkezetben, 8 évig vezetőségi tag voltam, és 1967 óta párttag is vagyok. Községünkben minden cigány gyerek óvodás, minden gyerek iskolába jár, és az ált. iskolát végzettek zöme tovább tanul. A cigányság 70%-a vidéken, 30%-a helyben dolgozik. A helyi tsz-nek 7 cigány származású tagja van, egy tagot még ebben az évben felveszünk. Községünkben a cigány lakosság közéleti tevékenysége jónak mondható, a származásából kifolyólag senki hátrányos helyzetben nincs.”

Gyöngyösi János aktív Berekböszörményből beszámol arról, hogy az egyik társközségben, Körösszakálban a cigányság helyzete igen elmaradott. Ezért a régi tanácsi vezetést hibáztatja, mert nem foglalkoztak kellő mértékben a cigány lakossággal. Egészen más a helyzet Körösszegapátiban és Berekböszörményben, ahol a cigányság régen otthagya a telepet, mindenki bent lakik a község valamelyik utcájában. A helyi koordinációs szakszervezet és a helyi aktívacsoport mindent elkövet, hogy Körösszakálban is mielőbb számolják fel a négy putri lakást, ahol 18-an élnek embertelen körülmények között. „A mi községünkben – Berekböszörményben – a cigány

lakosság úgy él, mint a nem cigány lakosság, sőt jó pár családnak sokkal különb lakása van, mint a nem cigányoknak. Mindenki dolgozik, jövedelmét a családra költi."

Szabó László aktíva a létavértési helyzetről számol be. „A mi községünkben is volt probléma a cigányság beilleszkedésével kapcsolatban, de nem ilyen élesen jelentkezett, mint Hajdúhadházon. Most már sok községben felszámolták a telepet. Van, ahol jól, van, ahol rosszul. Sajnos gyakori jelenség, hogy egymás mellé 15-20 családot is beköltöztettek, így a beköltözőknek nem volt kitől tanulni. Van, ahol hasonló helyzet alakult ki, mint korábban a telepen volt. Sajnálatos dolog, hogy Hadházon nem veszik fel a cigányokat tsz-tagnak, és azt sem engedik meg, hogy a többi taggal együtt utazzanak a buszon. A mi községünkben úgy az állami, mint a társadalmi vezetők minden segítséget megadnak a cigány lakosság mielőbbi beilleszkedése érdekében. Mi, az aktívahálózat tagjai is igyekszünk minél több beköltözött cigány társunkat meggyőzni arról, hogy adjon segítséget társaink beilleszkedéséhez. A mi községünkben a cigány családok a segélyt megfelelően használják fel, és azok kapják, akik erre jogosultak. Nagyon fontos feladatunknak tartjuk, hogy még a putriban lakó társainkat úgy neveljük, hogy ők is mielőbb hasznos tagjai legyenek társadalmunknak."

Kanalas András aktíva a hajdúsámsoniak nevében szólt. „Régen én voltam a cigányok vajdája, jelenleg tsz-nyugdíjas vagyok, és felneveltem 6 gyereket. A tsz-szervezés előtt, én és még sok társam Dunántúlon dolgoztunk, de miután községünkben megalakult a termelészövetkezet, hazajöttünk dolgozni. Községünkben a cigány lakosság munkaképes korú tagjai dolgoznak, 40%-a az iparban, 60%-a a termelészövetkezetben. Nálunk egészen más a helyzet, mint amiről már előttem beszámoltak, mert nálunk a tanács, a tsz elnöke, a rendőrpáncsok, a pedagógusok minden segítséget megadnak, hogy a cigány lakosság mielőbb megtalálja helyét a társadalomban."

Tusz Imre a berettyóújfalui ELZETT-gyár munkaügyi osztályvezetője, felszólalásában elmondja, hogy a cigányság beilleszkedését nagymértékben segíti az olyan üzem, ahol nem félnek a cigányok alkalmazásától. „A mi üzemünkben 142 cigány származású dolgozó vállalt munkát, a környék 12 községéből. Sajnos előfordul, hogy a nyári munkák idején egyesek megszakítják folyamatos munkaviszonyukat, mert az idegymunka nagyobb jövedelmet biztosít. Jelenleg 23 dolgozónknak nincs egyéves munkaviszonya, ezekkel mi külön foglalkozunk. A dolgozók közül 20 fő jelenleg még analfabéta, 40 fő itt nálunk a gyárban szerezte meg az általános iskolai végzettséget. A munkásörtségnek 5 cigány származású tagja van, ez az öt fő tagja a pártnak is. Minden olyan dolgozó, aki huzamosabb ideig dolgozik nálunk, tagja a szakszervezetnek, és 70 dolgozó tagja a gyáregység szocialista brigádjának is, ezek a tagok nagyon becsületesen és rendesen végzik a munkájukat. A cigány származású dolgozók között van olyan is, aki nem-

rég szabadult a börtönből. A hivatásos pártfogókkal tartjuk a kapcsolatot. Az üzemünkben a cigány dolgozók közül 15-en rendelkeznek szakmunkás bizonyítvánnyal. Akik viszont nem hajlanak a jó szóra, nem ártana velük szemben adminisztratív eszközöket is alkalmazni."

Polyák János a biharkeresztesi Fa- és Fémipari szövetkezet munkaügyi osztályvezetője hozzászólásában kifejti, hogy örül annak, hogy részese lehet a tájéртеkezletnek. „Amit itt hallottam, otthon a gyakorlatban alkalmazni fogom. Községünkben a cigányok aránya 7,5%. A telepet már felszámoltuk, azonban még van olyan lakás, amely nem megfelelő. A cigányság életmódjában komoly változás történt az utóbbi években. Szövetkezetünknel pl. 55 fő cigány származású dolgozó van, akik közül 40 fő a szövetkezetnek tagja, a többi alkalmazott. A munkafejvelemmel régen volt probléma, ma már mind kevesebb. Sajnos, még mindig nagy a munkaerővándorlás, de van 3 olyan tagunk, aki 20 éve itt dolgozik, 4 fő pedig 15 éve. A cigányok között van 4 fő, aki kiváló dolgozó jelvény tulajdonosa. Van, aki tagsági viszonyt azért nem létesít, mert nem fizeti be a részjegyet. Van, ki a fizetését nem tudja beosztani. A felemelkedés ütemét véleményem szerint lehetne gyorsítani."

Varga Béla aktív Derecskéről. Szerinte a helyi tanácsok többet tehetnének a cigányság munkába állítása érdekében. „Sajnos, van olyan, aki csak addig dolgozik, amíg megkapja a hitelt a lakásvásárláshoz. A segélyek folyósítása sem igazságos, a felhasználást ellenőrizni kellene." Meggyőződése, hogy a telepen élők maguk is felelősek azért, hogy még ott vannak, nem tesznek meg mindent annak érdekében, hogy mielőbb kijöhessenek.

Kállai Gyula aktív Bagamérből. Örömet fejez ki, hogy részt vehet az értekezleten, azonban azt hiányolja, hogy több cigány aktív is lehetne, akik a cigány lakossággal foglalkoznak. Megállapítja, hogy akik a cigányság közül jöttek, szívből beszélnek. Hiányolja, hogy a tanácstól kapott rendszeres segélyre az OTP miatt nem folyósít lakásvásárlási hitelt. „Nálunk a helyi tanács igyekezett minden segítséget megadni." Fontosnak tartja a gyerekek iskolába járását. Községükben kevés az aktivista, akik a cigányokkal foglalkoznak, pedig feladat lenne bőven.

Székelyhidi Ágoston író a művelődés szerepéről beszélt a cigányság életében. Röviden ismertette a cigány gyerekek megyei olvasótáborának tapasztalatait.

A Szolnok megyei aktivisták és társadalmi szervek vezetői is elmondták véleményüket. Szót kért *Hering Róbert* aktivista, cigány származású tanár, szakfelügyelő Szolnokról, *Bujdosó Jánosné* aktivista, gyógypedagógus Szolnokról, *Gaál Géza* népfront-titkár Törökszentmiklósról.¹¹

A Tárcaközi Koordinációs Bizottság öt évenként számoltatja be a megyéket a végzett munkáról. Megyénk először 1976-ban számolt be a megyében élő cigány lakosság helyzetéről. A jelentés megtalálható a mellékletben. A

Tárcaközi Koordinációs Bizottság a következő állásfoglalást hozta: „A bizottság 1976. december 9-én tartott ülésén megtárgyalta a Hajdú-Bihar megyei tanács beszámolóját a cigány lakosság helyzetéről és a következő állásfoglalást alakította ki;

1. A bizottság egyetért abban, hogy a jelentés reálisan tükrözi a megye cigány lakosságának helyzetét.
2. Azokon a településeken, ahol a munkaképes korú, munkaképes cigány lakosság foglalkoztatási aránya viszonylag alacsony, ott következetesebben kell foglalkozni munkába állításukkal. Elsősorban a lakóhely közelében kell foglalkoztatásukat megoldani. Ehhez mindenképp előtte a meggyőzés, a társadalmi ráhatás módszerét kell alkalmazni, de indokolt esetben adminisztratív intézkedésekkel is elő kell segíteni.
3. Kiemelten kell foglalkozni a telepeken élő iskolaköteles fiatalokkal. Használjanak fel minden lehetőséget, hogy megteremtsék az iskolába járás feltételeit.
4. A megyei tanács írja elő a községi tanácsok számára, hogy azok testületei, a társadalmi szervek és az arra alkalmas cigány lakosság bevonásával tervszerűbben oldják meg a helyben jelentkező feladatokat, és a jövőben következetesebben ellenőrizték és kérik számon a feladatok végrehajtását.
5. Fordítsanak nagyobb gondot a még hosszabb időn át fennmaradó telepek tisztaságára, környezetük rendbetételére.
6. A bizottság felhívja a megye figyelmét, hogy az 1977. évi költségvetésben rendelkezésre álló többlet előirányzatot a központi intencióknak megfelelően használja fel, ez nem eredményezheti a már korábban kialakult gyakorlatnak megfelelő támogatások csökkentését.
7. A megyei koordinációs bizottság függetlenített titkár beállításával rendszeresen és eredményesebben segítse a cigány lakosság helyzetének javítását.¹²

Budapest, 1976. december 22.

Dr. Papp Lajos sk.
a Tárcaközi Koordinációs Bizottság elnöke”

Ezután még rendszeresebben tartottak cigányfórumokat a megyében. Róluk beszámolt a Hajdú-Bihari Napló is. „Változik a cigányok élete is, gondolatok egy hadházi ankét kapcsán (1977.). Jó volt, hogy cigány ankétot rendeztek Hajdúhadházon. Csak üdvözölni lehet, hogy az utóbbi hónapokban nem ez volt az első ilyen kezdeményezés a megyében. Miért? Égető gondok felszámolásához segíthetnek hozzá ezek a beszélgetések. Részben

azzal, hogy talán sikerül egyesekben felkelteni azt az igényt: másképpen is lehet élni. Aztán azért is, mert öt-hat család viszonylag könnyen orvosolható bajai itt egy csapásra az illetékesek elé kerülhetnek.

Jók ezek az anketók, mert a megyében élő cigányok több mint 30 százaléka ma még írástudatlan. Egyetlen kapcsolatuk a világgal az élő szó útján hozzájuk eljutó ismeretanyag.

Hogy milyen szűkös ez a tudás, azt jelzi: a többség a szó szoros értelmében létfontosságú ismereteknek sincs birtokában. Egy ilyen anketón elöltött tíz perc tökéletesen elegendő rá, hogy ez kiderüljön.

Analfabétákról beszéltem az előbb. De különösebb vizsgálódás nélkül is rájön az ember: az írástudók tekintélyes része szintén nem olvas újságot. Nem böngészi át azokat a cikkeket, tanulmányokat, amelyek a cigánykérdésről időről időre megjelennek a napi- és hetilapokban, a folyóiratokban.

Ez is azt támasztja alá: kellene a találkozások, ahol szóban lehet elmondani mindazt, ami írásban csak kevesekhez jutna el. Tisztelet azoknak, akik vállalják ezt a kudarcoktól sem mentes, kitartást követelő missziót. Tisztelet a sok tanácsi vezetőnek, tanácstagnak, népfront-aktivistáknak, megannyi társadalmi állami szerv képviselőjének, akik szívükön viselik az évszázados elnyomás következtében elmaradott állapotok között, primitív erkölcsök szerint élő cigányság sorsát. Hogy neveket is említsek: dr. Katona Imre, a Hajdú-Bihar Megyei Tanács főelőadója, dr. Gyergyói Sándor, a cigányság helyzetével foglalkozó megyei koordinációs szakbizottság titkára, s még jó néhányan évek óta fáradoznak értük... Számokkal bizonyíthatók azok a kedvező változások, amelyek a cigányság munkahelyi, lakás- és iskoláztatási körülményeiben végbementek.¹³

„Hogyan csinálják Létavértesen? (1978.) Ezt a kérdést többen tették fel a Hazafias Népfront megyei elnökségi ülésén. A nagyközségben 385 munkaképes korú cigány él, közülük 212 állandó munkaviszonyban áll, s több mint 80 időszakonként vállal munkát. Minden cigány gyerek iskolába jár, és nagyon kevés kivétellel el is végzik a nyolc osztályt. Jó tíz évvel ezelőtt szerveztek a községben alapismereti tanfolyamot, ami hetven felnőtt tanulóval indult, s mind a hetvenen be is fejezték. A nagyközségben minden gyereknek jut hely az óvodában, sőt a gond az, hogy néhány gyerek – elsősorban cigány – nem jár óvodába, pedig lehetősége, szüksége is lenne rá.

A feltett kérdésekre csak összefüggő feleletet lehet adni. Hiszen az, hogy minden cigány gyerek jár iskolába, feltétlenül függvénye, következménye annak, hogy a cigányok között alig van olyan család, amelyben legalább egy állandóan dolgozó családtag ne lenne. Aki maga hozzászokik a rendszeres munkához, fegyelmezettebb életmódhoz, az a gyermekét is erre neveli! S ha a munkahelyén látja a szülő, milyen sokat jelent az iskolai végzettség, a tanultság, csak arra törekszik, hogy a gyermeke ne annak hiánya nélkül induljon majd az életbe. A létavértesi vezetőknek most az a gondja,

is
ol-
za-
ján
tel-
el-
is
got.
ér-
an.
on-
kik
elet
nyi
dos
sők
e, a
ság
g jó
a zta-
el a
aka-
öb-
jár,
lött
nu-
den
el-
rá.
ogy
nye
abb
nd-
ne-
ég-
nya
dja,

hog az általános iskolát végzett cigány gyerekek közül viszonylag kevesen tanulnak szakmát, a többség csak segéd- vagy betanított munkás lesz – ez a probléma első hallásra egy kicsit úgy tűnt, hogy maximalista igényekből származik. De vitathatatlan, hogy ahol már ilyen szintre eljutottak, ott a következő lépés megtételét kell szorgalmazni.

De hogyan sikerült elérni annak idején, hogy a községben összeszámolt analfabéta felnőtteket ilyen nagy számban beiskolázták az alapismereti tanfolyamra, s hogy azt el is végezték? Ami igaz, igaz, elég radikális eszközkhöz nyúltak a vezetők, elsősorban önmagukat nem kímélve. A csoportot négy részre osztották, s mindegyiknek megvolt a felelőse, valamelyik tekintélyes községi vezető személyében. Előfordult, hogy a névsorolvasás után a népfront-titkár vagy éppen a párttitkár azonnal elindult megnézni, mi van a patronáltjával, s ha a hiánzásnak igazán nyomós okát nem látta, cipelte magával a felnőtt diákot az iskolába. S hogy mért csak a hatvanas évek közepén szerveztek ilyen tanfolyamot a községben, arra is nagyon kézenfekvő a válasz; azóta nem „termelődnek újra” az analfabéták... Lehet tanulni a létavértésiektől. Leginkább talán azt, hogy egy nagyközség érdekében az egész nagyközséggel együtt, az erőket feltétlenül koncentrálva, jól megtervezett és összehangolt munkával lehet eredményesen előre haladni.”¹⁴

A megyei koordinációs szakbizottság 1978-ban 111 megyei vállalattal, üzemmel és szövetkezettel kötött együttműködési megállapodást. A megállapodás lényeges pontjai: jelenleg hány cigány származású dolgozója van, hány főt fog még alkalmazni, munkahelyre történő szállítás megoldott-e, dolgozók betanítását-átképzését vállaljuk-e, lakásépítési és -vásárlási támogatást biztosítanak-e, szocialista brigádok segítenek-e a lakásépítésnél, bontott anyagot biztosítanak-e, anyag szállítást vállalnak-e saját tehergépkocsin, óvodai férőhely bővítésére és gyerekek étkeztetésére mennyi pénzt ajánlanak fel, továbbtanuló cigány fiatalok részére tanulmányi ösztöndíjat kötnek-e?

A szerződés legnagyobb része még ma is élő szerződés. Az utóbbi két évben bővült a szerződés a megyében működő Áfészekkel és Takarékszövetkezetekkel, mely szövetkezetek a cigány gyerekek nyári olvasótáborát patronálják.

A Tárcaközi Koordinációs Bizottság 1979-ben kért újabb tájékoztató jelentést a megyei koordinációs szakbizottságtól. Ennek szövege:

I. Együttműködési megállapodás

A cigány lakosság munkába állításának érdekében a megye gazdasági egységeivel (vállalatok és szövetkezetek) együttműködési megállapodást kötöttünk. A megállapodásban minden gazdasági egység jelezte, hogy hány cigány származású dolgozót képes alkalmazni. Ezt összesítettük és megküldtük minden helyi tanácsnak. Így a helyi tanácsok szakigazgatási szerveinél a munkaügyekkel foglalkozó előadó irányítani tudja azokat a felnőtt cigányokat, akik még az elhelyezkedés előtt állnak. Az együttműködési megállapodásban rögzítettük, hogy a dolgozók (pl. 5 éves munkaviszony után 10 000 Ft, 10 éves munkaviszony után 20 000 Ft) lakásvásárlási és lakásépítési támogatásban részesülnek. Több üzem vállalta, hogy saját dolgozóinak lakásépítéséhez anyagot ingyen szállít.

A cigány fiatalok oktatásának biztosítása érdekében több üzem pénzt ajánlott fel (egy- és ötvenezer Ft összegben), óvodafejlesztésre. A felajánlott összegek célszerű felhasználásának biztosítására az üzemek és az iskolák szocialista szerződést kötöttek. A koordinációt a titkár végezte, ezek az üzemek a pénzt a községi tanács vb költségvetési számlájára fizetik be. Több üzem a cigány tanulók étkeztetésére ajánlott fel egy-öt ezer Ft-ot. Ezt a pénzt az üzemek a megyei tanács letéti számlájára fizetik be, mely összegből a rászorulókat támogatja a megyei koordinációs szakbizottság.

A megyében több üzem az ott dolgozó cigány származású ipari tanulók részére (200-400 Ft havi) ösztöndíjat biztosít. Négy üzem a munkás-paraszt kollégiumban létesített a cigány tanulók részére társadalmi ösztöndíjat (évi 5000 Ft-ot tanulónként). Több üzem egynapos tanulmányi kirándulásra ajánlotta fel az autóbustt cigány tanulók részére térítésmentesen.

Ugyancsak több üzem vállalt nyári meszelést, festést, mázolászt és egyéb szakipari munkát a cigány osztályok, napközi otthonok termeinek karbantartására.

II. Cigány családok patronálása

A megye területén egy-egy cigány család patronálását vállalta több üzem. A gazdasági egységeknél több szocialista brigád olyan állami gondozott cigány gyerekek patronálását vállalta, aki intézetben van elhelyezve. A brigádtagok szabad szombaton és vasárnap családi körben is meghívják a gyerekeket felváltva.

Hajdúdorog nagyközségben pl. minden cigány család patronálását biztosítják a helyi üzemek. Figyelemmel kísérik a családfő munkafegyelmét, a

családról való gondoskodását (óvodába, iskolába járást ellenőrzik stb.), szükség esetén anyagilag is segítik a családot.

III. Intézmények létrehozása

A megye területén az elmúlt két év óta Pocsaj, Szerep, Konyár községekben egy-kétszorosított cigány óvodát hoztak létre. Hosszúpályi nagyközségben kétszorosított cigány óvodát létesítettek a megyei tanács által biztosított összegből és helyi társadalmi összefogásból. Ebben az évben Biharnagybajom községben hoztak létre – megyei támogatással – egyszorosított cigány óvodát.

Ebben az évben Létavértes nagyközségi tanács létrehozta a cigány öregek napközi otthonát. Az épületet és a berendezést a megyei tanács vásárolta. Az átalakításhoz szükséges anyagi fedezetet a helyi üzemek ajánlották fel és munkával egészítették ki. A csoport bér- és dologi ellátmányát, a megyei tanács vb egészségügyi osztálya biztosítja a 20 fős csoport részére. A napközi otthon berendezését és az öregek ruházatát Debrecen város szociális otthona biztosította, selejtezett eszközökből és anyagokból, melyet térítésmentesen adtak át.

IV. A közművelődés szerepe a beilleszkedés érdekében

Korábban gondot okozott a fiatal nemzedék iskolán kívüli tudatformálása és magatartás formálása. Ennek érdekében hoztuk létre a gyerekek és ifjúsági klubokat – jelenleg 10 gyermek klub és 2 ifjúsági klub működik a megyében – ebből a hajdúszováti gyerekek klub elnyerte a „kiváló” címet. Ezen kívül működik még a megyében 3 felnőtt klub, mely közül legeredményesebben működik a sápi felnőtt klub.

A tudatformálást szolgálja az olvasótáborok működése. Az első tábor 1978-ban szerveztük, Létavértesen, a tanyai kollégiumban. A 10 napos olvasótáboron 22 hajdúhadházi cigány tanuló vett részt. Tapasztalatunk az volt, hogy ennek a csoportnak tagjai mind a saját, mind a társai beilleszkedése érdekében érzékelhető, mérhető eredményeket értek el, a közösen eltöltött idő hatására. Emiatt az olvasótábor szervezését erre az évre is (1979.) és a jövőben is célul tűztük ki. Fenntartásának és működtetésének módja az volt, hogy anyagi alapját a megyei tanács művelődésügyi osztálya, a hajdúhadházi községi tanács és társadalmi szervei teremtették meg. Az olvasótábor szervezését a Hazafias Népfront Megyei Bizottsága javasolta, a szervek között a koordinálást a megyei koordinációs szakbizottság vé-

gezte. A szakmai tevékenység irányításában és ellátásában a Megyei Művelődési Központ és az Írószövetség Területi Szervezete nyújtott segítséget. A tábor fenntartásának teljes összege 1978-ban 34 500 Ft volt, vagyis egy-egy tanulóra naponta 156 Ft jutott. A tanulók személyenként 700 Ft értékű ruhát is kaptak ajándékba.¹⁵

A megyei koordinációs szakbizottság 1978-ban kiadott egy „Útmutatót”, mely a cigány lakosság társadalmi beilleszkedését segítő állami, társadalmi és tömegszervezetek részére lett összeállítva. Az útmutató tartalmazza az általános és a szakfeladatokat (munkára nevelés, lakáshelyzet javítása, oktatás és közművelődés, egészségügyi helyzet javítása, állampolgári fegyelemre nevelés) s végezetül kéri a nem tanácsi és a társadalmi szervek segítségnyújtását. Az útmutató javaslatot ad a testületi jelentések és beszámolók összeállításához. Ezenkívül tartalmazza a legjellemzőbb megyei adatokat is a cigány lakosságról.¹⁶

A Hajdú-Bihar Megyei Tanács Elnöke 1981-ben számolt be ismét a Tárcaközi Koordinációs Bizottság előtt. A beszámoló elemezte az öt év alatt végzett munkát és kitűzte a legfontosabb feladatokat:

A demográfiai viszonyok alakulása az elmúlt 5 év alatt 4260 fővel növekedett a cigány lakosság, az arány 3,7%, 0,6%-kal növekedett. A megye 81 településéből 65-ben élnek cigányok.

A cigány lakosság foglalkoztatása is sokat javult. A férfiak foglalkoztatottsága 76%-ról 84%-ra emelkedett. A munkaképeskorúak 60%-a folyamatos és állandó munkaviszonnyal rendelkezik. A nők munkavállalása 1976 óta nem változott.

A lakáshelyzet is javult. A telepen élő családok száma 1976-hoz viszonyítva 240-el, a telepen élő lakosság 1140 fővel csökkent. Az 5 év alatt 611 lakást biztosítottak a tanácsok a cigány családok részére.

Az oktatás területén is lényeges javulás tapasztalható, mert a cigány gyerekek óvodai elhelyezése 15%-ról 47%-ra emelkedett. 1981-ben az első osztályos cigány tanulók közül óvodás volt 42% és iskolai előkészítőn vett részt 14%. Az 1. és 8. osztályosok aránya még rossz, de az öt év alatt sokat javult. Az első osztályból indulók közül 36-38% jut el a nyolcadik osztályig. Javulás mutatkozik a napközis ellátásnál is, 20%-ról 28%-ra emelkedett. Az osztályt ismétlő tanulók aránya 17%-ról 12%-ra csökkent.

A megyében két cigány tánccsoport van. Jelenleg összesen 12 cigányklub működik. Az elmúlt 5 év alatt 10 író-olvasó találkozót szerveztünk. Majdnem minden községben szerveztünk fórumot a cigány lakosság részére. A 14-40 év közötti korosztálynál sokat – 30%-ról 20%-ra – csökkent az analfábéták száma.

A telepen élő cigány lakosság egészségügyi helyzete rossz. Az egészséges életmód kialakításának objektív feltétele nincs meg. A cigány lakosság szociális gondozása többirányú. Rendszeres szociális segélyben 1200 fő része-

sül. Az öregek napközi otthonában 20 fő van elhelyezve. Szociális otthonban a megye területéről 98 cigány gondozott él. A megye bölcsődéiben 10 cigány gyerek elhelyezését biztosítottuk.

A cigány lakosság állampolgári magatartása döntő mértékben a társadalmi közösségbe való beilleszkedés fokától függ. Örvendetesen növekszik azoknak a száma, akik részt vesznek a közéletben. A bűnelkövetők többsége telepen él, kulturáltsági szintje alacsony, legtöbbször analfabéta, munkakerülő életmódot folytat és legtöbbjük alkoholista is.

A beszámoló még elemezte a helyi tanácsi, állami és társadalmi szervek tevékenységét. A legfontosabb megyei feladatokat kitűzte a gyorsabb ütemű beilleszkedés érdekében.¹⁷

A beszámoló időpontja 1981. júl. 14-e volt, ahol a TKB az alábbi állásfoglalást hozta:

A cigány lakosság helyzetének javításával foglalkozó Tárcaközi Koordinációs Bizottság 2/1981. számú állásfoglalása.

A Tárcaközi Koordinációs Bizottság 1981. július 14-i ülésén megtárgyalta a Hajdú-Bihar Megyei Tanács elnökének beszámolóját, a megyében élő cigány lakosság helyzetéről. A beszámoló és a vita alapján a következő állásfoglalást alakította ki:

1. A Bizottság megállapítja, hogy a beszámoló sokoldalúan és általában reálisan mutatja be a megyében élő cigányok életkörülményeiben végbement változásokat, problémákat. Úgy ítéli meg, hogy a megyei koordinációs bizottság munkája az elmúlt tervidőszakban rendszeresebb lett, melynek következményeként tovább javult a cigány lakosság helyzete.

2. Az elmúlt 5 évben elért főbb eredmények, hogy tovább nőtt elsősorban a férfiak közül a rendszeresen dolgozók aránya, csökkent a telepeken élők száma, az ismert problémák mellett is a tervezettel szemben több OTP-hitelt kértek és használtak fel a cigányok lakásgondjainak megoldására. Több településen növelték az óvodai férőhelyek számát, így tudták elérni, hogy jelentősen nőtt az utóbbi években a cigány gyermekek aránya az óvodákban.

3. A Bizottság elismerését fejezi ki a cigány lakosság helyzetének javítása érdekében kifejtett munkáért és az eredményekért. Felhívja ugyanakkor a megyei vezetők figyelmét arra, hogy néhány vonatkozásban még nagy az elmaradás az országos átlagos helyzethez képest. Például nagyon alacsony a női foglalkoztatás, több településen a férfiak foglalkoztatása sem megoldott. Kevés cigány gyermek van napköziben, egyes településeken nagyon nagy a cigányok tudati elmaradottsága, rendkívül rosszak szociális körülményeik, ezzel is összefügg, hogy ezeken a településeken magasabb, illetve gyakoribb a bűnelkövetés. A Bizottság elismeri, hogy az elmaradottságnak néhány helyen objektív okai is vannak, de hátráltatja az előrelépést az is, hogy a helyi vezetők nem foglalkoznak társadalompolitikai súlyának meg-

felelően a cigányok helyzetével. (A Telepek megszüntetésével, foglalkoztatásukkal, a gyermekek óvodai elhelyezésével, művelődésükkel stb.) Tapasztható még előítéletes szemléletből adódó hátrányos megkülönböztetés is, pl. cigány gyermekeket majd csak akkor vesznek fel óvodába, ha már minden nem cigány kisgyermeket elhelyeztek.

4. A Tárcaközi Koordinációs Bizottság a megye beszámolójában megfogalmazott feladatokkal általában egyetért. Az ülésen elhangzott felszólalások és a megyei vizsgálat tapasztalatai alapján, a feladatok végrehajtása érdekében, a következőkre hívja fel a tanácsi vezetők figyelmét:

a) A cigányok nagyobb arányú és folyamatos foglalkoztatása érdekében, a MÉM-TOT-MEDOSZ-EDOSZ 1979. évi együttes felhívása alapján, kérjék a mezőgazdasági üzemek segítségét, hogy az alaptevékenységen túlmenően, kiegészítő és melléktevékenység létrehozásával, illetve annak bővítésével teremtsenek folyamatos munkalehetőséget a helyben lakó cigányoknak.

b) Törekedjenek arra, hogy a telepfelszámolást legalább hasonló ütemben folytassák, mint az V. ötéves tervidőszakban.

c) A cigány lakosság műveltségi viszonyainak javításában a cigány fiatalok oktatását, nevelését kiemelt feladatnak kell tekinteni. Ezért a megyei koordinációs bizottság évente hívja fel azoknak az óvodáknak, iskoláknak a figyelmét a gyermekek eredményesebb nevelésére, és az életre való körültekintőbb felkészítésére, ahol nem mutatkozik megfelelő előrehaladás, a korábbi időszakhoz képest. A megyei művelődési osztály vizsgálja felül a cigány iskolák személyi és tárgyi ellátottságát, és csak ott támogatja külön osztályok működését, ahol megvannak vagy megteremthetők az ehhez szükséges feltételek, és megalapozott indok van arra, hogy a cigány gyermekekkel külön osztályokban foglalkozzanak. Törekedjenek arra, hogy mindtöbb hátrányos helyzetű gyermeket lehetőleg már az óvodákban, speciális napközi otthonokban, esetleg hétközi diákotthonokban zárkóztassanak fel a többi gyermek szintjére. Fokozottabb támogatást kell nyújtani ahhoz, hogy minél több fiatal szerezzon szakmát, ehhez középfokú intézményektől és a pályaválasztási tanácsadó intézettől kérjenek segítséget.

d) A cigány bűnözés visszaszorítására, valamint az újratermelődésének csökkentése érdekében a rendőri szervekkel együttműködve, fordítsanak fokozott figyelmet azokra a területekre, családokra, ahol a tapasztalatok szerint góccok alakultak ki.

e) Az alapvető feladatok mellett, a párt- és kormányhatározatok szellemében, a megyében élő cigány lakosság szociális körülményeinek, egészségügyi helyzetének javítása állampolgári kötelességeik és jogaik ismertetése és érvényesítése, valamint átlagos műveltségük emelése érdekében, a megyei koordinációs bizottság továbbra is kérje az illetékes állami és társadalmi szervek segítségét.

f) A vonatkozó párt- és kormányhatározatok alapján, a jelen, valamint 3/1981-es számú állásfoglalást is figyelembe véve, a koordinációs bizottság készítsen konkrét intézkedési tervet, vagy egészítse ki a meglévőt. Szükség esetén községi szintig lebontva a feladatokat. A megyei koordinációs bizottság kísérelje figyelemmel és kérje számon azok végrehajtását. A társadalmi szervezetekkel úgy működjön együtt, hogy az egyúttal konkrét munkamegosztást is jelentsen.

5. A Bizottság úgy ítéli meg, Hajdúhadházon és Bagaméron, e települések sajátos helyzete miatt (nincs munkalehetőség, kevés a gyermekintézményi helyek száma), a helyi erőforrások nem elégségesek ahhoz, hogy az ott élő cigányok rendkívül rossz szociális körülményein és a körükben tapasztalható nagyarányú tudati elmaradottságon belátható időn belül eredményesen változtatni tudjanak. A helyzet javítására szükségesnek tarja ezért megvizsgálni fokozottabb támogatás biztosításának lehetőségét.

A Tárcaközi Koordinációs Bizottság javasolja, hogy a megyei koordinációs bizottság készítsen komplex feladattervet e két településre, különös figyelemmel a településfelmérés, a foglalkoztatás és a cigány gyermekek óvodai, iskolai, napközi otthoni elhelyezését szolgáló intézkedések megtételére. Az intézkedési tervet 1981. november 1-jéig küldjék meg a Minisztertanács Tanácsi Hivatalának.

6. A központi intézkedésekre irányuló megyei javaslatokkal kapcsolatban a bizottság álláspontja a következő:

ad.1. Külön családgondozói álláshelyek létesítésével a bizottság nem ért egyet. A cigány családok gondozását, ahol ez szükséges, a szociális gondozói hálózat útján szükséges megoldani.

ad.2. A jogszabályi rendelkezések megfelelő lehetőséget adnak a közveszélyes munkakerülők büntetésére, ezeket alkalmazzák következetesen az érdekelt szervek.

ad.3. A Bizottság egyetért a katonaköteles cigány fiatalok iskolai végzettségétől függetlenül történő sorkatonai szolgálatra való behívására irányuló javaslattal. A megvalósításra a későbbi években sor kerülhet. A honvédség ez évtől kezdve hívja be folyamatosan a cigány fiatalokat.

ad.4. A kiemelt-nem kiemelt telepi kategóriák teljes megszüntetése még nem indokolt, mivel elhatárolásuk feloldásáról azonban szó van a Tárcaközi Koordinációs Bizottság 3/1981. sz. állásfoglalás 3/f. pontjában.

ad.5. A telepi kölcsön telepen kívüli felhasználásának –a megyei tanács elnöke által kijelölhető – kerete, a Pénzügyminisztérium intézkedése alapján 1982. évtől 10%-ról 15%-ra emelkedik. A jövőben indokolt esetben a megyei vezetés kérheti a Pénzügyminisztériumtól ennek szükség szerinti emelését.

7. A bizottság állást foglalt, hogy a telepek felszámolását akadályozó tényezők elhárításának lehetőségét át kell tekinteni. A Pénzügyminisztérium az Országos Tervhivatallal, valamint az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztériummal közösen vizsgálja meg a megyei javaslatok teljesítésének lehetőségét.

Budapest, 1981. július 31.

(Dr. Papp Lajos)

További részletek következnek újságcikkekből:

A cigány lakosság helyzete Püspökladányban. A lakosságból 568 a cigány származású. A munkaképes korban lévő nők és férfiak közül huszonhatan nem dolgoznak, kilencvennyolcnak van időszakos, s hetvenhatnak állandó munkája. Az utolsó putri felszámolására tavaly került sor (1984.), szükség-lakást adtak az ott lakó családoknak. A putrik felszámolásával a cigány lakosság helyzete lényegesen javult, sajnálatos viszont, hogy az odaítélt lakások állaga gyorsan romlik, elhanyagolásuk nem egy helyen a putrihoz hasonló viszonyokat idéz elő. Még ma is sok cigány család él egymás közelében, egy csoportban, ez a beilleszkedési folyamatot késlelteti.

Manapság az iskolakötelesek hatvan százaléka végzi el az általános iskolát, ebben jelentős szerepe van a kiegészítő iskolának. Nőtt az iskoláztatási igény, különösen a szakmatanulás iránt emelkedett az érdeklődés. A cigány gyerekek harmincöt százaléka él veszélyeztetett környezetben, s igen nagy probléma, hogy ezek hatéves korukban egyáltalán nem, vagy alig beszélnek magyarul. Egyre több, a nyolc osztályt elvégzett fiatal igyekszik szakmunkásképzőbe bejutni, gimnáziumba, szakközépiskolába kétévenként egy-egy tanuló iratkozik. Rendkívül nehezen tudnak kitörni a visszahúzó baráti és rokoni kapcsolatokból, a beiratkozók fele lemorzsolódik, segédmunkásnak megy, s később ott próbálkozik meg valamely szakma megtanulásával. Az iskolai gyermekközösségek befogadják a cigány társukat, ha az jó magaviseletű s tisztán öltözködik. A tanács igyekszik úgy segíteni a gyerekeket (például: napköziben étkezteti őket), hogy azt a szülők ne tudják kisajátítani. A dolgozók esti iskolájában főleg a 16-30 éves fiatalok pótolták hiányos iskolai végzettségüket.

A fiatalok között csökken a házasságkötések száma, a törvényes házasságnak nem sok jelentőséget tulajdonítanak. Élettársi közösségeket létesítenek, a leányok tizenhat, a fiúk tizennyolc éves korukban, s az így születendő gyermeket apásítják. A cigány asszonyok hetven százalékanak szerepel hajadon megnevezés a személyi igazolványában, holott többségüknek számos gyermeke van... A gyermekek születési súlya 2,60 kilogramm. A kisebb súly oka az anyák elégtelen táplálkozása, alkoholizálása és erős dohányzá-

sa... A cigány családok nyolcvanhat százalékának van rádiója, hetvenöt százalékának televíziója, hatvannyolc százalékának mosógépe. A lakások tíz százalékában van fürdőszoba, gáztűzhely pedig harminc százalékában. Egyötödük példásan tisztán tartja a lakását, az udvarát, s kertjét is hozzáértéssel, rendszeresen műveli.

A beilleszkedés meggyorsítására a nagyközség vezetői támogatni fogják a fiatalok munkavállalását, betanított és szakmunkássá válását, mind kulturáltabb lakáskörülményeket teremtenek a számukra, biztosítani fogják minden hároméves gyermek számára az óvodai, a hat-tizenhat évesek számára pedig a napközis elhelyezést. A segélyezés elsősorban a gyermeknevelést szolgálja. Hatékonyabb felvilágosító munkát fognak végezni a körükben az egészséges életmód, a családtervezés, a csecsemőgondozás, a helyes táplálkozás, az alkoholfogyasztás mellőzésének propagálására. Közéleti aktivitásuk fokozásával, kötelességtudatuk fejlesztésével a bűnözés megelőzésében is remélhetők eredmények.¹⁸

Cigányokról előítélet nélkül

Hatékonyabb társadalmi kezdeményezést!

Vámospércs és társközsége, Újléta, összesen 6415 lelket számlál, ebből 382-en cigányok. Arányuk mintegy hat százalék, s ez önmagában jelzi: miként másutt, itt sem jelentéktelen réteg helyzetét kell megnyugtatóan rendezni. Egyéb bokros teendői mellett erre is figyelmet fordít a helyi tanács, e munkájához nagy segítséget kap a megyei tanácstól, illetve a megyei koordinációs bizottságtól, amely a cigányság kérdéseivel foglalkozni hivatott.

Az elmúlt években – állapították meg a koordinációs bizottság legutóbbi ülésén is – mindkét községben nőtt a cigány lakosság száma. S ami ennél is fontosabb; a munkaképesek száma is. Állandó munkahellyel 38 százalékuk rendelkezik, főképp azok, akik nem a telepen laknak, de a telepen élők zöme is időszakos, alkalmi munkavállaló. Bár foglalkoztatásuktól a helyi üzemek nem zárkoznak el, mégis többségük eljár Debrecenbe vagy máshová dolgozni.

A munkába állítás alapvető feladata mellett az illetékesek a lakáshoz jutás, szociális helyzet, oktatás, művelődés, egészségügy kérdéseinek is figyelmet szentelnek. Vámospércsen például 32 építési telket alakítottak ki. Ezeket az igénylők térítésmentesen kapják tartós használatba. Napjainkig hat család építkezett. Újlétán az Új Élet Tsz biztosított hasonló módon telkeket. Itt azonban egy meghatározott részt mindenképpen a belterülethez kéne csatolni, hogy OTP-kölcsön segítségével építhessenek a családok. Vá-

mospércsen viszont a kölcsönrel sem akarnak az említett telkeken otthont teremteni. Meg kell őket győzni az építkezés jelentőségéről.

Az oktatásban s a művelődésben nehéz látványos eredményeket elérni. A tanács dolgozói s a pedagógusok folyamatosan végzik a felvilágosító munkát. Látogatják a családokat, ügyelnek a tanulók rendszeres iskolába járására, felzárkóztatására. Különös gonddal fáradoznak a szociális hátrányok leküzdéséért. A cigány gyerekek beilleszkedése nem vezet feszültségekhez, sokkal inkább gondot okoz az iskolán kívüli magatartásuk, amelyet a kevésbé szoros ellenőrzés és hatás, illetve a családtól látott rossz szokások táplálnak esetenként. Az ún. óvodai beszoktatás kevesebb sikerrel jár a kívántnál, holott itt még könnyebben fogadják el őket egyenrangú társnak.

Egészségügyi, szociális helyzetükről szólva elmondható, hogy a közösségbe szétszórtnan beköltözött cigányoknak nincs gondjuk az ivóvíz-ellátással és a villannyal. Mindebben az újonnan kialakított telkeken is rendelkeznek. A felszámolásra kijelölt telepen azonban se víz, se villany nincs. Orvosi ellátásban, amint más ellátásban, ugyanúgy részesülnek, mint bármelyik állampolgár. A védőnők jelentékeny erőfeszítéseket tesznek érdekükben, de más egészségügyiiek is igyekeznek felvilágosítással segíteni a családtervezésben s a fogamzásgátlásban. Szociális helyzetüket rendszeres figyelemmel kísérik az illetékesek, s különböző segélyekkel támogatják a rászorulókat.

A telepről elköltözöttek hasonlóan élnek, mint a nem cigányok. E családok állampolgári magatartását nem éri kifogás. A szabálysértést (zömmel lopásokat) elkövetők javarészt azok közül kerülnek ki, akik alkalmi munkából próbálják fedezni megélhetésüket.

Az elkövetkezendőkben is – határozta meg a további teendőket a megyei koordinációs bizottság – hathatós segítséget kell nyújtani a cigány lakoságnak a beilleszkedésben. Meg kell győzni a munkát nem, vagy csak alkalmilag vállalókat arról, hogy felemelkedésük alapja a munka. Igényt kell ébreszteni bennük az egészséges, kulturált életmód iránt.

Ahhoz, hogy minél zökkenőmentesebben illeszkedjenek be, igen következetes kitartó és összehangolt munkálkodás szükséges – ezt aligha kell bizonygatni. Nagyon fontos az is, hogy a közvélemény ne csak a törvénysértők, a munkakerülők alapján ítélje meg őket! Erre példaként hozhatjuk fel a hadháztéglási Bocskai Tsz-t, amelynek e ténykedését is a legutóbbi ülésen értékelte a megyei koordinációs bizottság.

A szövetkezet 4300 hektáron gazdálkodik, főleg az alaptevékenység teszi ki a bevétel 90 százalékát. S éppen a növénytermesztésben, elsősorban sok kézierőt igénylő gyümölcs- és dohánytermesztésben, a betakarításban foglalkoztatják a cigányokat, évente 40-60 főt. Ezzel egyúttal saját munkaerő-gondjukat is enyhítik. Többéves tapasztalatuk alapján; csak olyat ígérnek a cigány dolgozóknak, amit teljesíteni is tudnak; rendszeresen, egyértelműen

tájékoztatják őket a napi munka követelményeiről, kerestetük alakulásáról; közülük azt bízzák meg a közvetlen irányítással, akit legjobban elfogadnak, akire legjobban hallgatnak. S mindenekelőtt; mindenféle előítélettől mentes környezetet igyekeznek biztosítani számukra.

Kedvező eredmények övezik ebbéli tevékenységüket. Mind többen vállalnak munkát a tsz-ben, a szocialista brigádok törődését szívesen veszik, többen taggá váltak. Rostás Istvántét például a legjobb dolgozók között tartják számon. Több nehézséggel jár, de a szövetkezetiek nem mondanak le azokról sem, akik büntetett előéletűek vagy utógondozottak.

A koordinációs bizottság jövő évi tervei között továbbra is a helyi szakbizottságok lehetőségeinek jobb kiaknázása, hatékonyabb társadalmi kezdeményezések, a beilleszkedést elősegítő rendezvények és intézkedések szerepelnek, elsődlegesen ügyelvén a munkába állításra, a lakáshelyzet, az oktatás és művelődés, a szociális és egészségügyi ellátás javítására, az állampolgári feladatok teljesítésének szorgalmazására.¹⁹

Emberi körülmények között... Hogyan él a cigány lakosság Komádiban?

A megyei tanács vb koordinációs szakszervezete legutóbb Komádiban ülésezett. Nem véletlenül választották ezt a települést, ugyanis az ott élő cigány lakosság helyzetéről tárgyaltak.

Komádiban a lakosság 8,4 százaléka cigány. Mivel ez a szám elég jelentős, a nagyközségi tanács fontosnak érzi, hogy gondjaik megoldásában ne maradjon magukra. A cigány lakosság társadalmi beilleszkedésének alapvető feltétele, hogy emberi körülmények között élhessenek. Ezt sikerült biztosítani Komádiban azzal, hogy az elmúlt húsz év alatt a cigány családok lakásainak 74 százaléka megújult, korszerűsödött építéssel, vásárlással. A cigánytelep felszámolása, a mostoha körülmények megváltoztatása ugyan nagy eredmény, de sajnos nem követte gyors, látványos tudati fejlődés. Így a cigány családok jelentős része nem becsüli igazán az új értéket, az alapvető állagmegóvási kötelezettséggel is nehezen birkóznak meg. Több családnál gond van az építési, vásárlási hitelek visszafizetésével, a hátralék 750 ezer forintot tesz ki. Emellett környezetük is elhanyagolt, szomorú képet mutat. Mások azonban maguk is tudatosan törekszenek körülményeik megváltoztatására. Sok cigány család rendelkezik tv-vel, magnóval, igyekeznek gépesíteni háztartásukat.

Beilleszkedés

Az elmúlt években több mint 20 százalékkal növekedett az állandó munkaviszonnyal rendelkező cigányok száma. Ennek ellenére még mindig elég sokan vannak, akik csupán alkalmi munkát vállalnak vagy nem dolgoznak.

Legtöbb cigány dolgozót a Kenderfonógyár, az ipari szövetkezet és a Kutasi Állami Gazdaság foglalkoztat, míg időszakos munkára (például libatépés) a Bihar Népe Termelőszövetkezetben jelentkezik a cigány lakosság. Legtöbb baj azokkal van, akik sűrűn változtatják munkahelyüket, előfordul, hogy csak egy-két napot maradnak egy helyen. Így aztán tartozásaikat sem tudják letiltani. Szerencsére azok száma csökkent, akik munkaképes korúak ugyan, de úgy gondolják; tartson el a tanács, s életmódjukon, életvitelükön sem hajlandók változtatni.

A cigány lakosság beilleszkedésében alapvető szerepe van az óvodának, az iskolának, a művelődési háznak és a könyvtárnak. Ha ugyanis már az óvoda sikeresen felkészíti a cigány családok gyerekeit az iskolára, ott kevesebb lesz a lemorzsolódás, a lazaság. Komádiban valamennyi cigány gyerek óvodába kerül, ám a biztató eredmények ellenére sok a gond is. A nagyobb cigány gyermekek több mint fele ugyanis túlkoros, illetve valamilyen formában veszélyeztetett helyzetű. Nehéz meggyőzni a szülőket afelől, hogy az óvoda, s később a napközi nemcsak arra jó, hogy a gyermek táplálkozása „megőrzése” biztosítva legyen, sokkal inkább azért fontos, hogy a tanulásban ne kerüljenek hátrányos helyzetbe. Az általános iskolában a tanulók körülbőlül 16 százaléka cigány. Közülük sokan a hátrányos helyzet, túlkorosság miatt csak a hatodik osztályt tudják befejezni.

Ebben az esetben igen nagy a szakigazgatási szerv, az óvodai, iskolai vezetés és az ifjúságvédelmi felelősök szerepe. Rendszeres kapcsolattartásuk eredményeként jelzik a mulasztásokat. Hasonlóképpen egyeztetve történik a gyámügyi, nevelési segélyek odaítélése. Sajnos, a cigány szülők egy része természetesen dolognak tartja az ingyenszolgáltatásokat. Előfordul: azért vállalnak valami könnyű munkát, hogy a családi pótlékot megkapják, ugyanakkor a gyerekek ingyenes étkeztetésben és ruhasegélyben részesüljenek.

A közművelődés területén legtöbbet a könyvtár tudott tenni a cigány lakosságért Komádiban. Abban a körzetben ugyanis, ahol a legtöbb cigány család él, letéti könyvtárat hoztak létre az általános iskolában, mi több, aki a könyvtárat kezeli, maga is cigány. Óriási eredmény, hogy a felnőtt és cigány olvasók száma mintegy 120. Emellett a művelődési ház kezdeményezésére harmadik éve működik Komádiban egy gyermek szabadidős klub. Itt zömmel a kisegítő iskola tanulóival foglalkoznak, játékos, kötetlen foglalkozások vannak, ahol a gyerekek hasznosan, értelmesen tölthetik a szabad idejüket.

Egyenrangúak

Javult a cigány lakosság állampolgári fegyelme, de azért akad még tenivaló. Elég magas például az állami gondozott cigány gyerekek száma, s a szülők tekintélyes része fizetési kötelezettségét sem teljesíti.

A beilleszkedés hosszú, még mindig nehézkes folyamatát próbálja segíteni a Komádiban is létrehozott koordinációs bizottság. Ez a szerv, illetve a tanács együttműködik a munkahelyekkel, a népfrentbizottsággal, a KISZ-szel, a Vöröskereszttel. Tehát mindazokkal, akik felkarolhatják a cigány lakosság ügyét, segíthetnek gondjaik megoldásában.

A lakás- és szociális helyzet lényeges javítása azonban csupán egy lépéscsúfokot jelent, mint ahogyan az, hogy a cigány gyerekek fejezzék be a nyolc általánost, s ne kallodjanak el, szakmát tanuljanak. Nem elég, ha csak az állam, a társadalom segít. Ahhoz, hogy egy adott közösségben, településen elfogadják a cigány lakosságot, nekik is tenni kell. Életmódjukon, szemléletükön változtatni, hogy ezzel bizonyítsák; valóban egyenrangúak.²⁰

Az újságcikkekből megállapíthatjuk – ha még vannak is gondjaink –, hogy komoly eredményeket értünk el a cigány lakosság társadalmi beilleszkedése területén. Ez általában vonatkozik a megye minden településére. Debrecen városban is csak egy helyen van komoly gond, a Nagy Sándor József emlékmű környékén lakókkal. Sajnos, az itt lakók egyrésze „homályos szemű”, azaz szipós. A telepet nagyon sürgősen fel kellene számolni, és a beteg embereket gyógykezelní.

Milyen az élet a telepen? Erről számol be a Debrecen várospolitikai hetilap:

Majd minden évben akad olyan debreceni történelemtanár, aki tollat fog, s levelet ír a szerkesztőségekbe, megfogalmazva, milyen incidensnek van kitéve az az osztály, úttörőraj, -órs, amelyik Nagy Sándor József emlékművét látogatja meg a város szélén.

Érzékletes képet rajzol az elhanyagolt monomentumról, s indulatosan szól a csoport bántalmazásáról, a tehetetlenségről. Az unatkozó cigány gyerekek kőborkutya-csapata belemar a csoportokba, kikezdi, fenyegeti őket, s mindinkább felbátorodva, köveket dobálnak a megfutamodók után. Hiábavalóság kerülgetni a szót: társadalmi mélyvilág sötétlik a domb környékén. A városzéli putrilakások soraiban túlnyomórészt szinte kizárólag cigány családok élnek. Régi családi házakra emlékeztetnek a lerongyolódott épületek, mindenütt szemét, végletes külvárosiasság, szegénység, nemtörődömség, elmaradottság. Marginális állapotok, periféria, kisodrottság, máról holnapra élés. Hulladékhalomok, szélkergette papír- és rongydarabok, riasztó összevisszasság, elnyűttség, halálra ítélttség.

„Gyöngyélet” egy emlékmű környéken...

Miért nem szüntetik már meg ezt a telepet? – kérdezi méltatlankodva Dihen Kálmánné, a velem tartó dr. Gyergyói Sándortól, a megyei tanács koordinációs bizottságának titkárától. – Ez lesz a sorsa a telepnek, de tudja, nem megy ez egyhamar – mondja vigasztalólag, szinte kiengesztelő hangon a vajdának is nevezett hivatalnok... Dihenék az itteniek elejéhez tartoznak. Akik nagy-nagy hajlandóságot mutatnak a felemelkedésre, az asszimilálódásra. – Hát vajon Rongyosék itt laknak-e még? Nemigen, lakat van az ajtón. „Elköltöztek azok a Kossuth utcára.” Búcsút intettek a Bellegelő 1099-nek. Az épület egyik lakásában találunk egy fiatalasszonyt, családjának néhány tagjával. Ez az unokám, mutat büszkén az egyik apró lánykára. Hitetlenkedve nézünk rá. Hány éves maga? Harmincöt. Szorgosan működik fejünkben a gyarló komputer, s aztán belátjuk: végül is belefér... Heten lakunk itt, mondja a talán harminc négyzetméteres lakás „úrnője”, aki segédmunkás a bőrgyárban. Ez a harmadik munkahelye. Aztán kiderül: Nyírmártonfalváról jött a család Debrecenbe, s hogy az egyik lány nevelőintézetben van. Az unoka édesanyja nyolcvanháromban belekeveredett egy közösen csinált rablásba. Tavaly szeptemberben vitték el, s most júniusban jöhet ki... Hamzáné egyedül neveli három unokáját. Tudja a fiam beleesett egy aknába, s úgy összetörte a máját, hogy belepustult... H. P. a „kis Pálinkás” házasságban él. Tizennyolc esztendő. Magyar származású férfi a férje... A feleség, aki mindössze két osztályt végzett, nevetgél. Nem tartja komolytalanannak az asszonykát. Nem lesz ő mindig ilyen, megnevelem én. Hogyan? Tenyérrel meg ököllem. Nem hagyom, hogy összejöjjön a régi bandával, nem fog többet betörni velük a Vidám Parkba. Hány gyereket szeretne? – kérdem H. P.-t. – Tízet – válaszolja gondolkodás nélkül. Nem lesz több kettőnél – szögezi le a férfi. Örömmel lépünk ki a szabadba... Megfogadom a tanácsot, nem megyek be egyedül (azaz nem megyünk ketten) a másik sorra. „Nem ajánlom, hogy benyissanak a homályos szeműekhez. Előkerülhet a bicska.” Nem hívjuk ki magunk ellen a sorsot... Ide két fiatal rendőrtiszttel megyek. Pontosabban: elkísérem őket, akiket gyakran hoz erre az útjuk.

Orrán-szájában „kojtol” az egyik „lakás”, ajtón, ablakon gazdagon tódul a füst. Ezek engedély nélküli beköltözők lesznek. Belépünk. Egy huszonéves férfit és egy szép arcú süldő lányt találunk bent. Tizenöt esztendő. A fiú nemrégiben vetődött el ide Vásárosnaményból. H. M. – legalábbis egyelőre – az élettársa csupán, itt akartak közös fészket rakni... Belép utánunk a szomszéd házból egy suhanc, kezében jókora törkés. Nem látszik, hogy rossz szándéka volna vele... Rád kongatták a refet? – olvassa ki a hadnagy... Miért, mennyit ültél? Verekedésért egy évet és három hónapot. Munkahely, állandó lakás? Kézteregetés. Mert „felsúroljalak”? Ó, ne tessék

már feljelenteni! Újabb lakás... Egy jóképű tizenéves lány áll hozzám a legközelebb. Alkarján sok vízszintes keresztvágás nyoma. Öngyilkos akart lenni? Á, részeg voltam, amikor befalcoltam – mondja V. M. – Azért tettem, mert elvették a cipőmet. Tizennégy vágást csináltam a karomon. Iskolába jár? Nem, idegbeteg vagyok... Tessék nézni, ezt erőszakolta le a pesti cigányember! – tol maga elé egy tinédzser lányt egy matróna külsejű nikotín- és alkohol rágta testű asszony. Később hallom, hogy egészen másképp esett a dolog, inkább markecolásnak lehet titulálni az esetet... Előkerülnek – már akinek van – a személyi igazolványok. Egyik férfi „táppénzen van”, a másik „fagyszabadságon”, a harmadik éppen most keres „állást”, a negyedik „délutános”, az ötödik „rokkantnyugdíjas”, a hatodik „szabadságot” vett ki. Végeztünk volna, mehetünk is. Ágyesz, bugyesz, ahogy lesz, úgy lesz... Az utolsó „lakás” ahová benyitunk, három helyiségből álló. A szobában, beléptünkre egy szőke, első látásra kifejezetten jóképűnek és ápoltnak tűnő lány dobja le magáról a dunyhát. Ruhástól feküdt, most bosszús arccal áll előttünk. Huszonkét éves, pécsi illetékességű nő S. E. Eltávozásra engedték a nyírlugosi javítónevelő intézetből... Elmondja, hogy két gyermekét a szülei nevelik... Újdonsült pártfogója, „lovagja”, akivel párórás ismeretség után ágyba bújt, nemrégiben jött ki a „sitről”, ahová csoportos rablásért került...

Kardosné Nagy Mária, a Pósa utcai Óvoda vezetőhelyettese: – Próbáltuk meggyőzni a telepen lakókat arról, hogy gyerekeiket óvodába járassák. A családok bizalmatlanul fogadták munkatársainkat, fenyegetően léptek fel. Úgy fogalmazták, hogy el akarjuk tőlük venni a gyerekeiket. Van azért onnan is egy-két gyerekünk, a Kormos csárda mellől. Az egyik putriból való óvodásunk rendszeresen jön, nagyon szeret itt lenni. Az első napokban falt kiéhezetttségében, mára leszokott róla.

Bemegyünk a Nagy Sándor Általános Iskolába is, ahol Kubinyi Pálné igazgató elmondja, hogy a domb alóliak tizennyolcan (tizenketten alsó, hatan felső tagozatosak) tanulnak az intézményben. Persze ennél több az iskolakötelesek száma, viszont előfordul, hogy bizonyos gyerekek nem szerepelnek a listákon, mivel sokan csak átmenetileg laknak a telepen.

Nem szabad egyelőségjelet tenni a cigányok és a lumpenek közé. A magyarok között is szép számban kerülnek italozók, bünözők, munkakerülő, s ők semmiben sem különböznek a cigány lumpenektől – jegyzetelem az igazgatónő szavait.

De vannak pozitív példák is. Dihen Tünde jól öltözött nyolcadikos. Közepes eredménnyel tanul. Énekkaros, diáksportkörre jár. Nőiruha-készítő szeretne lenni... Jónás Anti ötödikes, ő is a domb tövéből szeretne felemelkedni... Hatan vagyunk testvérek, csak én vagyok fiú. Hogy hívják a húgaidat? Edina, Noémi, Izabella, Anita, Renáta. Szipóznak most a telepen? Nemrégiben láttam egy férfit, aki csinálta. Korábban elég sokan ragasztóz-

tak. Ismertem egy tizenhat éves fiút, aki a szipózásba halt bele. Lány is volt a ragasztózók között. A telep mellé, az erdőbe jártak. Mi lehet a megoldás? – Nagyon haragszom a Gyöngyéltre – fakad ki dr. Gyergyói Sándor –, az angol műben szereplő lumpen családot a debreceni változat cigány családdal helyettesítette be. Ez azért veszélyes, mert általánosít, s mélyíti a cigányságot övező ellenérzéseket, tartósítja az előítéleteket. Egyszerűen nem értem, hogy lehetett ezt megcsinálni, hogyan kerülhetett színpadra a darab. „Hiszem, hogy a közönség az egészséges igazságérzet miatt nem hajlandó tapsorkánnal jutalmazni az előadást.”

A telepek nyilván halálra vannak ítélve. Viszont: minden megoldódik-e a szanálással? – Korántsem. Szanálást jó ideje tervbe vette a városi tanács. Fokozatosan költöztetik ki a családokat a putrilakásokból. Sajnos, nem lehet lerombolni az üresen maradt putrit, hisz egy épületben sok lakrész van, és ezek nem egyszerre ürülnek ki. A megoldás nyilvánvalóan csak a lépcsőzetes lakáshoz juttatás lehet. Egyre komfortosabb, egyre jobb állagú lakást kell adni nekik, hisz előbb meg kell tanulniok azt értékelni, használni.

A „nagy ugrás” alternatívája nem vált be.²¹

A cigány lakosság egyes rétegének magatartása nem segíti elő a cigányság beilleszkedését, és ezzel a meglévő ellentétek tovább fokozódnak a nem cigány lakosság részéről.

Bojt, mi lesz veled? Csökkenő létszám, romló közbiztonság... Beszélgetés az Elöljáróval...

Hét kilométert autóztam már Biharkeresztes felől, amikor végre feltűnik a „Bojt” tábla. Fehér, könnyű nyári ruhába öltözött cigánylány lépked az utca közepén, pontosan az elválasztó csíkon „egyensúlyozva”... A régi szép idő 1977. április 1. előtt volt. A helyi tanács megszűnésének ez az időpontja. Hány ház épült Bojton 1977 óta? – Egy sem. – Csupán cigányok költöznek, áramlanak ide hozzánk, de azok nem építenek, hanem úgymond „ráköltöznek” az itteni rokonokra. Az egyik egyszoba-konyhásban például tudom: huszonketten laknak. A hetvenes években hiába számoltuk fel a putritelepet, most a jó házakból alakulnak ki ugyanilyenek. Pedig mennyire reménykedtünk. Sajnos, Bojt lakosságának a száma csökken. Hogy mégsem olyan feltűnően, az azért van, mert a cigány lakosság száma viszont nő. Igen sok közülük a becsületes, rendes ember, de sajnos – főleg az ideérkezők között – nem egy a börtönviselt, aki sehol se dolgozik. Általánosítani persze semmiképpen se akarok, de néhány család minősíthetetlen életmódot folytat.

Vajon miként látják ugyanezt a helyi nyolcósztályos iskola nevelői? Németh Istvánnét kérdeztem: – „A cigány gyerekek aránya évről évre nő, lassan elérjük az ötven százalékot. De nemcsak róluk van szó, hiszen a többieket is érinti, hogy a gyerekek 18 százaléka veszélyeztetett, 35 pedig hátrányos helyzetű családból származik. Sajnos, hiába küldjük tanulóinkat

nyolc osztály után továbbtanulni, még a jó képességűek is rövid időn belül menyecskékkel térnek vissza, és aztán legfeljebb alkalmi munkákat vállalnak. A mi lehetőségeink sajnos behatároltak. Rendezvényekkel, versenyekkel, a szülők bevonásával megteesszük, amit csak lehet. De a családban ért hatás sokszor erősebb. Alkoholista, munkakerülő szülők sokszor még a havi hetven forintot sem hajlandók kifizetni a gyerekért, aki láthatóan csak az iskolában, a tanulószobában jut ételhez."

Az előljárótól megkérdezi az újságíró, mi az, amivel próbálkozott? – „Például rétegtalálkozót szerveztem a cigányságnak. Egyszer eljöttek. Kértem őket, beszéltem velük, megpróbáltam értelmes célokot felvázolni. Szerztem magamnak egy csomó haragost. Amikor legközelebb hívtam őket, már nem jöttek. Panasz van a közbiztonságra. A múlt héten itt a szomszédban vertek agyba-főbe egy fiatalembert. A zártkertekben pedig nem is érdemes szinte termelni, mert azt úgyis megdézsmálják!”²²

A biharkeresztesi nagyközségi pártbizottság titkára és a nagyközségi közös tanács elnöke nyilatkozata úgy szól, hogy „saját tapasztalatainak a cikkben foglaltakat megerősítik, az írás a bojti lakosság valóságos hangulatát fejezte ki”.²³

A Hajdú-Bihar Megyei Tanács elnöke 1986. december 11-én számolt be a Tárcaközi Koordinációs Bizottság előtt, a beszámoló elemezte öt év munkáját, és kitzúzte a legfontosabb feladatokat. (A beszámoló a mellékletben megtalálható.)

A Tárcaközi Koordinációs Bizottság 1986. december 11-i ülésén megtárgyalta a Hajdú-Bihar megyei tanácselnök beszámolóját, a megye cigány lakosságának helyzetéről és a következő állásfoglalást alakította ki:

1. A beszámoló sokoldalúan és reálisan mutatja be a megye cigány lakosságának helyzetét, illetve az életkörülményeikben végbement változásokat az utóbbi beszámoltatás óta. Jelentős előrehaladás történt a cigány gyermekek óvodáztatásában és a telepek felszámolásában, valamint az óvodai–iskolai hálózat bővítésében, különösen Hadháztéglás és Bagamér községekben, ahol a cigányok száma jelentős.
2. Az elért eredményekért a bizottság elismerését fejezte ki mindazoknak, akik a cigányok beilleszkedése, gazdasági és társadalmi helyzetük javítása érdekében munkálkodnak. Külön elismerés illeti az immár 9 éves múltra visszatekintő nyári tábor szervezőit, dolgozóit. Felhívja ugyanakkor a megyei vezetők figyelmét arra, hogy:
 - a cigány gyermekek oktatásának eredményessége nem kielégítő,
 - több településen gondot okoz, különösen a szakképzetlen cigány nőknek és fiataloknak, az elhelyezkedés,
 - kevés a közéletben tevékenykedő cigányok száma.

3. A Tárcaközi Koordinációs Bizottság egyetért a megye beszámolójában megfogalmazott feladatokkal, szükségesnek tartja azonban kiemelni, hogy:
- ügyeljenek a foglalkoztatás szintentartására, illetve javítására. Ennek érdekében javasoljuk a foglalkoztatási lehetőség biztosítását, indokolt esetben pályázzanak központi támogatásért;
 - a telepfelszámolás folytatása érdekében éljenek a megyei céltámogatás lehetőségével is. (Javasoljuk a Heves megyei gyakorlat tanulmányozását.);
 - vizsgálják felül azoknak az iskoláknak a munkáját, ahol sok cigány gyermek lemorzsolódik és korrekciós osztályokkal, korrepetálással is segítsék felzárkóztatásukat;
 - a megyei művelődési osztály és a művelődési intézmények építsék be a munkatervükbe a cigányok műveltségének emelése és a kulturális hagyományok ápolásával kapcsolatos sajátos közművelődési teendőket;
 - a megyei vezetés vegye fel a kapcsolatot az illetékes megyei szervekkel, hogy azokon a településeken, ahol ez szükséges, adjanak segítséget, következetesen lépjenek fel a munkakerülőkkal, garázdálkodókkal szemben.
4. A Tárcaközi Koordinációs Bizottság javasolja a megyei vezetésnek, hogy a jövőben megkülönböztetett figyelemmel segítsék és ellenőrizzék a Hosszúpályi Tanács ezirányú munkáját.

Budapest, 1986. december 19.

Dr. Papp Lajos
a bizottság elnöke

A megyében 1987. január 19-én a Hazafias Népfront Megyei Bizottsága mellett megalakult a cigánytanács. Szükségessé tette ezt, hogy bár országos viszonylatban is sokat változott a cigányság helyzete, életformájukban, életmódjukban kedvező jelenségekről is számot adhatunk, a hátrányos helyzet leküzdésében azért bőségesen akad tennivaló. A cigánytanács megalakulásával lehetőséget kapott ez a réteg arra, hogy saját maga képviselje érdekeit, formálja életét, és úgy könnyebb legyen a beilleszkedés is. Jó célkitűzésekkel, erős, egységes elhatározással kell megoldaniuk gondjaikat.

A megyében működő koordinációs bizottság más jellegű segítséget ad a cigányságnak, és természetesen ezután is nélkülözhetetlen lesz a párt-, állami és társadalmi szervek támogatása. Bővül azonban a lehetőségek köre, és tennivaló is akad, hiszen a lakáshelyzet, a foglalkoztatás, az oktatás, a munkára nevelés, a közművelődés vagy éppen az egészségnevelés területén

egyaránt komoly lépésekre van szükség. A megyei koordinációs bizottságnak úgy segíthet a cigánytanács, ha aktívahálózata segítségével a településeken a legelmaradottabb rétegekhez is megpróbál eljutni, jelzi a problémákat, és mind a Hazafias Népfront, mind a legszélesebb tömegmozgalom szintén megpróbál ehhez segítséget adni.

A cigánytanács első ülésén részt vett dr. Albert Béláné, a HNF megyei titkára, és dr. Vass Csaba, a HNF Országos Tanácsának osztályvezetője...

A cigánytanács alakuló ülésén igen sok észrevétel hangzott el a szociális problémáktól kezdve a lakáshelyzetig. Szükség lesz tehát arra, hogy az aktívahálózat jól működjön. A megye mintegy 22 ezer cigány lakosának 60 százaléka rendelkezik állandó munkaviszonnyal, több mint ötezren élnek még mindig rossz körülmények között, elavult lakásban, a gyerekek jelentős része pedig nem végzi el a nyolc osztályt.

Végezetül a cigánytanács vezetőséget választott, melynek²⁴

elnöke: Sánta Elemér (Biharkeresztes)

titkára: Mező Béla (Berekböszörmény)

tagok: Mohácsi Józsefné (Mezőpeterd)

Nyerlucz János (Nyírábrány)

Rézműves Kálmánné (Debrecen)

Balogh János (Sáp)

Dobi Sándorné (Zsáka)

Varga Péterné (Konyár)

Csatári József (Tetétlen)

Kanalas Sándor (Kokad)

Bordás Andrásné (Hajdúnánás)

Szabó László (Létavértes)

Szántai Elemér (Egyek)

Balogh Márton (Földes)

Gyöngyösi Dezső (Told)

Lakatos László (Körösszakál)

Szilágyi Antalné (Hajdúhadháztéglás)

Rostás Zsigmond (Hajdúhadháztéglás)

Makula Dezsőné (Szentpéterszeg)

Kozáp Gábor (Vámospércs)

Ádám Gyula (Pocsaj)

Szőke József (Hosszúpályi)

Sarkadi Gyula (Nyíradony)

Muszka Ferencné (Berettyóújfalu)

Balogh Sándor (Bagamér)

Vadász Károly (Szerep)

Gergely Antal (Polgár)

Balogh Sándor (Hajdúdorog)

Lakatos Jenő (Balmazújváros)
Balogh János (Hajdúsámson)
Balogh László (Bojt)
Tordai Zoltán (Nyíracsad)
Gali Jánosné (Hajdúbagos)
Balogh Imre (Hajdúböszörmény)
Váradi Kálmán (Bedő)
Kovács József (Püspökladány)
Varga Gyula (Derecske)
Hága Éva (Debrecen)

A megyei cigánytanács jóváhagyta az 1987. évi munkatervét, mely szerint évente kétszer ülésezik.

Tanácskoztak közös dolgaikról... Ülést tartott a megyei cigánytanács. Június 13-án szombaton délelőtt megtartotta második ülését a Hazafias Népfront Hajdú-Bihar Megyei Bizottsága mellett működő cigánytanács. A tanács tagjai, a küldöttek a megye 48 településén élő cigány lakosságot képviselik.

Az ülésen megvitatták a cigány lakosság megyei helyzetét és az elkövetkezendő időszak legfontosabb feladatait. A téma előadója Gyergyói Sándor, a megyei koordinációs bizottság titkára volt. Többek között a legsürgősebb feladatok közé sorolták a cigány lakosság teljes foglalkoztatásának megoldását, a lakáshelyzetüknek a javítását, az idős emberekről való gondoskodás megszervezését.

A küldöttek ezután beszámoltak arról, hogyan sikerült településeiken felmérni a cigány lakosság helyzetét és megalakítani a négy-öt tagból álló helyi cigánytanácsot.

A továbbiakban dr. Arany Erzsébet, a tanítóképző főiskola tanára szólt a cigány olvasótáborok eddigi tapasztalatairól, s az idej táborok előkészítéséről.²⁵

E témát hadd zárják Lakatos Menyhért szavai: „A mi tudomásunk szerint még soha nem hangzott el a cigányság részéről olyan kíváncsi kérdés, egy ujjnyi cikkben sem, ami a legkisebb mértékben is valamiféle nemzeti vagy nemzetiségi törekvésekre engedne következtetni.

A cigányság, szociális és szellemi elmaradottságánál fogva, jóval alatta van a társadalom átlagszintjének. De azt is hozzáteszik, hogy él ilyen körülmények között más, nem cigány réteg is. Nem mondom, hogy ezt cigány-vigasznak éppenséggel nem lehetne elfogadni... A cigányságon belül soha nem volt létkérdés a nemzetiségi tudat. A nacionalista érzelmek felkeltése csak újabb bezárkózást vonna maga után. Így aztán érthető, hogy mi magunk a saját nyelvünknek, népi hagyományainknak, a különválasztott iskolás tanulócsoporthoz, a cigányköltészetnek és még sok minden más

cigányjellegű dolognak csak annyi jelentőséget tulajdonítunk, amennyi a beilleszkedést segíti.

Mindezek mellett hiba lenne azt gondolni, hogy a cigányságunktól akarunk megszabadulni. Erről szó sincs. Már csak azért sem, mert a beilleszkedés nem támaszt ilyen követelményeket... Mi sem gondolunk másra, mint hogy helyet kapjunk a társadalom becsületes tagjai között, ahol a kötelességeinknek is eleget tehetünk... Az alkotmányban lefektetett jogok, melyből a cigányságot sem zárták ki, csak akkor válnak értékké, ha a kötelességeit is teljesíti, mert nincs jog, nem is lehet kötelesség nélkül.

Higgyék el nekem, tisztelt eszmetársak, hogy sok keserves év telt el addig, amíg ez a tudat megvilágosodott az agyunkban. Ne csodálkozzanak, ha minden olyan elmélkedést fanyalogva fogadunk, amely derengő tudatunkat ismét beárnyékolja. Mert abból sem a cigányságnak, sem a társadalomnak nem származik előnye... Mi sem lehet nyomasztóbb egy szocialista társadalmi rendben, mint a képzetlen munkaerő hatványozódása... Ha öt-száz éven át a kivetettség és a legkegyetlenebb üldözések terhe alatt is megmaradtunk cigánynak, akkor néhány generáción át még nem kell „félni” a beolvadástól. De ha valami csoda folytán ez előbb bekövetkezne, kérem, ne zárják be előttünk a kaput.”²⁶

JEGYZET

1. Kozák Istvánné dr.: A cigányok a társadalmi munkamegosztásban. Cigányok, 1983. (114–115. old.)
2. Kozák Istvánné dr.: A cigány lakosság helyzetének javítása érdekében hozott központi határozatok végrehajtását akadályozó tényezők. A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban. 1422–1985. Kossuth K. 1986. (301–304. old.)
3. Hajdú-Bihar Megyei Tanács Koordinációs Szakbizottság jegyzőkönyve I. k.
4. Dr. Katona Imre: Lépcsőfokok a cigány lakosság általános társadalmi felemelkedésének útján. Állam és Igazgatás. 1975/7. sz. (616. old.)
5. Tamás Ervin–Révész Tamás: Búcsú a cigányteleptől. Kossuth K. 1977 (121–132. old.)
6. Havas Ervin: A Nyugati-telepen. Népszabadság, 1968. szeptember 20. (péntek)
7. Havas Ervin: találkoztam boldog cigányokkal is. Népszabadság, 1986. szept. 21. (szombat)
8. Havas Ervin: Töprengések a megoldásról. Népszabadság, 1986. szeptember 22. (vasárnap)
9. Hajdú-Bihar Megyei Tanács VB Titkárság, irattár.
10. Tájékoztató a cigány lakosság helyzetéről. Hajdú-Bihari Napló, 1979. november 15. (1. old.)
11. Koordinációs Szakbizottsági jegyzőkönyvek. Hajdú-Bihar Megyei Tanács VB Titkárság, irattár.
12. Hajdú-Bihar Megyei Tanács VB. Szervezési és Jogi Osztály, irattár
13. Domokos Lajos: Változik a cigányok élete is... Hajdú-Bihari Napló, 1977. július 16. (3. old.)
14. Nagy Zsuzsa: Hogyan csinálják Létavértesen? Hajdú-Bihari Napló, 1978. november 1. (3. old.)

15. Dr. Gyergyói Sándor jelentése a TKB részére, Hajdú-Bihar Megyei Tanács VB Titkárság, irattár.
16. Dr. Gyergyói Sándor: Útmutató, Alföldi Nyomda, Debrecen, 1978.
17. Dr. Szabó Imre: Beszámoló a Hajdú-Bihar megyében élő cigány lakosság helyzetéről. Mozi Nyomda üzeme, Debrecen, 1981.
18. Cigány lakosság helyzete Püspökladányban, 1985. március 13. (3. old.)
19. Sz. Tamás Tibor: Cigányokról előítélet nélkül. Hatékonyabb társadalmi kezdeményezést. Hajdú-Bihari Napló, 1985. dec. 6. (4. old.)
20. D. Karádi Katalin: Emberi körülmények között... hogyan él a cigány lakosság Komádiban? Hajdú-Bihari Napló, 1986. dec. 5. (3. old.)
21. Erdei Sándor: „Gyöngyélet” egy emlékmű környékén. Debrecen, Várospolitikai Hetilap, II. évf., 12. szám. 1987. március 28. (4-5. old.)
22. Dombrovski Ádám: Bojt mi lesz veled? Csökkenő lélekszám, romló közbiztonság. Hajdú-Bihari Napló, 1987. június 1. (3. old.)
23. Hajdú-Bihari Napló, 1987. július 1. (4. old.)
24. Megyei cigánytanács alakult, Hajdú-Bihari Napló, 1987. január 20. (1. old.)
25. Tanácskoztak közös dolgaikról... Ülést tartott a megyei cigánytanács. Hajdú-Bihari Napló, 1987. június 15. (2. old.)
26. A cigánykérdésről, utólagos kerekasztal-beszélgetés. Kritika, 1977. 6. szám (5-6. old.)

1. Népeségi arányok

A megyében a felszabadulás után a pb-határozat megjelenéséig központi intézkedést nem hoztak a cigány lakosság számbavétele céljából.

A megye területén először Szerep községben történt cigány-összeírás, 1946. március 11-én. Összirtak 12 családot, 67 személyt.

Vadász Elemér, 5 tagú család (András 8 éves)

Rózsás Dániel, 5 tagú család (Borbála 12 éves, Sándor 10 éves, József 5 éves)

Mezei László, 9 tagú család (László 14 éves, Antal 12 éves, Piroska 10 éves, Mária 8 éves, József 6 éves, Magdolna 4 éves, Matild 3 hetes)

Mező Mária, 7 tagú család (Sándor 14 éves, Kálmán 12 éves, János 8 éves, Viola 5 éves, Antal 2 éves)

Szabó Sándor, 5 tagú család (Kornélia 11 éves)

Rózsás András, 4 tagú család (József 11 éves, Ilona 1 éves)

Rózsás Kálmán, 6 tagú család (Piroska 12 éves, Margit 10 éves, Jolán 6 éves)

Rózsás Rozália, 6 tagú család (Vilma 14 éves, Kálmán 6 éves, Ilona 2 éves)

Varga Károly, 6 tagú család (Benedek 14 éves, István 13 éves)

Vadász Károly, 7 tagú család (Rozália 13 éves, Viola 10 éves, Éva 8 éves, Etelka 5 éves, Vilma 2 éves)

Vadász Sándor, 5 tagú család (Róza 13 éves, Anna 8 éves, Sándor 3 éves)

Gyöngyösi László, 2 tagú család

Az itt élő családok tagjainak zöme Szerepen született vagy a szomszéd községekben. Két család tagjai születtek megyén kívül, Szolnokon és Tápiószelén.¹

Hajdú megyében – a központi járásban – elrendeli a járási főjegyző a cigányok összeírását 1947. márciusban.

Hajdúhadház: az összeírt cigány lakosság száma 547 fő, összesen 107 család, a gyerekek száma 269 (ebből tanköteles 86 gyerek). A Nyugati-telepen élt 400 fő, a Keleti-telepen 86, a községben lakott 13 család – 8 lakásban – összesen 61 személy.

Egyek: a cigány lakosság 163 fő, összesen 37 család. A gyerekek száma 78. A községben lakott 19 család – 19 házban – 83 személy.

Vámospércs: a cigány lakosság 128 fő, összesen 20 család. A gyerekek száma 86. Háza nincs senkinek, mindenki telepen lakott.

Nyírábrány: a cigányság száma 93 fő, összesen 20 család. A gyerekek száma 43. A községben lakik 4 család, a többi cigánytelepen. Egy családnak 14 kat. h. földje van.

Téglás: a cigány lakosság száma 24 fő. A családok száma 7. A gyerekek száma 15. Mindenki a telepen lakott. Miután kevés család élt együtt, így az 50-es évek elején már elköltöztek Téglásról.

Tiszacsege: a cigány lakosság 101 fő, összesen 20 család. A gyerekek száma 70. A községben lakott 11 család és 1 családnak van 3 kat. h. földje.

Hajdúsámson: a cigányság száma 125 fő, összesen 21 család. A gyerekek száma 52. Mindenki a telepen lakott.

Józsa: a cigányság létszáma 7 fő, összesen 2 család. Gyerekek száma 1. Mindkét család a községben lakott.

Balmazújváros: a cigány lakosság száma 426 fő, összesen 87 család. A gyerekek száma 204. Az összeírás idején már 50 család a községben lakott, 37 család a telepen. Tíz cigány család földdel is rendelkezett, utalás nincs rá, de feltételezhető, hogy a földreform idején kapták.

Nyírmártonfalva: a cigányság száma 43 fő, összesen 14 család. A gyerekek száma 26. Mindenki a telepen lakott, de 9 családnak már kevés földje is volt.

Nagyfűlöp: a községben 6 cigány család élt, összesen 23 fő, ebből 11 gyerekek. A községben lakott egy család, a többi a telepen. Három családnak van földje is.²

Egy évvel később ismét összeírják a cigányokat a központi járásban:

Hajdúhadház: telepen élt és vagyontalan 117 család, 486 fő, lakóháza van 11 családnak (61 fő).

Egyek: 17 család vagyontalan, 20 családnak van lakóháza. A községben lakik 163 személy.

Vámospércs: 18 család vagyontalan és a telepen lakik, összesen 104 személy.

Téglás: 7 család lakik itt, 24 személy, 2 családnak szekere, lova van (üstfoltozó, bádogos, fúrókészítő).

Tiszacsege: 21 család, összesen 101 személy, 11 családnak van lakóháza, 1 családnak van 3 kat. h. földje.

Hajdúsámson: 26 család, összesen 125 személy.

Józsa: 2 család, összesen 7 személy, földműves emberek, lakóházuk van.

Balmazújváros: 87 család, összesen 426 személy, 50 családnak lakóháza van. 10 családnak van 2-4 kat. h. földje (van közte új osztás is).

Nyírmártonfalva: 7 család, összesen 43 személy, 6 családnak van 400 négyszögöl földje, 1 családnak 2 kat. h. földje.

Nagyfűlöp: 6 család, összesen 33 személy, 3 családnak van 1-3 kat. h. földje. Egy családnak háza van.³

Két évvel később Nyírábrány községből származik egy összeírás, ahol összeírtak 17 cigány családot, összesen 106 személyt. Az akkori nevek meg egyeznek a mai lakosok nevével: Serbán, Kanalas, Czakó. Serbán Jánosnak 10 gyermeke volt.⁴

A
1948
vott:
A
legfő
vehe
60 cí
Az
Be
832 s
Bil
szem
De
szem
De
szem
Po
mély
Pü
szem
Ha
194 s
Ha
szem
De
szem
A
Év
1964
1976
1981
1986
Az
jegyz
nagy
ban k
gyon

A Bihar megyei részen Berettyóújfaluban található cigány-összeírás az 1948. évből. Összeírtak 58 családot, 269 személyt. A cigányok lakóhelye volt: Szilérkert, Aggancs, Klapka utca, Májor J. u., Gödörszél és Új utca.⁵

A PB-határozat után, 1964-ben összeírják a cigányokat, de az összeírást legtöbb helyen csak a putriban élő cigányokra vonatkoztatták. Ezért nem vehetjük ezt az összeírást teljes számbavételnek. Ebben az időben a megye 60 cigánytelepén 2231 család, 10 953 személy élt telepen.

Az összeírás járásoként:

Berettyóújfalui járás 11 telepén, 149 putri lakásban 177 család, összesen 832 személy élt.

Biharkeresztesi járás 8 telepén, 107 putri lakásban 111 család, összesen 623 személy élt.

Debreceni járás 14 telepén, 642 putri lakásban 994 család, összesen 4130 személy élt.

Derecskei járás 10 telepén, 377 putri lakásban 410 család, összesen 2179 személy élt.

Polgári járás 2 telepén, 163 putri lakásban 164 család, összesen 760 személy élt.

Püspökladányi járás 7 telepén, 129 putri lakásban 168 család, összesen 794 személy élt.

Hajdúböszörmény város 1 telepén, 35 putri lakásban 40 család, összesen 194 személy élt.

Hajdúszoboszló város 1 telepén, 9 putri lakásban 12 család, összesen 39 személy élt.

Debrecen város 6 telepén, 433 putri lakásban 433 család, összesen 1402 személy élt.

A megye lakossága 1964 és 1986 között:

Év	Lakosság	Ebből cigány	Százalékos arány
1964	516 276	11 473	2,2
1976	545 444	16 962	3,1
1981	572 831	21 222	3,7
1986	564 999	22 702	4,0

Az 1964-es felmérés idején nem vettek fel minden cigány lakost a névjegyzékre. Ezért nem állíthatjuk, hogy a két összeírás (1964. és 1976.) között nagy volt a természetes szaporulat. De 1976 és 1981 között már igen. 1983-ban kaptam egy olyan jelzést, hogy a cigányság természetes szaporulata nagyon megnőtt. Erre 46 településről bekértem két év, 1977 és 1983 születési

letési adatát. Legtöbb településen a két év születési aránya negatív módon változik, egy-két település, ahol pozitív változás van.

Település	1977. év			1983. év			változás + pozitív — negatív
	összes születés	ebből cigány	arány	összes születés	ebből cigány	arány	
Hencida	19	7	36,8	17	6	35,2	—10,6
Gáborján	16	2	12,5	18	1	5,5	+12,5
Komádi	129	10	7,7	94	18	19,1	—27,2
Magyarhomorog	—	—	—	—	—	—	—
Konyár	44	14	31,3	28	6	21,4	—36,4
Pocsaj	59	17	28,8	33	5	15,1	—44,1
Esztár	45	9	20,0	27	6	22,2	—40,0
Kismarja	37	10	27,0	34	6	17,6	— 8,2
Körösszegapáti	20	—	—	14	—	—	—30,0
Körösszakál	12	4	33,3	11	5	45,4	— 8,4
Berekböszörmény	25	10	40,0	23	5	21,7	— 8,0
Mezősas	11	2	18,1	8	1	12,5	—27,3
Szentpéterszeg	16	3	18,7	19	3	15,7	+18,7
Váncsod	26	4	15,4	27	4	14,8	+ 3,8
Mezőpeterd	11	1	9,0	9	3	33,3	—18,2
Bagamér	60	20	33,3	31	11	35,4	—48,4
Álmosd	35	4	11,4	24	4	16,6	—31,5
Hajdúsámson	160	19	11,8	109	9	17,4	—31,9
Hosszúpályi	111	24	21,6	83	24	28,9	—25,3
Monostorpályi	36	—	—	26	—	—	—27,8
Létavértes	149	39	26,1	88	23	26,1	—41,0
Kokad	12	4	33,3	11	4	36,3	— 8,4
Nyírcsád	81	12	14,8	59	7	11,8	—27,2
Nyírábrány	79	11	13,9	62	13	20,9	—21,6
Fülöp	31	2	6,4	25	—	—	—19,4
Nyíradony	157	23	14,6	132	26	19,6	—16,0
Nyírmártonfalva	45	5	11,1	33	4	12,1	—26,7
Vámospércs	114	7	6,1	72	6	8,3	—36,9
Újléta	22	3	13,6	18	6	33,6	—18,2
Hajdúszovát	65	12	18,4	40	10	25,0	—38,5
Biharnagybajom	56	7	12,5	54	3	5,5	— 3,6
Nagyrábé	38	8	21,0	29	8	27,5	—23,7
Bihartorda	30	3	10,0	12	1	8,3	—40,0

Település	1977. év			1983. év			változás + pozitív — negatív
	összes születés	ebből cigány	arány	összes születés	ebből cigány	arány	
Sárrétudvari	41	2	4,8	46	4	8,6	+ 9,5
Szerep	16	1	6,2	17	6	35,2	+ 6,2
Hajdúhadház	298	66	22,1	247	62	25,1	—17,2
Balmazújváros	348	32	9,1	231	23	10,0	—33,7
Püspökladány	270	20	7,4	215	22	10,2	—20,4
Hajdúböszörmény	581	19	3,2	477	17	3,5	—17,9
Polgár	155	30	19,3	101	26	25,7	—34,9
Újtitkos	—	—	—	—	—	—	—
Biharkeresztes	85	16	18,8	64	14	21,8	—24,8
Bedő	9	—	—	7	2	28,7	—22,3
Bojt	16	7	43,7	15	6	40,0	— 6,3
Nagykereki	22	3	13,6	21	5	23,8	— 4,6
Told	4	—	—	4	1	25,0	—

A kimutatást vizsgálva megállapíthatjuk, hogy megyénkben a születések száma – a vizsgált településeken – 5 helyen emelkedett, 41 településen csökkent. A csökkenés egyes helyeken nagyon nagy: 40 százalékos vagy ennél nagyobb csökkenést 5 településen találunk. A cigányság születési száma is legtöbb helyen csökken, egypár helyen stagnál, egy-két településen emelkedett. A nagy arányú megyei születéscsökkenés következtében a cigányság születési aránya relatíve megnőtt, de abszolút számokban nem.⁶

Hajdúhadház nagyközség természetes szaporulata dinamikusan fejlődik 1977-ig, 1983-ban már csökken.

Év	összes születés	ebből cigány	százalékos arány
1947	262	10	4
1948	256	15	6
1965	198	24	12
1966	229	33	14
1967	217	33	15
1968	203	36	18
1969	214	39	18 ⁷
1977	298	66	22
1983	247	62	25

A megyében élő cigány lakosság száma és aránya 1986. január 1-jén:

Összesített adatok:

Település	összlakosság	ebből cigány	százalékos arány
Berettyóújfalui körzet	58 127	4 880	8,4
Debreceni körzet	82 922	6 728	8,1
Hajdúnánási körzet	24 314	911	3,7
Hajdúszoboszlói körzet	9 678	352	3,6
Balmazújvárosi körzet	16 569	1 090	6,6
Püspökladányi körzet	40 802	1 689	4,1
Városok	332 587	7 052	2,1
Megye összesen	564 999	22 702	4,0

Bontva:

Városok

Debrecen	205 912	3770	1,8
Hajdúböszörmény	32 165	647	2,0
Hajdúnánás	19 102	108	0,5
Hajdúszoboszló	24 086	260	1,1
Berettyóújfalu	16 281	803	4,9
Püspökladány	16 761	568	3,4
Balmazújváros	18 280	896	4,9
Összesen:	332 587	7052	2,1

Berettyóújfalui körzet:

Biharkeresztes	4589	345	7,5
Ártánd	658	10	1,5
Bedő	516	89	17,2
Bojt	882	178	20,2
Nagykerek	1577	164	10,4
Told	447	83	16,6
Bakonszeg	1402	-	-
Csökmő	2605	96	3,7
Újiráz	879	-	-
Derecske	9688	563	5,8

Település	összlakosság	ebből cigány	százalékos arány
Tépe	1 312	57	4,3
Hencida	1 547	276	17,8
Gáborján	1 070	34	3,1
Komádi	7 668	649	8,5
Magyarhomorog	1 151	–	–
Konyár	2 434	354	14,5
Köröszegapáti	1 375	12	0,8
Berekböszörmény	2 246	473	21,1
Körösszakál	1 033	105	10,1
Mezősas	871	41	4,7
Pocsaj	3 020	615	20,4
Esztár	1 558	179	11,5
Kismarja	1 550	141	9,1
Szentpéterszeg	1 361	96	7,1
Váncsod	1 493	74	5,0
Mezőpeterd	649	78	12,0
Zsáka	1 984	149	7,5
Darvas	819	10	1,2
Furta	1 495	7	0,5
Vekerd	248	2	0,8
Összesen	58 127	4880	8,4

Debreceni körzet:

Hajdúhadháztéglás	20 012	1800	9,0
Bagamér	2 778	481	17,3
Álmosd	1 965	87	4,4
Hajdúsámson	7 765	430	5,5
Hosszúpályi	5 194	740	14,2
Monostorpályi	2 365	–	–
Létavértes	7 729	956	12,4
Kokad	861	105	12,1
Mikepércs	3 023	72	2,4
Nyíracsad	4 524	274	6,1
Nyíradony	7 570	652	8,6
Nyírábrány	4 077	294	7,2
Fülöp	2 133	19	0,9

Település	összlakosság	ebből cigány	százalékos arány
Nyírmártonfalva	2 240	86	3,8
Sáránd	2 239	100	4,5
Hajdúbagos	2 032	147	7,2
Vámospércs	5 255	372	7,1
Újléta	1 160	113	9,7
Összesen:	82 922	6728	8,1
Hajdúszoboszlói körzet:			
Hajdúszovát	3186	352	11,0
Nagyhegyes	2463	–	–
Ebes	4029	–	–
Összesen:	9678	352	3,6
Hajdúnánási körzet:			
Görbeháza	2 852	–	–
Hajdúdorog	10 201	141	1,4
Polgár	9 272	698	7,5
Tiszagyulaháza	970	55	5,0
Újtitkos	1 019	17	1,7
Összesen:	24 314	911	3,7
Balmazújvárosi körzet:			
Egyek	7 004	430	6,1
Hortobágy	1 769	29	1,6
Tiszacsege	5 864	522	8,9
Újszentmargita	1 932	109	5,6
Összesen:	16 569	1090	6,6
Püspökladányi körzet:			
Báránd	3244	79	2,4
Biharnagybajom	3483	206	5,9

Település	összlakosság	ebből cigány	százalékos arány
Földes	5120	81	1,6
Sáp	1064	110	10,3
Kaba	6658	220	3,3
Tetétlen	1715	80	4,7
Nagyrábé	2912	224	7,7
Bihardancsháza	311	–	–
Bihartorda	1 232	133	10,8
Nádudvar	9 651	235	2,4
Sárrétudvari	3 681	177	4,8
Szerep	1 731	144	8,3
Összesen:	40 802	1689	4,1

A megyében élő 22 702 cigány lakos 4734 családot alkot. A családtervezés – az integrálódott családok körében – már létezik, a telepi lakosságnál még sok családban ismeretlen fogalom. A családok adatai: nincs gyerek 718 családnál (15,1%), 1-3 gyerek van 2307 családnál (48,7%), 4-6 gyerek van 1185 családnál (25,0%), 7-9 gyerek van 439 családnál (9,2%), 10 vagy több gyerek van 85 családnál (2,0%). A felmérés igazolja, hogy a tudatos családtervezés – különösen vonatkozik a fiatal házásokra – már megmutatkozik a cigányságnál is. A családok legnagyobb százalékának (48,7) már 1-3 gyereke van, ezeknél a családoknál már érvényesül a népesedéspolitikai párthatározat.

A cigányság kor szerinti aránya eltér a nem cigányság arányától. Ennek oka volt régen a telepi élet, jelenleg pedig az egészségtelen életmód. Régen a putriban az emberek kifáztak, a szegénység miatt rosszul táplálkoztak, ezért rövid életűek voltak. Most pedig – a régihez viszonyított – életszínvonal-emelkedés következtében, aránylag jó módban élnek. De sajnos kevés családnak van meg ehhez a kellő intelligenciája, és úgy képzei, hogy a jólét velejárója a mértéktelen alkohol- és nikotinfogyasztás. (Majd az egészségügyi résznél részletesebben.)

Arányok:

Kor	Cigányoknál az arány	Megyei arány
0– 3 év	8,0	4,0
3– 6 év	8,3	4,2
6–12 év	23,3	14,8
Munkaképes korú	51,7	60,0
Munkaképes kor felett	8,7	17,0

(A részletes anyag a mellékletben megtalálható.)⁹

A cigányság születési aránya magasabb, mint a megyei arány, de ahogy korban elérik a munkaképes kort, az arány a megyei arány javára billen. A munkaképes kor felettiéknél a cigányság aránya csak fele a megyei aránynak. A túlzott dohányzás és szeszfogyasztás rövidíti az életkort.

Jegyzet

1. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár XXII. 657/b. 2. cs.
2. HBML. XXI. 109/b. 3. cs.
3. Uo.
4. HBML. XXII. 649/b. 8. cs.
5. HBML. XXII. 610/b. 19. cs.
6. Dr. Gyergyói Sándor: Demográfiai adatok, lakáshelyzet – Hajdú-Bihari Napló, 1984. április 10. (3. old.)
7. Komoróczy György: Hajdúhadház története (107. old.)
8. H-B MT VB. Titkárság, irattár.
9. Dr. Szabó Imre: Beszámoló a Hajdú-Bihar megyében élő cigány lakosság helyzetéről. (1986) Kézirat.

2. Munkaviszonyok

A felszabadulás után először 1957-ben végeztek általános felmérést a cigány lakosságról. A felmérés Debrecen város adatát nem tartalmazza. A járások adata pedig községenként nincs meg. A felmérés a cigány lakosság munkába állítása érdekében történt.

A cigányság száma és aránya 1957-ben:
(a felmérésben nem szerepel Debrecen város)

Járás-város	összlakosság	ebből cigány	százalék
Debreceni járás	102 300	3 300	3,5
Derecskei járás	53 395	3 200	6,3
Biharkeresztesi j.	33 000	1 560	5,0
Berettyóújfalui j.	50 089	1 659	3,0
Polgári járás	32 286	1 072	3,3
Püspökladányi j.	67 600	1 023	1,5
Hajdúböszörmény v.	31 500	580	1,8
Hajdúszoboszlói v.	20 060	258	1,3
Hajdúnánás v.	19 000	200	1,1
Összesen:	409 230	12 852	3,1

A megyében egy-két községet kivéve a cigányság létszáma határozottan növekvő irányzatot mutat. Vannak olyan helységeink, ahol az utóbbi néhány évben közel 50%-os létszámemelkedésük tapasztalható. Szaporaságukat mutatja az a tény is, hogy pl. a biharkeresztesi járásban anyasági jutalomban részesülők – akiknek 7-nél több gyermekük van – 26%-a cigány, pedig a lakossághoz viszonyított arányszámuk csak 5%.

Az állandó foglalkozással rendelkező cigányok gazdasági helyzete azonos szinten mozog a lakosság hasonló munkakörben dolgozó nem cigány rétegével.

Akik nem folyamatosan dolgoznak, azoknál ahogyan csökken az évenként ledolgozott hónapok száma, úgy csökken az életszínvonal is, ami különösen siralmas azoknál a kiskorú gyermekekkel rendelkező családoknál, ahol az apa csak a nyári hónapokban hajlandó községe területén dolgozni, általában vályogot vetni.

A cigányságon belül újabban három rétegről beszélhetünk:

Az elsőbe tartoznak azok, akik már hosszú évek óta az ipar, a mezőgazdaság területén, vagy mint szakképzett zenészek dolgoznak, a községek, városok többi lakói között élnek, sem gazdasági, sem kulturális vonalon a nem cigány lakosságtól nem különböznek, igen sok esetben vegyes házasságot kötnek.

A második rétegeként említhetjük azokat, akik esetenként munkát vállalnak, de onnan hamarosan visszatérnek községük cigánytelepére és még mindig nem tartják szükségesnek azt, hogy egy évben 12 hónapot dolgozzanak, mert szerintük a „hangya is meggyűjti szorgalommal a télire valót”. Közülük már sokan vannak olyanok, akik szeretnének az úgynevezett cigánytelepről megfelelő házhely juttatása után a községbe költözni.

A harmadik réteg – ez a többség – a putrik, szükséglakások lakója, aki a sors kegyetlenségének tartja azt, hogy a nyári hónapokat kivéve dolgoznia kell. Ezért gazdasági és kulturális színvonaluk és egészségi helyzetük elmaradottságával a helyi tanácsainknak a legtöbb problémát okozzák.

A cigányok szocialista társadalmunkba való beilleszkedéséhez eddigi tapasztalataink és felméréseink alapján legfontosabbnak tartanánk – a természetes felszívódáson felül – minél nagyobb számban állandó munkára való helyezésüket, lakásvizonyaik megjavítását, ami magával hozná bizonyos idő múltán a cigányság fokozottabb beilleszkedését.

A cigány lakosság munkához való viszonya még nem kielégítő. Sűrűn változtatják munkahelyüket és általában csak idénymunkában vesznek részt. Szakképzetlenek, s így a legalacsonyabb bérkategóriák szerint keresnek, és szinte általánosítható, hogy a nem cigány lakossághoz viszonyítva mintegy 30–50%-kal több eltartott jut a cigányoknál egy dolgozóra (gyermek, öreg, munkaképtelen és munkakerülő).

Foglalkoztatásuk az elmúlt években ugrásszerűen emelkedett. Viszont csak töredékben vehetjük foglalkoztatottságukat állandónak, mert általában 6, esetleg 8 hónapot vesznek részt az ipari vagy mezőgazdasági termelésben.

A mostani nyári időszakot tekintve, tapasztalatok alapján állíthatjuk, hogy a nem gyermek, öreg vagy beteg cigányokon kívül, kevés azoknak a száma, akik vagy községükben vagy idegenben ne dolgoznának. Természetesen erről a nagyfokú foglalkoztatottságról csak a nyári és az őszi mezőgazdasági betakarítási munkák alkalmával beszélhetünk. Általában nyári időszakokban a munkaképes cigányság nagy százalékban dolgozik, míg télen 50%-ra tehető a munkavállalásuk. Legtöbben állami gazdaságokhoz szerződnek 6, esetleg 8 hónapos munkára, mintegy 50%-ban, 25%-a az építőiparban, kis töredékük szénbányákban dolgozik. A munkavállalók negyedik negyede vályogvetéssel, tapasztással, teknővájással, különféle vándoriparral foglalkozik, és kis töredékben zenész.

A cigányságon belüli foglalkoztatottság arányának kivetítéséhez jellemzőként adhatjuk, hogy pl. a biharkeresztesi járás területén 1500 cigány él, ebből munkaképes korú kb. 670-680 fő. Közülük 260 váltott munkakönyvet. Tehát ennyire tehető azoknak a száma, akik az állami iparban, vagy mezőgazdaságban huzamosabban dolgoznak. Negyven fő, aki mint önálló vállalkozó dolgozik a járás területén iparban és kereskedelemben. Tehát a biharkeresztesi cigányság közel 50%-a dolgozónak mondhatja magát.

Megyénk területén speciális cigány szakmának tekinthető a vályogvetés, tapasztás, teknővájás, kosárfonás, seprűkötés, és a vándoripar. Ezeket a szakmákat általában csak a cigány lakosság gyakorolja, természetesen ők sem általánosságban, és vannak olyan területeink, ahol egyáltalán nem beszélhetünk az úgynevezett cigány szakmák gyakorlásáról. Megállapíthatjuk, hogy a cigány lakosság mintegy 8-10%-a érti és űzi ezeket a szakmákat.

Megyénk területén nem foglalkoztak cigány termelőszövetkezetek, illetve állami gazdaságok létrehozásával.

A cigányok számarányához viszonyítva elenyésző a közülük lett szakmunkások száma. Értelmiségi a megyében egy-két személy van. Hasonlóan kevés azoknak a száma, akik földdel rendelkeznek, és paraszti munkát végeznek. A cigányság közül a földosztás alkalmával számukhoz viszonyítva kevesen kaptak földet, viszont ezeknek is túlnyomó része elhagyta azt, egyrészt saját hibájából, másrészt gazdasági felszerelés nélkül képtelen volt a művelésre. Ezen a téren a cigányok általános óhaja az egy hold állami tartalékterület birtoklása, amelynek megmunkálását örömmel vállalnák.

Megyénkben az úgynevezett iparosodott területen nem élnek cigányok, de azokon a területeken, ahol az iparosodás folytán nagyobb az elhelyezkedési lehetőség, mint pl. a polgári járásban, ott ez kedvezően alakítja életmódjukat. Az egész évben foglalkoztatottak száma itt szinte 100%-os, életszínvonaluk magasabb, és sem egészségügyi, sem iskolai téren nem okoznak problémát. Ilyen iparosított terület még Hajdúszoboszló város, ahol jóformán nincs cigánykérdés. A cigányság 90%-a bent lakik a városban, a különböző szakmákban együtt is dolgozik a város lakosságával.

Ugyanez a jelentés felsorolja, hogy „a tanács mit tett, mit kíván tenni, és mit vár el a központi szervektől” a cigányság helyzetének megjavítása érdekében:

1. Legfontosabb feladatnak tartjuk a cigányság állandó foglalkoztatásának biztosítását, a foglalkoztatottak számának emelését. Ennek érdekében a központi szervek biztosítsák ténylegesen a munkához való jogot a cigányság részére, hogy a nagy felvételi lehetőségekkel rendelkező állami vállalatok ne csak abban az esetben vegyenek fel közülük munkaerőt, ha már a nem cigány lakosságból nem tudják biztosítani munkaerő-szükségletüket. Jogot kell biztosítani a tanácsoknak, hogy a területen lévő állami gazdaságokat, erdőgazdaságokat kötelezzék arra

érdemes cigányok felvételére, ha felvételi lehetőségük, illetve munkaerő-szükségletük van. Ezzel a cigányság nagyobb arányú mozgását, utazgatását is csökkenteni lehetne.

Központilag kötelezni kell azokat az állami gazdaságokat, amelyek cigányokat alkalmaznak nagy számban 6-8 hónapos munkára, hogy közülük azokat, akik évek óta rendszeresen és becsületesen helytállnak az idénymunkában, akiknek magatartása ellen kifogás nem merül fel, állandó munkásként foglalkoztassák, segítsék elő az állami gazdaság területén való letelepedésüket, hogy családjukat is magukkal vigyék, mert a különélés és az idénymunka úgy anyagi, mint erkölcsi vonatkozásban hátrányos a cigányságra (megyénk területéről nagy dunántúli állami gazdaságokban évek óta több száz cigány dolgozik 6 hónapos szerződéssel).

2. A helyi tanácsok hozzanak létre – ahol erre a szükséges anyagi erő rendelkezésre áll –, szénporos téglavető és vályogvető vállalatokat, amelyekben a cigányság már mondhatni szakképzett tagjait foglalkoztatni tudják. A községfejlesztési alapból biztosítandó beruházási költségeknek helyes vállalatvezetés mellett vissza kell térülni a községnek, sőt mint erre példa van, már az investált összeg akkumulál is. A földműves szövetkezetek anyagi támogatásával háziipari szövetkezeteket kell létrehozni, kosár, seprű, vesszőbútorok előállítására, amelyeket szintén a földműves szövetkezetek hozzanak forgalomba. Természetesen a földműves szövetkezetek helyes irányítása ezt a vállalkozást is rentábilissá tudja tenni. Az anyag biztosítása érdekében a községek megfelelő területein rövid idő lefolyása alatt fűztelepeket kell létrehozni.
3. A cigányság gazdasági helyzetének megjavítására és sűrűn előforduló kérésük kielégítéseképpen a helyi tanácsoknak állami tartalékterületből 1 kat. h. háztáji földet kellene biztosítani egy-egy cigány családnak. Amennyiben a terület jó megmunkálását biztosítják, a föld használatát több évre biztosítani kell számukra.
4. Szükségesnek tartjuk a szívós felvilágosító munka mellett a munkabíró, de munkát kerülő cigányság felé adminisztratív eszközökkel fellépni munkavállalása elrendelése céljából. A rendészeti és tanácsai munkaügyi szervek közös megegyezése alapján kényszer-munkahelyet kellene kijelölni meghatározott időtartamra, ami természetesen a jelentkezési kötelezettségen kívül semmiben nem különbözik más dolgozó munkakörülményeitől.
5. Célul kell kitűzni a cigányság lakáshelyzetének fokozatos megjavítását, amelynek gazdasági erőforrásait egyrészt az építetőknek, másrészt államilag kellene biztosítani. A cigányság általában nem mondhatja magáénak azt a telket, amelyen lakik, állandó rettegésben él az

áttelepítés veszélyétől, és ezek egyáltalában nem ösztönzik arra, hogy saját erőből emberhez méltó lakást építsenek, azt lakályossá tegyék, és magukénak érezve azt, véglegesnek tekintsék, tisztán tartsák, fejlesszék, gyermekeik számára megőrizzék. Ezért szükségesnek tartjuk, hogy a cigánytelepeket házhelyek biztosításával fokozatosan fel kell számolni, és a cigány lakosság a nem cigány lakossággal egy elbírálás alá kerülve házhelyhez jusson...

A cigányság lakáshelyzete épp úgy, mint a többi problémája, nem egyik napról a másikra megoldandó feladat. Ezért a meglévő cigánytelepek helyzetén is javítani kell. Elsősorban ivóutak és állandó WC-k létesítésével, amelyek megvalósításához költségvetési fedezetet kell biztosítani.

6. Szociálpolitikai szempontból fontosnak tartanánk, hogy azokat az öreg, beteg, munkaképtelen cigányokat, akiknek a fenntartásáról igen gyakran gyermekeik könyörületből gondoskodnak, hasonlóan a nem cigány lakossághoz, szeretetházi gondozásba kellene venni.

Hasonlóan állami gondozásba kellene venni azokat az elhagyott és züllésnek kitett gyermekeket, akiknek nevelése nincs biztosítva a szülő munkaképtelensége miatt, vagy mert leányanyák gyermekei.

7. Oktatási szerveinknek komoly gondot okoz – főképpen a cigánytelepen lakó – gyermekek iskolai lemorzsolódása. Másrészt a már iskolaköteles kort betöltött fiatalok nagyszámú írástudatlansága.

Ennek megoldása érdekében 12 éves korig kötelezni kell, esetleg adminisztratív eszközökkel is a gyerekek szüleit, hogy biztosítsák gyermekeik részére az iskola folyamatos látogatását (nem pénzbírságra gondolunk, mert az jelenleg is megvan, de nem törődnek vele, mert a bírság úgy is behajthatatlan). Rendészeti szerveinket kellene megbízni a kérdés elősegítésére, akik ismétlődő mulasztás esetén a szülőt néhány napos szabadságvesztésre is elítélhetnék, természetesen a szülőök helyzetének pontos ismerete alapján. A 12 éven felüli analfabéta gyermekek részére oktatási apparátusunknak a szükségeshez mérten analfabéta tanfolyamokat kell községenként vagy telepenként szervezni, ahol az írástudatlan gyermekeket és bárkit megtanítanak az alapismeretekre.

Hasonló tanfolyamokon kell megtanítani írni, olvasni, számolni a sorköteles cigány fiatalembereket... Határozottan javasolnánk azt is, hogy a honvédség katonai szolgálatuk alatt szervezeten tanítaná őket a minden ember részére szükséges ismeretekre (a honvédségnél nem kellene lemorzsolódásra számítani).

Elsősorban ezeknek a feladatoknak a megvalósításán keresztül látnánk biztosítva azt, hogy néhány éven belül a cigányság gazdasági, kulturális,

egészségügyi helyzete, egész élete megváltozna, emberhez méltóbb lenne...

Debrecen, 1957. augusztus 14. Nagy Gábor osztályvezető.¹

A Derecskei Járási Tanács VB Mezőgazdasági Osztálya 1962-ben kiad egy körlevelet, melynek tárgya a cigányok foglalkoztatása a tsz-ekben:

Az MSZMP Politikai Bizottsága határozatot hozott a hazai cigány lakosság problémájának megoldására. A feladatok között elsőként szerepel a még nem dolgozó cigány lakosság munkába állítása. Foglalkozási területüket a határozat elsősorban az állami gazdaságokban és a termelőszövetkezetekben jelölte meg.

Termelőszövetkezeteink egy része az elmúlt évek során munkaerő-problémákkal küzdött. A munkaerőhiányt feltehetően enyhítette volna egyes helyeken a faluban lévő munkaerőtartalék, ezek között a cigányok munkaerőjének igénybe vevése. Szükségesnek tartjuk, hogy a termelőszövetkezeteink ne zárkózzanak el a cigány lakosság munkába állításától, felvételi kérelmüket a tsz-közgyűlésen ne utasítsák el, ne közönségesítsék ki őket a társadalomból. A cigányok munkába állítására a termelőszövetkezetekben más és más elgondolás és módszer alkalmazása szükséges. Helyesnek tartjuk, ha a tsz vezetősége a vezetőségi ülésen megtárgyalja a falusi cigányok munkába állítását, és gondoskodik munkába állításukról.

Erre a vezetőségi ülésre hívják meg a község cigány lakosságának vezetőjét is. A cigány lakosságnak általában nincs kitartása. Ha megoldható, célszerű ezek részére munkavégzésük alapján készpénzt és terményelőleget biztosítani. Ahol lehetőség van, a ledolgozott munkadíjat hetenként fizessék ki részükre. Pl. építési munkáknál, vagy építőanyag előállításánál.

Ahol annak feltételei megvannak, ott ne külön brigádban vagy munkacsoportban, tehát kizárólag cigánymunkában – vályogvetés, tapasztás – foglalkoztassák, hanem a többi tagokkal együtt foglalkoztassák őket.

Felkérem Elnök Elvtársat, hogy jelen rendelkezésem alapján tegyen hatékony intézkedéseket ennek a ránk maradt súlyos örökségnek a felszámolására. Derecske, 1962. május 18. Vancsa Miklós osztályvezető²

A Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Osztály 1974-ben ad jelentést a Megyei Koordinációs Szakbizottság részére:

A Megyei Tanács VB Koordinációs Szakbizottsága 1974. évi munkatervébe felvett, a cigányok lakosság helyzete és életkörülményei alakulásával kapcsolatos feladatok felmérése során a járási és városi osztályoktól bekért adatok alapján az alábbiakat jelentem:

1. Cigányajkúak foglalkoztatása mezőgazdasági szövetkezetekben (társulások, vállalkozások):

Járás	Foglalkoztatott		Felvett tag 1974. év	Időszakosan alkalmazott 1973. év
	tag 1973. év	alkalm. 1973. év		
Berettyóújfalui j.	235	—	45	—
Debreceni járás	127	174	123	197
Derecskei járás	110	5	10	—
Püspökladányi j.	72	—	68	—
Hajdúböszörmény	23	15	—	—
Hajdúnánás	—	3	—	—
Hajdúszoboszló	7	12	—	30
Debrecen	3	—	—	—
Összesen:	577	209	246	227

2. A legtöbb tagot, alkalmazottat foglalkoztató szövetkezetek:

Zsáka: Lenin (40 fő), Berekböszörmény: Szabad föld (37 fő), Bedő: Rákóczi (23 fő), Nagykereki: Kossuth (20 fő), Hajdúhadház: TÖVÁLL (103 fő – főleg időszakos munkára), Kismarja: Rákóczi (23 fő), Hosszúpályi: Vöröshajnal (20 fő), Pocsaj: Dózsa (11 fő), Nagyrábé: Petőfi (30 fő), Kaba: Vöröscsillag (14 fő), Nádudvar: Vöröscsillag (18 fő – főleg alkalmazott), Püspökladány: Petőfi (21 fő).

3. Alkalmaztatásukkal – tagságukkal kapcsolatos megállapítások:

— BERETTYÓÚJFALUI JÁRÁSBAN:

A korábbi években belépett tagok túlnyomó része a megfelelő háztáji gazdaságot kialakította, megélhetésük biztosított, a szövetkezetek segítik lakásépítkezéseiket, letelepedtek, különös probléma velük nincs. Az újonnan belépőkkel van probléma, rendszerint eladósodva kerülnek a szövetkezetbe, a munkát már előlegfelvétellel kezdik, és legtöbbjük rövid idő múlva ki is lép a szövetkezetből.

Mezőpeterden pl. 14 cigány család van, ebből 12 fő tsz-ben dolgozik, míg Biharkeresztesen, ahol a cigányok száma 500 fő, csupán három tagja van a helyi tsz-nek, ezek is nyugdíjasok.

A cigányság mintegy 70 százaléka megfelelő munkát végez az állattenyésztésben, növénytermesztésben, kiegészítő üzemágban.

— DEBRECENI JÁRÁSBAN:

A régebben dolgozók megbecsültek, munkájukra lehet számítani, az újonnan belépettek elvárják, hogy naponként fizessék munkájukat, mivel megélhetésük nincs biztosítva. A fizetés kézhezvétele után naponként át munkára sem jelentkeznek, sőt sokan vissza sem térnek a termelőszövetkezetbe. A mezőgazdasági munkát nem szeretik, inkább

iparba mennek dolgozni (főleg építőipar), és vállalják az utazás fáradalmait. Jelentős az általuk elkövetett lopások száma is.

— DERECSEI JÁRÁSBAN:

Általános tapasztalat, hogy a hosszabb idő óta mezőgazdaságban dolgozók helyüket jól megállják. Anyagi és erkölcsi színvonal a kismarjai Rákóczi termelőszövetkezetnél a legmagasabb, az itteniek a cigány nyelvet alig ismerik, a 40 éven aluliak között nincs analfabéta. Rendezett körülmények között élnek általában, és letelepedtek. A kismarjai Rákóczi tsz-ben 1 fő kiváló dolgozó oklevelet is kapott.

— PÜSPÖKLADÁNYI JÁRÁSBAN:

Kevés azok száma, akik hosszabb idő óta dolgoznak a termelőszövetkezetekben. A régebbi dolgozóknál sem munkafegyelmi, sem emberi magatartásbeli probléma nincs. A fiatalabbak szeretnek sűrűn munkahelyet változtatni, nagyobb részük fegyelmezetlen, italozó, munkában válogató, a lopások száma pedig nagy. A termelőszövetkezetben igyekeznek félrevezetni a brigádvezetőket, és munka nélkül több munkát, időt igazoltatni.

— HAJDÚBÖSZÖRMÉNY VÁROS:

A szövetkezetek nem zárkoznak el a foglalkoztatottságuktól, és a régebbi dolgozók között 3 fő szakmunkás bizonyítvánnyal is rendelkezik. Munkavégzésükkel elégedettek a szövetkezetek vezetői, többségük szorgalmas, rendes, megbízható munkaerő.

— HAJDÚNÁNÁS VÁROS:

A vélemény, hogy: fegyelmezetlenek, késve érkeznek a munkahelyre, fizetés után napokig nem jelentkeznek munkára, munkaidőben eltávoznak stb. (Főleg a TÖVÁLL vezetőinek a véleménye.)

— HAJDÚSZOBOSZLÓ VÁROS:

Kezdetben voltak problémák, amelyet helyben úgy oldottak meg, hogy külön brigádokat hoztak létre, a brigádok vezetői is cigányok voltak. Így megtalálták a megfelelő hangnemet és hangulatot. Azóta jól dolgoznak, munkájuk ellen kifogás nincs.

— DEBRECEN VÁROS:

Az ipari vonzás miatt érthetően kevés a cigányok foglalkoztatása a mezőgazdaságban, bár munkájuk ellen konkrét panasz nincs.

Debrecen, 1974. augusztus 16.³

A jelentésekből kirajzolódik a cigányok beilleszkedési foka egy-egy járás területén. Már a 60-as évek elején legjobb volt a helyzet a berettyóújfalui járás községeiben, és legtöbb gond volt a debreceni járás községeiben.

A cigányszármazású dolgozók munkába állításának eredményéről a sajtó is adott tájékoztatást a megye területén.

„A bizalomra hűséggel!”

Cigánydolgozók az ELZETT-ben

Az elmúlt ötéves időszakban átlagosan 120 fő volt a cigányszármazású dolgozó gyárunkban. Ez az összes dolgozó nyolc százaléka. Munkába való beilleszkedésük folyamata pozitív, fluktuációjuk nem nagyobb a gyár többi dolgozójáénál. Egyharmaduk törzsgárdatag. Szakképzettséggel rendelkező jelenleg négy. Legnagyobb részben betanított munkások... Nyolc általános iskolai végzettséggel mindössze 35–40 százalékuk rendelkezik... 1980 óta tízen fejezték be az általános iskolát... Évente felmérjük cigányszármazású dolgozóink helyzetét, élet- és munkakörülményeit – utal a jelentésből idézett megállapításra Ott Jenő, az ELZETT berettyóújfalui gyáranak személyzeti osztályvezetője. Ennek a felmérésnek alapján határozzuk meg a további teendőket... Mi az eredmények titka? Elsősorban azt a fogadási készséget hangsúlyozom, amelyet a gyár vezetősége tanúsít a hozzánk jövő cigánydolgozókkal szemben. Ennek köszönhető, hogy bizalommal jönnek hozzánk. Ez a bizalom kölcsönös és a mi bizalmunkra hűséggel válaszolnak. Honnan jönnek ezek a dolgozók? Csak egyharmaduk helybeli, a többiek 15 településről járnak be. Legtöbben Nagyrábérről és Gáborjánból.

Mivel tudják segíteni a munkahelyhez kötődést? Sok köztük a nagy családok, a lakás gondokkal küszködők. Elsősorban a helyi tanácsok által értékesített házak vásárlásához, esetenként pedig saját ház építéséhez adunk támogatást. Az utóbbi négy évben nyolcuknak adtunk így kamatmentes kölcsönt, összesen 200 ezer forint összegben, egy házaspárt pedig munkásszövetkezeti lakáshoz segítettünk hozzá. Vállalati fuvarral is támogatjuk az igényelőköt. Szülési, beiskolázási segélyen túl évente 35–40 ezer forint szociális segélyt is folyósítunk számukra. A vállalati kedvezményes üdültetést is egyre szívesebben igénybe veszik.

Hűséget említett. Az említettekén kívül melyek ennek a bizonyítékai?

Egyharmaduk tagja a szocialista brigádoknak. Hogy ott milyen színvonalú munkát végeznek, mi sem bizonyítja jobban, hogy közülük 1982 óta egy Kiváló Munkáért miniszteri, kettő pedig Kiváló Dolgozó kitüntetést kapott, társadalmi munkáért pedig szintén ketten kaptak elismerő kitüntetést. Vannak köztük párttagok, KISZ-tagok, egyikük pedig munkásör. Szakszervezeti szervezettségük magasabb a gyári átlagnál.

S a munkafegyelem? Én jónak tartom. De erről többet tudnak mondani a közvetlen munkahelyi vezetők.

A főművezető és műhelyvezetők nyilatkozata... Vannak köztük is „nehéz emberek”. Hozzájuk több türelem kell, különösen az első időszakban.

Milyen napi gondok adódnak? Leginkább az igazolatlan hiányzás. Nem mindegyikük szokja meg könnyen, hogy fegyelmezett, rendszeres munkát követelünk. De legtöbbszörnek használ az okos, meggyőző szó. Én elégedett vagyok velük. De nekem is az a véleményem, hogy a bizalom mellett kell a szigor... Jó munkás a többség... „hajtanak” is, hiszen a legjobbak példájára szeretnének ők is házat építeni, venni. Nálam a dolgozók többsége belőlük tevődik ki. Sok túlmunkát vállalnak, nemcsak pluszpénzért, hanem a szocialista brigád tagjaiként is. Hogy milyen a viszony köztünk? Erre csak annyit mondok: Kölcsönösen megbecsüljük egymást. De ezt mindenkitől el is várjuk.

Munkásór egyenruhás fiatal férfi toppan be az irodába. A kiképzés ebéd-szünetéből szakított néhány percet: Én tizenegy éve dolgozom itt, a csiszolóban, betanított munkásként. Juhász Károly a nevem. Komádiban lakom. Harminckét éves vagyok. Dolgoztam Pesten is, de nem szerettem távol élni a családtól. A nőszülés, a gyerekek pedig végleg hazahoztak. Négy szép gyermekem van. A legidősebb 13 éves, a legkisebb meg 25 hónapos.

Büszkén magyarázza: Saját házat építettem. A feleségemet elfoglalja a gyerekek nevelése meg a házimunka, az állattartás. Disznókat hizlal. Már a fürdőszobában is csak a víz bekötése van hátra.

Elégedett a munkahellyel? Nem is kívánnék jobbat, és ezt mindenkinek mondom. Van tisztességes keresetem, megbecsülnek. Tavaly kaptam a Kiváló Munkáért kitüntetést. Öt éve vagyok munkásór.

Szabó István 25 éves esztergályos, tűzoltókészülék meósa. Itt voltam szakmunkástanuló is. Hat éve, 1979-ben végeztem. Nagyrábén lakom, a szüleimmal, testvéreimmal együtt. Nős? Nem. Úgy akarok családot alapítani, hogy ne a semmiről induljunk. A menyasszonyom újfaluasi, itt varrónő a ruhagyárban. Én géemkázom is. Lakásra gyűjtök.

A családban mindenkinek van munkahelye? Apám Pesten dolgozik az építőiparban, a bátyám a téeszben anyagbeszerző, egyik öcsém itt betanított szerelő, a másik kőműves, a két nővérem közül egyik itt dolgozik az eloxálóban, a másik gyes-en van. Az a véleményem, hogy csak munkával boldogulhat igazán az ember.⁴

A cigányság egy része a mezőgazdaságban is jól megállja a helyét: „A szövetkezet vezetősége a munkaalkalom teremtésében, de az emberi magatartás formálásában is nagyon sokat tett. Cigány családok művelik, törlik a dohányt a hajdúhadházi Új Barázda Tsz-ben. A Lakatos és a Balogh brigádra bízták a munkákat, akik minden elismerést és dicséretet meg is érdemelnek szorgalmukért, egyre nagyobb hozzáértésükért. A szakmai utasítások alapján a brigádvezetők irányítják a tagokat a tábláknál, a tennivalók elvégzésénél. Fiatalabbak, öregek, lányok, asszonyok, férfiak együtt dolgoznak. S nem alkalmoszerűen – hanem folyamatosan, úgy, hogy a dohány minden munkáját idejében és jó minőségben el tudják végezni. Ugyanúgy

kapják már a fizetésüket, mint a többi dolgozó a tsz-nek, de ugyanúgy jár minden kedvezmény, vagy segítség is részükre. A dohányos cigány családoknak is ugyanúgy és ugyanazt főzik a szövetkezet konyhájában, mint bárki másnak, s ki is szállítják a földek végére részükre a friss meleg ételt.”⁵

A tsz-vezetősége csakugyan nem tesz különbséget cigány és nem cigány között, pl. 1979-ben Lakatos Margit dohányos 30 ezer forint lakásvásárlási támogatásban részesült.

Pályamunkások Görögszállás és Ohatpusztakócs között

Ahogy emelték a csákányt a csurgó verejtékben, mintha bronzba öntötték volna őket. Délelőtt kilenc óra volt, vonatra vártam s a Nap odafönről könyörtelenül tüzelt. Vágányközökből vágták a kérges, salakkal tömött alföldet. Embertelen munkán szemlélődtem. Szikrát ugyan nem vetett a vas – a lendületük sem hagyott alább. Egyre fogytak a kimért közök, amikor megszólalt mellettem valaki: „a brazil gépsor”. Ki fogalmazhatta meg így először?

Néhány szóban jellemezve

A vezető mérnöktől (Nyíregyházán a pályafenntartási főnökségen) útielőlegként néhány nyílt szót kérek. Rácz Zsigmond pillanatig sem haboz, számára nem kényes a cigánykérdés. Nem manikűrözi ki egyetlen mondatát sem; nincs: „hogyan is mondjam csak”, „ezt ne írja”.

– Pályamunkások a Görögszállás–Ohatpusztakócs közti vonalszakaszon. Most lehetnek vagy negyvenen. Törzsgárdás? Van közöttük! 1977-től jöttek: mi is összehoztuk őket. Az „is”-en a hangsúly, pontosabban szólva a vasúton. Ezt majd elmondja magának Daróczy Sándor, ő Polgáron a főpályamester. A pályamunkások többsége tehát cigány – ezen a görögszállási szakaszon. Bizonyos, hogy időnként (nem is olyan ritkán) a legmagasabb jelzőket osztogathatnánk nekik, a legmagasabbat. Néha képesek úgy vinni azt a sánt, hogy tizenegy darabra hullana, amikor leteszik; de hiába: saját életüket még rengeteg gonddal élnek nagyon vegyes körülmények közt, és ez visszaüt a munka tempójára, menetére is. Legtöbb bajt (számukra és számunkra) a munkába állás okoz. Elég egy otthoni, nagyobb családi ügy és már vége a megszokott kezdésnek. L.-t múlt hó 18-án elhagyta a felesége, L. csak tíz nap kihagyással jelentkezett, 28-án. A közös otthoni kassza elűnt, pénze valószínűleg nem volt, de mégsem hozzánk jött.

Tavaly a polgár-újtítkosai vágányzár alkalmával – fizetés előtti napra esett! – Cs.-ről megtudtam, hogy két napja nem evett. Odaadtam neki, ami elemőzsiát hazuról hoztam és megígértem a holnapi reggelit, ebédet is. Lehet, hogy mástól szégyelte volna, tőlem nem szégyelte elfogadni. Másnap munkába állt. Az a sok-sok gyermekkori nélkülözés most jön ki rajtuk. Szóval nehéz az elbocsátás, a fegyelmet sem könnyű kézzel írja meg az ember. Egyszer már gondoltunk egy cigányparlamentre is, ahol többet, jóval többet megtudhatnánk egymásról, de ez a parlament annyiban maradt. Talán a bánásmód amire leginkább érzékenyek. A vasútnak szüksége van rájuk – tagadhatatlan, de közülük sokan csak nehezen tartanak ki, s jóval több a gond velük, mint egy normál brigáddal. De ennek ellenére újra és újra megkíséreltük, hogy máshol is brigádokká verbúválódhassanak. Néha teljesen sikertelenül. A dombrádiak, a piricseiek nem váltak be, a polgáriak, tiszacsegeiek, újszentmargitaiak (bár fogyóban a létszám!) már megmaradnak. Így vegye: szó szerint.

„Egzotikus” munkatempó

– Már nem győzték várni magukat, elmentek egyet szundítani, éjszakai vágányzárosok, érthető – fogad a szerencsétlen hírrel Daróczi Sándor, Polgáron, a vasútállomáson. – De tudja mit? Tiszalökön is dolgoznak az én barna gyerekeim, hát gyerünk oda!

– Megyünk is, mert nélkülük nincs riport – de ülnénk le talán ide a betonasztalhoz a kertbe; de tudom, percenként hívják a telefonhoz, ne essünk messze tőle.

Daróczi Sándor megtermett, mackó mozgású, ötvenen felüli éveit taposó főpályamester. Kenyere javát a vasútnál ette meg. Derűs nyilatkozó. Joviális férfiú.

– Hát igen története van annak, hogy összejött ez a csapat, mert amikor a szakaszösszevonás megtörtént és Nyíregyházához kerültünk, közúti mozgó egységet kellett összehozni.

– Mit?

– Közúton mozgatható brigádot, ahol a szerszámokat is gépkocsi viszi, az embereket meg kisbusz. Így értse. Miben áll ennek fontossága? A pályát nem foglaljuk le utazásra.

Mondom úgy, ahogy volt. Bizony be-bejártam 1977 első hónapjaiban a polgári kocsmába, ott beszéltek meg a dolgot. „Hozzátok magatokkal az ükunokákat is!” És egy év után már majdnem mindnek keményfedelű arcképe lett. A kezdő órabér tizenegy forint...!

– Volt az kevesebb is – szól bele Sánta Sándor előmunkás, aki pályames-
terjelölt.

– Volt, hogyne! A munkakönyv milyensége szerint. Az önkényesen-kilé-
petteket mindenhol rövidebb forint várja. No, előbb bele kellett törniük-tö-
rödniük a pályamunkás életbe. Nehéz volt, míg a fogásokat meg nem ta-
nulták, de már az egész munkafolyamatot maguk előtt látják. De látott-e
már kitérőcserét? Ugye nem. A kitérő egy darabban összeszerelve óriási sú-
lyú. Ők (Polgáron) jó másfél óra alatt berakták a száznegyven mázsás(!)
sínt. – Rekordidő?

– De az ám! Általában három-négy órába telik a helyére mozdítás. A
múltkor berekedt a vezénylő. Hát az egyik fiú (a vezénylést még sohasem
próbálta) olyan „tam-tam”-ot vert ki valami vaslapon, hogy ritkán ment
még úgy a hórukk, a toljad, a nyomjad, a nyald ki...

Erre aztán elszabadult Daróczi Sándor mellett a nevetés. Összehúzott
szembogarával kacag Kövér Sándor. Fekete simléderes vasutas sapkája
megbiccen. Nevet Sánta Sándor, bazsalyog az igazgatási kísérő, dr. Rádi.
Daróczi Sándor a levegőbe csap, mintha álljt jelezne.

– Esküszöm ez a negyvennégy ember három és fél nap alatt egy kilomé-
ter vágányt fektetett le. Gépi erővel csak a munka felét végezhetjük. Az
ócska vágányt kézzel dobták ki a két mázsza negyven kilós betonlajakkal
együtt, és hogy szó ne érje a ház elejét a szedést nyomban követte a fek-
tetés. A hátulsók nem szaladtak rá az elsőkre.

Sánta Sándor is hoz példát a nagy teljesítmények-sorából. Záhonyban
(társadalmi munkában) 15 perc leforgása alatt raktak meg cementből a
nyolcas csoportok egy-egy 22 tonnás magyar vagon. Két álló héten át. Dél-
ben aztán puccba vágják magukat és ki ide, ki oda, jobban Kisvárdára.

Vagy. Kétezer mázsza papírfa kirakodása tizenegyőjüknek három és fél
órányi idejét „rabolta” el. Csak. „Egzotikus” munkatempó. Félelmetes a
pénz hajtóereje, hát még a munka után azonnal (kézbe) kifizetendő!

– Száz szónak is egy a vége – bár csak négy hónapra vettem át a brigá-
dot – megtaláltam a hangot velük, én még nem ordítottam egyikőjükre sem.
Nemrég tizenketten megnéztük a Népstadionban a kettős rangadót. Hogy
az italt sem vetik meg? Mondjam azt, hogy mások sem? Nekem ugyan az
az elvem: (de bárhol!) még mindig inkább egy jó munkást, mint két rosszat!
A lógósokat keményebben is lehetne fogni – teszi le a voksát Sánta Sándor.

– Érzékenyek, de a nyelvükön beszélve a tréfásabb, vastagabb szót is ér-
tik. Ha valaki sokáig áll, odaszólhatok neki: „Nem félsz, hogy lúdtalpat
kapsz ilyenkor.” V. a tűz mellett nagyon szeret melegedni (no ugyan, ki
nem szeret?), de hát a többieket meg a csákánnyél melegíti. V.-nek oda-
mondogatok, 130 évig akarsz élni, mint a tarka varjú? Mert, azt se titkoljuk,
a társaság bár egyre jobban összerázódik, de a fele megjárta a „rácsos aka-
démiaát”. Az is igaz, hogy oda aztán senki sem akar visszajutni. No és

vissza is adják az ugratást. A múltkor félrehívtak: Ne hozzon reggelit Sándor bátyánk, holnap a vendégünk! Másnap aztán mondják, elromlott a hűtő, a centrifuga meg lassan forog. Hát nem elhittem, hogy centrifugával is hűtenek?⁶

A Megyei Koordinációs Szakbizottságnak azok a vállalatok és üzemek, ahol aránylag sok cigányszármazású dolgozót alkalmaztak, esetenként beszámoltak és tájékoztatót adtak a cigány dolgozók munkahelyi beilleszkedéséről.

A Debreceni Baromfifeldolgozó Vállalat 1983-ban adott tájékoztatót a bizottsági ülésen:

Vállalatunk a cigányszármazású dolgozók munkába állítását az 1970-es évek elején kezdte meg. Jelenleg a vállalat átlagos állományi létszámának valamivel több mint 10%-a cigány dolgozó. Cigány dolgozóink elsősorban Létavértes, Hosszúpályi, Vámospércs, Nyírábrány, Nyíracsad, Hajdúhadház településekről járnak be – vállalati autóbuszal – munkahelyükre.

Velük való foglalkozás az első időszakban a kis létszám miatt nem jelentett különösebb problémát. Ahogy nőtt a számuk, úgy nőtt meg a körzetben irányítók, művezetők, csoportvezetők és különböző szintű társadalmi és politikai vezetők feladata. A szó szoros értelmében meg kellett őket a WC használatára és az egyéni higiéniai előírások betartására. Többen igen nehezen, szigorú és határozott fellépésre vették csak tudomásul a fürdő és szociális helyiségek használatának szükségességét. Kezdetben a feldolgozóban, csomagolóban és egyéb helyeken sem, a tisztaságra és rendre nem vigyáztak (szemetelés, köpködés, csikkdobálás stb.). Ma már ez a probléma megszűnőben van. Elértük azt is, hogy nem egy cigányszármazású dolgozó segít az újonnan felvett cigány dolgozók beilleszkedésében, az üzem tisztaságának megővésében, az egyéni tisztálkodás rendszeres betartásában.

A munkafegyellemmel kapcsolatosan el kell mondani, hogy a közhiedelemmel ellentétben a cigányszármazású állandó dolgozók munkafegyelmi helyzete (igazolatlan hiányzás, ittasság, lopások száma stb.), arányát nézve, nem rosszabb a nem cigány dolgozókéénál. Igaz, hogy ez nem jellemző a meghatározott időre alkalmazott cigányszármazású dolgozókra.

Különösebb fegyelemsértés, illetve társadalmi tulajdon elleni vétség a cigányszármazású dolgozók között nem merült fel, s a vállalat velük szemben fegyelmi elbocsájtást nem alkalmazott.

Képzettségük, iskolai végzettségük sajnos igen alacsony. Ennek javítása érdekében a 8 általános iskola elvégzését szorgalmazzuk. Ennek érdekében kihelyezett általános iskolai képzést szerveztünk meg, valamint kihelyezett baromfiipari szakmunkásképzést indítottunk be. Ma már a különböző munkahelyeken 7 szakmunkást, 125 betanított- és 7 fő segédmunkást foglalkoztatunk.

Vállalatunknál 4 fő több mint tíz éve dolgozik, öt éves munkaviszonya van 38 főnek, két év óta dolgozik itt 41 fő és egy év óta dolgozik nálunk 54 fő. A cigányszármazású dolgozók közül 5 fő részesült a „Vállalat Kiváló Dolgozója”, és egy fő „Az Élelmiszeripar Kiváló Dolgozója” kitüntetésben.

A gyes-en lévő kismamákkal kapcsolatot tartunk, évente kismama találkozóra meghívjuk őket. A terhes anyák részére biztosítjuk a könnyebb munkaköröket.

A múlt évben egy egyedülálló és egy családos üdülőjegyet biztosítottunk a cigány dolgozók részére.

A vállalati Vöröskereszt-szervezet ismeretterjesztő előadásokat szervez, a bejáró dolgozók részére az előadás a buszon hangzik el. Újabban a cigány dolgozók színházlátogatáson is részt vesznek, sőt a különböző közös kirándulsokon is.⁷

A Nyíregyházi Dohányfermentáló Vállalat Debreceni Dohánybeváltó és Fermentáló Üzemben dolgozó cigányszármazású munkavállalók helyzetéről adtak tájékoztatást 1984-ben:

Üzemünk a cigányszármazású dolgozók munkába állítását az 1960-as években megkezdte. Jelenleg az üzem átlagos állományi létszámának 26%-a cigány dolgozó. Szézon időben ez az arány még nagyobb.

A cigány dolgozók elsősorban Hadháztéglás, Hosszúpályi, Derecske, Miskepércs településekről járnak be – vonattal, autóbusszal – munkahelyükre.

A velük való foglalkozás kezdetben sok problémát jelentett a közvetlen irányítóknak. Ma már a szociális helyiségeket figyelmeztetés nélkül használják. Ugyanott öltöznek, fürödnek, ahol a nem cigány dolgozók. A vezetők segítséget nyújtanak nekik a munkakör műveleteinek elsajátításában.

Az üzemekben megalakult vállalati gazdasági munkaközösség, amely 27 fővel dolgozik, abból öt fő cigányszármazású.

A munkafegyelemmel nagy probléma nincs. Igazolatlan hiányzás csak a férfi dolgozóknál fordul elő fizetés utáni napon. A nők sokkal rendszertöbbségek, nem hiányoznak, sok esetben még gyermekük ápolása céljából sem maradnak otthon. Az üzemünkönél dolgozó cigányok közel 50%-a 30 éven aluli. Képzettségük, iskolai végzettségük alacsony. A tanulásban a szocialista brigádtagok segítséget nyújtanak. Vállalatunknál lehetőség van szakmunkásképzésre, de a cigányok nehezen szánják rá magukat. A dolgozó cigányok 70%-a írástudatlan.

A vállalatnál dolgozik több mint tíz éve 4 fő, öt éve 13 fő, két éve 11 fő és egy éve 12 fő. Vállalatunknál két fő nyugdíjjogosultságot szerzett. Két fő kapta meg a „Vállalat Kiváló Dolgozója” kitüntetést.

A nagycsaládos dolgozók részére szociális segélyeket folyósítunk. A gyes-en lévő dolgozókkal tartjuk a kapcsolatot.

Az üzemben alakult egy cigány szocialista brigád, ezt a többi brigádok segítik.

Összességében megállapítható, hogy fejlődés van, de azt is meg kell mondanunk, hogy még teendők is vannak bőven a teljes beilleszkedésig.⁸

A Hajdú-Bihar Megyei Tanács Építőipari Vállalat 1985-ben adott tájékoztató jelentést: A vállalatnál jelenleg 56 cigányszármazású dolgozó van (48 férfi és 8 nő). Ebből 5 fő szakmunkás, 44 fő segédmunkás, 4 fő kubikos, 1 fő öltözőőr, 2 fő művezető. A dolgozók közül a vállalatnál dolgozik 5 fő, aki több mint tíz éve ott dolgozik. 5–10 év közöttiek száma 11 fő, 1–5 év közöttiek száma 30 fő, 1 évnél kevesebb ideje van ott 10 fő. Ebből következik, hogy a cigány dolgozók zöme a munkahelyen beilleszkedett. A cigányszármazású dolgozók közül 35 személy szocialista brigádban dolgozik. A vállalatnál a fizikai dolgozók legnagyobb százaléka teljesítménybérben dolgozik, így a cigányok is. A múlt évben törzsbéren felül prémiumban és jutalomban 13 cigányszármazású dolgozó részesült. Minden évben kapnak a dolgozók jutalmat és kitüntetést. A cigány dolgozók is, eddig 3 személy kapott „Kiváló Dolgozó” kitüntetést (1 segédmunkás, 1 szakmunkás, 1 művezető). Nem rendelkezik az általános iskola 8 osztályával 37 fő, általános iskolát végzett 17 fő, középiskolát végzett 1 fő és főiskolát végzett 1 fő. A főiskolát végzett személy vállalati ösztöndíjjal tanult. A vállalatnál jelenleg is folyik a tanfolyami oktató munka, ahol szakképesítést szereznek, ide cigányok is be vannak iskolázva. A szociális ellátás színvonalát is igyekeztünk fokozni. Pl. üzemi étkeztetést, munkásszállítás nyolc közlekedési útvonalon. A munkásszállítást 34 cigányszármazású dolgozó veszi igénybe. A távoli dolgozók munkásszállóban laknak. A vállalat lakásépítési támogatást is ad a törzstag dolgozóknak. Kamatmentes kölcsönt 4 cigány dolgozó kapott. A múlt évben 21 cigányszármazású dolgozó kapott segélyt. A cigány dolgozók közül 42 fő szakszervezeti tag, 2 fő KISZ-tag és 1 fő párttag (munkásőr).⁹

A Hadháztéglás Bocskai Mgtsz-nél dolgozó cigány származású munkavállalókról adnak 1985-ben tájékoztató jelentést:

A termelőszövetkezet munkaerőgondokkal küzdött évekkel ezelőtt, így került sor a községben lévő cigányszármazású dolgozók alkalmazására.

Többéves tapasztalat után az a véleményünk, hogy nagyon figyelmes, következetes munkára neveléssel eredményesen lehet bevonni őket a folyamatos munkavégzésbe.

- Nagyon érzékeny típusú emberek, csak olyat ígérjünk, amit teljesítünk is.
- Rendszeresen tájékoztatni a napi keresetről.
- Az általuk is elfogadott személy legyen a munka irányítója.
- Kezdetben hetenkénti fizetés alkalmazása, majd később rátérni a havi fizetésre.
- Egyenlő munkáért egyenlő bér alkalmazása.
- A beilleszkedés érdekében előítéletmentes környezetet kell biztosítani.

A szövetkezet dolgozóinak átlagos állományi létszáma 415–420 fő. Ebből 40–60 fő cigányszármazású dolgozó. Főleg gyümölcs- és dohánytermesztés területén foglalkoztatják őket. A termelőszövetkezetnek két cigányszármazású tagja volt, már csak egy tagja van, Rostás Istvánné. Két férfi állandó tagja építőipari brigádnak. A cigány dolgozók többsége időszakos munkát végez.¹⁰

A Berettyóújfalu ELZETT Fémtömegcikk Vállalatnál dolgozó cigányszármazású munkavállalók helyzetéről adtak 1986-ban tájékoztató jelentést:

A vállalatnál 1369 dolgozó van, ebből 1126 fizikai állományú és a fizikai dolgozók közül 116 cigányszármazású, a dolgozók 10,3%-a, az összállománynak pedig 8,5%-a cigány. A városban 303 aktív cigány kereső van, ebből 32 fő a mi vállalatunknál dolgozik. A többi cigány dolgozó 16 községből jár be dolgozni. Kedvezően értékelhető, hogy közel fele a cigány dolgozóknak a vállalatunknál több mint 5 évet töltött el, 14%-a pedig több mint tíz évet.

A munkafegyelmi helyzetük változó, a többségnél megfelelő. Az elmúlt évek alatt 2 dolgozó munkaviszonyát szüntették meg, verekedés és italozás miatt. A cigány dolgozók közül 42 fő szocialista brigádtag, a lelkiismeretes munkájuk eredményeként 15 fő arany, 14 fő ezüst, 13 fő bronz brigádérem tulajdonos.

Kevés a szakmunkás (3 fő), a dolgozók zöme betanított munkásként dolgozik, 19 fő segédmunkát végez. A 116 főből 15%-a nem tud írni és olvasni.

A cigányszármazásúak közül „Kiváló Dolgozó” kitüntetésben 5 fő, „Kiváló Munkáért” kitüntetésben 1 fő részesült. A cigány dolgozók 60%-a jutalomban részesült.

Az elmúlt évben 53 fő kapott szociális segílyt és 30 fő beiskolázási segílyt. Üdülési lehetőséget nem igényelnek.

A vállalatnál 20 olyan cigányszármazású dolgozó van, aki már valamikor szabadságvesztésre volt ítéelve. Jelenleg 8 fő utógondozott.

A dolgozók többsége (60%) megtalálta helyét a vállalatunknál. Van aki tovább tanul, igyekszik megszerezni az általános iskolai végzettséget, majd szakmunkás vizsgát tenni.

A sikeres munkahelyi beilleszkedés érdekében:

- bevonjuk őket a szocialista brigádmozgalomba,
- segítjük a helyes munkastílus kialakítását,
- társadalmi munkaakcióban bevonjuk őket,
- társadalmi szervezetekben megbízásokat kapnak,
- brigádvetélkedőkre felkészítjük,
- az utógondozottakat szakemberek segítik,
- a rászorulókat anyagilag is támogatjuk.¹¹

Miben segíthetnek tehát a vállalatok? Az okok és összefüggések ismeretében: A vállalatok jelentős része már eddig is sokat tett. Az eddigi gyakor-

lat kialakult formáit, módszereit is felhasználva, a valóban hatékony segítség módja elsősorban a következőkben jelölhető meg:

—Mindenekelőtt olyan vállalati légkört kell kialakítani, ahol előítéletmentesen fogadják a cigányokat.

—A társadalomba való beilleszkedés és az előítéletek oldódásának egyik eszköze a nem cigányokkal való sokoldalú kapcsolat.

A cigányok és nem cigányok közötti emberi kapcsolatok alakulásában igen nagy szerepe van a munkahelyi közösségeknek, szocialista brigádoknak, társadalmi szervezeteknek, vállalati kluboknak stb.

A kölcsönös érintkezés során az emberek kicserélik élettapasztalataikat, elmondják céljaikat stb. Azok a cigányok, akik a lakosságtól elkülönülve, telepeken, saját törvényeik szerint élnek, bekerülve a munkahelyekre, itt minden emberi kapcsolat feltétlenül hatással lesz rájuk, alakul személyiségük, fokozatosan elfogadják a szocialista társadalom erkölceit, átveszik környezetük szokásait.

A közösség tudatformáló hatása kisugárzik a közösségen kikerülve is. Az ember azáltal, hogy változik, fejlődik, hatással van szűkebb környezetére, családjára, barátaira is.

A munkahelyi kapcsolat természetesen nemcsak a cigányokat formálja, hanem a megismerésen keresztül változik a nem cigányok róluk alkotott véleménye, és oldódnak az előítéletek is.

— Sok problémát okoz, ha a vállalathoz belépők nem ismerik kötelességeiket, jogaikat. Nem is tudják, hogy egyes mulasztások milyen következményekkel járnak. A kollektív szerződést, ha ismertetik is, az sok helyen olyan bonyolult, hogy annak megértése sokszor még a munkaügyi kérdésekben jártas embereknek is problémát okoz. Ezért célszerű megbízni valakit, aki a belépőkkel az első időben többször elbeszélget és minden szükséges információt megad számukra, ellátja őket jó tanáccsal és felajánlja segítségét, bizalommal fordulhatnak hozzá problémáikkal. Ezzel a feladattal olyan embert célszerű megbízni, aki tud beszélni „minden ember nyelven” és e feladatot nemcsak hivatali kötelességből vállalja.

— A cigányok közül sokakban él kisebbségi érzés. Segíteni kell őket ennek leküzdésében. Ne sajnáljuk a dicséretet, a bátorítást. Bőven meg fog térülni. Az arra alkalmasakat vonják be a vállalati társadalmi bizottságokba. Éreztetni kell velük, hogy a vállalatnak, a szűkebb munkahelyi kollektívának szüksége van rájuk, munkájukra. Úgy vélem, nincs is olyan ember, akinek ne fokozná munkakedvét, felelősségtudatát az, hogy számítanak a munkájára.

— Annak érdekében, hogy a cigányok hátrányos helyzetükből kikerüljenek, segíteni kell őket a tanulásban, továbbtanulásban. Kapjanak támogatást az általános iskola befejezéséhez és szakmászító tanfolyam stb. elvégzéséhez. Szervezzenek részükre rövidített időtartamú munkásakadémiai

tanfolyamokat, a 7., 8. osztályvizsgára való felkészítésük érdekében. A vállalati kollektívák sokat segíthetnek a tanulás iránti érdeklődés felkeltésével a tanulók korrepetálásával.

– A népgazdaságnak és a vállalatoknak a szakmunkáshiányból adódó gondok miatt is érdeke a szakmunkásképzés. A cigányok beilleszkedésének és felemeledésének viszont feltétele, hogy mind többen tanuljanak tovább. Segítsék a rászoruló cigányfiatalok pályaválasztását, szakmunkásképző intézetbe, esti, levelező szakközépiskolába, a dolgozók gimnáziumába való felvételét. Ösztöndíjjal, kollégiumi elhelyezéssel is segítsék tanulásukat.

– Igen nagy gondot jelent a szociális követelményeknek meg nem felelő telepeken élőknek a telepről való kikerülés, lakásproblémáinak megoldása. A jelen rendelkezések szerint a telepeken élők (cigányok és nem cigányok egyaránt) a legkedvezményesebben, állami építési kölcsönrel támogatott lakóházépítési és -vásárlási akció útján juthatnak lakáshoz, aminek szervezését, engedélyezését a lakóhely szerinti helyi tanács végzi. Miután sok család nem tudja biztosítani az előtakarékosságot, már eddig is sok vállalat nyújtott lakásépítési támogatást, melyet elfogadnak előtakarékosság helyett. A vállalatok nemcsak készpénzt, hanem építőanyagot, fuvarot, és vállalati kollektíva által nyújtott társadalmi munkával is adtak már segítséget.

Összegezve megállapíthatjuk: a cigányok részvétele a társadalmi munkamegosztásban sokkal kedvezőbb, mint ahogy az a közhiedelemben elterjedt. Teljes és folyamatos foglalkoztatásuk érdekében azonban a cigányok lakta településeken kell megfelelő munkaalalmat teremteni. Ezen túlmenően a nők nagyobb arányú munkavállalása érdekében gyermekeik elhelyezésének feltételeit is javítani kell.

A cigányok beilleszkedéséhez, felemelkedéséhez a munkamegosztásban való bekapcsolódásuk szükséges. Ez azonban a mai iskolázottsági szintjük mellett nem lehet eléggé eredményes.

Annak érdekében, hogy a cigányok minél nagyobb része fel tudjon zárkózni a társadalom tagjainak átlagos anyagi és kulturális színvonalához, egyszerre több irányú tevékenységre van szükség. A felzárkózásban nélkülözhetetlen segítséget nyújtanak a munkahelyek, a munkahelyi kollektívák.

A cigányok beilleszkedése csak a cigányokkal együtt oldható meg, de előfeltételmentesen, úgy, hogy az emberi magatartás alapján, ne pedig származás vagy bőrszín szerint ítéljük meg egymást.¹²

A Debreceni Agrártudományi Egyetemen a vezetők továbbképzése folyik. Ilyen vezetőtovábbképző tanfolyam záródolgozataként írta meg a hajdúhadházi Új Barázda Tsz elnöke „A cigánymunkaerő foglalkoztatása és ennek szükségessége a termelészövetkezetben” című munkát. Ebből idézzük:

„Azért választottam a cigány munkaerő foglalkoztatásának szövetkezetünkön belül szervezett tapasztalatának bemutatását, hogy ezzel is segítsen a Megye Koordinációs Szakbizottság munkáját. Továbbá, hogy erősítsem a hitét azoknak a szövetkezeti vezetőknek – saját munkatársaimnak –, akik bíznak abban, hogy csak munkával lehet leghamarabb, leglátványosabban a cigány lakosságot, munkát megszerető, magával is igényt támasztó emberré nevelni. Ezen rövid idő alatt szerzett tapasztalattal is szeretném bebizonyítani annak az állapotnak a helytelenségét, hogy a cigány lakosság nevelését, munkakörülményeit, lakáshelyzetét, oktatását, művelődését, állampolgári magatartását – elsősorban adminisztratív úton látják megoldhatónak...

Indokolom a cigány munkaerő üzemen belüli foglalkoztatását, a társadalmi szükségességen túl, azzal az üzemi igénnyel is, hogy szövetkezetünk munkaerő mérlege hiányt mutat. Ugyanakkor többszáz az a cigány munkaerő, aki Hajdúhadházon nincs foglalkoztatva. Így kénytelen lopásból, kéregetésből és alkalmi munkából élni. A probléma megoldása pedig fontos, mert itt a cigányság aránya több mint 10% a nem cigánysághoz viszonyítva. Így elsősorban ebben a társadalmi rétegben képződik az újabb munkaerő. Azért is fontos most velük foglalkozni, mert a múlt társadalma őket ember számba sem vette.

Tapasztalom azt, hogy a munkaképes korú cigányt elsősorban – a kezdeti időszakban – szezon jellegű munkáknál kell és szabad munkára szoktatni. Erre leginkább a kertészeti kultúrák alkalmasak. Hasznosan foglalkoztathatók még a zöldségkertészetben, itt a kéziigényes munkaműveletek miatt nagy szükség van munkájukra.

A mi szövetkezetünk – elsősorban szemléleti problémák miatt – 1977-ben engedte be szövetkezetünkbe dolgozni az első cigány munkaerőt. Sajnos, ez a község többi szövetkezetére is jellemző volt...

Meggyőződésem, hogy mint minden ember, úgy a cigány is akkor már szeret dolgozni, ha a munkájának sikere van. Engedjük, hogy erre legyen büszke, ne zavarjon bennünket, hogy időnként primitíven gondolkodik. Nem szabad velük úgy beszélni, mint ahogy ők beszélnek egymás közt, nem szabad őket utánozni. Nem veszik jó néven, úgy fogják fel, hogy csúfolják őket.

A munkára szoktatás kezdetén részükre mérsékeltebben kell a feladatokat megszabni, és amit a vezető megígért, azt teljesíteni is kell.

Szövetkezetünkben 1978-ban már 142 fő cigány dolgozott. Az általuk ledolgozott munkanapok száma 5376 munkanapra emelkedett. Tehát már elértük, hogy a 142 munkavállaló cigány átlagosan 38 munkanapot dolgozott le. A szóródásból adódik, hogy volt, aki kevesebbet, volt, aki többet. Az alkalmazottakból 36 fő 150 munkanapot, sőt még ennél többet is dolgozott, azaz a teljes értékű tsz-tag munkáját végezték el. Kezdetben csak tallózást

bíztunk rájuk, de később már értékesebb munkát is végeztek, ugyanúgy, mint a tagok. A gyümölcsösben, dohányban, szőlőben betanított munkásként dolgoztak.

A második évben (1979-ben) már egy jó pár cigány dolgozó egész komoly éves keresethez jutott (Balogh Istvánné 22 308 Ft, Jónász Józsefné 20 804 Ft, Rostás Sándor 20 474 Ft, Balogh József 19 602 Ft).

Tudatosan emeltük a munkakövetelményt részükre, próbálkoztunk szakmunkát igénylő feladatokkal, pl. dohányosztályozás. Rájöttünk arra, hogy a nők szorgalmasabbak és jobban nevelhetők, ezért lett a dohányos cigány brigád vezetője is nő.

Most utólag már belátom, hogy sokan azért hagytak itt bennünket, mert a mércét túl korán emeltük magasra, és ehhez csak a legjobbak tudtak igazodni. Most már csak 35 fő cigány munkásunk van, és bízunk abban, hogy mind több kóbor cigányból sikerül rendes, becsületes cigány munkást nevelni.¹³

A megyében felmértük, hogy kik azok, akik még hagyományos cigány foglalkozásból élnek, vagy alkalmilag végzik ezt a munkát.¹⁴

Település	név	mesterség	cím	
Berettyóújfalu:	Strausz József	köszörűs	Szillérckert 18.	
	Strausz Ferenc	köszörűs	Bem u. 71.	
	Gertner János	köszörűs	Szillérc u. 23.	
	Varga József	seprűkészítő	Kisfaludy u. 56.	
	Szabó Lászlóné	kosárfonó	Balassi u. 3.	
	Varga Sándor	vályogvető	Kis János u. 1.	
	ifj. Varga Sándor	vályogvető	Szemere u. 19.	
	Reszelő János	üstfoltozó	Kun Béla u. 48.	
	Görtner József	köszörűs	Schönhercz u. 18.	
Derecske:	Görtner József	köszörűs	Schönhercz u. 18.	
	Egyek:	Nyerlucz József	teknővájó	Kossuth u. 7.
Hajdúböszörmény:	Serbán János	teknővájó	Deák F. u. 97.	
	Hajdúböszörmény:	Balogh Sándor	vályogvető	Erkel F. u. 28.
	Balogh József	vályogvető	Bíró L. u. 17.	
	Balogh András	vályogvető	Szabó A. u. 20.	
	Balogh József	üstfoltozó	Erkel F. u. 51.	
Hajdúsámson:	Kanalas Györgyné	teknővájó	Szatmári u. 58.	
	Kanalas György	teknővájó	Akácós u. 4.	
	Szabó József	teknővájó	Zalka u. 6.	
	Balogh Imréné	gyékényfonás	Árpád u. 101.	
	Balogh József	gyékényfonás	Sarló u. 48.	
Hajdúszovát:	Nagy Vincéné	seprűkészítő	Magyari I. u. 1.	
	Nagy György	tapasztó	Görgey u. 31.	

Hosszúpályi:	Rostás Gyula	vályogvető	Ibolya u. 17.
	Lakatos Ferenc	vályogvető	Kossuth u. 27.
Létavértes:	Serbán György	kosárfonó	Temető u. 4/b.
	Serbán János	kosárfonó	Konyári u. 2.
	Lingurár Mihály	teknővájó	Táncsics u. 8.
	Oláh Mihály	teknővájó	Vöröshadsereg u. 1.
	Serbán Ferenc	teknővájó	Temető u. 4.
	Kanalas Mihályné	teknővájó	Lehel u. 4.
Komádi:	Mohácsi Józsefné	gyékényfonás	Ságvári u. 16.
	Rostás Gergely	gyékényfonás	Sallai u. 4.
Berekböszörmény:	Gyöngyösi Gyuláné	vályogvető	Vörösmarty u. 12.
	Balogh Endre	kosárfonó	Dankó u. 1.
Nagyrábé:	Makula Józsefné	kosárfonó	Damjanich u. 29.
Nyíracsád:	Gombos Endréné	kosárfonó	Pozsonyi u. 9.
Nyíradony:	Farkas Zoltán	kosárfonó	Bokrétás u. 118.
Nyírábrány:	Budai József	teknővájó	Késés u. 17.
	Kanalas János	teknővájó	Késés u. 7.
	György László	teknővájó	Mester u. 49.
	Serbán György	teknővájó	Mester u. 36.
	Nyerlucz János	teknővájó	Határőr u. 52.
	Dankó Sándor	kosárfonó	Rákóczi u. 132.
	László Sándor	kosárfonó	Rákóczi u. 109.
	Szilágyi Lajosné	kosárfonó	Hunyadi u. 3.
	Dankó Bertalan	kosárfonó	Fülöpi u. 41.
	Jónás Kálmánné	kosárfonó	Bernátrész u. 5.
	Beri Andrásné	kosárfonó	Rákóczi u. 111.
Polgár:	Kiss Ferencné	gyékényfonás	Dankó u. 6.
Tiszacsege:	Serbán János	teknővájó	Lizskai u. 7.
	Kanalas József	teknővájó	Madách u. 9.
Zsáka:	Dudoma Sándor	vályogvető	Dankó u. 8.

Meglátogattam otthonában Kanalas György (Hajdúsámson, Szatmári u. 58.) teknővájó kisiparost. Betegsége miatt rokkantnyugdíjas (1945-ben született), most az ipar a felesége nevében van. Mindketten dolgoznak, a teknővájást Szabó Józseffel közösen végzik, a feleség kanalat készít. Négy gyermekük van, három nagykorú, egy még iskolába jár.

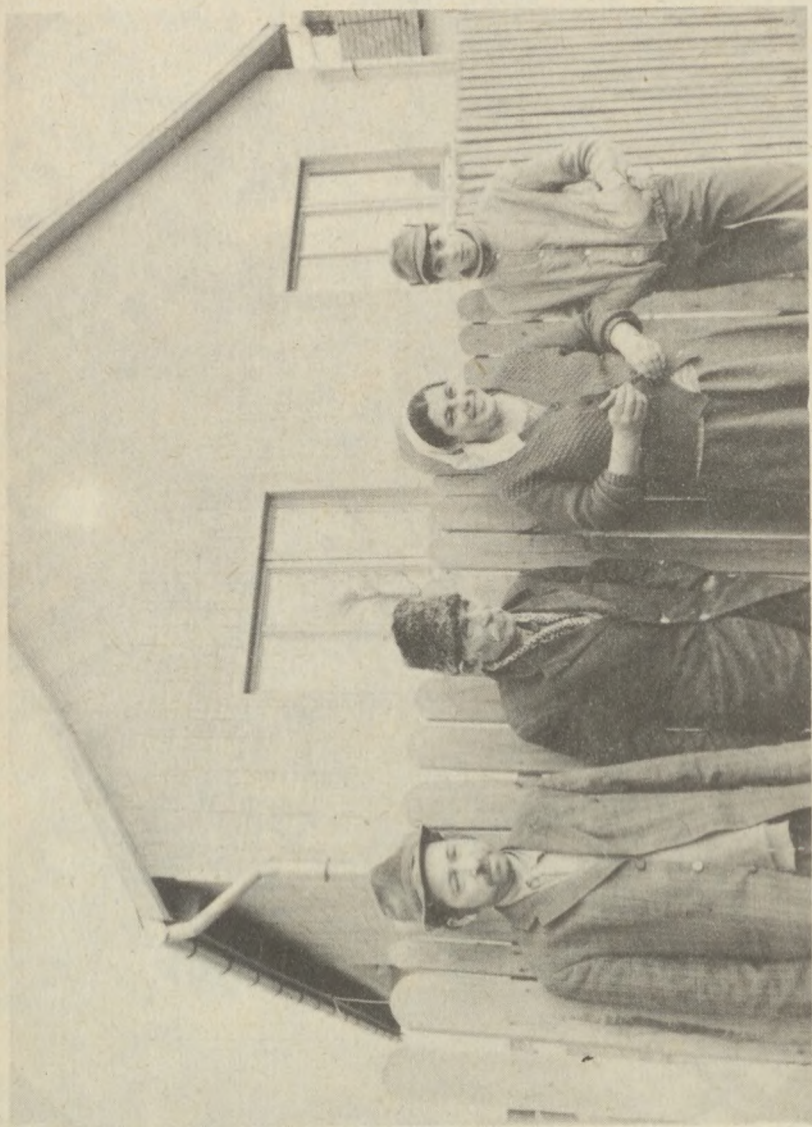
Kanalas György munka közben (Hajdúsámson, 1987)

Kanalas Györgyné munka közben (Hajdúsámson, 1987.)

Szabó József munka közben (Hajdúsámson. 1987.)

Kanalas György (Hajdúsámson) 3 szobás háza
(a külső vakolat még hiányzik)

M
vájó
viszo
van,
telte
van,
Fa
118.)
letet
mek
nél
feles

*Szabó József épülő háza (kétszintes)
A fényképen: a tulajdonos, a lánya és menyéje*

Meglátogattam még Szabó József (Hajdúsámson, Zalka Máté u. 6.) teknővájó kisiparost is. Szabó József 1942-ben született, 1960-ban kezdte munkaviszonyát, 5 évig vállalatnál dolgozott, azóta önálló kisiparos. Öt gyermeke van, ebből három már nagykorú, és mind szakmunkás. Házat épít OTP-hittel, a család tagjai is segítenek, egyik fia kőműves. Személygépkocsija van, vásárra ezzel jár.

Farkas Zoltánt is meglátogattam otthonában (Nyíradony, Bokrétás u. 118.). Farkas Zoltán kosárfonáshoz és seprűkészítéshez is ért, 1943-ban született, és 10 gyermek apja. A gyermekek közül négy már önálló, hat gyermek még kiskorú. Foglalkozása kubikos, a Nyíradonyi Vegyesipari KTSZ-nél dolgozik 18 éve. Szabad napokon kosarat és kerti bútorokat fon, felesége pedig seprűt köt.

Farkas Zoltán kosarat fon (1987)

Sz
a cig
zott
velt
szak
kezn
cigá
és h
ez v
cigá

Farkas Zoltánné seprút köt (1987)

Szeretném bemutatni a berekböszörményi cigányokat. Ezen a településen a cigányság legnagyobb része már a század elején is rendszeresen dolgozott. A felszabadulás után igen hamar megtalálták a helyüket. Két közkedvelt foglalkozást dolgoznak. A berekböszörményi cigány fiatalok legalább szakmunkás bizonyítvánnyal, de sokan érettségivel, sőt diplomával rendelkeznek. Gazdasági helyzetük is sokkal jobb az átlagosnál. A községben 79 cigány lakás van, s ebből 53 lakásban fürdőszoba. A községben épült két- és háromszintes lakások közel 90%-a a cigányság tulajdonában van. Ugyanez vonatkozik a községben lévő 42 személygépkocsira is. A községben több cigány család rendelkezik teherautóval is.

Mező János tollkereskedő (Berekbőszörmény, Bocskai u. 44.) családjával

A
napj
ta h
Baga
Beret
Bihar
Dere
Hajd
Hajd
Hajd

Mező Gyula tollkereskedő (Berekböszörmény, Köztársaság u. 17.) lakása

A megyében több cigányzenekar működik. A zenekarok száma ugyan napjainkban csökken, mert a fiatalság a modern zenét kedveli a magyar néptán helyett. Felmértük a zenekarok számát, és a primások nevét összeírtuk.

Bagamér:	Veres Sándor	primás	Lenin u. 35.
	Molnár Imre	primás	Deák F. u. 15.
	Szilágyi Gyula	primás	Báthori u. 1.
Berettyóújfalu:	Siket Lajos	primás	Bessenyei lkt.
Biharnagybajom:	Horváth Géza	primás	Vágóhíd u. 8.
Derecske:	Jónás Sándor	primás	Bihari tér 7.
Hajdúböszörmény:	Rézműves László	primás	Lenin tér 4.
Hajdúdorog:	Menyhárt Imre	primás	Toborzó u. 5.
Hajdúsámson:	Horváth Sándor	primás	Táncsics u. 22.

Hortobágy:	Gabora Lajos	prímás	Görgey u. 8.
Hajdúszovát:	Rácz Gyula	prímás	Magyari u. 11.
Hosszúpályi:	Lakatos Lajos	prímás	Haladó u. 25.
	Lakatos Gyula	prímás	Alkotmány u. 41.
	Lakatos János	prímás	Bagosi u. 25.
	Lakatos Ferenc	prímás	Alkotmány u. 20.
Létavértes:	Angyal Sándor	prímás	Nagyvárad u. 3.
Komádi:	Miczura Károly	prímás	Mártírok u. 35.
Berekböszörmény:	Balogh Endre	prímás	Dobó u. 7.
	Gyöngyösi Béla	prímás	Vörösmarty u. 1.
	Mező János	prímás	Vörösmarty u. 5.
Nagyrábé:	Gulyás Sándor	prímás	Tank u. 4.
Nádudvar:	Balogh Ferenc	prímás	Vörös
			Hadsereg u. 72.
	Farkas Béla	prímás	Zalka M. u. 11.
Nyíracsád:	Menyhért Zoltán	prímás	Dózsa u. 40.
	Milák József	prímás	Dózsa u. 38.
	Horváth Géza	prímás	Dózsa u. 62.
Polgár:	Raduly József	prímás	Lehel u. 59.
Püspökladány:	Molnár József	prímás	Karcsú köz 2.
Tiszacsege:	Szendrei János	prímás	Fő u. 139.
Vámospércs:	Kozápf Gábor	prímás	Árpád u. 63.
	Balogh István	prímás	Árpád u. 41.
Zsáka:	Rácz József	prímás	Dankó u. 41.

A vidéki cigányzenekarok legnagyobb része ma már csak szabadnapokon, lakodalmakban muzsikálnak, kevesen vannak étteremben leszerződve.¹⁵

A debreceni cigányzenekarok vezetői több nemzedéken keresztül zenészek voltak.

Boka Károly a Fehér Ló étteremben játszott már 1846-ban. Gróf Széchenyi István ebben az évben ebédelt az étteremben, és a napló tanúsága szerint Boka Károly hegedült a fiatal tisztnek. Boka Károly utódai a századfordulón az Aranybika étteremben muzsikáltak.

Magyari Imre az Aranybika étterem prímása volt.

Magyari Gyula az Aranybika étterem prímása volt.

Kiss Béla az Aranybika étterem prímása volt.

Rácz Károly az Aranybika étterem prímása volt.

Benczi Orbán az Aranybika étterem prímása volt 1930-tól 1934-ig.

Benczi Orbán és zenekara

Magyar József az Aranybika étterem nyugalmazott primása. Ma is gyakorol minden nap. Hegedülni muszáj, mondja, mert ha egyszer valaki abbahagyja, nem tud többé játszani. A hegedűszo pedig maga a boldogság, a vigasz. Hozzá lehet és hozzá kell menekülni mindig. Akkor is, ha öreg-ség, betegség, gond bántja az embert. A kollégái nem hiszik el, hogy még játszik. De én hallom, és sokáig nem tudok a hatása alól szabadulni.

Hetvennégy esztendő. Utolsó tagja a híres Magyar-zenészdinasztiának. Távoli rokonok még élnek, de egyenesági leszármazott nincs több. A múlt század második felében alakították a családtagok a Magyar népi zenekart. Főleg az Aranybikában muzsikáltak. Sokan jöttek ide messzi tájról, csak hogy őket meghallgassák. Jóska bácsi ma is őrzi Blaha Lujza sorait, melyek-
kel 1896-ban megköszönte a Magyarok muzsikáját.

Az öreg primás, az utolsó Magyar kezébe is gyermekként adták a vonót, hogy nagyapja, apja, nagybátyja örökébe lépjen. Három esztendő volt, amikor édesapja, a tehetséges csellista meghalt. Három gyerek maradt utána. A rokonok, a családtagok persze mellé álltak az özvegyen maradt édesanyjának, és a gyermekek is munkát vállaltak, amit tudtak... A legkisebb Magyar fiú 14 esztendeig tanulta a szakmát. Nemcsak hegedűn játszik, de

majdnem minden hangszeren. Csodálatos bálokról mesél, az iparosok, a doktorok, a tűzérek, a gazdák báljáról, amelyeket mindig palotással nyitottak meg, s a francia négyessel folytattak.

A háború alatt feloszlott a híres Magyarizenekar. A felszabadulás után József alakított újat 14 taggal. Ők húzták a talpalávalót, amikor ismét megnyitották az Aranybikát. A Debrecenben működő kormány tagjainak is muzsikáltak. Ők meg magukkal vitték a fiatal Magyarit a Gellért Szállót megnyitni, és az Állami Népi Együttesben zenélni. A Gellértben még Károlyi Mihálynak is eljátszotta kedvenc nótáját, a népi együttesrel pedig 17 országot bejárt. A debreceni zenekar vezető primása ez idő alatt Gyula, a bátyja volt. De Jósikát is visszahozta a szíve Debrecenbe, a rövid pesti kitérő után. Itthon évtizedeken át irányította a szakszervezeti népi zenekar munkáját, játszott a színházban, kísért néptáncosokat, és mindvégig az Aranybika hegedűse volt. Legalább hetvenen tanultak tőle.

Negyvenhárom éven át zenélt. A nyugdíja 4300 Ft. Nehezen él meg belőle. Csalták Ausztráliába a kint élő magyarok, de nem ment.¹⁶

Kiss Aladár a Kispipa étterem primása volt.

Rácz János az Angol Királynő étterem primása volt.

Burai Zsigmond a Hortobágyi Csárda primása volt.¹⁷

A vidéki primások közül a nyírácsádi Hamza Sándor nevét említjük meg, az apja is primás volt.¹⁸

A jelenlegi debreceni primások közül kiemelkedő személyiség:

Benczi Gyula, a Gambrinus étterem primása. Zenész dinasztiaiból származik, a 30-as évek idején édesapja az Aranybika étterem primása volt. A Debreceni Népi Együttes zenei vezetője. Ebből adódik, ahová az együttest meghívták, oda a zenekart is elkíséri. Így több hazai és külföldi turnén vett részt. De ha a megyébe külföldi delegáció érkezik, akkor is gyakran hívják muzsikálni zenekarával együtt. Zenei tehetsége mellett emberi magatartása is példamutató, társai becsülik és szeretik. A lakásán egy faliszekrény tele van kitüntetésekkel és emlékplakettekkel, 1986-ban megkapta a Munkaérdemrend ezüst fokozatát.

*Benczi Gyula és zenekara, Gambrinusz étterem,
Debrecen, 1987*

Jeremiás Béla az Aranybika étterem prímása.

Janny József a Hungária étterem prímása.

Mohácsi Béla a Szabadság étterem prímása.

Berkes Aladár a Kisdebrecen étterem prímása.

A debreceni népi zenekar tagjairól időnként jelenik meg egy-egy írás:

Budai Aladár családja Tiszavasváriba való. Azért született Poprádon, mert édesapja a debreceni Rácz Károly zenekarával az akkori Magyarország egyik legdivatosabb üdülőhelyén, Tátrafüreden muzsikált, s ment vele az édesanyja is, aki fiát Poprádon szülte meg. A család nemsokára haztért, ahol Budai Aladár tízéves koráig élt. Iskoláit a nagykállói Szabolcs vezér gimnáziumban kezdte, majd a család anyagi helyzete miatt átment a tanítóképzőbe. Végül onnan is kimaradt. Hegedűt vett a kezébe, majd cimbalmozott. Tanulmányait felnőttként fejezte be.

Budai édesapja is tanult muzsikus volt, kottaolvasó. Öccse, Budai Béla pedig csodagyereknek számított, négyéves korában már a rajkózenekarban játszott.

Budai Aladár nem sok zenekarban játszott. Debrecenben a Sport kávéházban kezdte, az Erzsébet utca elején. Onnan a Németh Nándor-féle Angol Királynőbe szerződött Rácz Jancsi zenekarába, már mint cimbalmos. Hegedülni nagyon szeretett, ma is azt tartja a legszebb hangszernek, de nem volt érzéke a „gazsuláláshoz”, márpedig egykor anélkül nem lehetett meg a primás. Az önérzetes, tudására büszke, meg nem alázkodó primást a kapatos vendég nem szerette. Rácz Jancsira különben szívesen emlékezik: olvasott, intelligens ember volt.

Budai Aladár alapító tagja volt a nagy sikereket felmutató Debreceni Népi Együttesnek. Sokszor száz oldalra rúgó kottaanyagot másolt le, csakhogy próbálni lehessen. Rengeteg lelkesedés szorult belé, amelyből mára is maradt elég, de mostanában gyakran elkeseríti vagy felbosszantja a társadalom nagymérvű anyagiasság szemlélete. Huszonöt évig szolgálta az együttest, a betegségéig. Közben tizenöt éven át óraadóként a zeneiskolában is tanított. Nemrég megkapta a Szakszervezeti Munkáért kitüntetés arany fokozatát.¹⁹ Három év múlva kaptuk a hírt, hogy 1985. október 29-én 67 éves korában váratlanul elhunyt Budai Aladár (1918–1985) zenetanár és karmester.²⁰

Rácz Lászlót azért kértem a beszélgetésre, mert pályafutását példamutónak tartják, pontosabban szólva példaadónak a törekvését, az iparkodását:

Ez a fiatalember azok közé tartozik, akik megértették az idők szavát: nem elég az adottság, a tehetség, tanulni kell!

„Nagylétai vagyok, 14 éves koromig Létán éltem, egyéves koromtól a nagyapám nevelt. Ötéves voltam, amikor egy vasárnap délelőtt nagyapám azt mondta: fiam, vettem neked egy feles hegedűt, hadd nézzük, milyen képességeid vannak! A hegedűt egész nap nem tettem le, annyira megszerettem. 14 éves koromtól Újfaluban laktam a nagybátyámnál, aki primás volt. Ő tanított két évig. Azután a munkaközösség zeneiskolájába kerültem, ott három évig tanultam hegedülni. Ezután egyelőre befejeztem a tanulást, elvittek katonának. Fehérváron szolgáltam, s ott egy tíztagú zenekart alakítottam, esztrádzzenekart. Nagyon sok örömet szereztünk a többi katonának és egymásnak is... Feleségemmel Álmosdon laktunk, alkalmi muzsikálásból éltünk. Ezért 1965-ben beköltöztünk Debrecenbe, abba reménykedve, hogy ott majd bekerülök egy zenekarba. Akkoriban azonban még sok volt a zenész, szóhoz sem jutottam. Elmentem segéd munkásnak, közben tanultam hegedülni. Jelentkeztem regisztrációs vizsgára. A vizsgabizottságnak Budai Ali bácsi is tagja volt, azt mondta, hogy fantáziát lát bennem. Kabára szerződöttetek brácsásnak. Igyekeztem tanulni, Budai Aladár és Jeremiás Béla voltak a tanáraink. 1969-ben átszerződtem Balmazújvárosra, majd egy év múlva a Debreceni Népi Együttesbe. Mindezt Budai Ali bácsinak köszönhettem. 1970-ben megszereztem a „B” kategóriát, és az Aranybika zeneka-

rába kerültem. Ali bácsitól tanultam legtöbbet szakmailag is, emberi magatartás tekintetében is. Majd később letettem az „A” vizsgát is.

Mindenféle muzsikát szeretek, a népi zenét éppúgy, mint egy klasszikus hegedűszámot. Két gyermekem van, mindkettőt szeretném zenésznék nevelni.²¹

A szakképzetlen és iskolázatlan munkaképes korú cigányságot már elhelyezni nem olyan zökkenőmentes. A vállalatok a gazdaságos termelés megvalósítása érdekében a szakképzetlen munkaerőtől igyekeznek megszabadulni. A cigányság ezen rétegének munkába állítását csak úgy tudjuk megoldani, ha gondoskodunk munkalehetőségről. Ilyen próbálkozásunk volt a Debreceni Szakipari és Kislakásépítő Szövetkezet kihelyezett betonüzeme Bagamérben (Bocskai u. 14.), ahol járdalapot, kerítésoszlopot, kerítésbetét, villámhárítótüskét, lánckorlát-oszlopot, kisebb áthidalókat megrendelésre készítenek. A kihelyezett üzemben 14 cigányszármazású dolgozó végzi munkáját. Az üzem vezetője: Rózsás Miklós. Ő mondja:

Bagamér (Bocskai u. 14.) betonüzem dolgozói munka közben

Ilyen és hasonló üzemek létrehozását a megye több községében tervezük az elkövetkező években. Szeretnénk több településen közhasznú munka lehetőségét megteremteni. Szükség volna rá, azon múlik, lesz-e pénz a megvalósításhoz. Így a vidéki munkaerő-kínálatot csökkenteni tudnánk.²²

Bagamér (Bocskai u. 14.) betonüzem dolgozói munka közben

Jegyzet

1. Hajdú-Bihar Megyei Tanács VB Munkaügyi Osztály. 36-1/1957. jelentése, irattár.
2. Derecskei Járási Tanács VB Mezőgazdasági Osztálya, 5110/1962. Mg. szám. Irattár.
3. Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Osztály jelentése a megyei Koordinációs Szakbizottságnak, 1974. augusztus 16. Irattár.
4. Szilágyi Károly: „A bizalomra hűséggel” cigány dolgozók az Elzettben. Hajdú-Bihari Napló, 1985. április 20.

5. Sz. L.: Őszi határjárás a hajdúhadházi Új Barázda Tsz-ben. Hajdú-Bihari Napló. 1978. október 6. (3. old.)
6. Szalai Csaba: A cigánybrigádok, Hajdú-Bihari Napló, 1979. július 8. (5. old.)
7. Somogyi Sándor: Tájékoztató a Debreceni Baromfifeldolgozó Vállalatnál dolgozó cigányszármazású munkavállalók helyzetéről. 1983. Irattár.
8. Rácz Jánosné: A Debreceni Dohánybeváltó és Fermentáló Üzemben dolgozó cigányszármazású munkavállalók helyzetéről tájékoztatás. 1984. Irattár.
9. Dr. Marosi Lajos: A Hajdú-Bihar Megyei Tanács Építőipari Vállalatnál dolgozó cigányszármazású dolgozók helyzete. 1985. Irattár.
10. Márföldi Mihály: A Hadháztéglás Bocskai Mgtsz-nél dolgozó cigányszármazású munkavállalók helyzete. 1985. Irattár.
11. Tusz Imre: Berettyóújfalu ELZETT Fémtömegcikk Vállalatnál dolgozó cigányszármazású munkavállalók helyzete. 1986. Irattár.
12. Kozák Istvánné dr.: Hogyan segíthetik a vállalatok a cigány lakosság beilleszkedését? Munkaügyi Szemle, 1977/11. (november) (40–41. old.)
13. Juhász Imre: A cigány munkaerő foglalkoztatása és ennek szükségessége a Hajdúhadház Új Barázda termelőszövetkezetben. 1979. Kézirat. Hajdúhadháztéglás.
14. A helyi tanácsok jelentései alapján, 1987. Irattár.
15. Ua.
16. Fazekas Valéria: Magyar József Debrecen Várospolitikai Hetilap, 1987. június 13. (6. old.)
17. Benczi Gyula prímás visszaemlékezése – Debrecen Gambrinus étterem. 1987.
18. Ugyanaz, mint a 14-es.
19. Bakó Endre: A munkálkodó cimbalmos. Hajdú-Bihari Napló, 1982. június 22. (5. old.)
20. Dr. Béres András: Nekrológ Budai Aladárról. Hajdú-Bihari Napló, 1985. október 31. (2. old.)
21. Bakó Endre: Az adottság nem elég... Hajdú-Bihari Napló, 1977. november 20. (10. old.)
22. Dombrowszky Ádám: Közhasznú munka Berettyóújfaluban, Hajdú-Bihari Napló, 1987. augusztus 29. (5. old.)

3. Lakásviszonyok

Az 1957-es munkaügyi felmérés idején a jelentés javaslati részében szerepel a cigány lakosság lakáshelyzetének javítása. A felmérésből kitűnik, hogy az 50-es évek idején Debrecen nélkül 12 852 cigány lakos élt a megyében. A kormányrendelet megjelenése után – 1964-ben – telepen élt a megyében 9551 cigány lakos. Ha a telepi lakosságot kivesszük az összlakosságból, akkor megállapítható, hogy a kormányrendelet megjelenése előtt már több mint háromezer cigány-nem telepen élt. Azokban a községekben, ahol öntevékenyen megindult a folyamat, sokan beköltöztek a községbe.

A megyében a telepi lakosokat 1964-ben írják össze. Az összeírás eredménye:

Település	Putrik száma	Családszám	Lakosság	Telep
Berettyószentmárton	10	12	52	1
Berettyóújfalu	18	24	87	1
Bihartorda	4	4	36	1
Csökmő	4	7	36	1
Dancsháza	–	–	–	–
Darvas	–	–	–	–
Furta	–	–	–	–
Gáborján	–	–	–	–
Hencida	33	41	182	2
Nagyrabé	12	15	79	1
Sáp	4	4	22	1
Szentpéterszeg	–	5	19	1
Ujiráz	–	–	–	–
Váncsod	7	11	65	1
Vekerd	–	–	–	–
Zsáka	52	54	258	1
Berettyóújfalui j. összesen:	149	177	832	11
Ártánd	–	–	–	–
Bedő	10	13	65	1
Berekböszörmény	11	16	78	1
Biharkeresztes	12	12	107	1
Bojt	4	6	22	1
Komádi	30	33	153	2
Kőrösszakáll	9	10	69	1
Kőrösszegapáti	31	31	129	1
Magyarhomorog	–	–	–	–

Település	Putrik száma	Családszám	Lakosság	Telep
Mezőpeterd	-	-	-	-
Mezősas	-	-	-	-
Nagykerekli	-	-	-	-
Told	-	-	-	-
Biharkeresztesi j. összesen:	107	111	623	8
Álmosd	-	-	-	-
Bagamér	70	58	296	1
Balmazújváros	120	157	690	2
Ebes	-	-	-	-
Fülöp	15	19	117	1
Hajdúdorog	14	20	96	1
Hajdúhadház	103	131	933	2
Hajdúsámson	24	45	217	1
Hajdúvid	-	-	-	-
Józsa	-	-	-	-
Mikepércs	19	21	96	1
Nagyhegyes	-	-	-	-
Nyíracsád	29	31	139	1
Nyírábrány	39	45	200	1
Nyíradony	135	208	971	2
Téglás	-	-	-	-
Vámospércs	74	84	375	1
Debreceni j. összesen:	642	994	4130	14
Derecske	26	33	157	1
Hajdúbajos	9	9	51	1
Hosszúpályi	134	143	791	1
Hajdúszovát	-	-	-	-
Kokad	12	12	67	1
Konyár	33	33	163	1
Monostorpályi	-	-	-	-
Nagyléta	92	103	541	1
Pocsaj	37	37	219	1
Sáránd	13	14	65	1
Tépe	6	8	39	1
Vértes	15	18	86	1
Derecskei j. összesen:	377	410	2179	10
Egyek	68	69	303	1
Görbeháza	-	-	-	-
Polgár	95	95	457	1

Település	Putrik száma	Családszám	Lakosság	Telep
Polgár-Folyás	-	-	-	-
Tiszacsege	-	-	-	-
Tiszagyulaháza	-	-	-	-
Újszentmargita	-	-	-	-
Újtikos	-	-	-	-
Polgári j. összesen:	163	164	760	2
Báránd	-	-	-	-
Biharnagybajom	12	16	124	1
Földes	-	-	-	-
Kaba	7	14	73	1
Nádudvar	4	5	26	1
Püspökladány	60	71	349	1
Sárrétudvari	29	34	106	1
Szerep	10	16	56	1
Tetétlen	7	12	60	1
Püspökladányi j. összesen:	129	168	794	7
Hajdúböszörmény	35	40	194	1
Hajdúnánás	-	-	-	-
Hajdúszoboszló	9	12	39	1
Debrecen	433	433	1402	6
Városok összesen:	477	485	1635	8
Összesítés:				
Berettyóújfalui j.	149	177	832	11
Biharkeresztesi j.	107	111	623	8
Debreceni j.	642	994	4 130	14
Derecskei j.	377	410	2 179	10
Polgári j.	163	164	760	2
Püspökladányi j.	129	168	794	7
Városok	477	485	1 635	8
Megye összesen:	2044	2509	10 953	60

A telepi lakosság felmérése csak azon a napon volt megbízható, amikor végezték. A telepi viszonyokra meggyeszte az volt a jellemző, hogy egyik községből a másikba vándoroltak egyes családok. A vándorlás oka legtöbbször az volt, hogy egymást bíztatták azzal, ebben és abban a községben sok-

kal jobb. Ezek a primitív családok ezt el is hitték, és mentek. Csak amikor odamentek, akkor jöttek rá, hogy ott sem jobb, mint előző lakhelyükön volt. A bűnözésre hajlamos családok pedig olyan helyen igyekeztek meghúzódní, ahol sokan laktak. Nem véletlen az, hogy a bűnözési gócek ott alakultak ki, ahol sok volt a telepi lakos (Hajdúhadház, Hosszúpályi stb.).

A telep felszámolás üteme a megyében is jónak mondható, annak ellenére, hogy az 1970-es évek végén is sokan laknak telepen. Ennek oka az, hogy új családok jöttek létre – a fiatalság nagykorúvá vált –, hiába költöztek ki sokan a telepről, az újonnan alakult családok ott maradtak.

A telepi cigány lakosság 1978-ban:

Város: Debrecen

Telep neve	Putrik száma	Családszám	Lakos	Telepszám
Olajútó	7	7	37	1
Zákány u. 3.	44	44	135	1
Nagy S. telep	126	141	571	1
Vértesi u. 2.	5	5	19	1
Bellegető 1095–1110	26	26	116	1
Összesen:	208	223	878	5

A Böszörményi út 125. sz. alatt lévő telepet felszámolták, ahol 1964-ben 51 család lakott.

Berettyóújfalui járás

Telep neve	Putrik száma	Családszám	Lakos	Telepszám
Berettyóújfalu	6	9	38	1
Biharkeresztes	32	36	122	1
Komádi	7	7	18	1
Kőrösszakáll	5	6	36	1
Csökmő	2	3	15	1
Váncsod	3	4	21	1
Összesen:	55	65	250	6

Derecskei járás

Hosszúpályi	28	60	300	1
Derecske	18	18	82	2
Tépe	5	5	25	1
Létavértes	44	52	193	1
Hajdúbajos	10	13	35	1
Konyár	7	7	37	1
Összesen:	112	155	672	7

Debreceni járás

Balmazújváros	10	12	72	1
Hajdúdorog	21	28	153	1
Hajdúhadház	107	112	701	2
Egyek	63	63	265	1
Hajdúsámson	17	24	92	1
Polgár	29	31	103	2
Váospércs	35	39	135	2
Bagamér	18	19	62	1
Nyírábrány	9	9	45	1
Fülöp	5	5	22	1
Nyíracsad	17	20	73	1
Újszentmargita	3	4	15	1
Összesen:	334	366	1738	15

Püspökladányi járás

Püspökladány	10	11	48	1
Kaba	5	8	57	1
Tetétlen	5	8	57	1
Szerep	7	7	25	1
Biharnagybajom	12	13	62	1
Összesen:	39	47	249	5

Összesítve

Berettyóújfalui j.	55	65	250	6
Derecskei j.	112	155	672	7
Debreceni j.	334	366	1738	15
Püspökladányi j.	39	47	249	5
Városok	208	223	878	5
Megye összesen:	748	856	3787	38

Az 1964-es felmérés óta 14 év telt el, a telepek száma 22-vel csökkent, a telepi lakosok száma pedig 7166 fővel csökkent.¹

A cigányság letelepítését már megkezdték a XVIII. és XIX. században, erről tanúskodnak a kiadott rendeletek. A kísérleti telepítések azonban – a tervekhez képest – nem jártak teljes sikerrel. Az elképzelések maradéktalan megvalósításának három fő akadálya volt:

- elszigetelt volt a kísérlet, pedig csak akkor lehetett volna eredményes,
- ha törvényes intézkedések alapján országossá válik;
- hiányzott a megyei hatóságok támogatása;
- az elengedhetetlen fegyelem, a tartós következetesség is hiányzott.

A telepítési kísérletről József főherceg maga vonja le a tanulságot; az alsóti cigánytelep lakosaival kapcsolatos észrevételeiről az *Élet* 1893. évi 7. számú füzetében, *A mi nomádjaink* című cikkében a következőket írja:

„A kóborló sátoros cigányok állandó telepítése igen fontos népművelődési kérdés hazánkra nézve ... A csoportos telepítés ... több akadállyal találkozott. Először is az az egyévi idő, amelyet a kérésletre fordíthattam, igen rövid volt, tekintve a cigány nép vad erkölcsseit és azt, hogy e nép a művelődés legalacsonyabb fokán áll. Másodsor az összpontosított telepítés a közigazgatási hatóságok nézete szerint sok hátránnyal jár; azon véleményen voltak, hogy a közbiztonsági felügyelet könnyebb, ha cigányaink községként helyeztetnek el...”

„Tagadhatatlan tény, hogy a nép ellenszenva a cigányok iránt szintén nagyon nehezíti a telepítést. Az ellenszenv némileg jogosult is, mert bizony rakoncátlanok India ezen fekete fiai. S még fokozódik az amúgy is meglévő idegenkedés, ha tudomására jut a föld népének, hogy a cigányság – amint az eleinte szükségesnek mutatkozott – bizonyos kedvezményekben is részesül ... Igen, de ilyen kedvezmények nélkül munkához szoktatni olyan népet, amely a munkától irtózik, s azt soha meg sem kísérelte, merő lehetetlen. Meg vagyok győződve, hogy vaskézzel, következetes eréllyel községként is lehet telepítést foganatosítani, de sok költségbe kerül az államnak, és sok kellemetlenséggel fog járni a községekre nézve. A telepítendőket lakóházzal kell ellátni, nekik munkát teremteni és őket arra nevelni; de mindenek előtt szükséges a gyermekek iskoláztatása...”

A szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásának meggyorsítása érdekében – tekintettel e program nagy társadalmi fontosságára – a kormány és az országos hatáskörű szervek, valamint a helyi tanácsok számtalan intézkedéssel megteremtették a megfelelő anyagi-műszaki feltételeket ahhoz, hogy egy-egy középtávú tervidőszakban biztosítani lehessen a felmerülő igényeknek megfelelő számú lakás megépítését, illetve megvásárlását.

A célkitűzés a cigányság elkülönülésének megszüntetése és életszínvonalának a társadalompolitikai adottságainak megfelelő emelése. A cigányság és a nem cigány lakosság életszínvonala közötti nagy különbség kiegyenlítésére való törekvés mellett nem lehetett elhanyagolni a cigányság évszázados, szociológiai és demográfiai szempontból egyaránt érzékelhető elmaradottságának felszámolására irányuló feladatokat sem. Az elsődleges szempont a letelepítéshez szükséges lakás biztosítása, az állandó munkával való ellátottság, és a kulturális színvonal emelése volt, amihez 1964 óta az állam jelentős hitelt nyújtott.

A helyi tanácsi szerveknek a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásához a következő megoldási módok állnak rendelkezésre:

A magánlakás-építési forma

A telepek megszüntetésének, illetve lakóik áttelepítésének elsődleges és alapvető formája az, hogy a telepen élő, munkaviszonyban álló családok az erre a célra jogszabályban is biztosított telekjuttatással és hitelkedvezményfelhasználással magánlakás-építési akció keretében oldják meg a telepről való elköltözésüket. A lebonyolítás során a helyi tanácsi szervek biztosítják:

- az építtetők megfelelő tájékoztatását, az építkezésben való részvétel, valamint a költözés feltételeinek megteremtését;
- az építési telkek kijelölését;
- az építkezéssel kapcsolatos hatósági feladatok ellátását;
- a kivitelezés megszervezését;
- az OTP-kölcsönfolyósításnak előkészítését;
- az építőanyag-ellátást;
- a műszaki irányítás és ellenőrzés ellátását.

A lakásvásárlási akció

Az állampolgárok által értékesítésre felajánlott, üresen álló családi házakat – az áttelepülés meggyorsítása érdekében – célszerű vásárlás útján felhasználni. A telepi lakosok figyelmét erre a lehetőségre is fel kell hívni. A vásárlásba bevont, üresen álló családi ház műszaki állapotát a helyi tanács szakértőivel vizsgálattja meg, és a házat az illetékes tanácsi ingatlanközvetítő szervvel értékelte.

A lakásvásárlási akció keretében megvásárolható családi házaknál, azok vételáránál, a magánvásárlás pénzügyi feltételeiről, a vásárláshoz igénybe vehető állami kölcsön összegéről, a törlesztés időtartamáról, a kölcsön kamatmentességéről, a kölcsönrel nem fedezett vételárrész előteremtésének módjáról az áttelepülő lakossal a helyszíni vizsgálat alkalmával célszerű előre megállapodni.

Tanácsi bérlakás juttatása

A telepfelszámolás érdekében – az áttelepülők személyi és jövedelmi viszonyait, valamint igényjogosultságát is figyelembe véve – valamennyi lakásellátási formát, így többek között a tanácsi bérlakás kiutalásának lehetőségét is fel kell használni.

Tanácsi bérlakást azoknak a nagycsaládos és dolgozó telepi lakosoknak indokolt biztosítani, akik önhibájukon kívül képtelenek rá, hogy építsenek

vagy vásároljanak családi házat. Előnyben kell részesíteni azokat, akik a telepen élő öregekkel, keresőképtelen, magatehetetlen betegekkel együtt költöznek el.

Szerényebb igény szintű állami, tanácsi lakások építése

A helyi tanácsi szervek – a hitelképtelen családok (munkaképtelen) részére – megyei céltámogatással csökkentett komfortfokozatú, alacsony felszereltségű, alacsonyabb lakbérű tanácsi bérlakások építését kezdeményezhetik.

Egyéb megoldási lehetőségek

A helyi tanácsi szervek a telepről kiköltöző dolgozó munkáltatójánál kezdeményezhetik, hogy a munkásokat megillető kedvezmények igénybevételeivel történő lakásépítésre, -vásárlásra (vagy ha a munkáltató szerv vállalati bérlakással rendelkezik, a megüresedő bérlakás igénylésére) biztosítani lehetőséget.

Az idős, vagy egészségügyi okoknál fogva munkaképtelen egyedülálló személyes esetében – ha másképpen áttelepítésük nem oldható meg – a helyi tanácsi szervek a területi tanácsi szerveknél szorgalmazzák az említettek szociális otthonokban történő elhelyezését.²

A megyében szociális hitellel felépült első lakások mind egy szoba, konyha és kamra helyiséggel épültek fel. Ha a telepi körülményeket vesszük figyelembe, akkor ez már komoly fejlődést jelentett a család részére, mert eddig egyetlen helyiségből álló – sok esetben földbe vájt –, sárfallal épült, ablak nélküli, és legtöbbször a tetőzet csutkaszárral borított – építményben – putriban laktak. Ez a kis alapterületű, csökkent értékű lakás éppen megfelelt volna egy gyermektelen, vagy egy gyermekkel rendelkező család részére, de nem egy 6-8 gyermekes család részére, akik a putriból költöztek ki. Ezek a szűk alapterületű lakások ilyen népes családok részére nem bizonyultak megfelelőnek, hiszen annyi bútort ilyen kis helyiségben elhelyezni nem lehetett, mint amennyire szükség lett volna. Így aztán páréves használat után úgy megrongálódott, hogy putri jelleget öltött. Nemesgyszer tapasztaltuk azt is, hogy más községekből népes rokon családot is befogadtak, és így a két család e kis lakásban csak nyomorgott. Nem volt lehetőség a takarításra, a lakás karbantartására.

Az egyszoba, konyha és kamra lakóházaknál – ha a család kis létszámú volt is, nem volt meg az objektív feltétel a tisztálkodáshoz. Ezért egy újabb títustervet készített a Püspökladányi Tanács VB műszaki csoportnál dolgozó Szabó Béla és Szilágyi Ferenc. Ez a terv már nagyobb alapterületű 1 és 2 szobás változatban készült, előszoba, konyha, kamra és mosdó helyiségekből állt. Ezt a tervet és költségvetést megküldték minden tanácshoz hasznosítás céljából. (A mellékletben a tervrajz és az összesített költségvetés megtalálható.)³

Az építési hitel felemelése után az ÉVM adott ki újabb javasolt títusterveket, melyek már a több gyermekkel rendelkező családoknak is megfelelőek voltak. Ezek a lakások már 75–85 m² alapterületűek voltak. A fürdőszoba berendezéséhez ugyan szociális hitelt nem folyósítottak, de miután a mosdóhelyiség megépítésre került, így utólag is be lehetett rendezni. A lakás megépülése után, korszerűsítés címén újabb hitelt folyósítottak, és abból a fürdőszobát be lehetett rendezni, sok család így jutott fürdőszobához. (Az ÉVM 4-es, 5-ös, 6-os jelzésű tervrajzai a mellékletben megtalálhatók – a cigány családok főleg ezeket a tervrajzokat vették igénybe.)⁴

A 70-es évek végén és a 80-as évek elején Hajdúhadházon a telepen több mint 100 család lakott, megközelítette a 150 családot. A telepfelszámolás érdekében kértük a Pénzügyminisztériumot, hogy 10 telepi család részére engedélyezzen kiemelt hitelt lakásvásárlásra, miután a családi házak ára 160–180 ezer Ft-ba kerül. Kaptunk engedélyt 10 család részére 150 ezer Ft-os hitelkeretet, amennyiben a munkáltatója is támogatja. A nagyközség javaslata alapján a kiemelt hitelt kapták: Rostás Zsigmond, Rézműves Géza és Rostás István és Rostás Antal Nyugati-telepi, Vadász Sándor, Kolompár István, Balogh Géza, Rostás Gábor, Bernáth Miklós és Budai József Keleti-telepi lakosok. A munkáltatói támogatással együtt ebben az időben még jó műszaki állapotú házakat lehetett vásárolni.

Hajdúhadházon a telekfeldön – a két műút közötti részen – telkeket alakított ki a tanács, melyet tartós használatba adott a cigány lakosságnak. Ezen a területen több mint 100 családi házat építettek fel OTP-kölcsönnel.

A VI. ötéves terv előkészítése idején kértük a megyei tanács tervosztályával közösen a megyei koordinációs szakbizottságot, hogy a hitelképtelen cigány lakosság részére biztosítsanak 30 db csökkent értékű lakások építéséhez célcsoportos beruházást. A megyei tanácsi vezetés biztosította a pénzt a célcsoportos lakásépítéshez. Hajdúhadház kapott belőle 15 lakást, Bagamér, Létavértes és Hosszúpályi 5–5 lakást.

Hajdúhadházon minden lehetőséget kihasználtunk a telep mielőbbi felszámolására – kiemelt vásárlási hitel, építési telek biztosítása, belvizes lakásépítés, célcsoportos lakásépítés, üresen álló családi házak vásárlása – így jutottunk el odáig, hogy 1983 tavaszán felszámoltuk a megye (és az ország)

legnagyobb cigánytelepét. Négy év alatt több mint száz családot juttatott a tanács lakáshoz, és a telepet simára lehetett gyalulni.⁵

A célcsoportos lakások tervét Boháty Lajos tervezőmérnök készítette, melynek helyiségei: lakószoba 18 m², konyha 12,33 m², előtér 1,82 m², kamra 1,5 m², padlásfeljáró 1,2 m², terasz 9,80 m², tüzelőtároló 3,37 m², árnyékszék 1,5 m². Az építmény csökkentett igényű lakóépület, földszintes. A tervrajz és homlokrajz a mellékletben megtalálható.⁶

*Létavértes, célcsoportos támogatással épült csökkent értékű lakások
(épült: 1983., felvétel készült: 1987.)*

Ezek a lakások a hitelképtelen (munkaképtelen, beteg) családok részére épültek, akik szociális segítyből élnek, a lakások lakbére is ennek megfelelően lett megállapítva. A lakókat a helyi tanács jelölte ki.

Időközben a beköltözött családok gyermekei nagykorúak lettek, megnősültek, férjhez mentek, új családot alapítottak. Miután nem volt elegendő pénzük, jövedelmük ahhoz, hogy a többi lakosság módjára gondoskodjanak lakásról (építéshez lakossági hitelt vegyenek fel – mely 3%-os kamatra folyósítható és 40%-os előtakarékoság kell hozzá), így a szülők portájára putrikat építettek. A Minisztertanácsi határozat kimondja, hogy a telepi és hasonló körülmények között élőknek folyósítható szociális hitel. A nem telepi, de hasonló körülmények között élők lettek ezek a családok, akik a szülők portájára építettek. Ezek a családok elnöki keretre (a megyei tanács elnökének engedélyére) kaphattak – ha egyéb feltételeknek megfeleltek – szociális hitelt, de csak a PM és ÉVM által megállapított és beütemezett terv 10%-áig. Sajnos, volt olyan község, ahol az utcába beköltözött családok újabb telepet hoztak létre azzal, hogy a portára putrit építettek. Mi mindent elkövettünk, hogy újabb telepek ne jöjjenek létre, ennek leghatásosabb módszere az volt, hogy a hitelképes új családok részére biztosítottunk elnöki keretet, ezzel tudtuk megakadályozni az újabb telepek kialakulását. De miután a 10%-os, majd 5%-os elnöki keretet már az első félévben felhasználtuk, minden évben kértük a Pénzügyminisztériumot, hogy 20-30 plusz elnöki keretet biztosítsanak a megye számára. Ezt meg is kaptuk minden évben, mikor kértük. 1986 óta az elnöki keretet a megyei tanács elnöke állapítja meg a mi javaslatunk alapján, azóta nincs gondunk az elnöki keret felhasználással. A Minisztertanácsnak tett javaslatunk – az utóbbi évben – megvalósult, mert helyben történik a döntés az elnöki keret felhasználására. Ennek rendkívül nagy jelentősége van, mert a megyében jelenleg 1170 család, 6042 személy nem megfelelő lakásban lakik. Ezek a lakások még a 60-as években lettek vásárolva – alap nélküliek és nem a leggondosabban karbantartottak –, s azóta elhasználódtak. Ezeket a lakásokat folyamatosan, évenkénti beütemezéssel tíz éven belül újjá kell építeni.

A megyében a cigánytelepek felszámolásának adatai

Év	Központi keretszám	Megvalósult építés	Megvalósult vásárlás	Állami és egyéb lakás	Összesen
II. ötéves terv 1965	–	40	–	3	43
III. ötéves terv 1966–1970	150	131	53	212	396
IV. ötéves terv 1971–1975	320	49	313	98	460

Év	Központi keretszám	Megvalósult építés	vásárlás	Állami és egyéb lakás	Összesen
V. ötéves terv 1976–1980	520	40	346	261	647
VI. ötéves terv					
1981	130	53	47	4	104
1982	120	17	56	50	123
1983	110	60	36	44	140
1984	100	49	36	28	113
1985	90	44	42	33	119
Összesen	550	223	217	159	599
Mindösszesen	1540	483	929	733	2145

A telepfelszámolással kapcsolatosan a megyei építési és vízügyi osztály a következő tájékoztatót adja a Megyei Koordinációs Szakbizottságnak:

A Tárcaközi Koordinációs Bizottság 2/1981. (VII. 31.) és 3/1981. (VII. 31.) számú állásfoglalása alapján elkészítettük a VI. ötéves terv telep-felszámolási ütemét, a megye területén 700 család elhelyezését tűzték ki célul. A számszerű adatok tanulsága szerint – a felmért putri lakásszámhoz viszonyítva – lehetőséget nyújtottak volna a putrik VI. ötéves terv időszakában történő teljes felszámolására, ugyanis az 1980. december 31-i állapotnak megfelelő felmérés szerint a megyében 37 felszámolásra kijelölt telepen 372 putriban 479 család élt.

Azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a cigánylakosság körében nagy a gyermekszaporulat, így a felszámolásra kijelölt telepi putrikban élő családok számának növekedése is. Ezen keretszámból kell kielégíteni a megyei tanács elnökének engedélye alapján a nem telepi, de hasonló körülmények között élő cigánycsaládok lakásvásárlási és -építési kérelmeit. Ezen családok kérelmeinek száma évről évre nő. A jogszabályban biztosított megyei elnöki kereten (a központi keret 15%-a) felül minden évben pótkeretet igényeltünk és kaptunk a Pénzügyminisztériumtól a nem telepi családok jogos igényeinek kielégítésére.

A putri-felszámolási tevékenység a VI. ötéves terv eddig eltelt időszakában jól valósult meg. Ezen lakásszámokat elemezve megállapítható, hogy a VI. ötéves tervi tervezett lakásból 600 megvalósulása várható. Az éves teljesítési számokat vizsgálva megállapítható, hogy 1983. évtől eltekintve az érintett családok nem használták ki a számukra biztosított kedvezményes lakóházépítési, illetve vásárlási lehetőségeket, amelyeknek az alábbi okai vannak:

- Az OTP hitelfeltételnek megfelelő családok (1 éves folyamatos munkaviszony, 1000 Ft-ot meghaladó átlagkereset) közül egyre kevesebb él a telepeken. Ott jelenleg zömében koruknál, egészségügyi állapotuknál fogva szociális segélyből élő családok élnek. Ezt támasztja alá a Léta-vertes településen hivatalos vizsgálat során tapasztaltak. A telepi lakosok hitelfeltételeknek való megfelelésére készített felmérés szerint a felszámolásra kijelölt telepen élő 34 családból csak 8 családfő rendelkezik állandó munkahellyel, 15 családfő rendszeres szociális segélyezett, míg 11 családfőnek nincs állandó munkaviszonya, alkalmi munkából él.
- A lakóházvásárlási akcióban – mely népszerűbb gyorsabb átfutási ideje és alacsonyabb előtakarékoság igénye miatt a cigány családok körében – biztosított és jogszabályban rögzített 150 ezer Ft OTP-kölcsön a Debrecen környéki és körzetközponti településekben a kialakult magas helyi ingatlanforgalmi érték miatt kevésnek bizonyul.
- Az emelkedő építőanyagárak miatt a lakóházépítéshez nyújtható kölcsön és bekerülési összeg közötti különbséget 50–100 ezer Ft, a telepi családok közül egyre kevesebben tudják biztosítani. Olcsóbb kivitelű és igényű lakóházak típusát pedig a nagy létszámú családok miatt nem minden esetben volt megfelelő.

A VI. ötéves terv folyamán 3 szociális követelménynek meg nem felelő telep lett felszámolva. 1983. évben Püspökladányban, 1983. évben Hadháztégláson a Nyugati-telep és 1985-ben Nyíradony nagyközségben. Kiemelkedő jelentőségű volt a hadháztéglási telep felszámolása, ahol az 1980-as évek elején még 142 család lakott.

A szociális járadékkal rendelkező családok lakáshoz jutását különösen segítette a megépült 30 db célcsoportos lakóház. Ezekhez a lakásokhoz csak olyan családok jutottak, akik szociális helyzetük miatt OTP hitelt nem vállalhatnak.

Korábbi években igen nagy gondot okozott, hogy a telepről az építési vagy vásárlási akció útján bekerült családok a karbantartási kötelezettségüknek nem tettek eleget, így különösen a vásárolt lakóházak igen nagy számban a vásárlási hitel lejártá előtt tönkrementek, elavultak. Ezen családok szinte kilátástalan helyzetbe kerültek, hiszen a régi kölcsön lejártá előtt az újjáépítésre az OTP újabb kölcsön folyósítását nem engedélyezi. Ezért 1982-ben előírtuk az I. fokú építéshatóságaink felé, hogy évente egy alkalommal kötelesek a bekerült családoknál lehetőleg a helyi közegészségügyi hatóság képviselőjével helyszíni szemlét tartani, és ahol indokolt, ott hatósági kötelezést kell elrendelni a lakóházak állagmegóvása érdekében.

Ennek eredménye kezd látszani, mivel már csak elvétve kapunk olyan kölcsönigénylési kérelmet, ahol az építési telek még a lakóházvásárlási kölcsönrel terhelt.

Rendszeresen felhívjuk a helyi tanácsok figyelmét, hogy a vásárlási akció helyett az építési akciót szorgalmazzák. Ezen akcióval a családok hosszabb időre tudják megoldani lakásproblémájukat és erősebb a tulajdonosi érzés is, így ezen házak állagmegóvására nagyobb gondot fordítanak a cigánycsaládok.

Az építési akció szélesebb körben való elterjesztésére ez évben különösen nagy segítséget kaptunk az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztériumtól:

- kiadásra kerültek az évek óta osztályunk által is kért központilag kidolgozott és ingyenesen biztosított cigánylakóház-építési tervdokumentációk. Ennek keretén belül 8 db leegyszerűsített kivitelű (egy, másfél, kettő és kettő és fél szobás) lakóház közül választhatnak az építettek;
- ezen 8 típustervet a lakóházépítési akcióval kapcsolatos összes tudnivalóval kiegészítve „Tájékoztató” füzetbe foglalva a minisztérium osztályunk részére 800 példányban küldte meg. Ezen füzeteket a felszámolásra kijelölt telepekkel rendelkező települések részére kiadtuk azzal, hogy azt a helyi pártszervek, népfront, tanácsstagok, telepi lakosok részére adják át.

A típustervek ismertetése és a „Tájékoztató” kiadása óta ugrásszerűen megnőtt az építési akcióban részt venni kívánó családok száma. Ezen lakóházak a nyújtható kölcsön és szociálpolitikai támogatás összegéből megépíthetők, 400-600 ezer Ft bekerülési összegűek.

Az 1984. december 31-i időponttal lezárt felmérés szerint a megyében 35 felszámolásra kijelölt, szociális követelményeknek meg nem felelő telepen 224 putriban 395 család élt, míg nem telepen, de hasonló körülmények között 478 putriszerű lakásban 1239 család. Ez év végére a felszámolásra kijelölt telepek száma 34-re csökkent le.

Az eltelt tervidőszak alatt megyénkben új telepek nem alakultak ki, de egyes településekben (Berettyóújfalu, Hajdúböszörmény, Hajdúhadháztéglás, Hosszúpályi) úgynevezett „cigányutcák” jöttek létre. Ezen települések tanácsainak igen komoly gondot okoz, hogy azokat ne alakuljanak teleppé.

Ez év tavaszán az ÉVM által megküldött típustervek kézhezvétele után a helyi tanácsoknál felmérést készítettünk. A típusterveket azzal küldtük meg az I. fokú építésügyi hatóságnak, hogy azokat minden telepi családnak mutassák be és ismertessék az akciós építés hitelfeltételeit, annak bonyolítási rendjét, várhatóan hány család kívánja lakásproblémáját építéssel, illetve vásárlással megoldani.

A felmérés birtokában a Megyei Koordinációs Szakbizottsággal történt egyeztetés alapján a VII. ötéves terv időszakára a felszámolást az alábbiak szerint tervezzük, melynek megvalósulása a cigány családok nyilatkozata szerint realitásnak látszik.

A tervidőszak folyamán összesen 600 db, ebből 300 telepi és 300 nem telepi, de hasonló putri felszámolása került megtervezésre. A terv szerint 400 db új lakóház megépítésével és 200 db családi ház vásárlásával. Az évenkénti bontás 80 db építés és 40 db vásárlás, évente 120 db, az öt év alatt 600 db. Ezen tervszám megvalósításához az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztériumtól megkértük a központi keretszám biztosítását.

A megye legnagyobb szociális követelményeknek meg nem felelő telepeknek felszámolását a következő ötéves terv időszakában külön figyelemmel kell kísérni. A legnagyobb telepek:

—Létavértes	34 putri 34 család	119 fővel
—Hosszúpályi	19 putri 33 család	108 fővel
—Vámospércs	25 putri 29 család	84 fővel

A telepek felszámolásának segítésére, a VII. ötéves terv teljesítésének biztosítására született a Minisztertanács 3223/1985. számú határozata, mely szerint várhatóan

- kiterjesztik az ingyenes házhelyek utáni telkenkénti 30 ezer Ft-os központi hozzájárulást a nem kiemelt telepekkel rendelkező településekre is,
- a kedvezményes lakóházvásárlási kölcsön összege megemelésre kerül,
- a telepek felszámolásához adható kedvezményes hitelezési feltételeket – 10% előtakarékosság, kamatmentesség – kiterjesztik a telep-felszámolási akcióban vásárolt és épített kisebb alapterületű lakóházak bővítésére,
- az elnöki keretszám megszűnik, a keretszámot szükség szerint lehet csoportosítani telepi és nem telepi lakosok részére.

A VII. ötéves tervi program végrehajtására, illetve a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolása ütemének meggyorsítására az alábbi kiemelt feladatok teljesítése szükséges:

1. A három legnagyobb felszámolásra kijelölt teleppel rendelkező településben – Hosszúpályi, Létavértes, Vámospércs – külön intézkedési és ütemtervet kell készíteni a telep felszámolására.
2. A helyi tanácsok szükséglet szerint alakítsanak ki ingyenes tartós használatba adható telkeket az építési akcióban részt venni kívánó cigány családok részére.
3. Azok a hátrányos helyzetű családok, akik szociális körülményeik miatt nem képesek vállalni a lakás megszerzésével, illetőleg fenntartásával kapcsolatos terheket (idősek, betegek, keresésképtelenek, hitelképtelenek stb.) a lakásellátás helyi tanácsi támogatása keretében kapjanak megfelelő segítséget, és építsenek részükre szociális lakást.

4. Az úgynevezett „cigányutcák” alapvető kommunális ellátottságát biztosítani kell (víz, villany; járda).
5. A már telepről vásárlással bekerült családok lakóháza megóvásáról gondoskodni kell, ha indokolt, államigazgatási úton történő kötelezettség előírásával.

Debrecen, 1985. november hó

Dr. Angyal László
osztályvezető⁷

A megyében élő cigány lakosság lakáshelyzetéről, társadalmi beilleszkedéséről a sajtóban is jelentek meg írások.

„Palatetős cigányporták” címmel jelent meg írás Mezőpeterdről: Tíz-tizenkét család él Mezőpeterden, mind cserép vagy palatetős, komfortos – saját, nem a tanács által kiutalt – lakásban. Portáik tiszták, akárcsak ők, s gondosságról, jó ízlésről tanúskodnak.

– Büszkék vagyunk cigányainkra, mert becsületesek és dolgoznak, mint a többi falubeli – szögezi le Nemes János könyvelő, a mezőpeterdi Dózsa Tsz pártalapszervezetének titkára. – Csak az elismerés hangján szólhatok róluk. Hogy őszinte legyek, talán már nem is esik jól nekik, ha cigányoknak tituláljuk őket. Nem mondják ugyan, sőt nem is haragszanak, ha italozás közben viccelgetünk velük. Az utóbbi tíz év hozott nagy változást életükben... Épp itt van Szabó Jóska, szólok neki, hogy jöjjön be.

– Takarmányos rakodó vagyok a tsz-ben – mutatkozik be mély hangján a középkorú Szabó József. Az 50-es évek végén nehezebb volt a helyzetünk mint most. Habár szüleink is dolgoztak, de mégsem találtuk meg egy időben a számításunkat. De nem anyagilag értem ezt.

– Erkölcsileg inkább – szólt közbe közénk ülve Fitz János tehergépkocsi-vezető. – Mindig a falu szélén laktunk. 1960-ban kértük, hogy új házakat már a faluban húzhassunk fel. Mi mindig csak a falu szélére valók vagyunk? – ágáltunk. De nem értettek meg minket az akkori vezetők ... Szigethalomra költöztünk. Szabó József is elköltözött ... Én öt évig vártam a visszatéréssel – közli Fitz János. – 1965-ben vettünk egy szép telket Mezőpeterden, s elkezdtünk építkezni. Szépen berendeztük a lakást, van tévénk, kocsink, mindenünk, ami egy korszerű háztartásban kell. Három fiam és a lányom szakmát tanult. Szépen keresnek és már családosak. A fiúk itt laknak, csak a lányunk dolgozik az újfalui ABC-ben. Két fiam is sofőr a tsz-ben, a harmadik meg kovács. Rendes gyerekek, nem italosak, igaz, mi sem voltunk azok sosem. Ifjabb Fitz János, aki huszonöt éves, s egy kétéves fiú édesapja. Magyar lányt vettem feleségül, aki a biharkeresztesi ktsz könyve-

lője, most gyesen van. Nem mondom, hogy örültek nekem kezdetben az anyósomé, de most már megbékéltek. Megbecsülnek, akárcsak bárki minket itt a faluban. Anyagilag is jól állunk. Van kocsink, s egy háromszobás lakásunk, ami még részben berendezésre vár. Ifjabb Fitz János már nemcsak egyéni problémákkal foglalkozik, hanem a közösségével is. 1969-től 1975-ig KISZ-titkár volt a tsz-ben. 1974 óta tagja a pártnak, pedig még csak 25 éves. Ez év tavasza óta alapszervi pártvezetőségi tag. A többi peterdi „cigányhoz” hasonló akarata, munkaszeretete példamutató.⁸

A cigánylakosság helyzete Püspökladányban:

Püspökladány lakosságából 568 a cigány származású. A munkaképes korban levő nők és férfiak közül huszónhatan nem dolgoznak, kilencvennyolcnek van időszakos, s hetvenhatnak állandó munkája. Az utolsó putri felszámolására tavaly került sor, szükséglakást adtak az ott lakó családoknak. A putrik felszámolásával a cigány lakosság helyzete lényegesen javult, sajnálatos viszont, hogy az odaítélt lakások állaga gyorsan romlik, elhanyagolásuk nem egy helyen a putrihoz hasonló viszonyokat idéz elő. Még ma is sok cigány család él egymás közelében, egy csoportban, ez a beilleszkedési folyamatot késlelteti.

A cigány családok nyolcvanhat százaléka van rádiója, hetvenöt százaléka televíziója, hatvannyolc százaléka mosógépe. A lakások tíz százaléka van fürdőszoba, gáztűzhely pedig harminc százaléka. Egyötödük például tisztán tartja a lakását, az udvarát, s kertjét is hozzáértéssel rendszeresen műveli.

A beilleszkedés meggyorsítására a nagyközség vezetői támogatni fogják a fiatalok munkavállalását, betanított és szakmunkássá válását, mind kulturáltabb lakáskörülményeket teremtenek a számukra, biztosítani fogják minden hároméves gyermek számára az óvodai, a hat-tizenhat évesek számára a napközis elhelyezést. A segélyezés elsősorban a gyermeknevelést szolgálja. Hatékonyabb felvilágosító munkát fognak végezni a körükben az egészséges életmód, a családtervezés, a csecsemőgondozás, a helyes táplálkozás, az alkoholfogyasztás mellőzésének propagálására. Közéleti aktivitásuk fokozásával, kötelességtudatuk fejlesztésével a bűnözés megelőzésében is remélhetők eredmények.⁹

A megyében a telep felszámolás az elmúlt években is jelentősen haladt előre. Az 1986. évben központi keret felhasználásával terveztünk 120 lakás építését és vásárlását. A tervet túlteljesítettük, mert 132 lakást sikerült biztosítani a telepi és a hasonló körülmények között élő családok részére. A telepen élő családok részére 38 lakást, a nem telepen, de hasonló körülmények között élő családok részére 94 lakást biztosítottak a tanácsok.

Telepen élők részére 40 lakást, nem telepen, de hasonló körülmények között élők számára 106 lakást, összesen 146 lakást biztosítottak a tanácsok

(tanácsi bérlakás, vállalati támogatással épült lakás, belvizes akcióval épült lakás stb.).

A felszámolási tevékenységben az alábbi települések végezték a legjobban munkájukat:

Balmazújváros	36 lakás
Nyíradony	22 lakás
Debrecen	21 lakás
Püspökladány	18 lakás
Hajdúböszörmény	15 lakást

biztosított építéssel, vásárlással, illetve kiutalással a rászoruló cigány családok részére.

A megyében az év folyamán újabj telepek nem alakultak ugyan, de a telepek végleges felszámolása sem történt meg.

A szociális követelményeknek meg nem felelő lakásokkal az alábbi települések rendelkeznek:

Debrecen	42 család	171 személy
Balmazújváros	31 család	155 személy
Létavértes	26 család	83 személy
Vámospércs	24 család	96 személy
Hajdúdorog	23 család	71 személy
Hosszúpályi	21 család	80 személy

A felsorolt településeken kiemelt figyelmet kell fordítani a putrik felszámolására. Nem szabad megelégedni azzal, hogy csak azon családok kérelmét intézzék, akik lakóházépítési vagy -vásárlási kérelemmel fordulnak a tanácsi szervekhez, hanem a helyi tanácsoknak is kezdeményezni kell a települési családok bevonását a különféle lakáshoz jutási akciókba.

A felszámolási tevékenység vizsgálata során megállapítható, hogy a fenti telepek még nagy létszámának az okai a következők:

- csökken az akcióba beszervezhető családok száma, akik a hitelfolyósítás feltételeinek megfelelnek (állandó munkaviszony),
- jelentős azon telepi lakosok száma, akik ugyan a feltételekkel rendelkeznek, de a telepről való elköltözésük nem céljuk,
- nem minden helyi tanács tud ingyen tartósan használatba adható telket biztosítani,
- a kivitelezők húzódozása a cigány építetőkötől, vagy a tanácsi segítség elmaradása a kivitelezés megszervezésében,
- az OTP-nek a hitelbiztosításnál támasztott igénye, hogy a kiskeresetű, vagy nyugdíjas családfőnek kezest kell biztosítani.

A telepek felszámolása megyénkben településenként változóan történik. A települések egy részében a családok betelepítését úgy végzik, hogy azo-

kat szétszórtan helyezik el. Ezt nevezhetjük szerencsésebb megoldásnak, mivel itt nem kell tartani attól a veszélytől, hogy esetleg újabb telep alakul ki. Itt csak az okoz gondot, hogy a szétszórt telkeken is a több generáció családalapítása miatt a vásárolt, vagy épített lakóház túlszűfoltta válik, a főépület mellett megjelennek a lakás céljára szolgáló putriszerű vályog-, fa-, fóliaépületek. Ezen családok is előbb-utóbb a telepéhez hasonló körülmények között élnek.

A jó karbantartásra vonatkozó kötelezettség éveken át történő elmulasztása miatt az elmúlt öt évben is több család sodródott kilátástalan lakáshelyzetbe. Ez esetben pedig az OTP újabb hitelt nem tud biztosítani egy új lakóház megépítéséhez.

Hajdúhadháztéglás, Akácfa utcai részlet

A felszámolási tevékenység során változatlanul gondot okoz néhány településen a helyi tanácsoknak:

- nem tudnak az akciós lakásépítéshez kivitelezőt biztosítani;
- nem rendelkeznek ingyenes építési telekkel;
- a kivitelezés megszervezését nem kellően támogatják.

Az 1986. évi eredmény alapján viszont településeink döntő többsége kezdeményező és szervező munkával biztosította, hogy a korábbi évektől jóval több cigány család új lakáshoz juthasson, elsősorban az építési akció útján.

Különösen pozitívnak értékelhető, hogy 1986-ban hét családnak biztosítottak a helyi tanácsok vissza nem térítendő lakásépítési támogatást 35–100 000 Ft-ig változó értékben.

A fentieket összegezve, az 1986. évi településfelszámolási tevékenységben minőségi és mennyiségi javulás következett be, ami az alábbiakkal indokolható:

- különösen jó hatással volt a tevékenységre az ÉVM által kiadott, kidolgozott és közreadott típusúterv-gyűjtemény és az OTP hitelpolitikája (megemelt szociálpolitikai kedvezmény);
- 1986. évben először a felszámolási tevékenység döntő többsége a lakóházépítés keretén belül valósult meg, 38 lakásvásárlással szemben 106 építés történt;
- terjedőben van a helyi tanácsok által végzett szociális lakásépítési forma és a cigány családok részére történő kiutalása (Hajdúböszörményben 15 db).

Ezek a kedvező arányszámok a cigány családok lakásának, életkörülményeinek ugrásszerű minőségi javulását is eredményezik. Az építési akcióban részt vevő családok tulajdonosi érzete erősödik, különösen ha a kivitelezés során saját munkavégzéssel és előtakarékossgal is részt vesznek. Ezek a családok lakóházuk megóvására is nagyobb gondot fordítanak.

Az 1987. évre szintén 120 db putrilakás felszámolását tűztük ki célul, ugyancsak a további években is.¹⁰

Hajdúhadház, a Nyugati-telep putrilakásai 1980-ban

Vámospércs, a Róna-telep putrilakásai 1987-ben

Jegyzet

1. Hajdú-Bihar Megyei Tanács VB titkárság, irattár.
2. Huszóczy Miklós: A cigány lakosság lakásgondjainak megoldásával kapcsolatos feladatokról és intézkedésekről. *Cigányok*, 1983. (272-276. old.)
3. Püspökladány Nagyközségi Tanács VB műszaki csoportja (1980.).
4. MT VB Építésügyi és Vízügyi Osztály által biztosított tervrajzok másolata (1985.).
5. Hajdú-Bihari Napló; Lakások cigányoknak. 1983. május 27.
6. Boháty Lajos mérnök, termelésprogramozási csoportvezető, Hajdú-Bihar Megyei Tanács Tervező és Beruházási Vállalat, 1980-1981.
7. MT VB Építési és Vízügyi Osztály irattára. 12 576-3/1985.
8. Csubák Zoltán: Palatetős cigányporták. *Hajdú-Bihari Napló*, 1980. szept. 9. (3. old.)
9. A cigány lakosság helyzete Püspökladányban. *Hajdú-Bihari Napló*, 1985. márc. 13. (3. old.)
10. Dr. Angyal László: Tájékoztató a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról. 12 168-4/1987. Építési és Vízügyi Osztály, irattár.

4. Oktatás, közművelődés

A felszabadulás után megkezdődött a felvilágosító munka a beiskolázás érdekében. A pedagógusoknak és hatóságoknak a felvilágosító tevékenysége kiterjedt minden hátrányos helyzetű családra (cseléd, summás és cigány). Ezt igazolja Nyugat-Bihar-vármegye Tanfelügyelőjének jelentése (1946. okt. 2-án):

A tankötelesek összeírását – amit a Közigazgatási Bizottság rendelt el – még nem minden község előjárósága hajtotta végre. Így a törzskönyvvezetők rendelkezésére nem állnak megfelelő adatok, amelyek alapján a beiratások maradéktalanul megtörténhetek volna.

Ha a tankötelesek felkutatása és összeírása százszázalékban biztosítható is lenne, még mindig óriási feladat marad a gyermekek beiskolázása, illetve az iskola látogatására való rászorítása. Az utóbbi években a szülők nagyrésze gyermekeik iskolába járatását nem kötelezettségnek, hanem önként vállalt feladatnak tekintette. Az infláció miatt a pénzügyi rendszabályok hatástalanok voltak, de ezeket a hatóságok a rosszul értelmezett népvédelem miatt, rendszerint mellőzték. Fegyelmi felelősség terhe mellett kell felhívni az illetékes községeket arra, hogy ott, ahol a szülők mulasztása megállapítható, a bírságolást hajtsák végre.

Ezzel párhuzamosan a Tanfelügyelőség a tanítókon keresztül felvilágosítás útján igyekszik elérni azt, hogy a szülők jól értelmezzék az iskolába járást és a tanulást...

Az ország demokratikus átalakulása végre lezárta a szociális igazságtalanságok hosszú, szomorú korszakát. A politikai és gazdasági felszabadulással párhuzamosan a nép elnyerte a művelődés szabadságát is. De a művelődés szabadsága csak akkor jelenthet reális értéket, ha népünk számára biztosítjuk a művelődés lehetőségét is. Egyenlő művelődési feltételt kell teremteni minden gyermek számára, hogy megszűnjenek a tanulók értelmi fejlődésében és az iskolák nevelési eredményében előállított természetellenes különbségek.

Az általános iskola hivatása: a kötelező népoktatás korszerű fejlesztése, a köznevelésünk helytelen osztálytagozódásának gyökeres megszüntetése, az egységes közművelődés megteremtése.¹

De a jegyzőkönyvek tanúsága szerint még az 50-es évek elején is akadozik a megvalósítás:

Berettyóújfalun, a II. sz. ált. iskola jegyzőkönyvéből (1949. jan. 24.): Az V. a. osztályban különösen gyenge az eredmény. Az itt járó növendékek egy része a háborús időkben végezte az I. osztályt, de az utána következő második osztályban sem sajátították el az alapismereteket. (1949. márc. 22.) Is-

kolai Tanulmányi Segélyező Bizottságának jegyzőkönyvéből. A VKM Országos Diákjóléti és Kollégiumi Hivatal kéri a TSB javaslatát 11 VIII. osztályos és 10 VII. osztályos szegény paraszt tanulók segélyezése tárgyában. (1949. okt. 11-én) Megtartott módszertani értekezleten kéri Zaboly Kálmánné I. oszt. nevelő, hogy még egy kiegészítő osztályt szervezzenek, mert sok a bukott az osztályban, s így nem tud ezek miatt úgy haladni, ahogy kellene. (1950. június 12-én) A Kasza-iskolánál az I. osztályból 4 tanuló bukott, ebből kettő gyp. alany, kettő cigány tanuló. (1951. jan. 25.) Félévi ellenőrző értekezlet beszámolója; 33 tanuló lemorzsolódott, 52 tanuló bukott.² 1947. máj 13-án a ref. ált. iskola jegyzőkönyvéből: a földrajz és természetrajz szakcsoport tanulmányi felügyelői iskolalátogatás után; „sok a hiányzó tanuló, átlag 30%. A beiskolázás területén sok a tennivaló”.³

Szerep, 1950. okt. 14-én: „Sikerült a cigány gyerekeket is behozni az első osztályba, amire példa még nem volt a községben.” 1951. jan. 25-én: „Lemorzsolódás a cigány gyerekeknél van, akik ruha-, cipőhiány miatt maradtak ki az iskolából.” 1951. febr. 28-án; „C” szakfelügyelő jegyzőkönyvéből: „Lemorzsolódott tíz tanuló, mind cigány.” 1951. ápr. 16-án; I. oszt. tanító beszámolója: „Lemorzsolódás van, a lemorzsolódottak cigányok és a tanyáról beköltözött paraszt gyerekek.” 1951. nov. 20-án: „Az első osztály létszáma 52, osztályzatot kapott 42, osztálytalan 10 fő, ebből 5 felmentett és 5 cigány.”

Hasonló jelentés található az 1952-es és 1953-as jegyzőkönyvekben is.⁴

Hencida, 1951. január havi jelentés: „A tanulók tíz százaléka lemorzsolódott, ilyenek az osztályoktól elmaradt tanulók és a beiskolázhatatlan, tisztátalan cigányok.”⁵ Komádi, 1948–48-es tanév: Jelentés Bihar-vármegye Tanfelügyelőjének. „A belterületet egymást közt beosztva, házról házra járva személyes ráhatással győzték meg a szülőket az iskoláztatás fontosságáról, úgy, hogy most már beiskolázatlan gyermek a község belterületén nincs.” Az 1949–50-es tanévben az 1. osztályba 14, a 2. osztályba 20, a 3. osztályba 4 cigány tanuló volt beírva és rendszeresen járt is.⁶ Pocsaj, 1950. nov. 29-én tartott osztályozó értekezlet: „Az 1. b. osztály létszáma 43. Kilenc tanuló sok mulasztás miatt nem bírálható. Ezek nagy része cigány, és az esős idők beálltával ruhahiány miatt nem járnak. Nem is lehet néhányat kényszeríteni, mert egyetlen szál ruha van rajtuk.”⁷ Biharnagybajom, 1950. január 25-én félévi osztályozó értekezlet: „Az 1. vegyes osztály létszáma 71. Hat gyerek nem osztályozható. Az osztálytanító megállapítja, hogy a nem osztályozhatóak létszámát mind az iskolába nem járó cigányok alkotják.” 1950. nov. 30-án, nevelési értekezlet: „Az első osztályba jár 67 tanuló, ebből bukott 1. Az osztályban 6 cigány gyerek igazolatlanul hiányzik, azokat a szülői látogatásokkal sem tudta rábírní az iskolába járásra.” 1950. dec. 9-én, munkaértekezlet: „A nemrégiben megtartott negyedévi ellenőrző értekezleten újabb problémák merültek fel akkor, amikor a tanítótestület azoknak a ta-

nulóknak az életkörülményeit vizsgálta meg, akiket mulasztásuk miatt nem lehetett osztályozni. Ezek az össztanulók 4,5%-a. Súlyosak a problémáink annál is inkább, mivel sok esetben találkozunk a szülők teljes közömbösségével, pl. a cigányoknál, kisebb részben a sok családos szülőknél, akik ruhátlanságuk miatt nem engedik gyermeküket iskolába." 1951. ápr. 18-án, ellenőrző értekezleten: „Az 1. vegyes osztály létszáma 69. Lemorzsolódott 8 tanuló, ebből 5 cigány. Elégtelen osztályzatot kapott 6 tanuló, ebből 3 cigány. A cigány tanulók jobb eredményének elérését az egészségügyi, családi szempontok és körülmények erősen gátolják. Ebben az évben a tanév végén is arról adnak számot, hogy lemorzsolódott 5 és bukott 3 cigány tanuló.”⁸

Balmazújváros, 1950. május 23-án a leányiskola jelenti: „A tanulók létszáma a múlt hónaphoz képest csökkent. Ennek oka, hogy a községből sok cigány család elköltözött a debreceni tégláégetőbe, ezek a családok a gyermekeiket is magukkal vitték. Létszámcsökkenés alsóban 9 fő, felsőben 10 fő. Az elköltözött családok többsége cigány.”⁹

Debrecen város legelmaradottabb cigánytelepe a háború után Köntösgáton és környékén volt (Nagy Sándor-telep) – és van ma is.

A Köntösgáti Iskola 1946. dec. 7-én megtartott iskolalátogatási jegyzőkönyvéből (a felügyelő biztatja a nevelőket): „Próbáljunk egy-egy mosolyt varázsolni ezeknek a javarészt rongyos, családi nevelés hiánya által, az utca züllesztő hatásainak kített gyermekek arcára.” 1947. máj. 14-én szakfelügyeleti látogatás: „Minden jó módszert, felépített tananyag-beosztást felborít a gyermekek iskolába járása. A hiányzás grafikonja nagyon rossz. Iskolát látogatott október hónapban a beírtak 60%-a, nov.–dec. hónapban 40–50%-a ezt követően közel háromhónapos fűtés- és járvány-szünet, március hónapban 40–50%-a, április hónapban 25%-a (ez volt a mélypont), május első felében 35–40%-a, a látogatás napján a beírtak 52%-a volt iskolában. Az iskolába járásra egy kávéház jövő-menő serege a legjobb hasonlat.” 1948. márc. 6-án, iskolalátogatáson: „A beiskolázás mértéke elég jó, kb. 90%-os. A kultúra egyik nagyon fontos őrhelyének tartja a köntösgáti állami általános iskolát, ahol csak azok tudnak kellő eredménnyel működni, akikben a köteles hivatástudat mellett ott áll a misszió lélek is.” 1950. ápr. 15-én, megtartott módszeres értekezleten: „A megyénk legszegényebb népe húzódott itt meg. A telepen a szellemi fogyatékoság is fennáll. Ha gyerek nem kapja meg a megfelelő táplálékot, akkor a szellemi képességén is meglátszik.” 1950. máj. 22-én, nevelési értekezlet: „A gyogyepedagógia 1. osztályát tanító nevelő bejelenti, hogy az osztályában több, most beköltözött és már eddig is itt lakó (szükséglakásokban) cigány gyermek van, akik a ruhátlanság és állandó lakhely változás miatt nem járnak rendszeren iskolába.

Az igazgató felszólítja a kartársakat, hogy csütörtök délig adják be a cigány gyermekek névjegyzékét.

Az egyik nevelő felszólalásában kijelenti, hogy a cigány családok általában tisztátalanok, tetvesek és elfertőzik a többi tanulókat.

Az igazgató kérte a tömegszervezetek vezetőit is, hogy ezeket a családokat írják össze, majd ő a névjegyzéket elküldi a tisztifőorvosi hivatalhoz.¹⁰

Hajdúhadház, fiúiskola, 1950. dec. 5-én tartott munkaértekezlet: „Állandó mulasztó tanulók az alsó tagozaton 40 fő, és ebből 30 fő cigány. Súlyos probléma Hajdúhadházon a cigánykérdés. Iskolánk 1. és 2. osztályaiban kb. 50 cigány tanuló van beírva, de ezeknek csak a kis része jár iskolába. Ebbe a kérdésbe a helyi tanácsnak is intézkedni kell. Sokkal szigorúbban kellene a cigánykérdést kezelni, hiszen ma már munkahiány van a népköztársaságunkba. Ha a cigány szülő dolgozik, akkor a gyermeke ruházatáról is gondoskodhat. Tehát itt ma már nem állhat elő az, hogy cigány gyerek ruha-hiány miatt ne járjon iskolába. A túlkoros 10-14 éves cigány gyermek, a rendeskorú 6-7 éves tanulók fegyelmeire romboló hatással van. Nem is beszélve a leányiskoláról, ahol e mellett még erkölcsi romlásnak is ki vannak téve a leány tanulóink. Egészségvédelmi téren is meg kell tárgyalni ezt a kérdést. A ragályos betegségeket könnyen behurcolhatják az iskolánkba. Nem egy esetben jöttek fel hozzánk növendékeink szülei, hogy gyermekük tetűt vitt haza. Ez ellen helyi egészségvédelmünknek gyakrabban kellene fellépnie. A cigánykérdésben is türelemmel sok eredményt lehet elérni. A cigány tanuló, aki a második osztályig eljut, az már nem morzsolódik le, mert szeret tanulni. Ebben a harcban nem lehetünk megalkuvók.”

A félévi értekezleten hangzott el 1952. január 26-án: „Az alsó tagozat 567 tanulója közül 64 nem kapott osztályzatot, ezek közül 25 cigány.”¹¹

Berettyóújfaluban 1951-ben a Szülői Munkaközösség értekezletén hangzott el: „Javasoljuk, hogy a hatóságaink tegyenek lépéseket az irányban, hogy a szociális körülményeik miatt (ruhátlanság, cipőhiány) iskolába nem járó növendékeink szüleit – ha azok valóban önhibájukon kívül tartják távol az iskolától gyermekeiket – szociális juttatásban való részesítésükre találjanak valami megoldást, mert így ezek a növendékek ki vannak téve a lemorzsolódás veszélyének. Ebben az évben is 50 tanuló nem volt osztályozható. A Szülői Munkaközösség munkatervében szerepel, hogy a körzetükbe tartozó iskolakötelesek teljes beiratkozását biztosítják és családlátogatást szerveznek a nevelőkkel együtt.

Közös családlátogatást már eddig is szerveztek, meglátogatták a hiányzó gyermekeket, de a hiányzás okát csak igen kevés esetben sikerült megszüntetni. A szülők jó indulata ott látszik meg, hogy több tagú család gyermekei felváltva járnak ugyanabban a csizmában vagy cipőben iskolában. Így mégis nem maradnak el az egész tél folyamán az iskolától, s a hiányokat is igyekeznek bepótolni.”¹²

A járási és városi művelődési osztályok az 1950-es statisztikai jelentéshez a következő szöveges elemzést adták:

Berettyóújfalu járás: „Több községben a cigány gyerekeket nem lehet beiskoláztatni.”

Debreceni járás: „A mulasztások nagyságát növelte az a körülmény, hogy a járás több községében nagyobb számú tanköteles cigányok is laknak, akiknek a rendszeres iskolába járása a legtöbb helyen nem biztosítható, ruhátlanságuk és magatartásuk miatt.”

Derecskei járás: „A nagy mulasztás oka a tanulók munkába állítása az őszi mezőgazdasági munkálatok során valamennyi községben. A ruha- és lábbeli-hiány, valamennyi községben, különösen a cigány tanulóknál.”

Nagylétei járás: „A túlkorosok nagy része, még mielőtt az iskola megkezdődött volna, visszalépett és munkába állt. A lemorzsolódás a következő okokra vezethető vissza: a lemorzsolódottaknak 20%-a cigány, a másik részét munkába fogják, egy része a gyerekeknek betegség, testi gyengeség miatt nem jár iskolába. Kokadon bevezették a legkevesebbet hiányzó osztályversenyt, amit naponta, hetenként kiértékelnek. Eredménye: sikerült a lemorzsolódást teljesen megszüntetni a cigány tanulók kivételével.”

Püspökladányi járás: „A hiányzás oka az őszi mezőgazdasági munka és a meghűléses megbetegedés. Ennek ellenére nagyobb arányú mulasztás nincs. Megoldatlan kérdés a cigány probléma, melyen nem segít sem az agitáció, sem a büntetés. Az osztályzatlanság oka: ruha-, cipőhiány és a betegség, különösen a cigányoknál.”

Debrecen város: „A nagy arányú mulasztások oka elsősorban a szülők szociális helyzete; erdőre járnak tüzelőért. A szülők a zsidogós napokon nincsenek otthon, beszerző úton vannak!”

Hajdúböszörmény város: „Különösen nagy a hiányzás az Eötvös u. iskolai körzetben, ahol az 1. és 2. osztályokban cigány gyerekek vannak beírva, akik teljes ruhátlanság miatt az iskolát nem látogatják.”

Minden járási és városi művelődési osztály jelentésében szerepel a tanönyv-, cipő-, ruhahiány, amely oka a nagy mulasztásnak.¹³

A telepen élők hátránya:

A mai napig mindig vitatott, hogy a cigányiskoláknak, cigányosztályoknak van-e létjogosultsága? Ezt a formát nem szubjektív elhatározás, hanem objektív szükséglet hívta életre. Még ma is ezt kell alkalmazni azokban a községekben, ahol a telepi cigány gyerekek előkészítés nélkül kerülnek be az általános iskolába. A telepen élő kétnyelvű cigány gyerekeknél gyakran tapasztalható, hogy sem cigányul, sem magyarul nem tudnak beszélni. A családi környezet elmaradottsága, ingerszegénysége eredményezi, hogy a gyerekek nem tudják magukat kifejezni. Pszichológiai vizsgálatok azt iga-

zolja, hogy a telepen élő cigány gyerekek többéves lemaradást mutatnak a nem telepen élő cigány gyerekekhez viszonyítva. (A lemaradás mértékét nagyban befolyásolja a szülők gazdasági beilleszkedésének foka.) Ilyen körülmények között a telepi gyerekek, mikor iskolába mennek, valóságos „idegen világba” csöppennek. (Ezek a cigányosztályok kormegoszlása is széles skálát mutat, hiszen az első osztályosok között van 6-12 éves is.) A telepen élő gyerekek szókincese olyan kevés, hogy heterogén osztályban képtelenek lépést tartani a nem cigány tanulókkal. (A telepi cigány gyerekek szókincese 6 éves korra 1000-1500, a nem cigány és nem telepi cigány gyerekek szókincese körülbelül 3000.) Ezért az olyan telepi cigány gyerekek részére, akik óvodába nem jártak, és iskolára előkészítőn nem vettek részt, az alsó tagozaton indokolt az önálló cigányosztály létrehozása. Ha a hátrányt behozták, akkor a cigányosztályokat meg kell szüntetni. A felső tagozaton önálló cigányosztály nem működhet, mert a hosszan tartó elszigetelés a beilleszkedés képességének kialakítását hátráltatja. A telepen élő cigány gyerekek eddig – legtöbb községben – nem jutottak be az óvodába (szülők nem dolgoznak, és a férőhely is szűkös), pedig részükre lett volna legindokoltabb. Ebből az következik, hogy az óvodai nevelésben nem részesülő cigány gyerekek olyan szociális, erkölcsi, szellemi, fizikai és nyelvi hátránnyal indulnak, melyet legtöbbször életük végéig is képtelenek behozni. Ennek konzekvenciáját az egész társadalomnak viselnie kell. Ha felemelkedésüket nem tudjuk biztosítani, akaratlanul is a társadalom eltartottjaivá válnak.

A megyében a lemorzsolódás csökkentése érdekében az utóbbi négy évben több községben hoztunk létre cigányóvodát vagy óvodáscsoportot. (Szerep, Konyár, Pocsaj, Hajdúdorog, Biharnagybajom: egy csoport, Hosszúpályi: két csoport. Most van folyamatban Hajdúhadházon öt csoport létrehozása.) A cigány óvodáscsoport kialakítása nem hátrányos megkülönböztetés, hanem a felzárkóztatás egyik formája. Azok a telepi cigány gyerekek, akik óvodai nevelésben részesültek, tanulmányaikat a „vegyes” osztályban kell hogy megkezdjék. Az oktatás mellett nagyon fontos feladat, hogy ezeket a gyerekeket megtanítsuk a beilleszkedésre is. Erre a feladatra csak a „vegyes” osztály alkalmas.

Mit mutat a megyei statisztika?

Azoknál a gyerekeknél, akik az iskola megkezdése előtt óvodai nevelésben részesültek, a nyolcadik osztályt végzetek aránya nem rosszabb, mint a nem cigányoknál. Létavértesen 1970-ben 25 első osztályos cigány gyerek kezdett, s végzett közülük 15 tanuló. Hajdúhadházon 1970-ben az első osztály

tályban 50 tanuló kezdett, 8 osztályt végzett egy tanuló. Létavértesen már 1970-ben sok cigány gyerek járt óvodába (az ötévesek közül mindenki). Hajdúhadházon jelenleg is csak 11 cigány gyerek jár óvodába. Megállapítható, hogy azokban a községekben, ahol a cigány gyerekek óvodai nevelésben részesülnek, ott jó a cigány gyerekek iskolai eredménye is. Az 1950-es és 60-as évek között a gyerekek 2-3 százaléka jutott el a 8. osztályig, s körülbelül ilyen arányban jártak óvodába is. Az 1970-es évek elején 20-30 százalék járt az óvodába, körülbelül ilyen arányban végezték el a 8. osztályt is. Az 1980-81-es tanévben már az óvodás korú cigány gyerekek 47 százaléka járt óvodába. Ebben a tanévben az első osztályosok közül az előző évben óvodás volt 42 százalék, előkészítőn vett részt 14 százalék. Minden remény megvan arra, hogy ezek a tanulók ilyen arányban végzik el a 8. osztályt 14 éves korig.

Ha megvizsgáljuk az 1970-71-ben első osztályt kezdett cigány gyerekek tanévvesztését, megállapíthatjuk, hogy az 50-es évekhez viszonyítva javulás tapasztalható. Azonban a tanévvesztés fő okai még mindig a lemorzsolódás és az osztályismétlés, mely egyenes következménye annak, hogy még ezek a tanulók is kevés százalékban részesültek óvodai nevelésben, és az iskolára előkészítő tanfolyamokon is kevesen vettek részt. A beírt tanulók 39 százaléka mér eredményesen végezte el az alsó tagozat osztályait, 21 százaléka pedig az általános iskola 8. osztályát végezte el 14 éves korra. Ha a tankötelezettség végét, a 16. éves kort vesszük figyelembe, akkor ez a szám és arány még jobb.

A megye területén magas a cigány gyerekek száma a nevelőotthonokban. Ezek a tanulók állami gondozásban vannak. Pedig ez a szám feltehetően még nagyobb, ha figyelembe vesszük a családokhoz kihelyezett gyerekeket is. Az általános iskolás korú cigány gyerekek 10,5 százaléka van állami gondozásban. Az óvodás korú állami gondozott cigány gyerekek száma az 1980-81-es tanévben 145, az aránya 49 százalék. Az általános iskolás korúak száma 445, az aránya 41 százalék. Az állami gondozásban levő szakmunkástanulók száma 11, az aránya 12 százalék.

Meggyőzéssel

A kisegítő osztályokban tanuló cigány gyerekek beiskolázása, rendszeres iskolába járása nem zökkenőmentes. Ezek a tanulók általában 10-14 évesek. A család többször igénybe veszi őket a kiskorú gyermekek gondozására, vagy alkalmi munkát vállalnak, és ilyen címen hiányoznak az iskolából. Az iskolai életbe való beilleszkedésük is sokkal nehezebb. Ez túlkorosságukból, fogyatékoságukból, s az otthoni negatív hatásokból egyaránt fakad. Min-

den iskolának nagy súlyt kellene arra helyezni, ha a tanuló felzárkózott és képes a normál osztályban haladni, akkor telepítsék vissza. Tanköteles cigány tanulók 25 százaléka az 1981–82-es tanévben a kisegítő iskolába járt. A kisegítő iskola cigány tanulóinak aránya viszont a megyében 38 százalék. (2726 tanulóból 1055 a cigány.)

Az utóbbi három évben a cigány gyerekek közül 300-330 fő végzi el az általános iskola 8. osztályát. A végzetek 70-80 százaléka jelentkezik továbbtanulásra, felvételt is nyerne, azonban csak 50-60 százalékuk iratkozik be az első osztályba.

A cigány származású tanulók továbbtanulásánál az első évben legnagyobb a lemorzsolódás (46 százalék). Éppen ezért a továbbtanulóknál ebben az időszakban kell nagy segítséget nyújtani az iskolai beilleszkedés elősegítése érdekében.

A felnőttoktatás területén is komoly javulás tapasztalható az utóbbi években. Az 1981–82-es tanévben 385 cigány származású felnőtt tett vizsgát az általános iskola valamelyik osztályának anyagából, a 8. osztályt pedig 105 személy fejezte be eredményesen. A gimnáziumokban eredményesen vizsgázott 13 felnőtt, ebből 3 személy érettségizett.

A felszabadulás óta elért oktatási eredményeket vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a nevelést két irányba kell erősíteni: egyrészt meggyőzni a szülőket az oktatás jelentőségéről, másrészt az iskolaköteles gyerekek rendszeres iskolába járását meg kell követelni, elsősorban meggyőzőzéssel, de ha elkerülhetetlen, szigorral is.

A társadalmi beilleszkedés magasabb szintjét csak úgy érhetjük el, egy-két nemzedékes ideje alatt, ha a gyerekek oktatását sikerül maradéktalanul megvalósítani.¹⁴

Konkrétan vizsgálva a tanulmányt, megállapíthatjuk, hogy a felszabadulás óta a cigány gyerekek iskoláztatása területén komoly eredményt értünk el.

A központi járásban 1947. március hónapban történt összeírás adatai:

Község	Összeírt cigány gyerek	Ebből tanköteles	Beiskolázva	
			1945–46-os tanév	1950–51 tanév
Hajdúhadház	269	178	19	95
Egyek	78	52	–	18
Vámospércs	86	58	–	–
Nyírábrány	43	28	–	1
Tizzacsege	70	46	16	42
Hajdúsámson	52	34	17	24

Község	Összeírt cigány gyerek	Ebből tanköteles	Beiskolázva	
			1945–46-os tanév	1950–51 tanév
Balmazújváros	204	136	4	14
Nyírmártonfalva	26	18	–	11
Fülöp	11	8	5	–
Összesen:		558	61	205

A számokból kitűnik, hogy a háború után a tanköteles cigány gyerekek 10%-a járt iskolába. Ez az arány már 1950-re 36%-ra emelkedett.

A megyében a tanulók száma és aránya a következőképpen alakult:

Tanév	Tanulók száma		Cigány tanuló		Százalékos arány	
	1–4. o.	5–8. o.	1–4. o.	5–8. o.	1–4. o.	5–8. o.
1945–46	25 971	9 753	216	17	0,8	0,1
1950–51	42 160	28 517	797	58	1,8	0,2
1960–61	35 995	27 850	1278	279	3,5	1,0
1970–71	32 308	35 371	2213	976	6,9	2,8
1974–75	32 547	29 516	2472	1247	7,6	4,2
1980–81	34 653	32 184	2538	1728	7,3	5,3
1985–86	39 033	32 609	2536	1721	6,5	5,2

A cigány tanulók számának emelkedése az általános iskolában nemcsak a szaporulatot jelenti, hanem a javuló beiskolázást. Az utolsó tanévben a gyógypedagógiai intézetekbe összesen 1159 cigány gyerek volt beiskolázva.

Most pedig vizsgáljuk azt az arányt, hogy a megkezdett első osztályok közül hányan jutnak el a nyolcadik osztályig.

Járás	1950–51	1957–58	Lemorzsolódott arány
	1. o.	8. o.	
Berettyóújfali járás	126	3	97,4
Debreceni járás	197	4	98,0
Püspökladányi járás	25	1	96,0
Városok	85	3	96,5

Járás	1960–61 1. o.	1967–68 8. o.	Lemorzsolódott arány
Berettyóújfalui járás	129	17	87,0
Debreceni járás	200	26	87,0
Püspökladányi járás	51	9	83,0
Városok	91	18	80,0

Járás	1970–71 1. o.	1977–78 8. o.	Lemorzsolódott arány
Berettyóújfalui járás	209	54	74,2
Debreceni járás	275	47	83,0
Püspökladányi járás	79	12	85,0
Városok	209	118	44,0

Az adatokból megállapítható, hogy az arány javul a nyolcadik osztályt végzett cigány tanulóknál. Megfigyelésünk szerint a nyolcadik osztályt végzettek aránya attól függ, hogy hány első osztályos tanuló részesült óvodai nevelésben, azaz akik az óvodában kaptak iskolai előkészítést, azok közül majdnem mindenki eljut a nyolcadik osztályig.¹⁵

Az iskolák vezetői a teljes beiskolázás érdekében mindent elkövettek. A hajdúhadházi iskolatörténetben van leírva: „A cigány tanulók maradéktalan beiskolázása érdekében 1967-ben a Keleti-telepen (cigánytelep) összeírást végeztünk a tanköteles korú tanulókról... 1959–60-as tanévben az iskola létrehozott egy önálló cigányosztályt 19-es létszámmal. Ez az osztály csökkentett tantervi anyaggal működött. A normál osztályokban beiskolázott cigány tanulók legnagyobb része lemorzsolódott, mert nem tudott lépést tartani a tantervi követelménnyel. Ennek egyik oka az volt, hogy beszélni sem tudtak helyesen, másik oka, hogy nem jártak óvodába.”¹⁶

Minden év márciusában összeírják a leendő első osztályosokat. De összeírják-e az összes tankötelest? Tudnak-e mindenkiről? Minden évben marad ki gyermek az iskolából. Statisztikai tény, hogy országosan több ezer gyerek nincs beiskolázva. A hivatalos szervek nem tudnak róluk. Pedig a tanácsi dolgozók és pedagógusok nyomoznak utánuk. De a szülői nemterődőmség és környezetük közömbössége elrejti őket.

Nagyon meglepő eset történt Hajdúhadházon 1983-ban. Ebben az évben számolták fel a megye legnagyobb cigánytelepét, a Nyugati-telepet. Miután a 80-as évek elején még közel 140 család élt a telepen, a lakosság és a gyermekek számbavétele valósággal lehetetlen volt. Amikor minden cigány csa-

ládót kiköltöztettek a telepről a megépített és vásárolt házakba, s vele párhuzamosan a községben két cigány családsegítő lett beállítva, akik számba vették a cigány lakosságot és a családokhoz tartozó gyermekeket. Az iskolákkal történt egyeztetés alapján jöttek rá, hogy a községben több mint 50 cigány gyermek nincs beiskolázva. Sajnos, a cigánytelepeken és a városok pincelakásaiban még ma is van kallódó gyermek.

Ha a szülő megfélekedezik törvényes jogáról és kötelességéről, arról, hogy a gyermekét beírassa az iskolába, akkor a hivatalos szervektől felszólítást kap, s a hatóságok kötelezik a beiratásra, ha tudnak róla. Ha szerepel a népesség-nyilvántartásban. Mert ott sem szerepel mindenki.

Számos család költözik új lakóhelyre minden évben. Közöttük vannak, akik a kijelentkezést elvégzik, de az új helyen már megfélekedeznek a bejelentkezéssel. Főként ha ideiglenes lakásba vagy albérletbe költöztek. Mások hosszas esztendőig tartó vendégségben vannak. Emellett arra is akad még példa, hogy a megszületett gyermekről és tanköteles korban lépéséről csak a család és szűkebb környezete tud, mert a szülők elmulasztották az anyakönyveztetést. Egyszerűen mindig vannak olyanok, akiről nem tud a népesség-nyilvántartó. Őket csak társadalmi segítséggel lehet felderíteni, s a szülőket a gyermek iskolai beiratására kötelezni.

Községekben, kisebb településeken eredményesebb az utánuk való nyomozás, hiszen mindenki mindenkit ismer. A többezres lélekszámú városi lakótelepeken azonban sokan évekig élnek szomszédként, de ismeretlenül, tudomást sem véve egymásról. Ugyan ez vonatkozik a faluszéli cigánytelepekre is. Ilyen helyen kallódnak el a tanköteles korú gyermekek, ha a szülő felelőtlen s nem törődik saját gyermekével.

Az ő esetükben kevés remény marad az általános iskola elvégzésére. Igénytelen családi környezetben nőnek fel, kellő pedagógiai segítség nélkül, s maguk is igénytelen szülőkké válnak. Csak társadalmi összefogással vezethetjük ki őket ebből a zsákutcából.¹⁷

A társadalomnak azért is kell segítséget nyújtani, mert a szülői pozitív példamutatás általában ezekben a családokban hiányzik. A szülői példaadás szükségessége minden gyerek számára fontos. Igaz, hogy ahány gyermek, annyiféle indítéka lehet a szülői példa követésének. A lényeg, hogy a szülők minden tekintetben jó példát mutassanak, mert tény, hogy a gyermek elsősorban azt követi és csak másodsorban bármi mást. A legkitűnőbb pedagógus sem tud nagyobb hatással lenni a gyermekre, mint a legrosszabb szülő. Viszont a pedagógus, a szakember, tehát ő tud megfelelő tanácsot adni a szülőknél. Ezért is nélkülözhetetlen a szoros együttműködés. Érdekes, de amikor a gyermek egészségéről van szó, a szülő természetesen tartja, hogy az orvos utasításainak megfelelően járjon el, s meg is gyógyul a gyermek. Amikor viszont a gyermek neveléséről van szó, hajlamos figyelmen kívül hagyni, sőt felülbírálni a legilletékesebb szakember, a pedagógus

tanácsait, utána meg maga csodálkozik a legjobban, hogy „nem gyógyul” a gyermek, sőt súlyosbodó problémák vannak vele. Mindezek következtében a szülői példa meghatározó erejének tudatában, inkább arról kellene vitatkozni, hogy valójában milyen példát mutat ma a szülő a gyermeknek, s a pedagógus mit tehet a helyzet jobbításáért.¹⁸

Két hajdúhadháztéglási pedagógus záró-dolgozatából idézek gondolatokat:

„Az óvodába lépés pillanatától kezdve az óvoda a családdal együtt felelős azért, hogy a gyermekek jól érezzék magukat, képességeik fejlődjenek, és személyiségük alakulása megfeleljen társadalmunk követelményeinek.

A hátrányos helyzetű gyermekek esetében az óvoda felelőssége megnő, s jellemző intézményünkre is.

Községünk, Hajdúhadháztéglás, hadházi részének lakossága 14 ezer, ebből közel kettő ezer fő cigány származású. 15 éve élek a községben, jól ismerem az itt élő családok helyzetét, a nevelési problémák hátterét. Az óvodánk körzetébe tartozó családok nagy részében a szülők szakképzetlenek, hozzánk tartozik az egyik cigánytelep is. A cigány gyerekek korábban nem jártak óvodába.

A fejlesztésnek köszönhető, hogy ma már minden 3-6 éves korú gyermeket el tudunk helyezni óvodáinkban, így kiemelt feladatunk:

- a hátrányos helyzetű gyermekek óvodai felvételének biztosítása,
- személyiségük megfelelő formálása, fejlesztése, a negatív családi hatások kompenzálása.

A hátrányos helyzetű gyermekek fogalmába területünkön a cigány gyerekek nagy része beletartozik.

A cigány családok ma már legnagyobb része rendes lakásban lakik (vásárolt és épített), jelenleg már csak 6 putri van a Keleti-telepen. A jobb lakáskörülmények azonban nem minden esetben biztosítják, hogy megfelelő módon éljenek, ehhez gyökeres életmód-változtatásra van szükség.

A cigány lakosság Hadházon három részre tagozodik;

- a) hagyományos, elmaradott életmódot élők,
- b) megindult a fejlődés útján,
- c) kiemelkedett.

A hátrányos helyzetű gyermekek az első két csoportba tartozó családok gyermekei...

Az első csoportba tartozó családok gyermekeit homogén csoportba (cigány csoport) míg a második csoportba tartozó családok gyermekeit heterogén csoportba (vegyes csoport) helyezjük el. Tapasztalataink alapján személyiségük megfelelő formálása jelenleg csak így biztosítható. A heterogén csoportba járó gyerekek differenciált foglalkozással 3 év alatt eléri az iskolaérettségnek azt a fokát, amely a normál első osztály megkezdéséhez szükséges. Természetesen közöttük is vannak, mint minden gyermekcso-

portban, akik szellemi elmaradottság miatt kiegészítő iskolába kerülnek, vagy valamilyen oknál fogva korrekciós osztályba javasoljuk őket. Ezeknek a gyerekeknek az aránya semmivel sem magasabb, mint a nem cigány gyerekek esetében. A homogén csoportba járók általában egy tanévet járnak óvodába, ezalatt az óvodai követelményeknek kics csoportos szinten megfelelnek. Iskolai tanulmányaikat kislétszámú cigányosztályban folytatják, ahol korrekciós foglalkozásban részesülnek.

A társadalomba beilleszkedni akaró cigány szülők az iskolai nevelés mellett egyre inkább megismerik az óvodai nevelés jelentőségét, szívesen iratják gyermeküket óvodába, igyekeznek megfelelni az intézmény elvárásainak. A hagyományos módon élő családokat legtöbb esetben határozattal kell kötelezni a gyermekeiket, óvodai nevelésre, és állandó harcot folytatni azért, hogy járjanak óvodába...

Hadházon a cigány gyerekek csak 1981 óta járnak óvodába, a családok eleinte hallani sem akartak a gyermekek beiratásáról »félétték gyermekeiket«. Ma is gyakran hallani; »kicsi még az beszélni sem tud«, mondják olyan gyerekekre, aki már 4-5 éves. A cigány tanácsstag, a megyei koordinációs titkár, s a helybeli családgondozó segítségével szülői értekezletet hívtunk össze, ahol rövid ideig óvodába járó három cigány gyermek kis verssel köszöntötte a szülőket, majd diaképeket mutattunk be az óvodai életről s néhány szóban próbáltuk felvázolni az óvodai nevelés fontosságát, a szülők feladatait. Ezt a beszélgetést rendszeres családlátogatások követték, melyre együtt mentek a gyermekvédelmi felelős óvónők, a helyi családgondozóval. A korábbi felszínes kapcsolatok a védőnővel, az orvossal, a cigány családgondozóval, a gyámügyi előadóval rendszeressé váltak, s a közös munka lassan szemlélet változást eredményezett. A számszerű adatok igazolják az eredményeket;

Óvodába járt:

1982. év	1983. év	1984. év	1985. év	1986. év
7 fő	11 fő	18 fő	75 fő	97 fő

A felsorolt években az óvodás korú cigány gyerekek száma 180 és 210 fő között ingadozott. Még mindig előfordul, hogy az 5 éves gyerekek sem teljes létszámmal vannak jelen az óvodában. Minden családot külön-külön ismernünk kell, s a gyermek nevelésén keresztül hatnunk a családra is.

Egyesekre jellemző a követelőzés – »csak akkor viszem a gyermekem, ha segélyt kapok« – mondogatják, mintha csak a társadalomnak lennének fel-

adatai a gyermekeik nevelésében. Bármennyire nehéz is, meg kell próbálnunk előítéletektől mentesen, saját környezetükben megismerni ezeket a családokat, hogy megfelelő módon irányíthassuk a gyermek fejlődését. A szokottól eltérő módszereket kell alkalmaznunk a családdal való kapcsolattartásban.

Legfontosabb feladatunk a szokásrendszerek kialakítása, az óvodai helyiségek funkciójának megismertetése (otthon ilyen nincs a lakásokban).

Táplálkozási szokásaik egyoldalúságának felszámolása érdekében, az óvodai étkezésen keresztül meg kell ismertetni a korszerű és változatos táplálkozást.

Fontos feladat megtanítani a gyerekeket a tisztálkodásra és a ruha használatára.

Az otthoni primitív életmódjuk ellenére, a napirendi mozzanatok egymásutánosságát hamar megszokták, igyekeztek elsajátítani a szokásokat. A heterogén összetételű csoportban néhány nap elteltével utánozzák társaikat, s az óvónői példát. Homogén csoportokban a felnőttekhez kötődnek, óvónőhöz, gondozónőhöz, dajkához, őket utánozzák minden cselekedetükben, várva a megerősítést. Az óvodai környezet számukra egy mesevilág, amit addig még elképzelni sem tudtak. Egész nap folyamán az egyéni bánásmód elvének kell érvényesülnie, mert ezek a gyerekek fokozott gondoskodást, törődést igényelnek. Az 5 évesen óvodába jövő cigány gyermekeket a kiscsoportosokhoz hasonlóan szoktatjuk be az óvodába, feladatainkat 3 éves kornak megfelelően fogalmazzuk meg azzal a különbséggel, hogy önállóságuk gyorsabban fejlődik, testápolási, öltözködési teendőkben kevesebb segítséget igényelnek. Minden tevékenységi forma újdonság erejével hat, mindenben igyekeznek részt venni, ha nem is tudnak aktívan bekapcsolódni. Jó étvágyúak, az óvodai ételeket hamar megszokják, de vannak főzelékfélék, amit nem esznek meg, pl. paradicsomos káposztafőzelék, kelkáposzta. A tálaló edények funkcióját nem ismerik, jellemző, hogy év elején azt hiszik, tévedésből terítettek két tányérral az ebédhez, s nevetnek rajta.

„Azoknak a felnőtteknek az élete a legizgalmasabb és a legteljesebb, akiknek játékaik gyermekkorukban színesek, változatosak voltak, és játékoságukat meg tudták őrizni felnőtt korukra is. Ez a megállapítás az ingergazdag légkörben nevelkedett emberekre vonatkozik, természetes tehát, hogy ha hátrányok leküzdésére vállalkozunk, az óvodáskorban a játék tevékenység adja a legtöbb lehetőséget. Ezek a gyerekek az óvodát a játékkal azonosítják; »azért jövünk óvodába, hogy jáccsunk« – fogalmazta meg egy cigány kisfiú. Környezettanulmányaink és az óvodai élet adta lehetőségek alapján tapasztalatot gyűjtöttünk; játékeszközeikről, játéktémáikról, élményeikről, ezeket pozitív irányba próbáljuk fejleszteni, s új élményeket gyűjtünk és lehetőséget teremtünk az élmények játékban való feldolgozására.

A cigány családok sokan »peremlében« élnek, sajátos erkölcsi normák szerint. A társadalmi tulajdont nem tisztelik, ugyanakkor követelik a társadalmi segítséget, s azt ki is használják. E sajátos szemlélet miatt nem szégyen a lopás, az érte járó büntetés sem, a börtön sem, férfiak és nők is rendszeresen fogyasztanak szeszes italt, s a legtöbben gyermekkortól kezdve dohányoznak. Fiatal korban lépnek élettársi kapcsolatba, a leányoknál előfordul, hogy terhesség miatt kimaradnak az iskolából. Az ital miatt garázdálkodnak, verekednek (a sorházakon alig van ablaküveg). Szexuális életüknek az egész család, így a gyerekek is tanúi. A gyakorlatban általában úgy reagálunk ezekre az élményekre, hogy »az óvodában nem így szoktuk«, vagy közösen átélt élményre hivatkozunk.

A »peremlében« élők gyermekei 3-4 éves korukban csak cigányul, vagy a cigány és a magyar nyelv szavainak összekeverésével beszélnek. Szókincsük rendkívül szegényes, artikulációjuk nem megfelelő. Ezt a tényt ismét életmódjuk magyarázza, a gyermek nevelését, mint fogalmat nem ismerik, ösztönösen és ritkán alkalmazzák. A kisgyermekkorban elegendőnek tartják a gondozási feladatok ellátását. Heterogén csoportokban a gyermekek szókincese igen gyorsan fejlődik, társaikat utánozzák, megtanulják az őket körülvevő tárgyak nevét, és a minta után tisztán ejtik azokat. A beszédhibák előfordulása nem gyakoribb, mint a hasonló korú nem cigány gyermekéknél. Az ok itt is a környezet. A homogén csoportban nehezebb a fejlesztés, miután csak az óvónő, a felnőttek beszéde szolgálhat. Sokat segítene, ha cigányul értő és beszélő felnőtt foglalkozna a gyermekekkel, amire már sok jó példa van az országban, de mi ezt még nem tudjuk megoldani. Igyekszünk megfelelő barátságos légkört kialakítani, hogy minél hamarabb kötődjenek érzelmileg a felnőttekhez, ami a beszéd, beszélgetés alapja. A már beilleszkedett családok gyermekei nem beszélnek a cigány nyelvet.

Az óvodai nevelőmunkát a követelményeknek megfelelően, de tartalmában sokkal kisebb részeire bontva tervezzük. Már a felvételt megelőző környezettanulmány is széles körű, hiszen ezeket a gyermekeket szinte nekünk kell felderítenünk, kötelezni őket óvodába járásra. A kötelező határozatban nem egyszer szerepel indokként; »garázda szülő börtönbüntetését tölti«, »gyermekről a szülők nem gondoskodnak« stb. Ilyen esetben tudjuk, hogy az ingerszegény környezet mellé félelemmel teli légkör, esetleg emiatt rossz egészségi állapot is párosul. Tapasztalataink alapján sajnos a legtöbbször jól ítéljük meg a helyzetet. Egy nagymama azzal próbálta indokolni, miért nem akarja óvodába hozni az unokáját, hogy »ha verik kiájul«. Mi a gyakorlatban tudtuk bizonyítani, hogy a testi fenyegetést nem alkalmazzuk.

Az óvodába lépés időszakára ezekben a csoportokban beszoktatási tervet készítettünk. Ebben a legszükségesebb szokásokat, tevékenységeket tervezzük, gondosan ügyelve arra, hogy nemcsak az óvodai élet ismeretlen ezeknek a gyermekeknek, hanem az alapvető higiéniai öltözködési, étkezési szo-

kások, magatartási formák is. Példák: ismerjék meg a mosdó, WC fogalmát, azok funkcióját. Figyeljék meg a vízcsapok kezelési módját és tanulják meg azt helyesen használni.

Ismerkedjenek meg a fehérneművel, a felsőruházattal, és a helyes sorrendben történő felöltözéssel. Válják igényükké a fehérnemű használata. Legyenek tapasztalataik az évszakokhoz, a változó időjáráshoz alkalmazkodó öltözködésről. Váljon szokásukká a rendszeres tisztálkodás, s a tiszta ruha használata.

Evéshez használjanak evőeszközt, ne kézzel nyúljanak a tányérba, az ételmaradékot hagyják a tányérjukon, ne dobálják az asztal alá. Ne vegyék el egymástól az ételt, ne nyúljanak az összegyűjtött ételmaradékhoz.

A csoportot folyamatosan beszoktató felnőttek – óvónő, gondozónő, dajka – alakítsanak ki olyan érzelmi kontaktust, melyben a gyermekek elfogadják a megfelelő magatartási mintákat, azokat beépítik szokásrendszerükbe; óvodába érkezés, lábtörlés, köszönés stb. Az óvónő irányításával szokják meg, hogy hasonló körülményekkel egyenrangú óvodások. Az óvónő ápolja az együttműködés kezdeti megnyilvánulásait. Hívja fel az egymás tevékenysége iránt érdeklődést mutató gyermekek figyelmét az együttműködés egyszerű módjaira.

Az oktatás megtervezésében nem vehetjük figyelembe a korcsoport szabta követelményeket. A tervezésnél kiscsoportos szinten indulunk, a témákat lehetőség szerint bővítjük, az átlagosnál több időt fordítva a gyakorlásra. Erre azért van szükség, mert ismereteik hiányosak, és ugyanakkor hiányzásuk az átlagnál magasabb arányú. Eddigi tapasztalataink alapján az elsajátítható ismeretek szintje kiscsoportos szintű, a foglalkozási forma, a második félévtől kezdve kötelező foglalkozás jellegű. Továbblépni csak az ének-zene foglalkozások terén tudunk, itt is csak egyes feladatokban. A szervezési feladatoknak nagyon konkrétan kell kapcsolódniuk a nevelőmunka feladataihoz, minél több lehetőséget biztosítva ismeretszerzésre, helyet hagyva a spontán kialakuló, de tudatosan nevelő munkába illeszthető helyzeteknek.”¹⁹

Hajdúhadháztéglás, II. számú óvoda (Bercsényi u.)
Foglalkozást vezet: Drabik Gyuláné óvónő

Hajdúhadháztéglás, II. számú óvoda (Bercsényi u.)
cigánygyermek

Hajdúhadháztéglás, II. számú óvoda (Bercsényi u.)
cigánygyermek

"
juk,
meg
N
—
—
—
E
nem
doz
haln
A
meg
muk
A
szer
téma
vó r
A
moz
le. K
pust
szür
rend
doha
hátr
mely
tatás
segít
vel
meg
köré
köté
mők
lemi
az is
A
oka
kész

„A »hátrányos helyzetű« meghatározást minden olyan esetben használjuk, ahol nevelési nehézségeink támadnak, nehezen tudunk egy-egy esettel megbirkózni.

Néhány megjelenési forma:

- alacsony jövedelem és fogyasztási szint,
- rossz lakáskörülmények és lakókörnyezet,
- alacsony műveltségi színvonal,
- deviáns viselkedés a családban, munkahelyen stb. (társadalmi beilleszkedési zavarok).

Ezek a hátrányok csak önmagukban, »tisztán« sohasem jelentkeznek, hanem kapcsolódnak egymással (az alacsony műveltségi szint magában hordozza pl. a deviáns viselkedés lehetőségét). Ilyenkor beszélünk hátrányok halmozódásáról, mely súlyos társadalmi és pszichológiai gondot jelent.

A hátrányok halmozódása az egyént és környezetét közönyössé teszi, megindul a rétegeképző folyamat és így termelődhet újra, növekedhet számuk a lumpen életmódot élőknek.

Az egyén tenni vágyását kell erősíteni, ha az újra termelődés láncolatát szeretnénk megszakítani. Nem lehet »kampány feladatként« kezelni ezt a témát. A családoktól pedig nagyobb felelősséget kell elvárunk a felnövekvő nemzedék számára.

A hátrányos helyzetűek sorsa tovább bonyolódik, mivel a hátrányok halmozódnak és ennek negatívuma a családból kikerülő gyermekeken mérhető le. Kisegítő iskola, emlegetjük naponta negatív előjelként ezt az iskolatípust. Félszeg, sérült gyermekek, akiknek hátrányát csak enyhíteni, de megszüntetni nem lehet. Genetikai okok, a terhesség korai szakaszától kezdődő rendellenességek, ebben az időben az anyára ható káros tényezők (alkohol, dohányzás stb.) mind-mind adhatják a lehetőségét a születendő gyermek hátrányos fejlődésére. Már az előkészítőn kitűnnek a fogyatékoság jelei, melyet a pedagógus jelez a szülő felé, s ez az első »hivatalos« kinyilatkoztatás indíthatja meg a szülők–nevelők–orvosok konfliktusát. Ugyanis a kisegítő iskolába az áttelepítéshez a szülőknek írásban kell hozzájárulni, s mivel a szülők iskolai végzettségi szintje alacsony, nem tudják és nem akarják megérteni a pedagógus részéről a jószándékú akaratot. A cigány lakosság körében egyre inkább terjedőben van a családon belüli (rokoni) házasságkötés (együttélés) és az ebből származó szellemileg, testileg fejletlen csecsemők születése. A gyermek ingerszegény, sivár környezetbe születik; szellemi elmaradottsága és körülményei eleve meghatározzák sorsa alakulását, az iskolában való helytállását is.

A kisegítő iskolába utalt cigány gyermekek száma emelkedik. Ennek több oka van, jobb minden évben a beiskolázási arány, tudatosabb az iskolaelőkészítés és hatékonyabb az iskolaérettségi vizsgálat. Hadházon pl. 1973-ban

6 cigány gyerek járt a kisegítő iskolába az összlétszáma 9%-a, 1985-ben pedig 46 cigány gyerek, az összlétszám 60%-a.

A kisegítő iskolában végzett 8. osztályosok közül csak 1–2%-a tud továbbtanulni valamelyik szakmunkásképző iskolában, de oda is csak a hiány szakmára veszik fel őket; cipész, ács, kádár stb. A többi vagy alkalmi munkásként vagy segédmunkásként dolgozik az üzemekben, leginkább takarítók. Kevés azoknak a száma, akik betanított munkásságig eljutnak.

A hátrányos és veszélyeztetett helyzetek akadályozhatják a gyermek egészséges személyiség fejlődését. Az iskolán belül legfontosabb feladat – mely minden nevelőre vonatkozik vagyis »csapatmunka« – a megelőzés, a megszüntetés, és a csökkentés. Körülményeink miatt a legtöbb veszélyeztetett a cigányok közül kerül ki. Itt a megszüntetés és a csökkentés a feladatunk. Osztályfőnöki munkaközösségi foglalkozásokon, vagy koordinációs beszélgetések alkalmával külön is kitérünk a veszélyeztetett helyzetben élő tanulók magatartásbeli, személyiség, és tanulmányi munkájára. Ezek a megbeszélések alkalmasak a tanuló környezetében beállt állapotok ellemzésére is.

A komplex gyermekvédelmi tevékenység megköveteli, hogy a pedagógusok, tanácsi gyámhatóság, szociálpolitikai előadó, szakrendelők és gyermek ifjúságvédelmi albizottság szorosan működjön együtt.

A helyi tanács 1982-ben felmérte a községben a veszélyeztetett családok számát (93) és a családon belül élő kiskorúak számát (247). Veszélyeztetettek, anyagi okok: 103, ebből 94 cigány, környezeti okok: 91, ebből 84 cigány, magatartási okok: 53, ebből 43 cigány.

Allami gondozásba vett gyerekek száma: 61 családból 79 gyermek. Környezeti okok miatt: 44, ebből 33 cigány, magatartási okok miatt: 24, ebből 14 cigány, egészségügyi okok miatt: 11, mind cigány.

Községünkben a cigány gyermekek beiskolázása a 60-as évek elején indult meg nagyobb arányban. Az 1970-es évek idején az önálló cigány osztályokban minden reggel megfürdették a tanulókat, tiszta ruhát adtak rájuk és ebben voltak egész nap. Ezek a tanulók napközis ellátásban is részesültek. A napköziben ebédeltek késsel és villával, melynek használatát kezdetben meg kellett tanulni. Kezdett kialakulni a kulturált viselkedés, de sajnos az otthoni életmód sok tanulóból kioltotta az itt elsajátítottakat.

A heterogén osztályokban elhelyezett felső tagozatos cigány gyermekek jó része lemorzsolódott. A községben igen gyenge eredménye volt a beiskolázási kísérletnek. A Kossuth úti iskolába az 1950–51-es tanévben 29 első osztályos tanulót iskoláztak be, csak 5. osztályig jutott el belőle egy tanuló. A Földi iskolában 30 tanulót iskoláztak be, szintén a 5. osztályig jutott el négy tanuló. Már jobb az eredmény az 1970–71-es tanévben beiskoláztattaknál. A Kossuth úti iskolában 28 első osztályos tanuló kezdett és egy tanuló elvégezte a 8. osztályt. A Földi iskolánál 22 tanuló kezdte meg az első osztályt és a 7. osztályig egy tanuló jutott el.²⁰

A tanulók lemorzsolódásának fő oka az óvodai előkészítés hiánya volt. Más községekben, ahol az óvodai előkészítést biztosították, ott nagyobb százalékban jutottak el a 8. osztályig a cigány tanulók is. (Létavértesen az 1970–71-es tanévben 1. osztályt kezdett 25 tanuló és 8. osztályt végzett 15 tanuló, azaz 60%-a elvégezte a 8. osztályt.) Az 1980-as évek idején ez a szám és arány, minden településen javult, Létavértesen pedig azonos a nem cigány gyerekek számával és arányával.

A felnőttoktatás területén is értünk el eredményeket a megyében. A cigány felnőttek oktatása területén legjobb eredményt Létavértes és Hajdúhadház ért el.

A mezőgazdaság átszervezése nemcsak gazdasági, társadalmi változásokat eredményezett, hanem a felnőtt oktatásban is megnövekedtek az igények.

A megváltozott munkakörülmények magasabb ismereteket, magasabb iskolai végzettséget igényeltek. A cigány lakosság körében ez az igény nem jelentkezett tudatosan. A község vezetői komplex programot készítettek a cigány lakosság felemelkedését illetően.

A község vezetői mellett kulcsszerepet töltött be a program készítésben és megvalósításban dr. Seres Géza körzeti orvos. Nemcsak az egészségügyi, de az oktatási kérdésekben is első számú mozgósító volt a dolgozók körében.

A cigány tanulók szülői háttérének iskolázatlansága jelentősen nehezítette a cigány gyermekek nevelését. Az 1960/61-es tanévben indítottuk be az első alapismereti tanfolyamokat, mely elsősorban az analfabétizmus felszámolását célozta. Szinte minden 40 éven aluli cigány dolgozót sikerült beiskoláznia.

Meggyőző szóval elértük, hogy rendszeresen feljártak a heti négy alkalommal tartott foglalkozásra. Megélénkült az érdeklődés a gyermekek részéről a szülők tanulmányai iránt és fordítva. Ez a kölcsönösség gyümölcsözően hatott a felnőtt nevelésre és a cigány gyermekek tanulására is.

Az önkéntesség elvének érvényesítése mellett nagy szerep jutott a meggyőző szónak. A Tanács Végrehajtó Bizottsága az iskola igazgatóját és helyettesét bízta meg a szakmai feltételek megteremtésével. A mozgósításban részt vettek a magasabb iskolai végzettséggel rendelkező cigány dolgozók is. A község első számú vezetői párttitkár, tanácselnök, tanácsitkár, tsz elnökök más gazdasági és társadalmi szervek vezetői konkrét megbízást kaptak, hogy mely cigány dolgozók rendszeres iskolába járásáért, eredményes tanulásáért felelősek. Ha valaki mulasztott, akkor még aznap este felkereste a felelős vezető a cigány dolgozót lakásán, elbeszélgetett vele, melynek eredményeként a legtöbb esetben még aznap este, vagy másnap megjelent az iskolában.

Kedvcsinálásként a nevelők sem ragaszkodtak a hagyományos óravezetési formákhoz. A tanulás mellett volt közös éneklés, tánc és mesemondás.

Dr. Seres Géza körzeti orvos a betegellátás ideje alatt is – ha cigány dolgozó kért gyógykezelést – agitált, mozgósított a tanulás érdekében. Kis Simson motorjával szinte mindennap megfordult a cigánytelepen.

Közös tevékenységünk eredményessége két területen jól mérhető volt, a cigány szülők műveltségi színvonalán és gyermekeik egyre javuló tanulmányi eredményein.

Nem volt könnyű feladat, de szívesen vállalt – a szó igazi értelmében – önkéntes humanista tevékenység volt.

Akik az alapismereti I. tanfolyamot eredményesen elvégezték azok automatikusan továbbtanultak az alapismereti II. tanfolyamon. Sikereink azonban csak eddig terjedtek. A felsőbb osztályokba való beiskolázás már nagyobb nehézségbe ütközött. Az alapismereti tanfolyami végzettség a szó legszorosabb értelmében alapismeret volt, melyre nehéz volt ráépíteni az 5–8. osztályos ismereteket, így a végzettek 10–15%-a jutott el a 8. osztály elvégzéséig.

A tankötelezettségi törvény végrehajtásával elértük, hogy a cigány tanulók szinte 100%-a a tankötelezettségi koron belül eredményesen elvégzi a 8. osztályt (14 éves korig 93%, 16 éves korig 99%). Így az újratermelődés az alacsony iskolai végzettségben megszűnt. Csak az 50–60 éves és ennél idősebb cigány dolgozók körében vannak olyanok, akik nem rendelkeznek a 8. osztályos végzettséggel, de analfabéta nincs közöttük.

A következőkben néhány adatot közlök a cigány dolgozók felnőtt oktatásának alakulásáról.

	1960/61	1961/62	1962/63	1965/66	1966/67	1967/68
Alapismereti I.	29 fő	–	–	71 fő	–	–
Alapismereti II.	–	19 fő	–	–	32 fő	–
5–6. osztály	–	–	5 fő	–	–	7 fő
8. osztály	–	–	–	3 fő	–	2 fő

A túloldalon jelzett évek után is adódott olyan eset, hogy osztályozó vizsgára jelentkezett évenként 1–2 cigány dolgozó, ezek kapcsolódtak más dolgozók tanfolyamaihoz, a sikeres vizsga azonban nem mindig valósult meg, mivel nem kapták meg azt a segítséget, amelyet az alapismereti tanfolyamok esetében biztosítani tudtunk.²¹

Hajdúhadházon a múlt rendszer iskolájánál az volt a tapasztalható, hogy a beiratkozott első osztályos tanuló kevés százaléka végezte el a 6. osztályt. Egy kis töredéke ment a 4. osztály elvégzése után gimnáziumba, illetve pol-

gári iskolába, a nagyobb százaléká pedig lemorzsolódott. A lemorzsolódás fő oka a szülők nehéz anyagi helyzete – a háztartásban és a magángazdaságban dolgoztatták gyermekeiket – a másik ok pedig, a szülők sem tulajdonítottak nagy jelentőséget az iskolai végzettségnek. A kultúrpolitikai intézkedések is főleg addig voltak hathatósak, hogy a tankötelesek tanuljanak meg írni és olvasni. A felszabadulás után nem sokára megindul a tanulási kedv, tömegesen jelentkeznek osztályozó vizsgára a dolgozók. Ezt elősegítette a magasabb iskolai végzettséget követelő demokratikus rendünk és a gyors iparosodás. 1948-tól kezdve rendszeresen működik a dolgozók iskolája. A község lakossága tömegesen jelentkezett az oktatásra. A cigány lakosságot a dolgozók iskolájában tanító nevelők a társadalmi szervek segítségével próbálták meggyőzni az oktatás jelentőségéről. Az első alapismereti I. tanfolyamot (1. 2. osztály) 1962–63-as tanévben sikerült megszervezni 11 fővel. Majd 1966–67-es tanévben sikerült új alapismereti I. tanfolyamot beindítani 12 fővel.

Az 1968–69-es tanévtől kezdve már rendszeresen részt vesz a cigány lakosság a felnőtt oktatásban.²²

Az utóbbi években pedig a létszámot legnagyobb százalékkal a cigány dolgozók képviselik Hajdúhadháztégláson.

Év	Létszám	Ebből cigány ²³
1980	48	22
81	55	35
82	38	26
83	41	33
84	41	33
85	72	58
86	74	50

A megye területén a 80-as évek elején fellendült a dolgozók iskolájának látogatása.

A Debreceni Önálló Dolgozók Általános Iskolájába igen sok cigány származású dolgozó jár.

A létszám a megye területén a következő:

Év	osztályok					Össz.
	1-2.	3-4.	5-6	7.	8.	
1980-81.	43	41	84	98	94	360
1985-86.	19	22	67	90	82	315

A középiskolák felnőtt tagozatán is vannak cigány származású dolgozók. A városokban élő cigány lakosság már azon a szinten van, hogy érzi az iskola hiányát és azt igyekszik is pótolni.

Középiskolai felnőtt oktatás adatai:

Év	Gimnázium	Szakközépiskola	Összesen
1980-81.	24	3	27
1985-86.	19	9	28

A 70-es évek végén 10 muzsikus cigányfiatal eldöntötte, hogy továbbtanulnak. 1981-ben mind a tízen sikeres érettségi vizsgát tettek.

Javultak a cigány tanulók beiskolázási, iskoláztatási feltételei. Iskolába járásuk rendszeresebbé vált, tanévvesztésük mérséklődött. Mindezek ellenére a tanévvesztés körükben még jóval magasabb az átlagnál (12,9%, megyei átlag: 2,5%). Ehhez hozzájárul az is, hogy óvodáztatásuk, iskolai napközis ellátottságuk és iskolára előkészítésük nem éri el a megyei szintet.²⁴

A helyi koordinációs bizottságok is üléseken foglalkoznak a cigány gyermekek oktatásával. A Polgár nagyközség bizottsági ülésére készített beszámolómból idézünk:

A polgári általános iskolák 1095 tanulója közül jelenleg 201 a cigány tanuló száma (18,3%). Külön cigány osztályok létrehozását nem tartjuk szükségesnek, mivel a cigány tanulók területi megoszlása ezt nem is teszi lehetővé. A Kozma-kerti iskolánál a tanulók 50%-a cigány volt, ma már csak 30-35%. A vasúti iskolánál fordítva van, régen 20% volt, ma 50%-ra tehető. A cigány osztályok létrehozása ellen szól, az is, hogy tanulóink egyenrangú osztálytársnak fogadják el őket, hiszen felszereltségben (taneszköz), ruházkodásban, értelmi képességben kevés százaléktól eltekintve ott tartanak, ahol a többi tanulóink.

Ez az eredmény elsősorban betudható annak, hogy a 60-as évektől a cigány gyermekek szüleit rendszeres munkavállalásra szoktattuk. Az iskolánk cigány tanulóinak 90% az, aki rendes körülmények között él. Sajnos

a fennmaradó 10% még nem tud élni azzal a társadalmi segítséggel, melyet nyújtunk a részükre, a társadalmi beilleszkedés és a gyermekek továbbtanulása érdekében.

Jelenleg napközi otthonban 8 cigány tanuló van, a tanyai kollégiumban 10, az óvodában 24. Ismerve a tanulók szociális helyzetét az iskolában két tanulószobát indítottunk be részükre. Ezért az 5–6–7. osztályos cigány tanulók részére kötelezővé tettük a tanulószobán való részvételt. A tanulószobán elsősorban az alapkészségek fejlesztésére fordítunk nagy hangsúlyt (olvasás, írás, számolás).

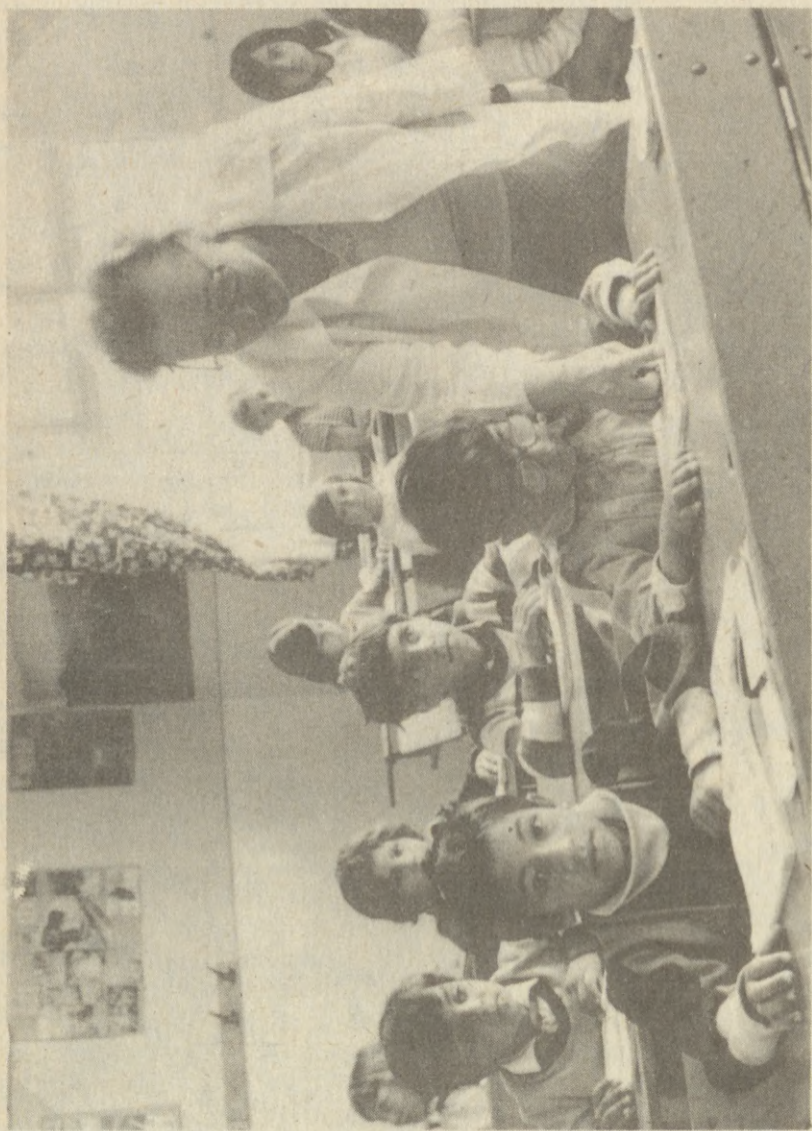
Nagyon sok tanuló, aki eljut a 4–5. osztályig, nem rendelkezik az értelmes olvasás készségével. Ezért a tanulószobán naponta egy órát fordítunk az olvasás és íráskészség fejlesztésére. Az 1979–80-as tanévben minden óvodáskorú cigány gyermeket fel tudnánk venni óvodába, de a szülők nem minden esetben hajlandók beírni gyermeküket óvodába. Van 12 olyan cigány gyermek, akit többszöri felszólításra sem tudtunk az óvodába járásra bírni.

Az iskolai mulasztásoknál a cigány tanulók vezetnek. A 4–5 évvel túlkoros cigány gyermeket a rendszeres iskolába járás alól kénytelenek vagyunk felmenteni, mert magatartásával veszélyezteti az osztálytársainak közösségét.²⁵

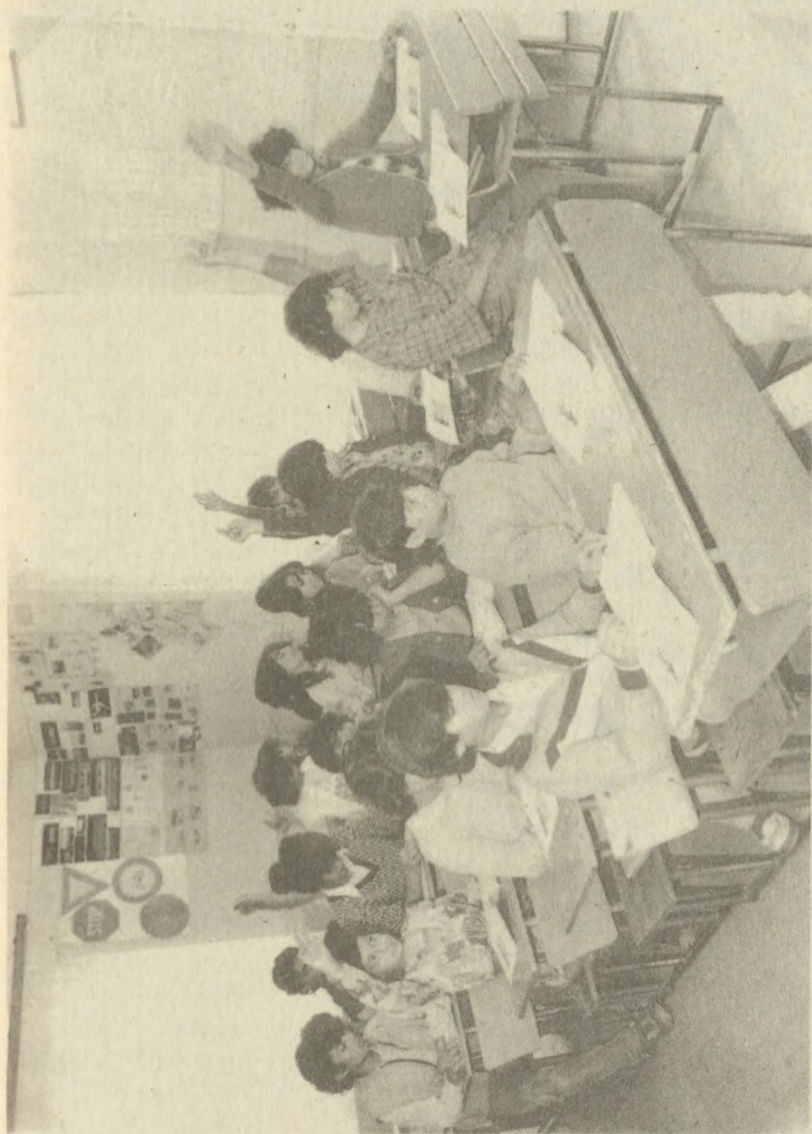
Vizsgáljuk meg, a megyében az elmúlt 15 év alatt hogyan alakult a cigány tanulók oktatása.

Megnevezés	Évek			
	1970–71	1974–75	1980–81	1985–86
Óvodáskorú	1370	1545	1879	1977
Óvodába jár	210	330	891	1275
1. osztályos	772	877	840	859
8. osztályos	130	182	304	292
Össz. cigány tanuló	3189	3719	4266	4257

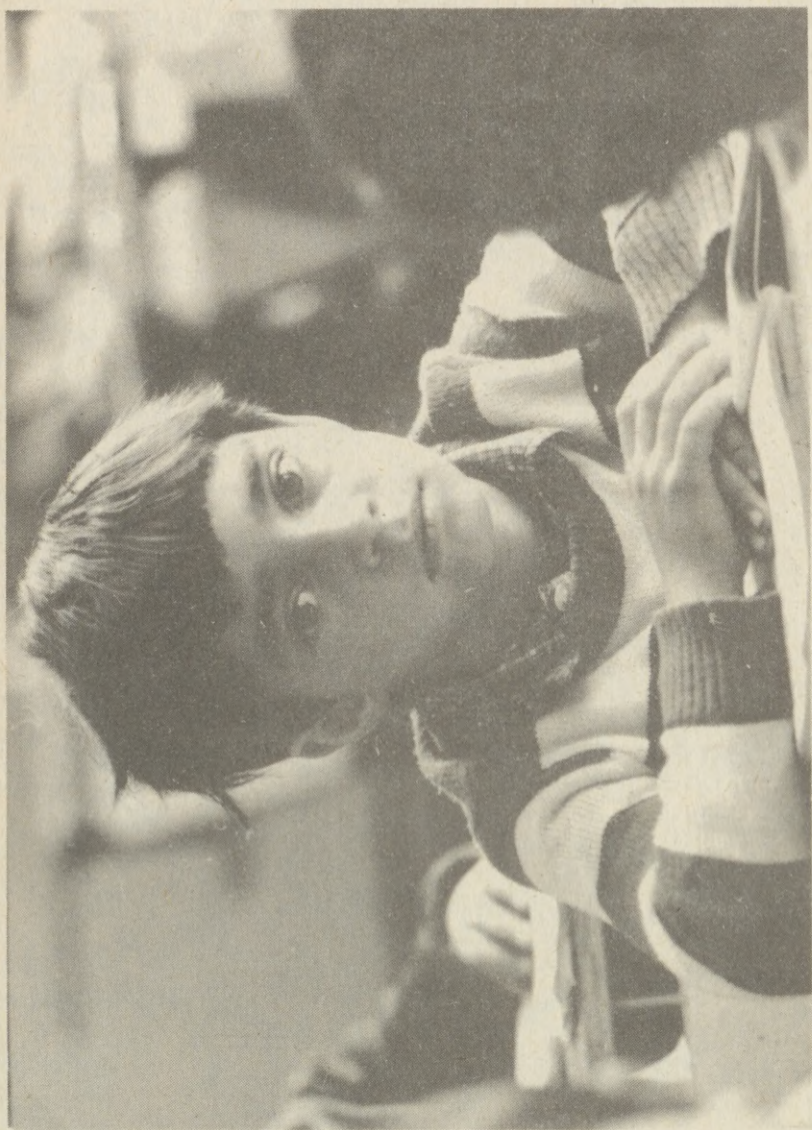
A cigány gyermekek oktatásában a legnagyobb eredmény az, hogy több községben sikerült a cigány óvodai csoportot létrehozni. Ma már ott tartunk, hogy minden településen van óvodai férőhely, csak a cigány szülőket kell meggyőzni az óvodáztatás jelentőségéről. Az 1970–71-es tanévben a cigány gyermekek óvodai elhelyezése csak 5%-os volt, ez az arány az

Hajdúhadháztéglás, Földi János Általános Iskola (Lenin u.)
Osztálytanító: Györy Tiborné (önálló cigányosztály, 1. oszt.)

Hajdúhadháztéglás, Földi János Általános Iskola (Kossuth u.)
önálló cigányosztály (7. osztály)

Hajdúhadháziéglás, Földi János Általános Iskola, cigányosztály
1. osztályos tanuló

*Hajdúhadház, Földi János Általános Iskola, cigányosztály
7. osztályos tanuló*

1985–86-os tanévben már 15%-os volt, majd pedig az 1985–86-os tanévben 64%. Ha megnézzük az első és a nyolcadik osztályosok arányát, ott is komoly fejlődés tapasztalható. Minden évben többen jutnak el a nyolcadik osztályig.

A cigány gyermekek továbbtanulása:

Megnevezés	Évek			
	1970–71	1974–75	1980–81	1985–86
Gimnázium	11	10	24	13
Szakközépiskola	6	8	13	12
Szaktanácsképző	52	71	108	115
Gyors- és gépíró	1	1	1	–
Eg.ügyi szakiskola	2	3	5	1
Összesen:	72	93	151	141

A továbbtanulási arány még mindig nagyon alacsony a nem cigány tanulókhoz viszonyítva. Ha figyelembe vesszük, hogy hány cigány tanuló volt nyolcadikos, akkor megállapíthatjuk, hogy mindössze csak 40%-a tanult tovább. Ezért van az, hogy még napjainkban is nagyon kevés cigány dolgozónak van szakképesítése.

A megyei tanács vb művelődési osztálya és a megyei koordinációs szakbizottság erkölcsileg és anyagilag is igyekszik elismerni azoknak a nevelőknek a munkáját, akik a cigány gyermekek oktatása, területén jó munkát végeznek. Régen céljuttalomban részesültek, most pedig pótlékot kapnak.

Közművelődés

A cigány lakosság etnikai hagyományápolásában lassú a fejlődés. A megyében összesen 3 ének- és táncklub működik. Gyermekklub 4, felnőttklub 3 van. Javuló tendenciát mutat, hogy működtetnek a megyében 3 kiskertbarát kört és egy kisállattenyésztő kört. Működik egy természetvédelmi kör is.

A községi művelődési házak vezetői és munkatársai próbálkoznak a cigányokat bevonni a közművelődési tevékenységbe. A létavértesi cigányság művelődéséről a következőket állapítják meg: „Nagy többségüket alacsony szintű kulturáltság, tudati elmaradottság jellemzi. Az analfabétizmus felszámolása még nem jelentette kultúrájuk teljes felemelkedését. A cigányság ősi kulturális hagyományait nem őrizte meg. Cigány nyelven a más községek-ből ide települt kanalas-teknővájó cigányok beszélnek csak.

Jobban tudnak magyarul, mint cigányul. Ezek gyermekei már csak értik a nyelvet, de nem beszélnek.

Jelentős a mese-, a dal-, a tánckultúrájuk, és az ezekre épült hiedelemviláguk, népszokásuk.

Sok cigány lakásban található rádió, televízió, olvassák a napi sajtót. Bizonyára hasznosak ezek a kulturális eszközök, de hatékonyságuk olyan szint mellett, mint ami kimutatható, meglehetősen elenyésző, vagy legalábbis mélyen a társadalmi szükségletek alatt marad, de ez nemcsak a cigányokra vonatkozik. Meggyőződésem és tapasztalatom, hogy vannak magyar „cigányok” is, csak a környezeti alkalmazkodásuk, vezethetőségük jobb és még nem kerültek a reflektorfénybe. Ha ezekre nem figyelünk fel, akkor sok gondot okozhatnak még.

Közművelődési könyvtárhálózatunkban – cigányklubban – letéti állományt helyeztünk el, figyelembe véve, hogy olyan irodalom (mese, ifjúsági mű, romantikus regény) kelti fel igényüket, amely képzeletvilágukhoz igazodik. Tapasztalatunk, hogy a községi könyvtár olvasói a családot is ellátják olvasnivalóval, rokonaiknak is tartanak felolvasást.

Közismert, hogy mozilátogatóink között igen magas a cigányok száma, de az is tudott, hogy csak magyarul beszélő harcos, romantikus filmeket szeretik.

A művelődési ház által működtetett cigányklubnak érettségizett cigány gyerek a vezetője. Sok gondja van. A telepen ma már csak azok élnek, akik még nem voltak képesek elhagyni a telepet. Nevelésük célravezető módszereinek tartom azokat a kiscsoportos foglalkozásokat, ahol 10-15 fő vesz részt, differenciáltan (életkor, foglalkozás, érdeklődés).

Alacsony kultúrájukhoz kell igazodni, lássák és hallják, amiről meg akarjuk győzni. Erre az előadásra, film- és diafilmvetítések a legjobb módozatok. Egyre mindig vigyáztunk, hozzájuk méreteztük a tennivalókat, csak amit elbírnak. Tartottak itt már főzési tanácsadást, babanevelésről, egyszerű háztartási gépek használatáról előadást, kereset-felhasználásról tanácsadást, tanácstaggyűlést, játék- és ismeretterjesztő filmelőadást, melyet ajánlhatunk másoknak is. A közművelődési akcióban a bálokon, táncos rendezvényeken, nótáesteken sokan részt vesznek. A rendezői gárdában mindig van két cigány gyerek. Jobban vigyáznak a bizalomra, mint a magyar fiúk.

Néhány gondolat erejéig szeretném még elmondani, hogy nevelésüket elősegítik a különböző szakkörök, az általános iskola, és a művelődési ház gyermekszakköreiben igényüknek megfelelően foglalkoztatjuk őket. De az iskolás koron túl megszakad a kapcsolatunk. Hasonló a helyzete az iskolának is. A továbbtanulókat, a középfokú intézetek egy-két jó kivételtől eltekintve már nem segítik.

Amit a községben „építettek” ahol kissé „védelemet” éreztek lerombolják a munkahelyek, az új környezet. Vonjuk le a tanulságot és segítsük a felemelkedésre vágyókat.

Ebben a szemléletben cigánynak és nem cigánynak változni kell. Műveltségüket fokozva segítsük a saját műveltségi színvonalunkra emelkedni őket. Ez lassú folyamat, türelmes munkát igényel, de a társadalmi érdek ezt várja el tőlünk. Ezt Létavértesen felismertük, ez ügyben kívánunk munkálkodni.²⁶

A Hazafias Népfront Megyei Bizottsága mellett működő Politikai Ismeretterjesztő Munkacsoport 1977-től kezdve tervszerűen vonja be foglalkozásába a cigány lakosságot. A munkaterv összeállításánál figyelembe vették a cigányság helyzetét, és azokon a településeken, ahol indokolt volt, ott rétegpolitikai beszélgetéseket szerveztek a cigányság számára.

Az elmúlt években nagyon sok előadás hangzott el a cigányságot érintő problémákról (családjogi törvény, bűnözés megelőzése, állampolgári fejelem stb.).

A községek művelődési házai és könyvtárai klubokat szerveznek a cigány gyermekek és felnőttek részére.

A hajdúhadházi cigány gyermekek a Földi János nagyközségi könyvtárba is rendszeresen eljárnak, de a kötött foglalkozást még csak most sikerült bevezetni részükre. E foglalkozásokat a cigány napközis tanulók részére szervezi a könyvtár havonta két alkalommal. A tanulók megismerkednek a könyvek világával s a foglalkozás végén mesefilmeket is vetítenek nekik a könyvtárosok. A foglalkozásokat a könyvtárosok és a pedagógusok felváltva vezetik. A könyvtárnak évente 110 cigány olvasója van, s ezeknek 70 százaléka iskolás korosztályú. A könyvtár az iskolával azt tűzte ki célul, hogy e korosztályt kell elsősorban bekapcsolni a közművelődésbe, s fokozatosan, folyamatosan nevelni, képezni. Reméljük, hogy e foglalkozások, a cigányok közművelődésében lassan eredményeket is fognak hozni.²⁷

Házigazda: Lakatos Menyhért – ezzel a címmel mutatta be portréműsorát a Magyar Televízió a cigány származású íróról 1979. szeptember 21-én, este 10 órakor. A portréfilm forgatásának egy részére 1978. augusztus 12-én a hajdúhadházi könyvtárban egy író-olvasó találkozó keretében került sor. A film a hadházi cigányok életébe is bepillantást enged, hiszen e találkozón ők is együtt vallottak az íróval életükről, sorsukról. (A film rendezője Gaz-

dag Gyula, szerkesztője Roska Katalin, Lakatos Menyhérttel Sipos Áron költő beszélget):

Lakatos Menyhért két alkalommal is járt Haddházon, s egyik elindítója volt a cigány gyermekek 1978-ban szerveződött olvasótáborának.²⁸

„A minap Bagamérban jártam, kellemes látvány volt, hogy a régi, itt-ott roskatag falú iskolában tiszta, világos termek sorakoztak. Fölújítva, szépen és kényelmesen berendezve. De igazában azon csodálkoztam el, hogy a hajdani szegényesség helyén, az egyik terem napfényes sarkában, új könyvespolcok magasodtak, regényekkel, lexikonokkal, ismeretterjesztő művekkel rakva. Elöl két kis asztalka, néhány szék. És olvasgató, böngészgető lányok és fiúk.

Sejtve, hogy csodák erre sem történnek, megkérdeztem az igazgatótól, Nagy Sándortól, ugyan honnan s miképpen szerezték meg ilyen gyorsan ezeket a kincseket. Ezt a háromszáz kötet könyvet, ezeket az alkalmas polcokat, asztalkákat. Elmondta erre az igazgató, hogy mindez ajándék. Hát akkor csaknem csoda, igaz? Kiderült, hogy a tetszetős kis olvasósarkot a Hajdú-Bihar Megyei Élelmiszer Kiskereskedelmi Vállalat rendezte be. Ők vásárolták a könyveket, ők készítették a polcokat. Többet is adtak, fölújítottak négy tantermet. Száz személyes étkészlettel látták el az iskola napközi otthonát. Évek óta anyagilag segítik az étellemezést.

Honnan a találkozás, a fölismerés, az elhatározás? A megyei koordinációs szakbizottság jelezte néhány vállalatnak, hogy akadnak a környéken olyan iskolák, ahol az átlagosnál több a hátrányos helyzetű tanuló. Megnevezték többek között a bagaméri iskolát is.

Az indítás cselekvéssé, következetes támogatássá vált, a vállalat vezetőinek felelős gondolkodása, önzetlensége és társadalmi elkötelezettsége avatta azzá. Csak ez, hiszen erre nincs kötelező törvény, nincs számonkérő szerződés.

A vállalat vezetői amit tettek, minden szónál jobban, hitelesebben bizonyít. Előbb is azt, hogy itt, ahol elsősorban mégiscsak a kenyérrel foglalkoznak, tudják és akarják becsülni a szellemet is. Okosan szolgálják a jövőt is. Elismerés érte!”²⁹

Beri Károly autodidakta cigány festőművész kiállítása Hajdúhadház Nagyközségi Tanács Dísztermében. A kiállítás nyitója 1979. november 1-jén du. 18 órakor volt. A kiállítást megnyitotta dr. Pásztor András tanácselnök. A megnyitón 70 ember jelent meg, többen részt vettek Debrecenből is.³⁰

Osztálykönyvtárat alapítottak a hajdúhadházi Kossuth úti iskola ötven cigány tanulójának, hogy olvasás iránti érdeklődésüket fokozzák. Az adakozók, az Alföldi Vendéglátó Vállalat szocialista brigádjai elhatározták, hogy folyamatosan segítik a Földi János Általános Iskola és a Kossuth úti iskola cigány tanulóit.³¹

A Kossuth Lajos Tudományegyetemen a néprajz-szakos hallgatók és érdeklődők részére az 1979–80-as tanév második félévében a cigányság nemzetközi hírű kutatója, Vekerdi József tart előadásokat a cigányság eredetéről, európai történetéről, kultúrájáról. A cigányul tanulni kívánók részére nyelvtanfolyam kezdődik februárban.

Magyarországon egyetemi oktatás keretében egyébként első alkalommal indul cigányokról szóló előadás-sorozat, illetve nyelvoktatás. (A kurzus iránt érdeklődők bővebb felvilágosítást a KLTE néprajzi tanszéken kaphatnak.)³²

A cigány tanulók olvasóvá nevelése Létavértesen:

„A cigánycsaládokban szinte ismeretlen fogalom a könyv, ezért sajátos módszereket kellett a tanulókkal alkalmazni. Ezek a gyerekek különösen alacsony műveltségi szintű társas kapcsolatok köréből indultak el. Ezért is nagy figyelmet kell szentelni a jelentkező zavarok nyelvi eredetű forrásaira. Az anyanyelvi hátrány miatt még a tankönyvvel való ismerkedés is gondot jelentett. Az írott szó megértetése nagy fáradságot igényelt nevelőinktől.

Ebből is adódik a műveltségben hátrányos helyzetű tanulók fokozott lemaradása. A tanítás során az új ismeretek feldolgozása eleve feltételez bizonyos nyelvi készségszintet. Ennek hiánya rendkívül akadályozza a fejlődést. Az olvasóvá nevelés kérdése tehát nálunk túlnó a művelődés keretein és társadalompolitikai üggyé válik.

Iskolai könyvtárunk állománya hatezer kötetről tizenöt ezer kötetre emelkedett az elmúlt tíz év alatt. A mennyiségi fejlesztés mellett gondoltunk az arányok fejlesztésére is, ezért ma már nyugodt lélekkel mondhatjuk, hogy aránytárunk teljes mértékben megfelel az irányelvekben rögzített igénynek.

Az első osztályban félév tájékán kerül sor arra, hogy a nevelő irányításával a tanulók ellátogatnak az iskolai könyvtárba. Ezt megelőzően az osztályban elhelyezett letéti könyvtár anyagával ismerkednek, mely szorosan kapcsolódik a tanórai munkához.

Az iskolai könyvtárban előbb diaképek segítségével, képolvasással, később a nevelő segítségével olvassák a tanulók a kísérő szöveget.

Másik lépcső a mesék hallgatása fejhallgatón keresztül. Az érdeklődés felkeltése után a diafilm meséjét vagy a hallott mesét tartalmazó képes könyvet adják nevelőink a gyermekek kezébe.

A második osztálytól kezdve több alkalommal tartanak órát a könyvtárban könyvhasználattal egybekötve, vagy az osztályteremben, tanórákon alkalmaznak frontális könyvhasználatot.

A cigányosztályokat tanító nevelő elsősorban az osztályokban elhelyezett letéti könyvtár igénybevételével irányítja a tanuló olvasását a könyvtáros tanácsai alapján. Ezért is különösen nagy jelentőségű a gyermek számára az első egyéni kölcsönzés az iskolai könyvtárban. Amikor az osztályt tanító nevelő elérkezettnek látja az időt, akkor a könyvtárban levő kölcsönző fü-

zetbe bekerül a tanuló neve. A könyvtáros előre tud az érkező gyerekről és sajátos érdeklődéséről.

A gyermek szüleinek és társainak is beszámol könyvtári és olvasási élményéről. Az osztálytársak jó értelemben vett irigységgel hallgatják a beszámolót, és felfokozott érdeklődéssel várják, hogy mikor kerül rájuk a sor. Ez a belső szándék jól motiválja a gyermekek közeledését a könyvek felé.

Sajnos a szülői ház a legtöbb esetben visszahúzó erőként jelentkezik. A könyvtáros a megmondhatója, hány esetben visz vissza a gyerek felismerhetetlenül piszkos, megcsonkított könyvet. Az is előfordul, hogy vissza sem kerül a könyv, mivel a szülő időközben más célra használta. Megszeppent gyerekek számolnak be a rongálódásról vagy hiányról. Ilyenkor szükség van a könyvtáros nagyfokú türelmére, megértésére. Egy rosszul sikerült felelősségre vonás, elszámoltatás talán örökre elveszi kedvét a gyerekek. Ilyen esetekre is felkészültünk. A gyerek felelősségtudatát erősítve nagy tapintattal mentjük meg az olvasásnak a megriadt gyereket.

Vannak biztató eredmények is. Néhány olyan szülő is akad már, aki beolvas a gyermek által kölcsönzött könyvekbe, mesékbe, hiszen a mesék világa nagyon vonzó a felnőttek számára is. Igény ébred bennük is az olvasás iránt. Ennek hatására maguk ösztönzik gyermeküket – néha türelmetlenül várva a következő könyvet – további kölcsönzésre.

Az olvasási készség fejlesztése feltétele az olvasóvá nevelésnek, ugyanakkor a rendszeres olvasás és készség további fejlődésére is kihat. A múlt tanév végén iskolai átlagot tekintve az egy tanulóra jutó kölcsönzött könyvek száma 14,6; míg ez a szám a cigány tanulók esetében 8,9. Utóbbiak olvasmányai között első helyen áll a mese és monda (még a felső tagozatban is).

Könyvhasználat a tanítási órán, órák a könyvtárban...

Kezdetben idegenkedés volt tapasztalható az ilyen természetű óráktól. Később, amikor az olvasás készsége elérte azt a szintet, amely megfelelő feltételt teremtett az önálló ismeretszerzéshez, a nevelők is bátrabban próbálkoztak.

A nevelői irányításnak különösen jelentős szerepe van a cigány tanulóknál. Ha az önálló ismeretszerzés készségének megalapozása már megtörtént, a tanulók jelentős hányada képes önálló tevékenységre is.

Az önálló ismeretszerzés érdekében nevelőink kialakítják a tanulóknál a szellemi munka technikáját, mely nem azonos az olvasás technikájával. A

mesétől az ismeretterjesztő irodalomig rögzösebb az út, mint a nem cigány tanulóknál.

A tanórai könyvhasználat módszere és formái megegyeznek az általános könyvhasználati módokkal, ezért erről részletesen nem kívánok szólni. Az utóbbi években a különböző szakfolyóiratokban, legutóbb 1979-ben és 1980-ban, jelentette meg különböző szaktárgyak vonalán a Hajdú-Bihar Megyei Pedagógus Továbbképző Intézet az óraleírásokat és ajánló bibliográfiát. Ezek a dokumentumok nagy segítséget jelentenek nevelőink munkájában.

Különösen az anyanyelvi és környezetismereti órákon nyílik tág lehetőség a könyvtárhasználatra, a könyvtárban tartandó órákra. A cigánynapközis-csoportokban is hasznosítják a felkészülés során a tantárgyakhoz kapcsolódó, rendelkezésre álló könyveket. Egyre gyakrabban tartanak kulturális foglalkozást az iskolai könyvtárban.

Esetenként sor kerül a könyvtárban az őrsi vagy rajfoglalkozás megtartására is, amikor a foglalkozás természeténél fogva igényli a könyves környezetet.

Második osztálytól kezdve előbb szervezeten, később egyéni kölcsönzőként megjelennek cigány tanulóink a községi könyvtárban is. Jelenleg 59 cigány tanuló tagja, illetve rendszeres olvasója a községi könyvtárnak. A jó együttműködés eredményeként emelkedett a közművelődési könyvtárba járó gyermekek száma. Közös vetélkedőket, versenyeket, író-olvasó találkozókat, rendhagyó irodalmi órákat szervezünk. Az általános iskola befejezése után több tanuló továbbra is rendszeres olvasó marad.

Több cigány tanuló tagja az iskolai könyvtár szakkörnek is, ahol módjuk nyílik az alaposabb könyvtárismeretre, búvárkodásra.

Figyelemre méltó még a folyóiratok olvasottsága. Az iskolai könyvtár részére 85-féle napilap, hetilap és folyóirat jár. Ennek egy része jó szolgálatot tesz a cigány tanulók felzárkóztatásában, mivel otthon még a napilapok sem találhatók meg. Különösen a képes újságok – a *Dörmögő*, *Pajtás*, *Kincskereső* – örvend nagy olvasottságnak.

Említést kell tennünk az *olvasótábor* szerepéről is. A megyei szervek irányításával és fenntartásával községünkben a tanyai kollégiumban rendeztük meg az első cigány olvasótábort. A tábor báziskönyvtára az iskolai és közművelődési könyvtár volt. A megye különböző iskoláiból a mi tíz cigány gyermekünkkel együtt ötven tanuló vett részt a táborozáson. Célunk az volt, hogy az olvasótábor hatása elérje a leghátrányosabb művelődési helyzetben levő gyerekek egy részét is. Törekedtünk az olvasási nehézségek kiküszöbölésére, az olvasás megszerettetésére, ugyanakkor az olvasótábor igényt tartott a művelődési program egyetemességére, komplexitására és azt könyvekkel, olvasással is igyekezett alátámasztani.

A táborba különböző művészeti ágak területéről meghívott szakemberek foglalkozásaikat összekötötték könyvek használatával. A kiscsoportvezetők

is különböző művészeti ágak képviselői voltak (pl. irodalom, képzőművészet, zene). A kiváló képességű cigány tanulók helyet kaptak a nem cigány olvasótáborokban is.

Eredményeinkről

Munkánk eredményeként a tanulók személyiségének fejlődésében jól érzékelhető a változás. A különbségek egyre inkább mérséklődnek. A könyv szeretete közös nevezőre hozza a cigány és nem cigány tanulókat. Ez a közösségi nevelés eredményeiben is jól tükröződik.

A közeletiségre való nevelést a folyóiratok olvasása nagyban segíti. Ez megnyilvánul osztályszintű és rajszintű tevékenységükben. Az önművelődés igénye egyre inkább túlnő az iskolai kereteken. Az iskolai könyvtárba beiratkozott tanulók rendszeres látogatói lesznek a közművelődési könyvtárnak.

A pályaválasztás segítségével is előre léptünk. A pályaismeret bővítésének jó lehetőségét biztosítja a könyv és könyvtár. Minden tanévben 2-3 cigány tanuló jut be gimnáziumba, szakközépiskolába. Többen jelentkeznek szakmunkásképző intézetbe, és egyre kevesebb a céltalan próbálkozás a nyolc osztály befejezése után. Igaz, hogy többen közülük megtorpannak, kimaradnak, mert még környezetükben ma sincs megfelelő igényesség, elvárás.

A tanulmányi munkában is több tanuló kerül közülük az élvonalba. Szaktárgyi versenyen az iskolánkat képviselő csapatban cigány tanuló is közreműködött, és a járási első helyezést követően a megyei versenyen is előkelő helyet szerzett.

Elért eredményeink nyilván nem csupán a könyv és könyvtárhasználatnak tudhatók be, hanem nevelői munkánknak is.³³

Cigány klub Hajdúhadházon: Lágy, vontatott panaszos szép dallam. Cigányok énekelnek. Alsó- és felsőtagozatos gyerekek gyűrűjében Rostás Imre veri a gitár húrjait, előtte egy tarka ruhás apróság, Rostás Zsuzsanna viszi a prímet. A hátul állókat észrevétlenül kiszakítom a daloló gyűrűből, s beszélgetni telepedünk le a Kazinczy utcai iskola osztálytermének padjaiba... Nehogy azt gondolja, hogy mindig ilyen jól élnek – tájékoztat Földesi Gyuláné – a klub vezetője. „Most vannak az idénymunkák, a gyerekek is eljárnak napszámba. Nem szűkölködnek egy darabig. Mert folyik ám a pénz a kezük közül könnyen... A táblán rajzok, élénk színek, vibráló tarkaság. Ezeket a képeket mind a gyerekek készítették, mondja Földesiné.

Most huszonheten járnak a cigányklubba. Negyedikes a legkisebb és 17 esztendősek a legnagyobb közülük. Hetenként egyszer kedden este találko-

nak. A nagyközségi művelődési ház kiscsoportjaként működő körnek némi pénz is jut; rajzeszközökre, játékokra, könyvekre elsősorban.

A klubvezető jó pedagógus; leolvassa arcomról a kérdést, anélkül, hogy kimondanám.

– Én kértem magam a cigányokhoz. Ismerem őket, a világukat. 1978 óta vagyok itt, de azelőtt húsz évig egy tánccsoportjukat vezettem. Ez a klub két éve alakult, oly módon, hogy az elsőeim (három évfolyam is kikerült már akkor a kezem alól) ragaszkodtak hozzám, visszajártak, és odaszoktak hozzájuk a többiek is... Különös világ ez – mondja búcsúzóul Földesi Gyuláné. – Színes, de a színek mellett árnyékok sötétlenek. Én ezeket szeretném eloszlatni. Mert hiába klub foglalkozás ez az összejövétel, itt sem bújhatok ki a bőrből; nevelem őket. Roppant nagy türelemmel, bízva abban, hogy ezáltal is könnyebben beilleszkednek a társadalomba.”³⁴

A cigány lakosság közművelődéséről, annak eredményeiről és hiányosságairól a megyében és megyén kívül is foglalkoznak a közművelődési dolgozók. 1983. szept. hónapban Békés megyében – Mezőberény nagyközségben – volt tanácskozás, ahol Hajdú-Bihar megye cigány közművelődésének helyzetéről dr. Gyergyói Sándor koordinációs titkár számolt be.³⁵

Beszámoló Berekböszörményből: Ketten várnak rám a berekböszörményi klubkönyvtár barátságos helyiségében; Vighné Margittai Csilla, a művelődési ház vezetője és egy jóvágású harmincas cigány fiatalember, Mező Béla, a helyi cigányklub vezetője.

A cigányklub mintegy 80 tagja a község cigány lakosságának minden korosztályát képviseli, 15-től 70 évig. Igaz, zömmel fiatalok járnak a rendezvényekre. A klub 1982. október óta működik; létrehozása elsősorban a cigány fiatalok ötlete volt. Hetente egyszer, szombat délután jönnek össze a művelődési házban, de a program általában erősen az estébe nyúlik... A megyében nem sok hasonlóról tudunk... bár az itteni cigányokkal évek óta nincs gond – többségük tollkereskedő sokan az átlagot meghaladó körülmények között élnek – mégis meg kell küzdeni az előítéletekkel. 1981-ben egy rétegtalálkozó után kezdtük a klubot szervezni. A községben nagy visszhangot keltett a vállalkozásunk. Amíg nem tudták, mi ennek a klubnak a célja, félték, hogy italozás, rendbontás lesz, ha összejövünk. – Hogy mennyire nem így van – szól közbe Vighné –, az is igazollja, hogy Béláék nem fogadják be, sőt kiközösítik a rendbontókat. Ha például diszkó van – ami teljesen szeszmentes –, nem maradhatott ott, aki esetleg a vendéglőben „alapozott” előtte. Mert néha ez is előfordul...

Egymás között nagy az összetartás – mondják végezetül. Aki nem dolgozik, azt kizárják maguk közül. A becsületes, tisztességes étellel, szorgalommal a berekböszörményi cigányok többségének sikerült bizonyítani; nincs már előítélet sem velük szemben.³⁶

Annyira megszűnt az előítélet, hogy a községben a nem cigány lakosság részére szervezett ifjúsági klub tagjai, kérték a két klub egyesülését. Minden olyan rendezvényen, amit a cigányklub kezdeményez (szüreti multság, cigánybál, stb.) a község értelmiségi dolgozói is jelen vannak. Cigány és nem cigány együtt dolgoznak és együtt szórakoznak – jó megértésben. Azt szeretnénk ha minden községben így lenne.

A nyíraczádi „Népfronthetek”, szervezésében egyik sikeres est volt a cigány szülők részére szervezett találkozó. A megyei koordinációs szakbizottság titkára, dr. Gyergyói Sándor „A szülői kötelesség teljesítése” címmel tartott előadást. Nyíraczádon még nem tapasztalt számban gyűlt össze az érdeklődő cigány lakosság. A kétoldalú beszélgetéssé fejlődött est felszínre hozta azokat a gondokat melyek e réteget nyomasztják.³⁷

A TIT megyei szervezete, a megyei koordinációs bizottság, a megyei Művelődési Központ, a Moziüzem Vállalat és a hadháztéglási Művelődési Ház és Könyvtár 1984. május 7–11-ig Utak és lehetőségek címmel a cigányok beilleszkedéséért rendezvénysorozatot tartott a hadháztéglási Művelődési Házban. A program igen gazdag volt. A rendezvénysorozatot Orbán Sándor, a TIT Országos Központjának osztályvezetője nyitotta meg. A szakigazgatási szervek dolgozóinak továbbképzését Kozák Istvánné dr., a Tárcaközi Koordinációs Bizottság titkára és dr. Gyergyói Sándor megyei titkár vezette. A népművelők, klubvezetők továbbképzését Daróczi Ágnes és Báthory János vezette. A pedagógusok továbbképzését dr. Arany Erzsébet, Földesi Gyuláné, és dr. Gyergyói Sándor vezették. A gyermek játszóház vezetője Groskáné Piránszki Irén volt. Tájékoztatót tartott a társadalmi szervek vezetőinek Orbán Sándor, Kunkli Péter és dr. Gyergyói Sándor.

A rendezvénysorozaton Lakatos Menyhért író találkozott a cigány lakossággal és az olvasókkal.

A fórumon részt vett Kozák Istvánné dr., Boros József, Kerekes György, Lakatos Menyhért, Báthory János, Daróczi Ágnes, dr. Vajda Mária és dr. Gyergyói Sándor.

A rendezvénysorozat záró eseménye volt a sátoraljaújhelyi cigány néptáncscsoport műsora, Lakatos Tibor vezetésével.³⁸

Előbb-utóbb rájön az ember, hogy a kultúra frontján (is) nagyon sok múlik a költségvetési kereteken, az anyagi lehetőségeken – de ha jobban a jelenségek mögé néz, azt is látnia kell, hogy a pénz itt (sem) minden. Hogy egy település kulturális élete milyen szintre jut, azt bizony a lakók igényein kívül az „emberi tényező”, azaz a *szakalkalmazottak* a politikai és társadalmi vezetők rátermettsége, műveltsége és „hozzáállása” is nagyban meghatározza. Néha döntőbben, mint a gazdasági lehetőségek; mert példa egyaránt akad arra, hogy szűkös anyagi kerettel csodát műveljenek, vagy hogy jelentős összegeket értelmetlenül elherdáljanak. Az igazán izgalmas az, hogy miként tud felülkerekedni a *tehetség, szellem* és a *kezdeményezőkézség*. A 2400

lakosú Berekböszörményben figyelemre méltó eredményt ért el egy fiatal népművelő, Vighné Margittai Csilla. Minden kultúrház működésének kulcskérdése az, hogy a népművelők mennyire képesek beilleszkedni az adott település életébe.³⁹

Vighné Margittai Csilla nagyon jól irányítja a cigány közművelődést a községben.

Népfronthetek Kokadon, az iskolában – réteg szülői értekezleten – a szülői kötelesség fontosságáról lesz szó, a vitaindító meghívott előadója dr. Gyergyói Sándor; a megyei koordinációs bizottság vezetője lesz. Érdekes témának ígérkezik, hogy milyen részt, szerepet vállalhatnak az apák a gyermeknevelésben.⁴⁰

A létavértesi cigányságról adnak tájékoztatást, ami a sikereket illeti előkelő helyen állunk – mondja a vb-titkár, azonban nem szabad elfelejtenünk; nálunk is létezik még cigánytelep. Szerencsére már csak hét család él itt. Viszonylag korán már az ötvenes években terelődött rájuk a faluvezetőség figyelme.⁴¹

Közművelődés Hadháztégláson: a cigányság közművelődésének tevékenysége legeredményesebb a klubmozgalom keretei között. 1980-ban alakult az első gyermekcigányklub, folyamatban van az ifjúsági és a felnőtt cigányklub kialakítása.⁴²

Bagamér nagyközségben 1985. október 28-tól, november 2-ig cigány hét volt. A program előadói voltak Hutkai László, Daróczi Ágnes, dr. Gyergyói Sándor, dr. Bakó Péter. A rendezvénysorozaton szerepelt sport, játszóház, nőtaest.

Debrecen városban minden év farsangjában megrendezik a cigánybált, ahol neves színészek és cigányegyüttesek lépnek fel.

A hencidai klubkönyvtár a lakosság egyetlen szórakozóhelye, ha ez nem lenne, akkor csak a kocsmá maradna. Hencidán a tanulók egyharmada cigány gyerek. Többségük kiegészítő osztályba jár, s a megyei tanács segítségével továbbra is szociális és higiéniai gondozásban részesül. A klubkönyvtárban jövőre több lesz a műsoros rendezvény, ugyanis van már körzeti megbízottunk. Egy falu jó szellemű fiatalságát nem lehet azért büntetni, mert egy-két éretlen társa hajlamos botrányt okozni.⁴³

Hajdúhadháztégláson egészségügyi hét volt 1987. ápr. 6-tól 10-ig. Záró programként szerepelt a cigány lakosság egészségügyi helyzete és életmódja. Meghívott előadó volt dr. Gyergyói Sándor koordinációs titkár. Az előadáson részt vett 75 cigány lakos.⁴⁴

A cigányság beilleszkedésének érdekében közművelődési kísérletet állítottunk be.

Hosszúpályiban, a megyei tanács művelődési osztály és a megyei koordinációs szakszervezet támogatásával. A hosszúpályi Bem József Művelődési Ház: öt-hat éves óvodás, illetve kisiskolás cigány gyerekek számára,

ügynevezett komplex foglalkoztatást tett lehetővé. Elvileg a program nyolc évre szól, de a kísérlet eddigi részeredményeit is lehet összegezni.

Hosszúpályiban az egyik iskolaépületben *Arany Erzsébet*, a Debreceni Tanítóképző adjunktusa, a kísérlet szakmai vezetője szituációs foglalkozást tart. Elmondja a gyerekeknek, hogy el fog játszani valamit, ők pedig találják ki, hogy mit láttak. A játék után több kéz is magasba lendül... Azután Aranka játssza el, hogy várja a buszt a megállóban... Hamarosan kiderül, hogy Aranka március 28-án megnyerte a járási kisdobos szavalóversenyt, s a megyein is az elsők között végzett... A padokon festmények, a gyerekek aznapi munkái láthatók. A képzőművészeti foglalkozásokat *Bódi Ildikó*, egy fiatal helybeli tanítónő vezeti. Tavaly végzett Debrecenben, s szakmailag nagyon jó tapasztalatot ad számára ez a munka. A gyerekek szeretik az iskolát, szeretik ezt a kísérletet is, sokszor alig akarnak hazamenni.

A kísérlet helyi kezdeményezés, amely a művelődési otthon volt vezetőjének nevéhez fűződik. Ő szorgalmazta, hogy a cigány gyerekek szociabilitását fejleszteni kell, mégpedig a kreativitás fejlesztő s a társas együttműködést igénylő speciális tevékenységi formák révén. Ezért döntöttünk a szituációs és bábjáték, valamint a képzőművészeti és zenei foglalkoztatás mellett. Célunk a társadalom által elfogadott norma- és értékrendszer kiépítése a gyerekekben. A cigány gyerekek más szokás – készség –, és ismeretrendszerrel rendelkeznek, de ezekre lehet építeni új szokásokat, formákat, és fokozni lehet kommunikációs képességüket. Tehát kialakítható bennük az énkép, az öntudat, az ön- és csoportértékelés egyensúlya.⁴⁵

Sokan, sokat, és sokféleképpen foglalkozunk a cigány lakossággal. Különösen nagy gondot fordít a társadalom arra, hogy a gyerekek óvodába járjanak, s így felkészültebben kerüljenek az iskolába, könnyebb legyen a start. Az életkörülmények, a családok anyagi helyzete nagyon sokszor visszahúzó erőt jelent; a fiatalok nem tudják sikeresen elvégezni a nyolc osztályt, s így szakmát sem tanulhatnak.

A felnőtteket már nehezebb, alig-alig lehetséges nevelni. Ha azonban egészen kis korban elkezdődik ez a folyamat, több sikerre lehet számítani. Ezért figyelemre méltó az a közművelődési kísérlet, amely 1981 óta folyik Hosszúpályiban, dr. Arany Erzsébet főiskolai adjunktus vezetésével.

A vizsgált csoport szocializációs szintje igen alacsony volt, legtöbbjüket a két nyelvűség jellemezte. Azaz: jobban, többet beszéltek cigányul, míg a magyar nyelvben legalább 4-5 évvel lemaradtak kortársaiktól. Legtöbbjük nagyon tájékozatlannak bizonyult, gátlásosak voltak, szorongtak, esetenként agresszív magatartást tanúsítottak. Nemcsak saját énjükről, a családról is igen zavaros fogalmaik voltak. Nehezen lehetett őket rábírní az együttműködésre, kitartásukkal szintén baj volt.

A kísérlet egyik legnagyobb eredménye, hogy a tanulók beszédképessége, szókincese sokat javult, magatartásuk változatosabb lett, képesek lettek az

önkontrollra, bizonyos szituációkban már a felelősség vállalására is. Énképük erősödött, családfogalmuk tisztázódott. Az osztályközösségbe sokkal inkább be tudnak illeszkedni, törekedtek a szabályos viselkedésre, a figyelemre.

1984-ben kezdődött el a kísérlet második szakasza, amely 1988-ig tart. Itt már a tevékenység tartalmát maguk a gyerekek irányítják, akik időközben a serdülőkorba léptek. Szívesen dramatizálnak cigány meséket, felhasználják a cigánykultúra elemeit. Rendezettebben, tudatosabban élnek, teljesítményük javult.

Lemérhető a fejlődés. Kár, hogy ennek ellenére kevés pedagógus vállalkozott tartósan arra, hogy a kísérletben részt vegyen, a cigány tanulókkal intenzíven foglalkozzon. Igaz, ebben az esetben jóval nagyobb türelem, empátia szükséges, s egy viszonylag hosszadalmas folyamat legvégén lehet többé-kevésbé elmondani; célt értünk. Pedig mind ebben a kísérletben, mind a cigány tanulókkal való foglalkozás, törődés egyéb lehetőségei során az a lényeg, hogy éppen a leggyengébbekkel, a leghátrányosabb helyzetűekkel kell fokozottan törődni. Ők azok, akik ennek híján végeredményben saját státusokat öröklök, s ha így lesz, nem csoda, ha az életben sem tudnak sikerrel helytállni.⁴⁶ A kísérlet részletes leírása a kutatási fejezetben megtalálható.

A Magyar Népművelők Egyesülete megyei szervezetének és a TIT Hajdú-Bihar Megyei Módszertani Bizottságának kezdeményezésére 1984 őszi vizsgálat indult a megyében élő cigányság szervezett művelődési lehetőségeiről és gyakorlatáról. A vizsgált alapvető eszközeit az úgynevezett cigányrendezvények elemző megfigyelése, a témára vonatkozó dokumentumok elemzése, valamint a művelődés irányítóival, a felelős tanácsi vezetőkkel folytatott interjúk jelentették.

A tapasztalatok elemzését munkaközösség végezte, a tanulmánykötet szerkesztője Francz Vilmos osztályvezető, a Megyei Művelődési Központ dolgozója. A tanulmánykötetet kiadta a Magyar Tanács VB Koordinációs Szakbizottsága 1986-ban.

Az adatfelvételünk során elsőként arra kerestünk választ, hogy milyen formákat alkalmaztak és milyen módszereket találtak a népművelők a cigányság érdeklődésének felkeltésére, mozgósítására; ismeretszintjük és művelődési készségük és képességük fejlesztésére; az ismeretterjesztő rendezvényeken való részvételük biztosítására, a szórakozási gyakorlatuk jobbítására.

Tapasztaltuk, hogy az ismeretterjesztő rendezvényekre általában hivatalos vagy félhivatalos formában mozgósítják a cigányságot. Az egyik véglet az, hogy az adott községekben úgynevezett „réteg közművelődés” nincs, a cigányság számára sem. Ez a helyzet Létavértesen, Bagamérban például. Jóval kedvezőbb képet kapunk azokon a településeken, ahol alkalmazzák a

személyes közvetlen szervezési formát. Hajdúszováton is kielégítő helyzetet találtunk. Itt szinte mindenki, a párt-, az állami és a tömegszervezetek mozgósítják a kulturális programokra a cigányokat. A HNF, a Vöröskereszt, a Művelődési Ház, a Nőbizottság, a KISZ, az iskola, a tanács, a sportegyesület egyaránt kiveszi a részét ebből a feladatból.

Azokon a településeken, ahol az integrációs folyamat lezajlott, nincs feltétlen szükség külön „rétegprogramra” (pl. Berekböszörmény, Zsáka, Mezőpeterd, Létavértes). Ennek ellenére Berekböszörményben évek óta kiválóan működik a cigányklub. Hajdúhadháztégláson évek óta jól működik a cigány gyermekklub, most szervezik az ifjúsági klubot és terveznek felnőtt klubot.

A klubfoglalkozásokhoz hasonló rendszerességű, de jóval sikeresebbnek mondható, hogy „belülről” jövv a cigányegyüttesek szerveződése. Hajdúszováton 1964–1969 között működött egy cigány életképet bemutató „társulat”. Igen jól tevékenykedett Sápon egy cigányegyüttes, több éven át, 1980-ban országos versenyen bronz fokozattal jutalmazták őket. Másutt is szerveződtek ilyen együttesek, de anyagi támogatás, illetve más objektív és szubjektív okok miatt megszűntek.

A klubok és együttesek elsősorban belülről, a cigányság elhatározásából szerveződtek és forrták ki meghatározott, saját kereteiket. Külső indíttatású foglalkozást jelentenek a táborok, a különböző előadások. A szervezeti formák hatékonysága attól függ, milyen mértékben képesek ötvözni a cigányság valós igényeit a társadalmiakkal. Erre jó példa az olvasótábor. Képes kiaknázni a különös etnikumban rejlő értékeket, a fantázia, a mese, a színek és dallamok világából álló cigánykultúra gyermekei átélése-átételese révén.

Az adatfelvétel másik nagy kérdésköre az volt, hogy milyen szempontok alapján dolgozzák ki a programok tartalmát?

Meggyőződésünk, hogy ahhoz, hogy hatásosabb lehessen a körükben és a javukra szervezett kulturális program, s hogy a számukra ténylegesen fontos tárgyokban, a lehetséges formákban, az általuk hasznosítható módokon és eszközök segítségével szólhassunk a cigányokhoz, magát a réteget kellene behatóbban tanulmányozni. Nem elegendő tudnunk, hogy szükségük van egészségügyi előadásokra, jogaik felvázolására, esetenként saját klub létrehozására. Ez utóbbi egyébként is vitás kérdés – sokuk számára diszkriminációt jelent.

A megyénk cigány lakosságát érintő ismeretterjesztő és szórakozási formák, a cigány művelődés támogatása megjelenik a különféle társadalmi szervek, az egészségügyi és közművelődési intézmények, a TIT-szervezetek, az oktatási intézmények, a munkahelyek irányelveiben és programjaiban. Leginkább ezek a szervek a kezdeményezők és a végrehajtók, de gyakran indít ösztönös akciót a helyi szakigazgatási szerv és a cigány lakosság helyzetével foglalkozó megyei koordinációs bizottság.

Csak kivételes esetekben lehet azt tapasztalni, hogy maga a cigány lakosság a kezdeményező. Erre kiemelkedő példát a Berekböszörményben, a Mező Béla vezette ifjúsági klubban és ugyanott, az általános iskolai szülői munkaközösségben tevékenykedő felnőtteknél találunk.

Az ismeretterjesztő programok tartalmát legtöbb esetben felülről határozzák meg, a tervezés, a „kínálat” nagyon gyakran a réteg konkrét ismerete, a cigányok igényeinek, érdeklődésének tanulási képességeinek, művelődési szokásainak, jelenlegi műveltségének ismerete nélkül történik.

Nagy feladat hárul a komoly tudatformáló, művelődési szokásfejlesztő munkában a könyvtárakra, a filmszínházakra, a központi tömegkommunikációs orgánumokra. Erre is találunk jó példát; Hajdúhadháztégláson a közösségi könyvtár letéti cigány könyvtárat hozott létre (Lakatos Sándorné lakásán), aminek mintegy 60 olvasója van. Sápon a klubkönyvtár áll a cigányok rendelkezésére – a legtöbb cigány gyermek itt könyvtár használó is.

Míndezenek mellett általános tapasztalat az, hogy a tévé, a rádió és a mozi jelentik az elsődleges információ forrásokat. A mozit több közösségben főleg a cigány lakosság látogatja. Igen jellemző rájuk a romantikus és kalandfilmek kedvelése. Hajdúdorogon az írásos ismeretterjesztés is rendszeres forma; a művelődési házban, a könyvtárban, az orvosi rendelőben elérhető a felvilágosító és egyéb nyomtatványok. Több településen gyakorlat a „cigányok kulturális hete” (vagy napja) – azaz a komplex programsorozat. Hajdúhadháztégláson például „világnézeti hetet”, Osztójkán Bélával író-olvasó találkozót, a tankötelezettségről, az egészségről szóló előadásokat, illetve „Utak és lehetőségek” c. rendezvénysorozatot tartottak az utóbbi években. Komádiban mintegy 800 főt mozgatott meg Lakatos Menyhért író-olvasó találkozója. Ide kapcsolódik néhány hajdúdorogi kezdeményezés; a Vöröskereszt például a kiegészítő iskolában cigányballagást szervez, amely nagy ünnepszamba megy, és ilyen a cigány gyerekek télapója is. Bár egyik sem kimondott ismeretterjesztési forma, de a társas együttélés normáinak elsajátításában szerepük lehet és van...⁴⁷

Kevés a megelégedéssel szemlélhető példa. Az is gondot okoz, hogy sokan nem végzik el az általános iskolát. Még a legfiatalabbak körében is dívik az analfabétizmus jelensége. A szülők közül egyesek nem járatták, pontosabban; nem engedik iskolába a gyermeküket.⁴⁸

A megyei koordinációs szakbizottság – a Hazafias Népfront Hajdú-Bihar megyei bizottságának javaslatára – létrehozta a cigány gyerekek megyei olvasótáborát.

Az első táborunk 1978 nyarán volt, amely voltaképpen csak nevében volt megyei tábor, a valóságban nem, mert a gyerekek csak Hajdúhadháztól jöttek. A következő évben már bővítettük a kört, mert Hajdúhadházon kívül Bagamér, Létavértes és Hosszúpályi is küldött gyerekeket. Valójában megyei tábor csak 1980-ban lett, mert ekkor már 11 település küldte a gyere-

keket a 60 fős táborba. A későbbi évek folyamán már 22-24 település küldött 70-75 gyereket.

Szervezési feladatok

A cigány gyerekek megyei olvasótáborát törzsgárda tagokból álló nevelői munkaközösség vezeti. A munkaközösség tagjai között vannak tanítók, szakos tanárok (testnevelés, ének, képzőművész, logopédus) népművelő, muzeológus, előadóművész, azaz minden feladatra van szakember.

A táborvezetővel és a nevelőkkel – idejüktől függően – a gyerekeket meglátogatjuk iskolájukban és otthonukban. A lányok-fiúk kiválasztásánál messzemenően figyelembe vesszük az iskolák igazgatóinak véleményét, javaslatát. Kapcsolatot tartunk a helyi tanáccsal, mert a tanulók – a táborhelyre való oda- és visszaszállításáról a helyi tanácsok gondoskodnak.

Előírjuk, hogy minden tanuló részére vásároljanak ruhaneműt (melegítő, fehérnemű, pizsama, törölköző és fürdőruha) melynek árát utólag visszatérítjük. Erre azért van szükség, mert előfordult olyan eset is, hogy a kijelölt tanuló azért nem jött el a táborba, mert nem volt ruhája. Azonkívül, aki rongyos öltözetben jelent meg, nagyon kellemetlenül érezte magát. A táborba jó képességű, viszonylag szorgalmas, elfogadható családi környezetben élő általános iskolai felsőtagozatos cigány gyerekeket várunk. Arra törekszünk, hogy a megye minden olyan településéről fogadjunk tanulókat, ahol a cigányság lélekszáma nagyobb arányú. Szeretnénk, ha minél több olyan gyerek jönne vissza, akik az előző év(ek)ben is részt vettek a tábor munkájában. Ugyanis ebben a törzsgárdában látjuk a hatás kiszélesítésének legjobb lehetőségét. Ezek a gyerekek vennének részt környezetük szemléletének, életmódjának alakításában, formálásában.

Az elmúlt év tapasztalatai mutatják, hogy az olvasótábor, amelyet az Olvasó néperért mozgalom keretében társadalmi igények hoztak létre, alkalmas közösségi nevelési formának és az intézményes keretek nyújtotta lehetőségek intenzív kiegészítőjének bizonyult. Az olvasótábor-mozgalom célul tűzte ki a fiatalok és a felnőttek ön- és társadalmi ismereteinek fejlesztését, cselekvő képességének fokozását és ez ma is célja. A mozgalom, különösen a művelődési egyenlőtlenségek következtében hátrányban lévő tehetséges rétegekkel való társadalmi törődés terén vált hatékonyvá.

A mozgalomban rejlő lehetőségek nagyok. Az olvasótáborok támogatást érdemelnek. Ezért szükséges a tábori munka minőségének állandó – a hatékony olvasótáborok arányának – növelése, az új módszerek szüntelen keresése. Az olvasótábor-mozgalom széles körű bázisra épül. A támogatók között van; a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség, a Magyar Úttörők

Szövetsége, a Szakszervezetek Országos Tanácsa, a Művelődési Minisztérium, a Magyar Írók Szövetsége, a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa, a Fogyasztási Szövetkezetek Országos Tanácsa. A mozgalom elméleti és gyakorlati tanácsadó testülete a HNF Olvasó népért mozgalom munkabizottságának olvasótábori munkacsoportja.

Az olvasótáborok célja sajátos módszereivel és eszközeivel, elsősorban a közösségben történő együttgondolkodással segíteni a részt vevőket személyiségük formálásában, önmaguk és környezetük megismerésében és támogatást nyújtani ahhoz, hogy világosabban lássák jövőjüket, egyéni és közösségi feladataikat. Az olvasótábor a közösségi élet egyfajta, értelmes tevékenység modelljét kínálja; a közösségben élés, a nemzetben, és emberiségben való gondolkodás, a demokrácia „gyakorló terepét”. A könyvhasználat és az olvasás, az irodalom és a művészet, a tudomány és a művelődés tehát nemcsak alapvető cél, hanem elsődleges eszköz is az olvasótábori célok megvalósításához. Az olvasótábor egyike a hetvenes években indult köznevelési és közművelődési kísérleteknek és kezdeményezéseknek. Az említett célját többféle módon valósíthatja meg, de minden olvasótábornak jellemzője, hogy:

- a tábor vezetőinek és a kiscsoportvezetőknek együttgondolkodó csapattá, és alkotó együttessé kell szerveződnie; az olvasótábor tehát megkomponált mű; előzetes elgondolás, nevelési koncepció, kimunkált emberkép, világkép és jövőkép;
- időtartama 10-14 nap;
- részt vevők javasolt száma, kiscsoportonként 10-12 fő (cigány gyerekeknél ez 8-10 fő);
- legfontosabb módszere a kiscsoportos foglalkozás.

Az olvasótábor módszere

Az olvasótábori nevelés gerince a kiscsoportos tevékenység és beszélgetés. Ez a tevékenység olyan együttes gondolkodást, vitát, párbeszédet jelent, amelynek során:

- a résztvevők mindennapi életének problémáiból indulnak ki,
- a csoportvezető mint beszélgető társ vesz részt a közös munkában s irányítja a beszélgetést (a táborban a vezetők és vezetettek viszonya egymást értő baráti kapcsolatot tételez fel),
- a beszélgetések során élményként, érvként, vitaanyagként rendszeresen olvassák és használják a valóság feltárását segítő könyveket, szépirodalmi és tudományos, valamint képző- és zeneművészeti alkotásokat,

- az olvasótábori munka és felelőssége a kiscsoportvezetőké (fontos elv a kiválasztás),
- az a szerencsés, ha a kiscsoportvezetők között több irányú szakember van (író; művész, tudós, pedagógus, könyvtáros, népművelő),
- nagyon fontos, hogy a kiscsoportvezetők a programot együtt alakítsák ki.

Az olvasótábor tevékenységi formái

- Közös gondolkodást serkentő előadások, viták, játékok.
- A demokrácia „gyakorlótere” (bíróági tárgyalás).
- A cigányhagyományok ápolása.
- Dramatikus játékok.
- Vizuális ábrázolás (vásárfia-készítés).
- A személyes képességeken nyugvó kezdeményezés.
- Muzikalitás, ritmusérzék.
- A közösségi szellem erősítése.
- Műsorkészítés.
- A kétnapos kirándulások s az azt előkészítő és feldolgozó foglalkozások elősegítik a hazaszeretet elmélyítését, az ember és történelem, természet és gazdasági viszonyának stb. átgondolását, a történelmi hagyományok, a szabaságért küzdő emberek hősiességének, helytállásának megismerését, az anyanyelv ápolásának fontosságát, a dolgozó nép alkotásainak megismerését és megbecsülését. A kirándulásokat a koncepciók szerint rendeztük;
- 1979-ben Nyírbátor és környéke.
1980-ban Tiszacsécs, Szatmárcseke, Turistvándi.
1981-ben Eger és környéke.
1982-ben Aggtelek, Kazincbarcika, Lillafüred.
1983-ban Mátrafüred, Parád, Sirok, Kisnána.
1984-ben Budapest, Duna-kanyar.
1985-ben Hollókő, Salgótarján, Somoskőújfalu.
1986-ban Sárospatak, Sátoraljaújhely, Vizsoly, Gönc, Boldogkőváralja.
1987-ben Budapest, Duna-kanyar.

Az olvasótábor anyagi bázisa

A legelső tábort a MT művelődési osztálya és hajdúhadházi üzemek támogatták. A következő évtől kezdve már a megyei koordinációs szakbizott-

ság és a megye több üzeme, vállalata és szövetkezete kötött együttműködési megállapodást, melynek értelmében anyagilag segítik a cigány gyerekek óvodáztatását, iskoláztatását és az olvasótábort. A későbbi években több szerv kapcsolódott be a támogatásba, így a Népfront, a Megyei Ifjúsági titkár, az Alkoholizmus elleni bizottság titkára, a Megyei Művelődési Központ, a megyében működő Áfészek, és Takarékszövetkezetek. Ezenkívül egy-két mezőgazdasági termelőszövetkezet is támogatta a tábort. Ebben az évben már ötödik alkalommal tartottuk a tábort Hortobágyon. Igen jelentős anyagi támogatást biztosít a tábor részére a Hortobágyi Állami Gazdaság, hogy csak egyet említsek, minden nyáron (most már másodszor az évközi foglalkozásokhoz is) biztosít két autóbustt önköltségi áron a kiránduláshoz.

A tábor pedagógiai értékelése

A tábor nevelési célkitűzései között szerepel, hogy a táborlakó gyerekek hazamenve neveljék környezetüket és iskolatársaikat. A mi olvasótáborunk nem öncélú, hanem széles nevelő hatású. A jó eredményeket a sajtó útján is népszerűsítjük. Ezenkívül minden lehetőséget megragadunk arra, hogy a megyében és megyén kívül is ismerjék meg eredményeinket. Az országos szervek is elismerik munkánkat. 1983-ban a Hazafias Népfront országos olvasótábori munkabizottsági ülésén engem kértek fel, hogy ismertessem a megyei cigány olvasótábor szervezési és pedagógiai tapasztalatait, eredményeit. A napirendet nagy elismeréssel zárták le.

Az első tábor szervezési idején személyesen mentünk a táborvezetővel arra a réteg szülői értekezletre, melyet a tábor szervezése céljából hívott össze az igazgató, aki maga is ott volt a táborban. Összesen 42 tanulót szeretnénk volna a táborba elvinni, azonban csak 22 tanuló jelent meg a megbeszélés helyen. Mert attól féltek, hogy állami gondozásba vesszük őket, ezt utólag be is vallották. A tábor élete röviden összefoglalva megjelent az újságban.⁴⁹⁻⁵⁰ Az őszi folyamán összehívtuk a szülői értekezletet, ahol értékeltük az olvasótábor munkáját. Erre meghívtuk azokat a szülőket is, akik nem engedték el a gyermeküket. A megbeszélésen jelen volt a nagyközségi párt-, tanács vezetői és Lakatos Menyhért író.⁵¹ A következő évben 1979-ben már az agitációs munka megfordult és a szülők kértek bennünket, hogy az ő gyermekét is vigyük el a táborba. Miután több községből vártunk tanulókat – a létavérségi kollégium csak 50 személyes volt –, így be kellett határolni a létszámot. Ebben az évben az olvasótábor hatására javult Hajdúhadházon a beiskolázási arány, a tábori munkában való részvétel lehetősége csábította a szülőket arra, hogy gyermekük iskolába járjon. A létavérségi táborokat megyei vezetők nyitották meg és zárták be.⁵²

Az 1980-as táborra már felfigyeltek az országos szervek is. Mi pedig meggyőződünk róla, hogy nemcsak beszélni kell a problémáról, hanem keresni kell a megoldás útját. Le kell végre számolni azzal, a túrhetetlen hiedelemmel, hogy valami hiányzik ezekből a gyerekekből, hogy genetikailag alacsonyabbrendű hajlamaik lennének. Ideje már felismerni; nem belőlük hiányoznak a megfelelő képességek, hanem környezetükből az ezeket kifejlesztő készletések.

Siroki Sándor tizennégy éves, szeretne továbbtanulni. Meglepő szépséggel és elhíhető erővel mondott el nekünk egy Juhász Gyula- és egy Csokonai-verset. Ő maga is irogat verseket. A táborinduló szövegét és zenéjét is ő szerezte. „Leszünk mi még csillagok a cigányság egén.”⁵³ Ebben az évben a tábort Budai János, a Hazafias Népfront Országos Tanácsának munkatársa zárta be Nyíradonyban.⁵⁴

Az 1981-es tábor nevelési terve az Egri csillagok-ra épült. A gyerekekre érzelmileg nagy hatással volt az „Egri csillagok” szerepjátéka. Szilárd pontokra van szükségük, hogy ne féljenek a társadalomtól, attól, ami kívül esik az ő világukon. Ellenkezőleg, próbálják megismerni a világot. Ha dolgozni fognak, akkor megbecsülésben lesz részük, meg fogják találni a boldogulásukat.⁵⁵ A tábort dr. Albert Béláné, a HNF megyei titkára zárta be.⁵⁶

Hortobágyon tartjuk a tábort 1982 óta. Az olvasótábor tagjai, úgy a táborhelyen, mint a kirándulások idején a felnőttek elismerését érdemelték ki. Szeretnék egy pár eseményt leírni. Kazincbarcikán a Lombik étteremben és a mátrafüredi Benevár étteremben a vezető elismerését fejezte ki a fegyelmezett csoport kulturált étkezéséért.⁵⁷

Ebben az évben Siroki Sándor Polgár községben lakó cigány származású ipari tanuló – aki három alkalommal vett részt az olvasótábor munkájában – a megyei Gulyás Pál szavalóversenyen első helyezést ért el.⁵⁸ Két év múlva ismét hírül adta a megyei sajtó, hogy Siroki Sándor szakmunkás tanuló négy megye (Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar, Heves, Szabolcs-Szatmár) szakmunkás tanulóinak vers- és prózamondó versenyén első helyezést ért el.⁵⁹ Siroki Sándor a megyei Gulyás Pál vers- és prózamondó versenyén első helyezést ért el. Ez a verseny egyúttal a munkásfiatalok 7. országos vers- és prózamondó versenyének elődöntője is volt. A területi döntőn Hajdú-Bihar megyét Siroki Sándor képviseli.⁶⁰

Az olvasótáborok fontos eseményeit a „Nádasvári Híradó” közölte minden évben Hortobágyon. Legérdekesebbek a vallomások, melyet a tanulók az otthoni életükről, a családról, az iskoláról és a tábori életről írtak.⁶¹ A táborban rövid két hét alatt is olyan barátságok szövődnek, hogy a gyerekek búcsúzás idején több zsebkendőt sírnak tele. De olyan is előfordult már – ami velem történt Pocsajban –, hogy réteg szülői értekezletre hívott az iskola igazgatója, mely meghívást elfogadtam. Az iskola kapujában kisírt szemekkel várt Mezei Kati – aki már korábban táboros volt –, kérdeztem

tőle, mi bajod van? Erre válaszolt, hogy az idén nem jelölték a táborba, mert betelt az öt fős keret. Mit lehet ilyenkor tenni, megemeltem a keret-számot 6 főre, így Kati is résztvett a tábor munkájában.⁶²

Az egri kiránduláson történt, hogy az olvasótábor tagjai az egri várban – a nagy létszámra való tekintettel – egy idegenvezetővel csak a mi csoportunk vett részt a látogatáson. Ezért volt lehetőség a megnyilatkozáshoz. A látogatás végén az idegenvezető odajött hozzám és a következőket mondta: „tanár úr kérem, én már tíz éve vagyok itt vezető, de még ilyen jól felkészült csoporttal nem találkoztam, pedig ahogy nézem őket, mind cigány gyerek”. Válaszoltam, hogy igen, a Hajdú-Bihar megyei cigány gyerekek olvasótáborának tagjai.⁶³ A táborban több olyan cigány gyermek vett részt, aki az iskola elvégzése után a munkahelyen is jól beilleszkedett az üzemi közösségbe. Vannak többen, akik versírással is próbálkoznak. Balogh Gyula nagyrabéi tanuló szintén táboros gyerekünk – versei már jelentek meg a Hajdú-Bihari Naplóban. Ebben az évben Lakatos Menyhérthez írt egy verset, melyet a tábori híradó közölt.

Az 1986. évi táborunkat – a 9. olvasótábort – megörökítettük. A tábor életét felvettük egy 7 órás videoszalagra. Ebből összevágunk egy másfél órás szalagot, vigyázva arra, hogy a tábori élet minden jelentős eseménye meg legyen örökítve. A napi felvételeket minden este levetítettük a gyerekeknek, melyet nagy örömmel néztek, hiszen a képernyőn látták saját szereplésüket. A videofelvételt a Pedagógiai Intézet oktatás technikai csoportja végezte, név szerint Nagy Ferenc technikus. Ezért a fáradságos munkáért köszönetünket fejezzük ki.⁶⁴

Az idei tábor is, a 10. olvasótábort szintén videoszalagra vettük fel. Eről is készítettünk egyórás kivonatot, melyet a cigány közösségeknek le fogok vetíteni, minden olyan településen, ahonnan cigány gyerek volt az olvasótáborban.

Az olvasótábor rangját az is növelte, hogy az utóbbi években a tábor nyitóján vagy záróünnepségén a megyei pártbizottság osztályvezetői és munkatársai részt vettek és érdeklődtek a tábor munkája iránt. Ugyancsak a megyei tanács osztályvezetői és munkatársai is meglátogatták a tábor. Az 1982. évi olvasótábort Péli Árpádné, a megyei tanács művelődési osztályának helyettes vezetője zárta be. Amióta Hortobágyon tartjuk a tábor minden évben meglátogatta az olvasótábort Kozák Istvánné dr., a Minisztertanács Tanácsi Hivatalának osztályvezetője, a Tárcaközi Koordinációs Bizottság titkára. Az olvasótábort 1983 óta minden évben dr. Gyarmati Kálmán megyei tanácselnök-helyettes zárta be. A tábor meglátogatták az olvasótábori munkabizottság országos és megyei tagjai. Minden évben meghívjuk az ország összes koordinációs titkárait is, akik több esetben eleget is tettek a meghívásnak. Minden évben a sajtó munkatársai is meglátogat-

nak bennünket. Ebben az évben a televízió is vett fel műsort a tábor életéről, melyet 1986. július 19-én a TV-híradóban közvetített is.

Ebben az évben a 10. olvasótáborról a Nyíregyházi Rádió riportere (Várady József) hangszalag-felvételt készített, megszólaltatta a nevelőket, a táboros gyerekeket és az önkormányzati napon megjelent volt táborosokat. A rádió a felvételt 1987. aug. 16-án délelőtt közvetítette is.

A tábor nyitásáról⁶⁵ és életéről a sajtó tájékoztatta a lakosságot.⁶⁶ Az olvasótáborot meglátogatta a Cigány Újság főszerkesztője.⁶⁷

A megyei táboron kívül még két községben működött olvasótábor az alosztágozatos cigány gyerekek részére. Sáp községben a kis tábor vezetője Hutkai László könyvtáros volt. A Hosszúpályi nagyközség cigány gyerekei részére szervezett olvasótábor Szarvason volt, a Tanítóképző Főiskola vízi sporttelepén. Vezetője: dr. Arany Erzsébet főiskolai adjunktus. Mindkét tábor két nyáron keresztül működött.

Évközi foglalkozás

A tábor utóéletében nagyon fontos szerepet tölt be a levelezés, ritkábban a személyes látogatás. Bár ez a gyerekek szűkebb körére terjed ki, mégis rendkívül fontos és hasznos, hiszen a tábori kiscsoportvezetők többnyire a valamilyen téren tehetséges, kiemelkedő gyerekek további életének alakulását segíthetik, motiválhatják. Gyakran nyújtanak segítséget a pályaválasztásban, emberi kapcsolataik rendezésében.

A valamilyen téren kimagasló tehetségű gyerekekre felhívjuk az iskolák, művelődési otthonok figyelmét, s kérjük őket, hogy fokozott figyelmet fordítsanak rájuk, bevonva őket a szakköri munkába, tantárgyi vetélkedőkbe stb.

Az olvasótábor minden felnőtt dolgozója figyelemmel kíséri a táboros gyerekek életét úgy a középfokú oktatási intézményekben, mint a munkahelyeken. Ennek ellenére mégis előfordult, hogy morzsolódott le a táboros gyerekünk is a középiskolából. Az a szerencse, hogy ez az arány minimális, de miután előfordult, nem hallgathatjuk el. Ettől az évtől kezdve (1986.) a megyei tanácsi vezetés segítségével létrehoztunk egy cigány politikai alapot, mely pénzügyi előirányzatból biztosítjuk a továbbtanuló cigány gyerekek ösztöndíját, illetve ruhasegélyét. A segélyezésnél figyelembe vesszük a család szociális helyzetét és a gyerek magatartását és tanulmányi munkáját. Nem szerenénk, ha a korábbi évek szomorú tapasztalatai megismétlődnének, hogy a cigány gyerekek azért morzsolódnak le a továbbtanulásról, mert nincs ruhájuk.

Évközi foglalkozást tartunk ősszel és tavasszal, de minden évben legalább egyszer. Több éven keresztül csatlakoztunk a „Múzeumi Hónap” programjaihoz, innen is kapva a gyerekek részére programot. Nagy élményt jelentett a tanulóknak a kiállítótermekben történt tárlatvezetés (szobrászat, festészet), irodalmi múzeumban foglalkozást is tartottak a gyerekek részére. Az iskolai tanulmányaikat itt felelevenítették, illetve kiegészítették. Nagy sikere volt Pribojszki Mátyás citeraművész előadásának. De nagy sikere volt a természettudományi múzeum bemutatójának is. Az évközi foglalkozáson volt irodalmi est, KRESZ-vetélkedő, táncház, és játék-délután. Az üzemlátogatások jól szolgálták a pályaválasztást.

Az elmúlt két évben az évközi foglalkozás keretében – miután a Hortobágyi Állami Gazdaság biztosított két autóbust – kiránduláson vettünk részt. 1985-ben voltunk Miskolcon, Miskolc-Tapolcán, Lillafüreden. Megnéztük a vasgyárat, az őskohót és gyönyörködtünk Lillafüred és környéke természeti szépségében. Megnéztük a Szeleta-barlangot, az ősemlék lakóhelyét és az István-barlangot.

A múlt évben (1986.) évközi foglalkozás keretében meglátogattuk az Aggteleki-cseppkőbarlangot. A gyerekek számára nagy élményt jelentett a cseppkőképződmény és a barlang nevezetes termei (hangversenyterem, óriás-terem stb.). Az estét már Egerben töltöttük, szállásunk is ott volt. Újabb élményben volt részem. A Heves megyei koordinációs titkár, Kiss Istvánné segítségével a Kereskedelmi és Vendéglátóipari Szakközépiskola kollégiumában aludtunk. Reggel a gondnok gratulált, kérdeztem, mihez? Akkor mondta el, hogy ők 7 év óta a nyári szünetben és szorgalmi időben is hétvégeken a kollégiumot szállásra kiadják, de a hét év alatt még ilyen fegyelmezett csoport nem szállt meg. Jólesett az elismerés nekem is, és minden nevelőnek.

A következő nap kimentünk Szilvássváradra, bemutattuk a gyerekeknek a nemzetközi lovas-hajtópályát. Utána kisvasúttal felmentünk a Szalajkavölgyébe és gyalog jöttünk haza. Útközben megnéztük az erdészeti múzeumot, a pisztrángos-tavat, a vad-rezervátumot. Az ősemlék barlangjához már nem mentünk fel – az idő hiány miatt –, de felhívtuk a gyerekek figyelmét.

Az évközi foglalkozások programja elősegíti az iskolai tanulmányok elmélyítését, megértését és gyakorlati alkalmazását. Segít a pályaválasztásban, de erősíti a hazaszeretet kialakítását és az egész személyiség pozitív irányú kibontakoztatását.

Az olvasótábor 1987. évi programja és az értékelése megtalálható a mellékletben.

A megyei cigány olvasótábor nevelői:

Táborvezetők: Székelyhidi Ágoston (1978–1981)
Dr. Vajda Mária (1982–1987)

Szervezési vezetők: Milbik Éva (1978–1981)
Tóth Vince (1982–1987)

Kiscsoportvezetők: Mihály Sándorné (1978), Antal Miklósné (1978–1979), Kiss Ferencné (1987), Gonda Zoltán (1978), Nagy Sándor (1979), Nagy Sándorné (1979), Bárány Istvánné (1979), dr. Vajda Mária (1980–1981), Deák József (1980), Tóth Vince (1980–1981), Tóth Vincéné (1980–1987), Dajkáné Szabó Etelka (1980–1983), Várhidi Attiláné (1981), Lazár László (1981), Páll Marianne (1982), Mészáros Ernőné (1982), Dologh Sarolta (1982–1984), Szarvas Jolán (1983–1985–1986), Szabó László (1983–1984), Szőke János (1984–1985–1986), Papp Teréz (19984), Bodor Mónika (1984–1987), Zelenka Ildikó (1984–1987), Herczegh Mária (195–1987), Haramura Gábor (1985–1987), Tóth Mihály (1985–1987), dr. Arany Erzsébet (1986–1987), Hutkai László (1987).

Főiskolai és egyetemi hallgatók: Mohácsi Edit (1985), Vasváry Annamária (1986–1987), Juhász Angéla (1986), Menyhért Ildikó (1987).

Egészségügyi vezetők: Antal Sándor (1978), Vámos Irma (1979), Sopronyi Ilona (1980–1981), Nagy Béláné (1982–1985), Gulyásné Madarasi Katalin (1986), Posta Róza (1987).

Videofelvételt készítette: Nagy Ferenc (1986–1987).

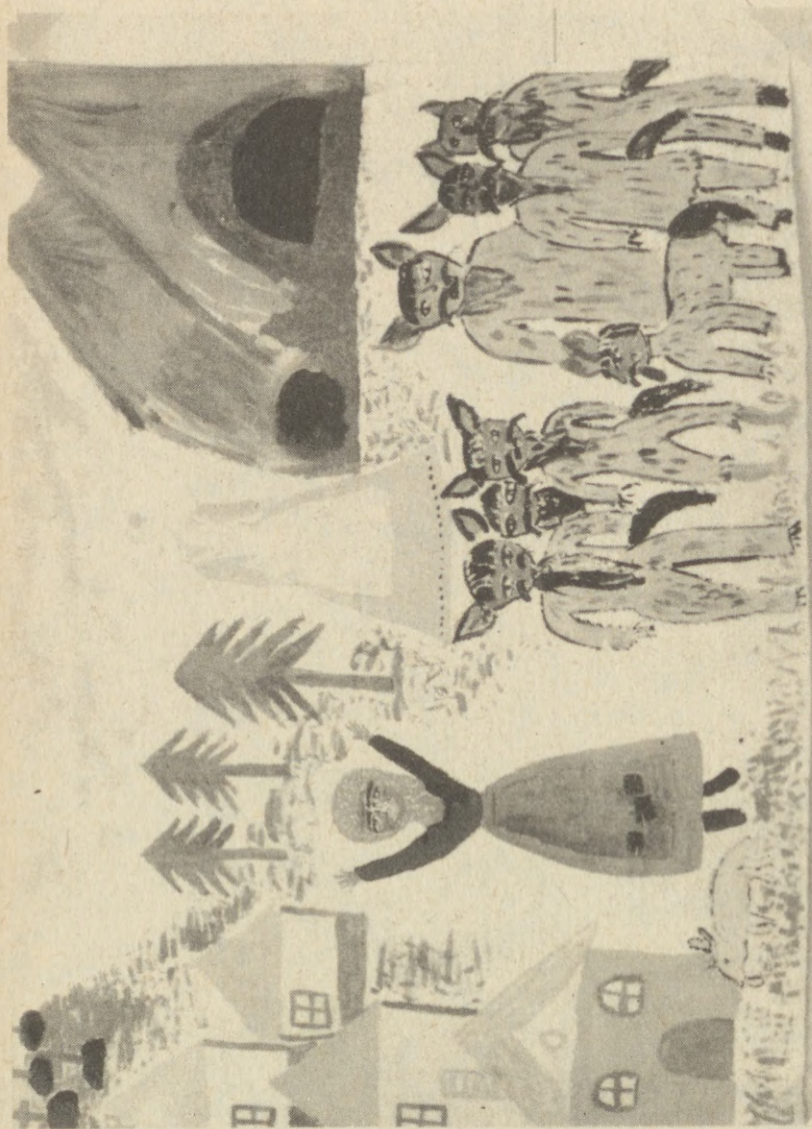
A megyei olvasótábor költségeit több szerv biztosítja: a Megyei Koordinációs Szakbizottság, a Megyei Tanács Művelődési Osztálya, gazdasági egységek, a Hazafias Népfront Megyei Bizottsága, az Ifjúsági és Sport Osztály, az Alkoholellenes Bizottság, a Megyei Művelődési Központ, a Megyei Úttörő Elnökség.⁶⁸

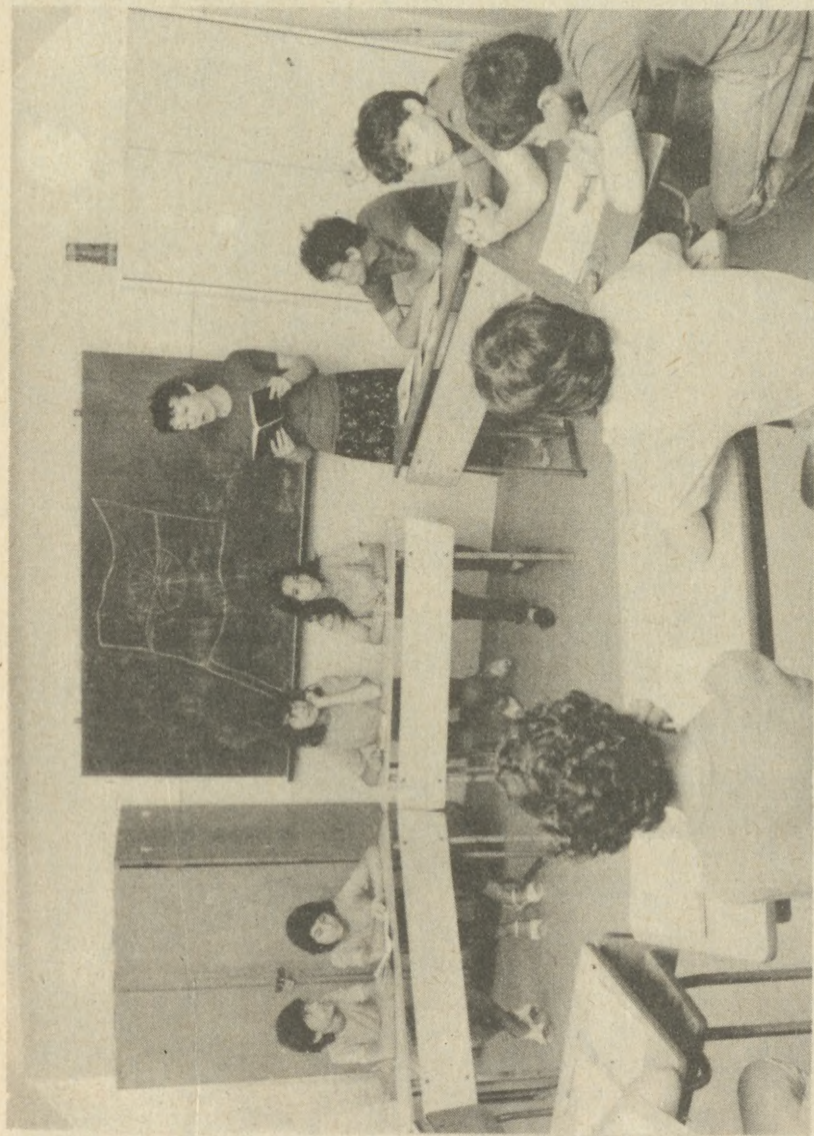
Oltvasótábor, Hortobágy (Lepedőfestés, 1985.)

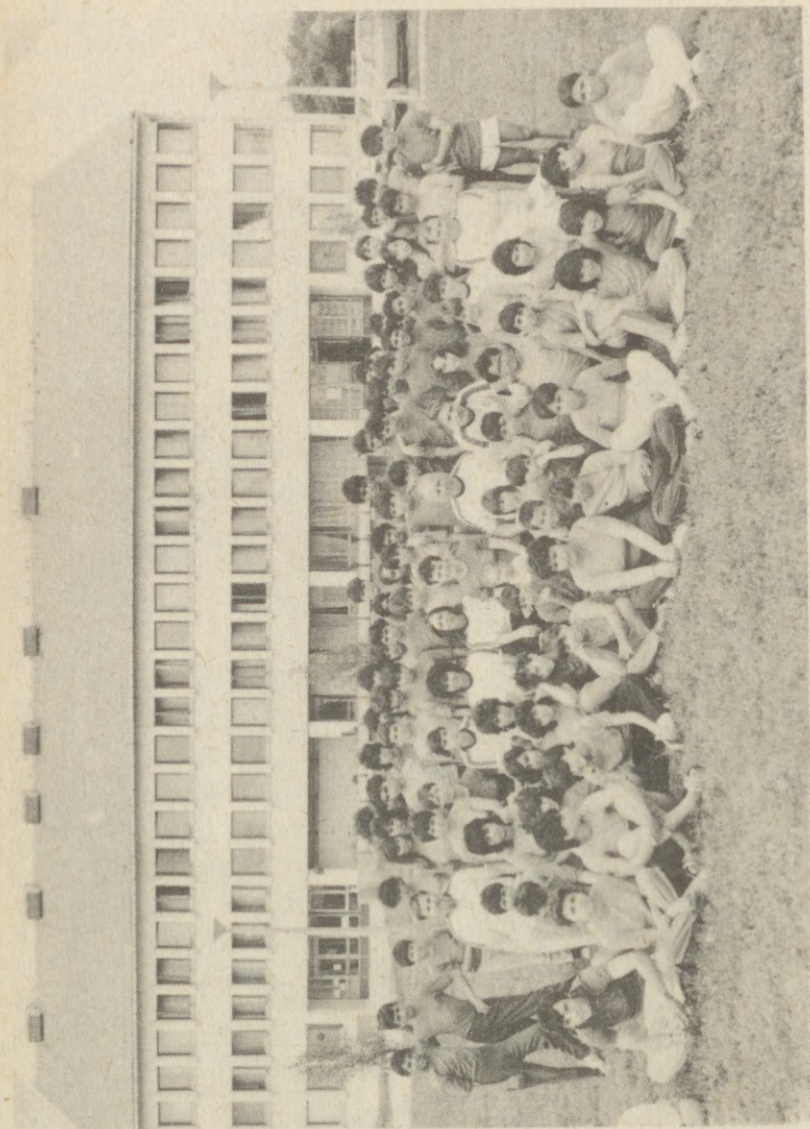
Oltvasótábor, Hortobágy (Lepedőfestés, 1986.)

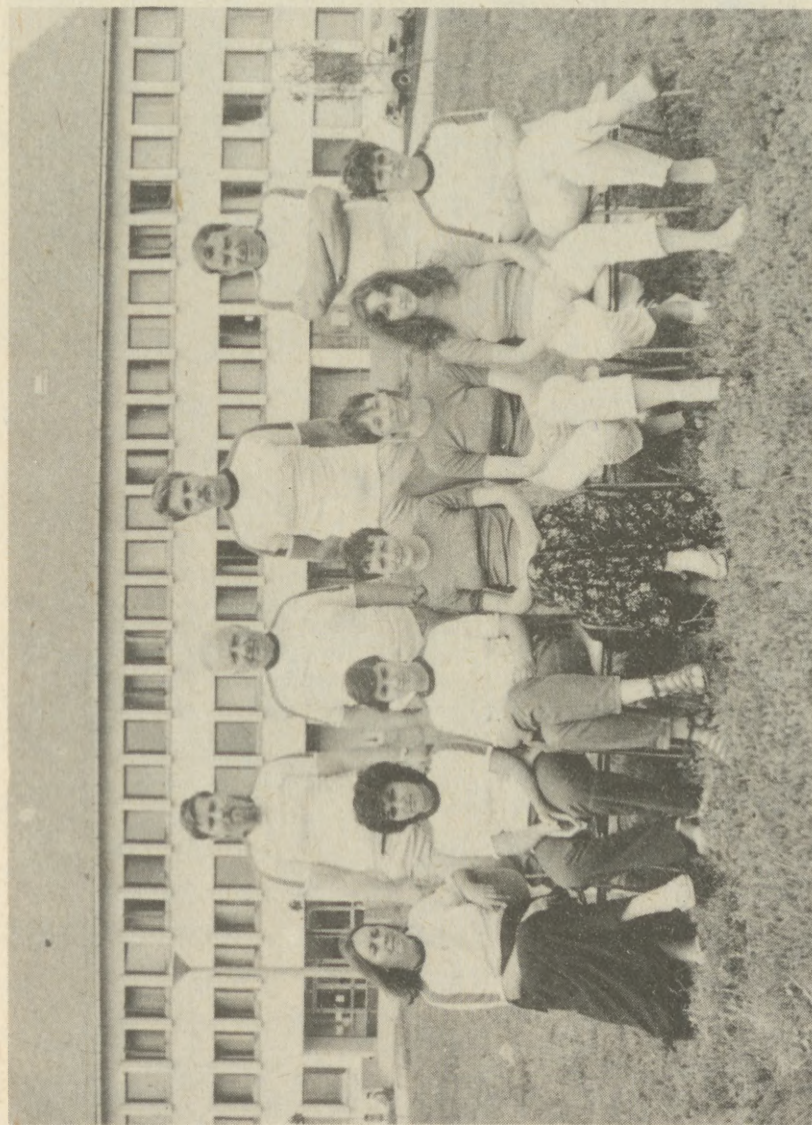
Oltásótábor, Hortobágy (Lepedőfestés, 1986.)

*Olvasótábor, Hortobágy (kiscsoportos foglalkozás, 1987.)
Foglalkozást vezet: dr. Vajda Mária, táborvezető*

Oltvasótábor (nevelők és gyerekek), Hortobágy, 1987.

Olvásótábori nevelők, Hortobágy, 1987.

A megyében az iskolán kívül a cigány közművelődés irányítóinak és segítőinek a megyei koordinációs szakszervezet javaslatára a megyei tanács művelődési osztálya kitüntetésekkel adta át. Miniszteri dicséretben részesült Bódi Ildikó (1984), Vighné Margittai Csilla (1985). A Szocialista Kultúráért kitüntetésben részesült dr. Vajda Mária (1985), Tóth Vince (1986), Tóth Vincéné (1987), dr. Arany Erzsébet (1987).

Jegyzet

1. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár (a továbbiakban HBML) XXIV. 502/a. 5. Berettyóújfalu.
2. HBML XXVI. 116/a. 1. Berettyóújfalu.
3. HBML VII. 169/a. 3. Berettyóújfalu.
4. HBML XXVI. 253/a. 1-2. Szerep.
5. HBML XXVI. 209/b. 1. Hencida.
6. HBML XXVI. 216/b. 1. Komádi.
7. HBML XXVI. 243/a. 1. Pocsaj.
8. HBML XXVI. 121/a-b. 1. Biharnagybajom.
9. HBML XXVI. 105/b. 1. Balmazújváros.
10. HBML XXVI. 138/a. 1. Debrecen.
11. HBML XXVI. 195/a. 1. Hajdúhadház.
12. HBML XXVI. 116/b. 1. Berettyóújfalu.
13. HBML XXIII. 13. 41. MT VB Műv. Oszt.
14. Dr. Gyergyói Sándor: Emberibb életet élni... Hajdú-Bihari Napló, 1983. febr. 19. (3. old.)
15. Dr. Gyergyói Sándor: A cigány tanulók oktatása Hajdú-Bihar megyében. Köznevelés, 1983. szept. 23. XXXIX. évf. 29. szám. (9. old.)
16. Dr. Gyergyói Sándor: Hajdúhadházi Földi János Ált. Isk. története. Kézirat, 1974. HBML.
17. NEB MT Műv. Oszt.; Ne legyen kallódó gyermek. Hajdú-Bihari Napló, 1980. márc. 11.
18. Tuza Tibor: Közös a cél a családi nevelésért. Hajdú-Bihari Napló, 1986. márc. 8. (7. old.)
19. Radácsi Jánosné: A hátrányos helyzetű (cigány gyermekek) beilleszkedésének lehetőségei és problémái. Kézirat, 1986. (Óvónőképző Intézet, Hajdúböszörmény)
20. Takács Ferenc: A halmozottan hátrányos helyzet nemzedéki újratermelődésének társadalmi és pszichológiai tényezői. Hád háztéglás, 1984. Kézirat.
21. Kerek Lajos; Felnőttoktatás a cigánydolgozók körében Létavértesen. Kézirat 1987.
22. Dr. Gyergyói Sándor: Hajdúhadházi Földi János Ált. Iskola története 1944-1974. HBML, Kézirat, 1974.
23. Földi János Ált. Iskola anyakönyvi naplója.
24. Dr. Szekeres Antal: Jelentés a tankötelezettségi törvény végrehajtásának tapasztalatairól, és további feladatairól. 1980. Irattár.
25. Nagy Béla: Tájékoztató a cigány tanulók helyzetéről. Polgár, 1980. Irattár.
26. Pellei József: Létavértes község cigány lakossága közművelődési helyzetéről. Létavértes, 1979. Irattár.
27. Cigány gyerekek a könyvtárban. Hajdú-Bihari Napló, 1978. február 8. (8. old.)
28. Zsadányi Lajos: Házigazda: Lakatos Menyhért. Hajdú-Bihari Napló, 1979. szeptember 19. (8. old.)
29. Székelyhidi Ágoston: Kenyér és szellem, Hajdú-Bihari Napló, 1979. szeptember 20. (3. old.)
30. Tarczy Péter: Beri Károly kiállítása. Kelet-Magyarország, XXXVI. évf. 270. szám, 1979. november 18.
31. Hajdú-Bihari Napló, 1980. január 29. (8. old.)

32. Hajdú-Bihari Napló, 1980. február 5. (5. old.)
33. Kerek Lajos: A könyv- és könyvtárhasználat szerepe a cigány tanulók felzárkóztatásában. Könyv és Nevelés, XXIII. évf. 1981/1. (27–30. old.)
34. Juhani Nagy János: Színek és árnyak. Hajdú-Bihari Napló, 1983. október 18. (5. old.)
35. A cigány lakosság közművelődéséről tanácskoztak. Békés Megyei Népujság, 1983. szeptember 24.
36. D. Karádi Katalin: Sikerült bizonyítani. Cigányklub Berekböszörményben. Hajdú-Bihari Napló, 1984. február 25. (3. old.)
37. Veréb Csaba: A nyíraczádi „Népfronthetek”. Népfront. XXVIII. évf. 1983/5. (54–55. old.)
38. Dr. Karádi Katalin: Hadházteglási rendezvénysorozat. Hajdú-Bihari Napló, 1984. május 6. (2. old.) és 1984. május 16. (3. old.), Hétfői Hírek, 1984. május 7. (5. old.), Hajdú-Bihari Napló, 1984. május 8. (2. old.)
39. Turi Gábor: Közművelődési tapasztalatok Berekböszörményben. Hajdú-Bihari Napló, 1984. nov. 13. (5. old.)
40. Népfrontthetek Kokadon. Hajdú-Bihari Napló, 1985. február 18. (8. old.)
41. Erdei Sándor: Élet a telepen. Hajdú-Bihari Napló, 1985. ápr. 13. (4. old.)
42. F. T.: Alkalmazkodni a település igényeihez. Hajdú-Bihari Napló, 1985. szeptember 19.
43. Bakó Endre: A hencidai klubkönyvtárban. Hajdú-Bihari Napló, 1986. április 19. (5. old.)
44. Egészségügyi hét Hajdúhadháztegláson. Hajdú-Bihari Napló, 1987. április 6. (8. old.)
45. Bakó Endre: A beilleszkedés érdekében. Hajdú-Bihari Napló, 1982. június 3. (3. old.)
46. Dr. Karádi Katalin: A leghátrányosabb helyzetűekkel kell igazán törődni. Hajdú-Bihari Napló, 1987. május 6. (3. old.)
47. Francz Vilmos: Cigányok – Művelődésük. Tanulmányok Hajdú-Bihar megyéből. Debrecen, 1986. TIT; Módszertani Műhely, 1986/1. (201–220. old.), Hajdú-Bihari Napló, 1986. márc. 12. (5. old.), Hajdú-Bihari Napló, 1986. október 25. (9. old.)
48. Erdei Sándor: Ismeretterjesztés Hadháztegláson. Hajdú-Bihari Napló, 1986. november 20. (5. old.)
49. Franka Tibor: A megye törődik velünk. Közművelődési tábor Létavértesen. Magyar Hírlap, 1978. szeptember 2. (6. old.)
50. Székelyhidi Ágoston: Létavértesi napok. Hajdú-Bihari Napló, 1978. szeptember 10. (7. old.)
51. Szűcs József: Táborot látott cigány gyerekek. Hajdú-Bihari Napló, 1978. szeptember 28. (4. old.)
52. Olvasótábor Létavértesen. Hajdú-Bihari Napló, 1979. július 26. (8. old.)
53. Urbán Ágnes: „Leszünk mi még csillagok”. Szabad Föld, 1980. augusztus 24. 34. szám.
54. Alkotó táborok. Hajdú-Bihari Napló, 1980. augusztus 10.
55. Bakó Endre: „Mintha otthon lennénk”. Látogatás a nyíradonyi cigány olvasótáborban. Hajdú-Bihari Napló, 1981. július 22. (5. old.)
56. Székelyhidi Ágoston: A cigánytábor földre száll. Élet és Irodalom. 1981. szeptember 19.
57. Cs. Nagy Ibolya: Nádasvára a cigány gyerekek szabad állama. Hajdú-Bihari Napló, 1982. július 24. (5. old.)
58. Kétévenként megismétlődik. Döntő a Gulyás Pál szavalóversenyen. Hajdú-Bihari Napló, 1982. október 17.
59. Szakmunkástanulók területi fesztiválja Debrecenben. Hajdú-Bihari Napló, 1984. május 9.
60. Befejeződött a Gulyás Pál szavalóverseny. Hajdú-Bihari Napló, 1984. október 22. (5. old.)
61. Dr. Gyergyói Sándor: Álmodás és óhajok. Olvasótábor a beilleszkedés érdekében. Hajdú-Bihari Napló, 1983. augusztus 23.
62. Hajduska János: Életmód mintát teremteni a „sorskovácsoláshoz”. Népfront, XXIX. évf. 9. szám. 1984. szeptember.
63. Erdei Sándor: A kultúra „befecskendezése” a cigány tanulók olvasótáborában. Hajdú-Bihari Napló, 1985. július 18. (5. old.)
64. Székelyhidi Ágoston: Hogy legyen szavuk a holnapra. Megyei cigány olvasótábor. Hajdú-Bihar megyei Napló, 1986. július 26. (6. old.)

65. Cigánytábor a Hortobágyon. Hajdú-Bihari Napló, 1987. július 8. (1. old.)
66. Erdei Sándor: Tízéves a cigány olvasótábor. Hajdú-Bihari Napló, 1987. július 18. (7. old.)
67. Dárdai Zsuzsa: „Nádasvári eskü”. Romano Nyeveipe (Cigány Újság), 1987. aug. 11. (16. szám, 4. old.)
68. Dr. Gyergyói Sándor: A cigány gyerekek megyei olvasótáborának tízéves tapasztalatai. Debrecen, 1987. Kézirat, Irattár.

A fotókat készítette: Máté András fotóművész, Debrecen.

5. Egészségügyi ellátás

A cigány lakosság életkörülményei, életmódja sok vonatkozásban korszerűtlen, egészségtelen. Az egészségre nevelésnek az a feladata, hogy az egyéneket, vagy csoportokat alkalmassá tegye önmaguk testi, lelki és szociális egészségének biztosítására.

Az 1945-öt követő utáni években a hatóságok különböző módon próbálkoztak a cigányság egészségügyi helyzetén változtatni, javítani. Az intézkedések nem hoztak eredményt, egyes intézkedések nem is hozhattak eredményt, mert antiszociálisak voltak.

A ligetaljai járás főjegyzője a következő utasítást adja Nyíradony előljárárságának:

Szakelőadóim véleménye szerint az ismétlődő kiütéses tifusz terjesztését az idegen községekből idejárom cigányok teszik lehetővé. Felhívom ezért a cigánytelepek lakóinak hozza tudomására, hogy idegen helyről érkező cigányokat ne engedjenek be a telepükre és a nem engedelmességek állítsák elő a rendőrségen. Rendelkezésem megszegését megtorlásban fogom részesíteni, éppen ezért tegye kötelességévé a telepek cigánybíróinak, annak szigorú betartását. 1947. május 10.¹

Ujabb levél a főjegyzőtől: A kiküldöttem egyik helyszíni szemle alkalmával megállapította, hogy a cigánytelepen az általam már elrendelt kút még mindig nincs körül kerítve. A kútbeton a föld színétől mintegy 120 cm mélységben van, s az mintegy 2 m átmérőjű széles kerítés nélküli gödör. Felhívom, hogy a telepen lakókkal a kútkerítést azonnal készíttesse el, s ezáltal szüntesse meg annak életveszélyességét. Ennek megtörténtét hozzám 3 nap alatt jelentse. 1947. augusztus 23.²

Derecskén 1947. december 13-án ülésezett a képviselőtestület, ahol ismertették a járási főjegyző 843/1947. számú rendeletét, melyben a községben szétszórtan lakó cigányoknak egy helyre való telepítését rendeli el. Az előljárárság egyet ért a rendelettel, mert a cigány egy helyre telepítése megoldja a könnyebb ellenőrzést minden vonatkozásban, így egészségügyi vonatkozásban is. Az előljárárság egy bizottságot jelöljön ki, amely bizottság megvizsgálná a lehetőségeket és az egyhelyre telepítésre javaslatot tenne. A képviselőtestület az előljárárság indítványát egyhangúlag elfogadja és a bizottság tagjaiként 10 képviselőtestületi tagot jelöl a bizottságba.³

Hajdúhadházon a cigánytelepeken közegészségügyi kifogások miatt a község előljárársága úgy döntött, hogy a cigányokat kitelepíti a Ligetre. Ennek az intézkedésnek nagy visszhangja lett.

A nagykállói járás főjegyzője, amikor értesült az esetről, azonnal tájékoztatta az Alispáni Hivatalt Nyíregyházán.

Bököny község elöljárósága jelenti és sürgős lépések megtételét kéri azért, mert a Bököny községhez egészen közel fekvő tanyacsoportok lakói felháborodással tették panasz tárgyává, hogy Hajdúhadház községből most mintegy 200 kóbor cigány családot telepítettek le közvetlenül Bököny község belterületéhez közeli községi határhoz. Ez a telepítés azt jelenti, hogy Hajdúhadház ezáltal szinte megszabadul a cigányaitól, mert községe belterületétől úgy telepítette ki, hogy a cigányok a saját községétől több mint 7 km-re lesznek, a másik község határától pedig csak néhány száz méterre (150 m távolságra), magától Bököny község belterületétől is egészen közelre 1-2 km-re. A cigányok Bököny község határát fogják veszélyeztetni. 1948. augusztus 26.

A Központi járás főjegyzőjének első levele az Alispán Úrhoz egészen humanus érzelmű: Augusztus 23-án értesültek arról, hogy Hajdúhadházon a Nyugati-cigánytelep lakóit egy kb. 100 kat. holdas területre telepítették le, ahol, mezőgazdasági munkálatokkal, illetve földműveléssel foglalkoznak. Azonnal a helyszínre mentem, mivel megállapítottam, hogy a kijelölt területen megfelelő lakóhely nincs, intézkedtem, hogy korábbi lakóhelyeikre térjenek vissza.

Egyidejűleg jelentem, hogy a helybeli lakosság dologi és természetbeni támogatásával a lakhelyek elkészítése az érdekeltek férfi lakosságának bevonásával megindult.

Közben Szabolcs vármegye alispánja a levelet 1948. szeptember 1-jén átküldte Hajdú vármegye alispánjának.

A Központi járás főjegyzője újabb levele az Alispán Úrhoz. Tárgya: Hajdúhadház Nyugati-cigánytelepén észlelt közegészségügyi kifogások.

Alispán Úr! Hajdúhadházon a cigánytábort egy kb. 100 kat. holdas területen telepítik le, ahol mezőgazdasági munkával foglalkoznak. A rendelkezésükre bocsájtott földterületen szövetkezeti gazdálkodást vezetünk be. A terület felszántását az F. M. engedélyezte, és a szükséges vetőmagot és szántási hitelt biztosítottuk.

Figyelemmel arra, hogy a lakóházak építése folyamatban van s a cigányság munkanélkülisége problémájának megoldása csak az említett letelepítéssel és megélhetési lehetőségének biztosításával oldható meg. A terv leállítására lehetetlen. 1948. szeptember 29.⁴

A következő évben a községi ügyvezető orvos a hajdúhadházi cigányok lehetetlen körülménye miatt ankétot rendez 1949. december 12-én a pártok, tömegszervezetek és népi szervek bevonásával, melyről jegyzőkönyvet vettek fel, s beterjesztették a Népjóléti Minisztériumba az Alispáni hivatalon keresztül.⁵

Sajnos a felvett jegyzőkönyvvel nem találkoztam, így nem tudom, hogy a lehetetlen helyzet a kitelepítési helyen, vagy a Nyugati-telepen alakult ki. Hogy pontosan mikor telepítették őket vissza, annak írásos nyoma nincs.

de amikor engem Hajdúhadházra helyeztek (1950.) tanítani, akkor már a cigányok a Nyugati-telepen laktak. Hozzám bizalmasak voltak és elmesélték a „száműzetés” viszontagságos helyzetét. Panaszkodtak, hogy őket odakint „futornal” etették. Nem akartam elhinni, és az előjáróságtól megkérdeztem, hogy igaz-e? Akkor tűnt ki, hogy a futornak (malactápszer) nevezett por – tejpor volt.

A Hajdú-Bihar megyei KÖJÁL 1959-ben a járási főorvosoktól kér jelentést a tapasztalatok alapján a „cigánykérdéssel kapcsolatos közegészségügyi javaslatokkal” kapcsolatosan. A jelentés a debreceni és a derecskei járás főorvosainak a tárggyal kapcsolatos észrevételeiket összegzi:

A cigánykérdést egységesnek felfogni nem lehet. A cigányok életformája, települése, szociális helyzete sem egyforma, így ezen kérdésben közegészségügyi vonatkozásban is több csoportosítást lehet megkülönböztetni.

Kategóriák:

1. Zenész cigányok: van, aki egész évben, van, aki csak télen muzsikál. Legtöbbjüknek van háza. Közegészségügyi szempontból megbízhatóak.
2. Évtizedek óta egy helyben lakó, foltozó, kovács, sármunkás családok, akik a községekben szétszórta, megfelelő lakásban és higiénés körülmények között élnek.
3. A kóbor cigányok. A kanál- és teknőkészítők, akik a megfelelő nyersanyag fellelési helyétől függően állandóan kóborolnak. A putrilakók, akiknek állandó foglalkozásuk nincs, a lopástól sem riadnak vissza. Egyik cigánytelepről a másikba, sőt egyik megyéből a másikba vándorolnak. Ezek képezik a rendőrségi munka tekintélyes hányadát. Megkeresett pénzüket órák alatt az utolsó fillérig a legképtelenebb dolgokra elköltik, amikor nincs egy falat ennivalójuk sem. A közegészségügyre és a társadalomra veszélyes fertőző betegségek tova hurcolásának egyik faktorát ezek képezik.

A kérdés megoldásánál első és legfontosabb lenne a cigánytelepek felszámolása és a cigányoknak a községbe történő letelepítése. Az évekkel ezelőtt letelepített cigányok rendes lakásban rendezettek és tiszták. Feltétlen elvetendőnek tartjuk a cigányoknak a községtől távol eső helyen történő egy tömbe való telepítését, mert ezzel a cigányokat a fejlődés lehetősége szempontjából évtizedekre visszavetnénk. A letelepített cigányok rendszeres foglalkoztatása az első és második kategóriásokra nézve nem jelent problémát, ellenben a harmadik kategóriához tartozó úgynevezett kóbor cigányok foglalkoztatása már nem ilyen egyszerű. Jó lenne a munkát hatósági ellenőrzés mellett végeztetni és ott egészségügyi nevelésben részesíteni őket. Az öregek és munkaképtelenek részére, ahol a megélhetés előfeltételét önmaguk nem tudják előteremteni a szociális támogatást feltétlen biztosítani kell. Az analfabéta cigányok részére csoportos tanfolyam szervezése szükséges.

A nagylétai cigányok helyzetével dr. Seres Géza körzeti orvos több mint 6 éve foglalkozik: „A magam részéről kimondott vágyat érzek arra, hogy a cigányokat érdemessé tegyem a társadalom megbecsülésére. Sokat gondolkodom azon, hogyan segíthetnék rajtuk, hogy a mai társadalom helytelen előítéletét tények alapján meg tudjam változtatni. Ki kell emelni őket elmaradott kultúrájuk és szociális helyzetükből. De milyen sorrendben?

A társadalom félelmét, sőt sokszor undorérzését velük szemben megváltoztassuk első feladatnak azt tekintettük, hogy környezetüket és saját magukat igyekeztünk tisztává tenni. Azt tapasztaltuk és magunk is úgy éreztük, hogy a társadalom nem fél annyira a tolvaj és hazudozó cigánytól, mint a tisztátlan, esetleg tetves cigánytól. Ezért tartjuk első lépésnek a tisztaságra való nevelést ahhoz, hogy a társadalom befogadja őket.

A tisztaságra való nevelésnél a következő sorrendet ajánlom: 1. tetvenítés, 2. árnyékszék építése, 3. a környezet tisztasága, 4. a személyi tisztaságra nevelés.

A tisztasági mozgalomba a cigánytelepet kezdettől fogva bevontuk. A cigányok a tisztasági mozgalomba, rövid ideig tartó ellenállás után szépen bekapcsolódtak és az elért eredmények nagyon elkeserítették őket.

Minden községben kell egy pártfogójuknak lenni, aki segíti őket az egyes feladatok elérésében. Az első lépésnél legtöbbit maga az orvos tehet és a Vöröskereszt. A második lépésnél a nevelők tudnak legtöbbit tenni. A harmadik lépésnél a tanács, a társadalmi szervek és intézmények. Negyedik lépésnél a felettes szervek, járási és megyei párt-, állami vezetők segítése a döntő.

A munka, a küzdés szinte állandó, az eredmény ezzel szemben igen lassan bontakozik ki. Gyakori a visszaesés. A cigányok ahogy érezték a társadalom megbecsülését, önbizalmuk ezáltal erősödött, igényük fokozódott.

A tisztasági mozgalom bekapcsolása után következő feladat az iskoláztatás és a kettő között a lopásról, a hazudozásról, és a dögevésről való lesooktatás. A felemelkedés harmadik lépcsője: az állandó munkaviszony megteremtése.

Az elmondottakból kitűnik, hogy a cigánykérdés igen sokrétű és velük való foglalkozásnál mindig a helybeli adottságokból kell kiindulni. Ahhoz pedig, hogy eredményt érjünk el, több intézményeknek, sőt az egész társadalomnak összefogása szükséges, különleges türelemmel és mély emberszeretettel párosulva.⁶

A Megyei Tanács egészségügyi és munkaügyi osztálya jelentést ad a Művelődésügyi Minisztérium Cigány Bizottságának (1959.):

A felszabadulás óta a cigányság életkörülményeiben, közegészségügyi helyzetében, munkába állításuk terén kétségtelenül javulás tapasztalható, azonban a társadalomba való beilleszkedésük folyamata lassú, ezt a folyamatot részint társadalmi, részint pedig állami segítséggel kell gyorsítani.

A társadalmi segítség legfontosabb tennivalója: kérni a tömegszervezeteket minél szélesebb körben végezzenek a tömegek között felvilágosító munkát a cigányság dolgozó társadalomba való beilleszkedése érdekében.

Kiindulási pont az volna, hogy a községek, városok szervezeten mérjék fel a cigányság jelenlegi általános helyzetét, a legfontosabb tennivalók érdekében. (A javaslat a munkaügyi részben szerepel.)

Javasoljuk továbbá, hogy szükségesnek tartjuk egy központi irányító szerv létrehozását és a végrehajtó állami szervek konkrét megjelölését, akiknek kötelessége lesz az egész munka szervezése, irányítása és végrehajtása. A munkát az országos szerv koordinálná a megyei szervekkel. Megyei szinten most a művelődési osztály irányítja a teendőket, bevonva a legérdekeltőbb osztályokat (munkaügy, egészségügy stb.) és melléjük szervezett megyei szinten működő társadalmi cigány bizottságot kellene választani. Minden szinten (járás, város, község) kellene egy felelős személy, aki az ügyeket összefogná. Ez a személy lehetőleg a vb elnökhelyettes legyen, aki mellett szintén társadalmi cigány bizottság működjék.

A cigánykérdés megoldása nemcsak megyénként, hanem országosan is egyszer intézményesen megindulna.⁷

A megtelepült vándorokról a Magyar Ifjúság írja, hogy a nagylétai cigánysoron 750 cigány-család él: „Valamikor a nagyapák nagyapái még vándoroltak, aztán ez a község – ki tudja hogyan – befogadta őket. De ha az időt azon az órán mérjük, amelyik az igazi változást mutatja, akkor öt-hat esztendő t jegyezhet fel a krónikás.

A tanács és egy meleg szívű fiatal orvos, Seres doktor fogta össze őket. Istenem! Milyen prózai dolog a nagybajuszú, pitykésmentés vajda helyett most arról írni, micsoda harc indul azért, hogy a cigányházak mellett az udvarokat körülkerítsék, hogy a házak kívül-belül mindig ragyogóan frissen meszeltek legyenek. Pedig ez volt a harc. És micsoda harc! Seres doktort egyszer Balogh Barna betegéhez hívták. Az orvos miután a gyereket ellátta, körülnézett a házban, s szinte ájulás környékezte a rettenetes szagtól. Felelősségre vonta az apát, az meg ásóval támadt neki.

Ennek már néhány esztendeje múlt, s ma Balogh Barna házatáját bárki megnézheti. A szoba tiszta, meszelt, még a padlás gerendák is kimázolva. S a ház falán ott a büszke kis tábla, ami a falusi parasztházak közül is csak a legtisztábbaknak jár ki: „Tiszta udvar, rendes ház.”

Kora délután indulunk a cigánysoron. Mindjárt balkézről az első ragyogó sárgára festve, az ablakok sötét bordószíne szépen virít. Angyal Sándor muzsikuskis cigány portája. Kis fülkéből léptünk a szobába. A kicsi szobában ragyogó tisztaság. Az ágyon tiszta karton terítő, az ablakon világos karton függöny, a falon képek. S miközben beszélgetünk az életről, a gondokról, örömeiről, Angyalné az egyik ágyhoz lép és felhajtja a terítőt:

Sokan azt hiszik még ma is, hogy a cigány az csak cigány, csavargó és piszkos népség lehet, de hát mi is emberek vagyunk kérem, nekünk is jó tisztában járni; tisztába feküdni. Csak még villany kellene, mert már majd mindenütt van a faluban, csak nálunk nincs. És vezetékes rádiót is csak ígértek.

Bevallom, alig figyeltem a szavait, csak az ágyneműt néztem; négy dunna egymás tetején, keményített, ropogós tiszta huzat valamennyin. Jó, hogy előre senkinek nem szóltunk érkezésünkről, mert azt hinném, csak a mi tiszteletünkre van így.

Miből élnek ezek az emberek? Egy részük muzsikál, egy kosárfonó is van, van egy paraszt cigány is. Olyan aki földet vett és műveli. A többiek napszámba járnak és többen Pesten dolgoznak. Állandó munkát kellene nekik biztosítani. Háziipari szövetkezet kellene, ami az asszonyoknak is kenyeret ad. Mert sokan, különösen a gyerekek már többre vágnak.⁸

A derecskei járásban 1961-ben értékeli a tisztasági versenymozgalom eredményeit. A kihelyezett ülés Hosszúpályiban volt. A szakbizottságok vezetői értékelték az elért eredményeket: „A tisztasági verseny történetében számunkra újabb lépést jelent a hét községben egy napon tartott értékelés. Az egészségügyi szerveknek az volt a múltban a tapasztalatuk, hogy a községek nem fordítanak kellő gondot a tisztaságra. Elhanyagolt, gondozatlan utcák, piszkos és rendezetlen udvarok voltak láthatók a legtöbb helyen. Hála dr. Seres Géza és munkatársainak ez a helyzet már megváltozott. Néhány évvel ezelőtt Nagylétáról indult el a tisztasági versenymozgalom és évről évre mind több járás és megye kapcsolódik be a mozgalomba „a tisztaság fél egészség jelszavával”. A 100 pontos udvarokon szinte kórházszerű a tisztaság. Különösen a nagylétai Berkes téren lévő cigánytelep állapota örvendetesen szembetűnő. Kívül-belül meszelt házak, minden ház vagy házcsoport mellett árnyékszék, tisztaság a telepen, de tisztaság a lakásokban is. Tárgyilagosan megállapíthatjuk, hogy a telepen megszűnt a betegségek, járványok keletkezésének veszélye. Úgy az előkészítés, mint az értékelés munkáját tekintve a mozgalom lökésszerű fejlődést mutat. A Megyei Kórház orvoskarának és Vöröskereszt szervezetének nevében ígérem, hogy mi a mozgalom továbbviteléhez a jövőben minden segítséget, támogatást meg fogunk adni.” (Dr. Áberle Lajos, főorvos)

A hosszúpályi eredményekről dr. Kardos Zoltán körzeti orvos számol be. Ismerteti, hogy Hosszúpályiban is bevonták a mozgalomba a cigány lakosságot: „A mozgalom sikeréhez a tanácsvezetőség helyes hozzáállása mellett, a pedagógusok munkája is nagyban hozzájárult. A községben ezelőtt 400 cigány élt 3 telepen, igen mostoha körülmények között. Szükségesnek mutatkozott egy helyre való telepítésük. A cigányság azonban e tervnek éveken át makacsul ellenállt. Végül is a tanács rendőri segédlettel megoldotta a problémát és a vasúton túli területre, egy csoportba telepítette a falu ci-

gányait. Ez az intézkedés a cigányság körében egészségügyi szempontból is komoly fejlődést eredményezett. Az új lakások tiszták, meszeltek, árnyékszékkel ellátottak. (A cigányok jogosan tiltakoztak az ellen, hogy egy helyre telepítsék őket. Nincs pozitív példa. Az ellenőrzés is azon múlik, hogy végzem vagy nem végzem. Ma is az a cél, hogy beilleszkedjenek és találják meg helyüket ne csak a saját csoportunkban, hanem az utcában, a munkahelyen és minden közösségben.) A versenymozgalomban szép eredményeket ért el Nagyléta és Polgár, de a nagylétai cigányok a sarkukban vannak, mondja: dr. Tarr János, KOJÁL orvos."

Szabó László, Nagyléta, Berkes téri küldött kért szót: Ellátogattam a mai értékelésen részt vett hét község cigánytelepeire. Szerettem volna olyan tapasztalatokat, amelyeknek mi létaiak is hasznát vehetnénk. Dicsekvés nélkül állíthatom azonban, hogy ilyenben nem volt részem. Hat évvel ezelőtt Nagylétán dr. Seres Géza orvos elsősorban a cigányságot vonta be a mozgalomba, mint a legtöbb fertőzési gócot és ma már rá sem lehet ismerni az akkori telepre. A létai cigányság minden tekintetben nagy fejlődésen ment át. Ma itt azt hozták a tudomásomra, hogy a hosszúpályi cigányok fel akarják venni velünk a versenyt. Mi ennek nagyon örülünk, mert bizonyára majd őket elkapja az a láz, az igény, ami bennünket is elkapott hat évvel ezelőtt. Tudom, hogy a hosszúpályiak is a fejlődés útjára léptek, de mi sem fogunk megállni és pihenni babérainkon, hanem mi is tovább megyünk. Ma még a szocialista társadalomban is különbséget tesznek cigány és nem cigány között. Szeretnénk, ha mielőbb bekövetkezne az az idő, amikor ha egy cigány jó munkát végez, ne azt mondanák, hogy ez a cigány jól dolgozik, hanem azt, hogy Horváth vagy Szabó Sanyi derék munkát végzett. Ígérem, hogy mi létai cigányok, jövőbeni magatartásunkkal mindenben igyekezni fogunk kiérdemelni a társadalom megbecsülését. Mint már említettem, a tisztasági versenybe való bekapcsolódással más téren is a fejlődés útjára lépett községünk cigánysága. Velem együtt az idén 34-en vettünk részt a felnőttek esti iskolai oktatásán. Színjátszó csoportot is alakítottunk, amely több sikeres előadást is tartott.⁹

A cigányság egészségügyi nevelését elkezdjük, ahhoz, hogy a felvilágosító munkánkban megfelelően tudjunk foglalkozni cigányainkkal, szükséges ismernünk a cigányok általános és egészségügyi kulturáltságát is.

A cigányság általános személyi higiéniáját vizsgálva abból kell kiindulnunk, hogy az emberek életmódja nagy mértékben függ az anyagi körülményektől, s mivel az anyagi körülmények döntő jelentőségűek, ezért felvilágosító munkánkban is igen nagy hangsúlyt kell fektetni a cigányok foglalkoztatottságára.

A rossz életmód következtében mind erkölcsi, mind más magatartásukban sok kivetni való vonást őriztek meg. Egészségügyi kulturáltságuk sem fejlődhetett, amikor csupán máról holnapra éltek, nyomorogtak, munkájuk,

pénzüik híján sokszor lopásra, döghúsevésre kényszerültek – nem egyszer éheztek.

A múltban is akadtak humanisták – orvosok, tanítók –, akik megkísérelték ezeket a porbasújtott embereket felemelni. Miért nem járt eredménnyel a törekvés. Megkövetelhető-e pl. ott ahol nincs víz, szappan, törölköző, hogy mosakodjanak. Vagy megfelelő táplálkozást, ahol nincs jövedelem; lakáshigiénét, ahol nincs lakás. Ilyen körülmények között minden törekvés csak kudarccal járhatott.¹⁰

Az egyén egészségügyi kulturáltsága színvonalában nem különbözhet lényegesen a más tartalmú szellemi és tárgyi kulturáltságtól (például szakmai, etikai, esztétikai, társadalmi stb.). Az egészséges állapot az egyén számára eszköz, a beteg ember számára cél. Az egészségre nevelés eredményére csak akkor számíthatunk, ha az szorosan kapcsolódik a gazdasági, művelődési és egészségpolitikai tevékenységek komplexumához. Az egészségre nevelés tehát kiegészítő jellegű legyen a munkára nevelés, a kulturáltság fejlesztése mellett.

A nevelési célok az utóbbi időben megváltoztak és jelentősen kibővültek. A hatvanas évek elején a főcél a személyi és környezeti higiénia volt. Ma már előtérbe kerültek a helyes táplálkozás, anya- és csecsemővédelem, munka egészségének és a mentális egészség kérdései és más olyan tartalmi problémák, amelyek megoldása a korábbi – alacsonyabb – életszínvonal és kulturáltság mellett túlzó programot jelentett volna.

Az egészségre nevelés területén még napjainkban is fontos szerepet tölt be a születésszabályozás, annak ellenére, hogy lényeges változás van a hatvanas évekhez viszonyítva. A beilleszkedést hátráltatja a magasabb gyermekszám. A születési arány sokat javult az utóbbi években, de még mindig magasabb, mint a nem cigány lakosságnál. Ebből kifolyólag ezeknél a családoknál az életszínvonal is alacsonyabb. A nagy családoknál a hátrányos helyzet évről évre hatványozódik. Nem akarunk egykerendszert, de minden család jól gondolja meg, mennyi gyereket tud felelősségteljesen felnevelni. A megyében kialakult gyakorlat szerint a nők nagyobb részénél az iskola befejezése és a szülés között általában eltelik egy pár év. A cigányoknál sajnos még mindig gyakori, hogy a gyermekkorból átmenet nélkül lesznek szülő nők, anyák. Ez egészségügyi szempontból is káros, de azért is, mert munkát így nem vállalhat. Ezáltal nem jogosult a gyes-re sem. Miután a családalapítás minden embernek a legalapvetőbb szuverén joga, ezért a szemléleten kell változtatni.¹¹

Beszélgetés Czeizel Endrével:

„A cigány gyerekek közül az átlagnál nagyobb arányú a győgyepedagógiai képzésre szorulóak száma. Az értelmi fogyatékoság fogalmának értelmezése és használata az idők folyamán lényeges változásokon ment keresztül

tül és ma sem mondható egységesnek. A vizsgálatunk célja, hogy feltárja az értelmi fogyatékosok keletkezésének okait, és körülményeit, s kidolgoztasson egy egységes kritériumrendszert, amelynek alapján az értelmi fogyatékos gyermekek kiegészítő iskolába kerülését egyértelműbben és tudományosabban szabályozhassák, és így esetleg a differenciáltabb iskolai csoportok életrehozását is lehetővé tegyék. A vizsgálat másik célja, hogy egyeztesse az orvosi és a gyógypedagógiai problémákat, fölkutassa a megelőzés lehetőségeit.

Az értelmi fogyatékosok a központi idegrendszer fejlődése során a veszesületett és a szerzett hatások eredőjeképpen alakul ki. Ennek következtében az adott népesség átlagától az általános értelmi képesség – az első életévektől kezdve – számottevően elmarad: következőképpen az önálló életvezetésre való alkalmasság jelentékenyen csökkent mértékű. Ebben a meghatározásban benne van a három legfontosabb elem: az eredet, az intellektuális képesség, és az életvezetés problémája. A vizsgálaton komplex módon érvényesítettük a genetikai, az antropológiai, az orvosi, a pszichológiai, a szociológiai és a pedagógiai szempontokat.

Az értelmi fogyatékosoknak kórereditét tekintve két fő kategóriája van: az egyik a patológiás, a kóros értelmi fogyatékosok, akik a méhen belüli vagy a szülés körüli időszakban súlyos idegrendszeri, agyi sérülést szenvedtek. Ebbe a kategóriába tartoznak az idióták, az imbecillisek és a súlyos debilisek döntő többsége.

A másik kategóriás tagjait familiáris értelmi fogyatékosoknak nevezzük. Nincs organikus idegrendszeri sérülésük, nem található náluk génátalom vagy kromoszóma-rendellenesség, méhen belüli vagy a szülés körüli durvább sérülés nem mutatható ki. Egyetlen jellegzetességük, hogy értelmileg – noha nem is nagyon – gyöngék: általános iskolába nem járhatnak. Hogyan határozható meg a familiáris értelmi fogyatékosok? Elsősorban a szülők értelmi szintje, amely elmaradt az átlagostól, sőt gyakran maguk a szülők is értelmi fogyatékosok. A gazdasági-kulturális körülmények általában kedvezőtlenek az ilyen családokban. A gyerekek és a család értelmi képessége azonos vagy hasonló: innen a *familiáris* elnevezés.

A kiegészítő iskolákban a gyermekeknek több mint a fele familiáris értelmi fogyatékos. Ezek a tanulók általában elvégzik a kiegészítő iskolának mind a nyolc osztályát – ami a jogszabályok szerint a „normál” általános iskola hat osztályának felel meg –, majd segéd- és betanított munkások lesznek. Túlnyomó többségük tehát beilleszkedik a társadalomba. Legtöbbször önálló életvezetésre alkalmasak lesznek. Problémát a családalapítás jelent, mert a fogyatékosok újra termelődik. A vizsgálatból ugyanis kiderül, hogy a familiáris értelmi fogyatékos szülők – családok – átlagos gyermekszáma 4,5; ami azt jelenti, hogy alaposan túlteljesítik a „demográfiai normát”, mint-hogy ez 2 körül mozog. A vizsgálat néhány fontos részletet is föltárt ezzel

kapcsolatban. Ha a két szülő közül csak az apa értelmi fogyatékos, akkor 6,45; ha csak az anya fogyatékos, akkor 5,0; ha mindkettő értelmi fogyatékos, akkor 6,35 az átlagos gyermekszám. Ha viszont egyik szülő sem egyértelműen fogyatékos, csupán az átlagosnál alacsonyabb az értelmi szintje, akkor csak 3,4 az átlagos gyermekszámuk. Így jött ki a 4,5-es gyermekszám átlag.

A problémát rendkívüli mértékben súlyosbítja, hogy az említett, átlagosan 4,5 gyermeknek majdnem fele – 44%-a – szintén értelmi fogyatékos. Ha csak az anya fogyatékos, akkor a gyermekeknek 56; ha az apa, akkor 43; ha viszont mindkét szülő értelmi fogyatékos, akkor gyermekeiknek a 65–66%-a fogyatékos. A familiárisak gyermekszáma tehát két és félszer magasabb, mint az átlag népességé. Az 1974-es adatok szerint az iskolás korúak 3,3%-a értelmi fogyatékos, ebből a familiárisok aránya 2,1–2,5%. Figyelembe véve, hogy ezek jelentős része családot alapít, így a következő nemzedék értelmi fogyatékosainak a 20–25%-át a familiárisok produkálják. Ha ez a folyamat törvényszerű – márpedig annak látszik –, akkor az országban törvényszerű állandósággal növekednie kell az értelmi fogyatékosok számának és a társadalmon belüli arányainak. Sajnos növekszik is, az elmúlt 20 esztendőben több mint négyszeresére nőtt a nyilvántartott értelmi fogyatékosok száma. A vizsgálat azt is föltárta, hogy vannak olyan gyerekek, akik nem értelmi fogyatékosok, hanem csupán retardált, magatartás-deviáns, vagy magyarul rosszul beszélő, kedvezőtlen szociális környezetben élő cigány gyerekek – s mégis kisegítő iskolába kerültek. Sokan közülük csak érzékszervi fogyatékosok, ha a sérültséget nem korrigáljuk idejében, akkor lemaradnak a tanulásban.

A jelenlegi családfejlődésünkben tehát az egyensúly megbomlása figyelmeztető. Az értelmi fogyatékosok alakulása szempontjából a „kis kockázatú” nagy többség alacsony gyermekszáma mellett a „nagy kockázatú” kisebbség magas gyermekszámának társadalmi hatása viszonylag dominánsabban érvényesül. Mindez különösen azért nyugtalanító, mert kifejezetten kontraszelektációs folyamatról van szó, amely, ha nem teszünk ellene semmit, ördögi körré zárul.

A szülések alkalmával végezzünk – akár ismételt – felvilágosítást és próbáljuk meg a szülőket legalább ekkor ráébreszteni a családtervezés fontosságára. Arra, hogy saját és már megszületett gyermekük – gyermekeik érdeke azt kívánja: ne vállalkozzanak több gyermekre. Nem igaz, hogy a fogyatékosokkal nem lehet ezt megbeszélni! Csak a megfelelő hangot kell megtalálni.¹²

A megyei tanács egészségügyi osztálya a hetvenes évek idején pesszimista hangú jelentést adott a megyei koordinációs szakbizottságnak:

„A telepek állapota minden segítség és intézkedés ellenére helyenként nagyon rossz. Jellemző a zsúfoltság, 10-12 m²-es helyiségben 20-27 fő él.

Debrecenben is nagyon sok ház elputrisodott, a WC-t eltüzelik, több család összeköltözik. Jellemző, hogy a ház és a környéke piszkos és rendetlen. Élelmezésük igen rossz. A gyermekek részére kevés fehérjét biztosítanak. Több telepen előfordul a dögevés. A gyermek élelmezés csak ott megoldott, ahol óvodába és napközibe járnak.

A szülési arány magasabb, a csecsemőhalandóság kétszerese a teljes népességnek. A csecsemőgondozás nehezen irányítható. A tanácsot nem fogadják meg, tanácsadásra nem járnak, védőoltásoktól félnek.

A higiénés körülmények javítása érdekében a KÖJÁL nagyon sokat tesz, rendszeresen kijárnak fertőtleníteni. Sajnos nem sok eredménnyel, mert a vándorló cigányok ismét visszahordják a tetűt.

Bár az egészségügyi hálózat igyekszik minden tőle telhetőt megtenni, a várt eredmény elmarad. Számptalan felvilágosító előadással igyekszik az Egészségnevelési Csoport szemléletükön javítani, de a telepeken élő cigányoknál nem sok az eredmény.

A cigány lakosság egészség nevelése az alábbi akadályokba ütközik:

- többségük a cigánytelepeken – elkülönülve a nem cigány lakosságtól,
- a cigánytelepek lakásviszonyai,
- a magyar nyelv hiányos ismerete, ebből kifolyólag a legalapvetőbb egészségügyi ismeretekkel sem rendelkeznek,
- igénytelenek, legminimálisabb javakat – lakásberendezés, ruházat – sem igénylik,
- állandó munkahellyel nem rendelkeznek, alkalmi munkából élnek, a keresetet itatra költik.

A cigánykérdésben legfontosabb volna most a munkába állítás, tanulás, a felnőttek szemléletének megváltoztatása. Természetesen addig is szükséges a rendszeres egészségügyi ellenőrzés.¹³

A cigány lakosság egészségügyi és szociális helyzetének javítását az Egészségügyi Minisztérium és a megyei egészségügyi szakterület állandóan napirenden tartja.

A sokoldalú intézkedések és a felvilágosító munka hatására akadnak már biztató eredmények is. Elsősorban a sorházban lakóknál csökken a csecsemőhalálozás, mindinkább igénybe veszik az egészségügyi szolgálatot, mind több gondot fordítanak a környezet és a személyi tisztaságra. Sajnos mindez a telepen lakókra nem mondható el.

Sok helyen még bizalmatlanok az egészségügyi dolgozókkal szemben, a kötelező szűrővizsgálaton, védőoltásokon nem jelennek meg. A KÖJÁL által biztosított tetvetlenítési, tisztálkodási lehetőségeket nem veszik igénybe. Az illetékes egészségügyi szervek minden erőfeszítése és segítségnyújtása ellenére továbbra sem kielégítő a telepek közegészségügyi állapota, rossz a vízellátás, nincs árnyékszék, vagy azt nem használják, szennyezett, rendetlen

a telepek környéke, elégtelen, s a minimális higiénés kívánalmaknak sem felel meg a cigányság élelmezése, a személyi tisztaságnak sokszor minimális lehetősége sincs meg, ami elősegíti a fertőző megbetegedések terjedését.

Sajnálatos módon a cigány lakosság között sok az alkoholistá. Fizetésük nagy részét itálra költik. Az ivászat utáni verekedések, bűncselekmények elkövetése sok családfenntartót rövidebb-hosszabb időre keresőképtelenné teszi (börtön, betegállomány).

A megyében ma már a cigányság 40%-a viszonylag rendezett körülmények között él. A telepen még a cigányság 30%-a él. Gond főleg a telep lakosokkal van.

A népmozgalmi adatok a négy járás területén: (1977. év)

<i>Debreceni járás:</i>	nem cigány	százalék	cigány	százalék	össz.:
Élveszületettek száma	2225	89,0	274	11,0	1499
Koraszülöttek száma	259	11,6	72	26,0	331
Csecsemőhalálozás %-ban	25,3	-	58,4	-	28,8
<i>Derecskei járás:</i>					
Élveszületettek száma	614	81,6	138	18,4	752
Koraszülöttek száma	61	9,9	29	21,0	90
Csecsemőhalálozás %-ban	23,0	-	51,0	-	28
<i>Berettyóújfalui járás:</i>					
Élveszületettek száma	821	88,8	104	11,2	925
Koraszülöttek száma	95	11,5	32	30,7	127
Csecsemőhalálozás %-ban	15,1	-	43,2	-	19,4
<i>Püspökladányi járás:</i>					
Élveszületettek száma:	953	92,7	75	7,3	1028
Koraszülöttek száma	109	11,4	23	30,6	132
Csecsemőhalálozás %-ban	21,0	-	40,0	-	22,4

A magas élveszületési arány abból származik, hogy a cigány lakosság körében még mindig hiányoznak a születésszabályozásra vonatkozó ismeretek.

A csecsemőhalálozás a cigány lakosság körében mindig jóval magasabb volt a megyei átlagértéknél, azonban az intenzív egészségnevelő és gondozási tevékenység eredményeként napjainkban már javuló tendenciát mutat, különösen azokban a községekben, ahol hathatósabban foglalkoznak a cigánykérdéssel.

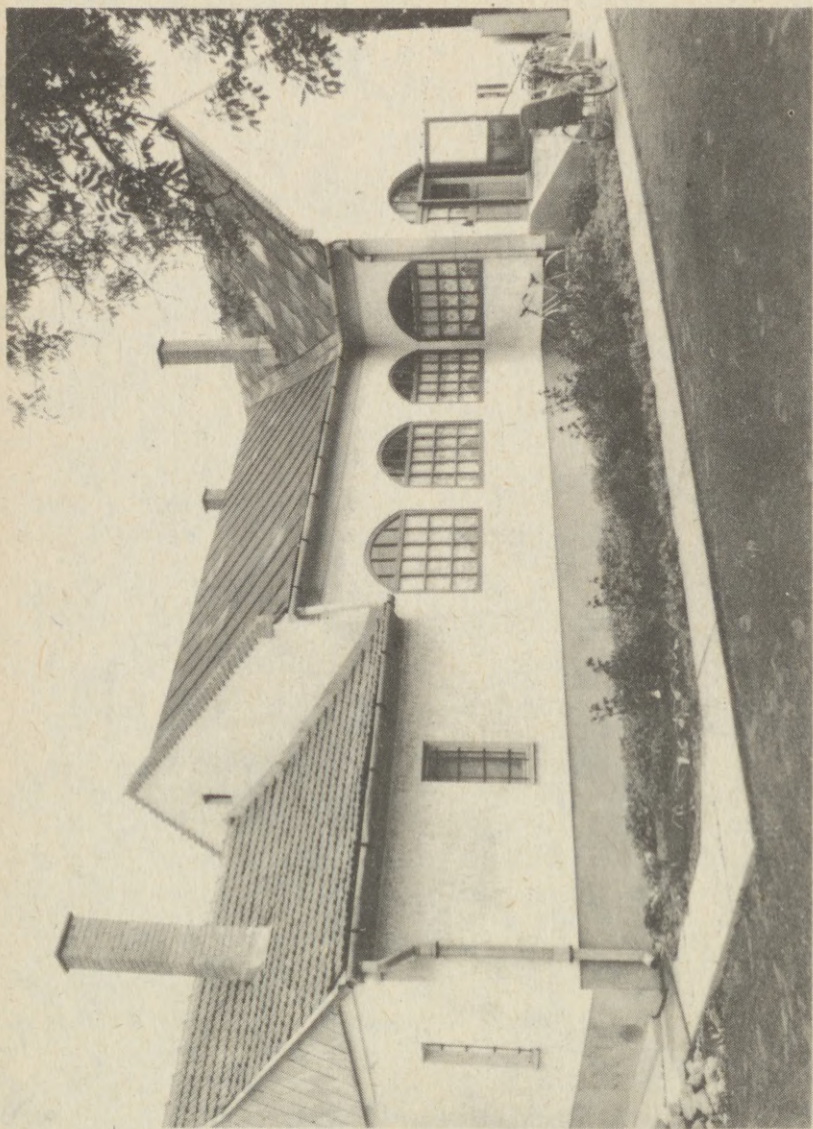
A cigány lakosság iskoláztatását, munkába állítását, civilizálódását minden eszközzel segíteni kell. A hajdúhadházi cigánynapköziben a napi háromszori étkeztetés mellett fürdési lehetőséget és iskolai váltásruhát biztosítottak a gyermekeknek. Tették mindezt azzal a szándékkal, hogy az új generációban igyekezzenek az „emberi” életre való igényt feltámasztani.

Elismeréssel kell szólni a KÖJÁL és az Egészségnevelési Csoport munkájáról, ellenőrzéssel és felvilágosító munkával igyekeztek a cigány lakosságot átnevelni.

A cigányság körében a szociális gondoskodás több irányú. A megyében 47 idős cigány került szociális otthonba, 14 személy veszi igénybe az öregek napközi otthonát. Házi szociális gondozásba részesül 11 önmagát nehezen kiszolgáló öreg cigány. Rendszeres szociális segínyt kap 300 rászoruló és szociális étkeztetésben részesül 15 fő. Természetesen nem ez a megoldás menete, hanem a beilleszkedés segítése, ez csak átmeneti megoldást ad.¹⁴

A cigányság jó része elszigetelten nőtt fel fiatal korában, így öreg korában sem szívesen ment az öregek napközi otthonába, ahol több volt a nem cigány öreg. Ebből az elvből kiindulva hoztunk létre Létavértesen egy önálló cigány öregek napközi otthonát. A megyei tanács vette az épületet és adott a berendezésre 80 ezer Ft-ot. Az átalakítást és a hiányzó berendezést a helyi tanács biztosította. 1979. december 6-án Menyhárt Dánielné a Létavértesi Községi Tanács elnökhelyettese adta át ünnepélyesen is rendeltetésének a cigány öregek napközi otthonát. Az ünnepségen a megyei zenész szakszervezet egy televíziót ajándékozott az öregek napközi otthonának, melyet Szitai Gyula titkár adott át.¹⁵

Létavértesen – természetesen a megye más településén is – a nyugdíj korhatáron túli idős cigányok túlnyomó többsége fiatal korában nem volt rendszeres munkavállaló, megélhetését alkalmi munkával biztosította. Ebből következik, hogy a 76 fő nyugdíjkorhatár feletti cigány közül 30 rendszeres szociális segélyből él, a többiek egyrésze már rendelkezik nyugdíjjal, másokat a család tart el, vagy még dolgoznak. A község az időskorú lakosság helyzetének javítására, a szociális biztonságuk megteremtésére évek óta nagy gondot fordít. A házi szociális gondozószolgálat 1 főállású házi gondozónővel és 8 tiszteletdíjas gondozónővel nyújt segítséget otthonukban. Az idősek ellátásáért a helyi tsz-ek és üzemek jelentős anyagi támogatást nyújtanak még ma is. Az idős cigányok ezekből a szolgáltatásokból kimaradtak 1979-ig. Ekkor a helyi vöröskeresztes aktivisták és a cigány tanács-tagok felmérést végeztek és 60 olyan idős cigány személyt találtak, akiknek szociális, és egészségügyi helyzetük szervezett szociális gondoskodást tett szükségessé. A megyei koordinációs szakbizottság segítségével, a megyei tanács anyagi támogatásával hoztak létre a cigánytelep közelében egy 20 fős Cigány Öregek Napközi Otthonát.

Létavértes, cigány öregek napközi otthonának épülete (1987.)

Létavértes, cigány öregek napközi otthonának lakói (1987.)

A megnyitó óta három év telt el, s bizonyította az öregek napközi otthona a létjogosultságát. Ma már teljes kihasználtsággal működik, a gondozottak otthonuknak fogadták, elégedettek. Az első időszakban a rémhír elriasztotta az öregeket a látogatástól. Elterjedt a hír, hogy aki az otthonba jár, attól megvonják a szociális segélyt. Ennek valótlanságát leghatásosabban az idő bizonyította, de sok-sok felvilágosítást, meggyőzést, telepi látogatást is igényelt.

Nehéz feladatot jelentett kezdetben a cigány gondozottaknak az otthonban való megtartása. Ezeknek az embereknek jó része szervezett formában korábban nem élt, az alkalmi munka, szabad életforma kevés alkalmazkodást követelt meg tőlük. Így aztán a házirend betartása, az otthonban való több órás helyhezköttőség nagy megpróbáltatást jelentett számukra. Ezt a szokásrendet ki kellett alakítani a folyamatos együttélés során.

Kezdetben problémát jelentett a megfelelő ruházat biztosítása. Az öregek öltözete hiányos volt, nem volt télikabátjuk, megfelelő fehérneműjük. Ezért rendkívüli segélyekkel és más szociális otthonok támogatásával sikerült minden gondozott legfontosabb ruházatát biztosítani.

Az otthon háromszori étkezést ad a gondozottaknak. Úgy gondoltuk, ez lesz majd a legnépszerűbb szolgáltatás körükben. Kiderült, hogy közülük nagyon sokan a rendszertelen táplálkozás következtében elszoktak a reggelitől, és minden étkezéskor igen kevés mennyiséget fogyasztanak. Az ételek változatossága, a főzelékek is szokatlanok voltak számukra. Ma már jó étvággal fogasztják el a felszolgált ételt. Szeretik a főtt vacsorát, ezért kívánságaikat is figyelembe véve, a hét folyamán több alkalommal meleg vacsorát szolgálnak fel a gondozónők.

A személyi tisztaság biztosítása érdekében kezdetben volt gondunk, mert a gondozottak nem ismerték a fürdőszoba használatát. Ma már a fürdőszoba állandó használatban van. Fürödnek, mosnak. Most az okoz gondot, hogy a fürdőszobát hogyan osszák meg a fürdés és mosás között. Már a mosóport sem szükséges az otthonnak biztosítani, maguk hozzák fel azt is.¹⁶

Az öregek napközi otthonának gondozottjait minden évben egy alkalommal – Szabó László cigány társadalmi aktivista vezetésével elviszik kirándulni, melynek költségeit a megyei koordinációs szakbizottság viseli.

A megye két településén, Sárrétudvariban és Szerep községben felmérést szerveztek a cigány lakosság egészségügyi kulturáltságáról. Sárrétudvariban 23 olyan család van (56%), akik rendszeresen igénybe veszik az orvosi segítséget, 18 család pedig csak ritkán (44%) és nagyon indokolt esetben veszik igénybe. Szerepen 11 család (58%) gyakran, 8 család (42%) ritkán fordul orvoshoz. Ezek a cigányok piszkosak, gondozatlanul mennek az orvosi rendelőbe. Sajnos gyakori a hétvégeken, amikor indokolatlanul zavarják az orvost, mert beisznak – verekednek és késelnek.

Az egészségügyi dolgozókkal a kapcsolat jónak mondható, 26 család ezt vallotta, 14 család közepesnek mondta, mindössze 1 család tartotta rossznak a kapcsolatot. Ez az egy család kapcsolata más szervekkel sem jó. Szerepen 8 családnak jó, 8 családnak közepes, 3 családnak rossz a kapcsolata az egészségügyi dolgozókkal. A felvilágosító előadásokat kevesen hallgatják. Minden évben megrendezzük az „Egészségügyi Het”-et, de sajnos az előadásokat a cigányok nem látogatják. Szerepen az orvos magnóra vette a felvilágosító szöveget és azt a rendelési idő alatt a várószobában visszaját-sza.

Nagy előrehaladást jelent, hogy a szülések többsége intézetben zajlik le, csak néhány fordul elő intézeten kívüli szülés, ez is inkább a nehezen nevelhető cigány családoknál. A cigányság zöme aránylag könnyen megértette az intézeti szülés fontosságát.

Sárrétudvariban 26-an szültek intézetben és 13-an intézeten kívül. Szerepen 13-an szültek intézetben, 6-an intézeten kívül, de a szülés itt is szaksegítséggel történt. Mindössze egy alkalommal volt cigányszülés szaksegítség nélkül, de ez nagyon siralmasan zajlott le: gyertyacsonk mellett a földön.

Tanácsadásra a gyerekeket 28 család rendszeresen, 11 család nem rendszeresen viszi. Szerepen 14 család rendszeresen, öt család rendszertelenül viszi tanácsadásra.

Az utóbbi öt évben egy esetben kellett rendőri elővezetést igénybe venni, hogy a szülő a gyermekét hozza védőoltásra.

A személyi higiénia területén sok a hiányosság. Sárrétudvariban 21 család mosakszik naponta, 10 család csak kétnaponként, 10 család csak hetenként mosakszik. Szerepen 4 család mosakszik naponta, 3 család kétnaponként, 12 család hetenként mosakszik egyszer. Sajnos ez elszomorító adat, de ez a valóság. Ezek a családok még most telepen putriban laknak.

Sárrétudvariban 13 családnak van fürdőszobája, Szerepen csak 1 családnak. A cigánytelepi csecsemőket csak laborban fürdetik, de azt is ritkán. A csecsemők ruházata Szerepen piszkos. Sárrétudvariban a fehérenműváltás szabályosabb, mint Szerepen, ezt mondta egy idős cigány néni: „Lelkem, nyáron mi sohasem használunk se bugyit, se kombinétet.”

Sárrétudvariban 28 család fürdik legalább hetenként egyszer, Szerepen csak egy család, a többi már csak azért sem, mert nincs hol és nincs mibe.

A fogmosás is nagyon hiányos, 14 család rendszeresen mos fogat, 7 család csak ritkán, 20 család egyáltalán nem mos fogat. Szerepen még rosszabb a helyzet, mert csak 2 család mos rendszeresen, 4 család néha, 13 család egyáltalán nem mos fogat.

Sárrétudvariban 22 család, Szerepen 4 családnak van mosógépe. Centrifugája van 15 családnak, Szerepen 3 családnak van.

A cigányság táplálkozása rendszertelen, arra törekszenek, hogy minél „laktatósabb” legyen az ennivalójuk, vagyis nem a minőségre, hanem a mennyiségre fordítanak nagy gondot. Az élvezeti szerekre sokat költenek, a családnak nincs mit enni, de a cigarettának és az alkohol adagnak meg kell lenni. Az idősebb cigány anyák sokáig szoptatják a gyerekeket, mert úgy tudják, hogy a teherbe esés elleni védekezés egyik formája a szoptatás. A fiatal anyák már nem vallják ezt a hibás nézetet, s egyre többen a csecsemők táplálását korszerűbben végzik. Nem idegenkednek a bébi ételek adásától sem, s attól sem, hogy külön főzzenek a csecsemőnek.

Felmérés igazolja, hogy legtöbb családban még ma is, nem rendszeresen, hanem alkalmyszerűen esznek és nincs mindenkinek saját evőeszköze. Tejet, húst és gyümölcsöt mindkét községben csak alkalmyszerűen fogyasztanak. Sajnos még mindig vannak olyan családok – mindkét községben –, akik előszeretettel fogyasztanak elhullott állatokat, nem törődve az esetleges következményekkel.

Az élvezeti cikkek (kávé, alkohol, dohány) igen nagy teret hódítottak az itteni cigányok körében. Sárrétudvariban két család van, ahol nem isznak szeszt, és nem dohányoznak, Szerepen ilyen család nincs. Sajnos legtöbben már gyermekkor óta dohányoznak, és erős dohányt szívnak: Munkás, Kosuth cigarettát. Az alkoholfogyasztás is igen elterjedt, nemcsak a férfiak fogyasztanak nagy mennyiségű alkoholt, hanem a nők is, ami maga után vonja a család elzüllését. Ittas állapotban könnyebben követik el a lopásokat, garázdaságokat. Hamarabb kötekednek, verekednek, jelentkeznek a heves érzelmi megnyilvánulások.

A szexuális higiénés helyzetük még elszomorítóbb. A a nemi élet megkezdésekor sokuk 16 éven alul volt, Sárrétudvariban 63%-a, Szerepen 84%-a. A beszélgetés során rájöttek, hogy egyáltalán nincsenek tisztábban azzal, hogy milyen káros következményekkel jár ez. A nemi élet elkezdése előtt igen kevés százalékuk részesült felvilágosításban. Kettőt orvos, hármat védőnő, ötöt a szülő, hármat laikus világosított fel.

Szerepen a szülő nők 68%-a 16 éven aluli volt az első terhesség idején, és csak 32%-a volt idősebb 16 évesnél. Sárrétudvariban 12-en voltak 16 éven aluliak az első terhesség idején. A fiatalon szülő nők között sokkal több a koraszülés, gyakoribbak a spontán vetélések is.

A családtervezéssel sajnálatosan kevés cigány család foglalkozik. Van olyan cigány család, ahol a nő csak azért szül 2-3 évenként, hogy ne kelljen visszamenni dolgozni. A fiatalok már foglalkoznak a családtervezéssel. Sárrétudvariban egy családban egy gyereket, tizenegy családban két gyereket és hat családban három gyereket terveznek. Szerepen három család két gyermeket, két család három gyermeket tervez.

A nem kívánt terhességek ellen a cigány nők is különféle módon védekeznek, de nem mindenki él helyes lehetőségekkel. Előzetes védekezésre

különösen az idősebbek, de a fiatalok is csak nagy unszolásra szánják rá magukat. A cigányok Isten áldásának tartják a gyereket, ezért inkább megszülik valamennyit, mintsem elvetessék. Ezt bizonyítja az is, hogy Sárretudvariban hat nőnek, Szerepen egy nőnek volt terhesség-megszakítása.

A felmérés alapján megállapíthatom, hogy vannak pozitívumok, de akadnak még bőven tennivalók az elmaradott népréteg egészség-kulturáltságának emelése terén. Nagy élvezettel végeztem a felmérést, hiszen sok olyan dologgal ismerkedtem meg, amely számomra eddig ismeretlen volt. Igyekeztem bemutatni Sárretudvariban és Szerepen élő cigány családokat, örömmel tettem, mert az ő ügyük mindig szívügyem volt.¹⁷

A megyei sajtó is több esetben hírt adott a cigányság egészségügyi helyzetéről. Az egészségügyi felvilágosításnak igen nagy szerepe van a társadalomban. A csecsemőhalandóság elleni küzdelemben sokat segítettek azok az ismeretek, amelyeket a kismama klubban kaptak az asszonyok. A családtervezés célja az optimális családnagyság elérése. Ez kétféle munkát is jelent. A megyében az össz-születési szám meredeken csökken, egyrészt több gyermek vállalására kell ösztönözni. Másrészt – a cigány lakosságnál – a kevesebb gyermek lenne a cél. Vannak eredményei ennek a munkának, csak aggasztó, hogy megnőtt a tizenéves korban szülő cigánylányok száma, ami sem a fiatal anyának, sem a gyermekeknek nem kedvező.¹⁸

„Az alapellátás egészségnevelési feladatait rendkívül jelentősnek ítélem meg. Az egészségnevelés legfontosabb területe a higiénés szemléletük javítása, családtervezésük elősegítése és a magzati fejlődést befolyásoló életvitel, szokások és magatartás kialakítása. Az egészségnevelés fontos területe és eszköze a bölcsőde, az óvoda és az iskola:

- A bölcsődei kihasználtság csökkenése lehetővé teszi, hogy kiemelten kezeljük a cigány gyerekek bölcsődei elhelyezését. Ez a cigány és nem cigány lakosság szemléletváltozását is elősegíti.
- A cigány gyerekek több mint egyharmada még ma sem jár óvodába. A körzeti orvos személye ezen a téren is közvélemény formáló.
- Az iskolai egészségnevelés ismert feladatain túl a cigány tanulók kedvezőbb egészségi állapotának elérése érdekében messzemenő együttműködés szükséges a pedagógusokkal. Meg kell ismertetnünk velük olyan fogalmakat, mint a méhen belüli fejlődés, magzati retardáció, ennek biológiai és értelmi következményei. A cigány tanulók egészségének javítását szolgálják a napközis ellátások kiterjesztése, iskolatej akciók, a gyermekélelmezés cigányokra lebontott vizsgálata stb.
- A Megyei Egészségnevelési Csoporttal együttműködve kezeljük a cigány lakosság egészségnevelési feladatát, különösen az anya- és gyermekvédelem területén.

A cigány magzatok fejlődésére jelentős mértékben hatnak a társadalmi-környezeti tényezők. Az egyedek fejlődése nemcsak az adott pillanatban ér-

vényesülő hatások, hanem a szülők (sőt nagyszülők) fejlődését meghatározó környezet lehetőségei is befolyásolják. A társadalmi környezetnek ezen longitudinálisan soha véget nem érő hatásait az egészségügyi ellátásnak is figyelembe kell vennie.”¹⁹

A megyében a cigány lakosság egészségnevelése érdekében több szerv, sok irányú összefogással, humánus intézkedésekkel és jelentős anyagi támogatással igyekeznek segítséget nyújtani. E sok irányú összefogás fontos sejtje, jelentős láncszeme a Vöröskereszt, amely különösen sokat tehet a cigány lakosság – s egyáltalán az elmaradottabb néprétegek – egészségvédelmi, felvilágosító nevelése terén. A cigányság egészségügyi kultúrájának kialakítása a beilleszkedésüknek is fontos szempontja lehet. Az eredményekről számol be Borsos Istvánné, a Vöröskereszt megyei szervezetének titkárhelyettese:

„A Vöröskereszt szoros kapcsolatot tart a többi társszervekkel – így a megyei cigány koordinációs bizottsággal, az egészségnevelési csoporttal, a Hazafias Népfront szerveivel és a helyi tanácsokkal. Ennek az együttműködésnek köszönhetően számolhatunk be a változatlan gondok mellett jó néhány szép eredményről is. Feladatunk továbbra is a cigányság személyi és környezeti higiéniájának a megteremtése. Fontos a káros szenvedélyek, az alkoholizmus elleni küzdelem. Körükben döntő jelentőségű a tudatos családtervezésre is felhívni a figyelmet.

A Fővárosi Egészségnevelési Intézet és a Magyar Vöröskereszt országos vezetősége nemrég két nyelvű kiadványt adott ki (magyarul és cigányul) „Védd az egészséged” címmel. Igaz a cigányág jó része sem cigányul, sem magyarul nem tud olvasni. A törekvés lényege a fontos, a velük való törődés. Leglényegesebb a személyes kontaktus kiépítése, előadások tartása. Nagyon eredményes találkozások voltak Hajdúnánáson, Hajdúböszörményben és Püspökladányban.

A megyében egészségügyi állomásokat hoztak létre, a püspökladányi járásban három, a debreceni járásban hét, a berettyóújfalui járásban három ilyen egészségügyi állomás működik.

Jó tapasztalat a hajdúszováti cigány asszonyok klubja, 25-30 fős állandó tagsága előadásokon, beszélgetéseken vesz részt, amelyek főként egészségügyi, de szóba kerülnek a családjogi problémák is.

Nem ritka a cigányok körében az önkéntes véradás. Örvedetes, hogy sokan vállalják, hiszen minden egészséges ember adhat vért.

Az egészségnevelés alapvető szemlélete a megelőzés. Óriási eredmény, hogy megyénkben a cigány gyerekek nagy százaléka óvodába jár. Az idejekorán elkezdett neveléssel érhető el a legnagyobb eredmény. A cigány gyermekek sorsának figyelemmel kísérése, a veszélyeztetett helyzetek felkutatása is feladata a Vöröskeresztnek.

A cigány lakosság beilleszkedését a Vöröskereszt azzal is segíti, hogy rendszeresen gondoz, illetve patronál családokat. A gondozott családok száma a megyében 142. A szociális helyzet, családi viszályok és az alkoholizmus indokolja a fokozottabb figyelmet. Míg a gondozás rendszeres, a patronálás alkalmi jellegű, 163 családot patronálnak a Vöröskereszt aktivistái. Ha előítélet nélkül közeledünk a cigány családokhoz, akkor a nevelési eredmény fokozódik.²⁰

A gyermek szemgondozás a hetvenes évek végén kezdődött el Hajdúsámsonban, most 1987-ben kiterjesztették Derecske nagyközség területére is. Miután a cigány gyerekek jó részét érinti a látászavar, ezért foglalkozunk a kérdéssel. A derecskei tanácskozáson elhangzott hajdúsámsoni eredményéről adok számot a jegyzőkönyv alapján:

Tisztelt tanácskozás, kedves kollégák és munkatársak! Nyugodtan mondhatom így, mert a derecskei kollegákkal egy nagyon hasznos napot már együtt töltöttünk. Tapasztalatcserére jöttünk össze, ahol megtekintettük az iskolánkban készült videofelvételt a szemgondozó munkáról. Átadtuk egymásnak gondolatainkat. Tízéves tapasztalat áll mögöttünk a szemgondozásban. Ezt a munkát még Fürtös Sándor volt iskolaigazgató kollégám kezdte meg és folytatta nyugdíjazásáig. Teslér főorvosnő és Molnár főorvos úr már említették azokat a kulcsfontosságú kérdéseket, amelyekben a pedagógusok közreműködésére számítanak az egészségügyi dolgozók, joggal, hiszen kapcsolatrendszer kialakításáról van szó szülő-pedagógus-egészségügyi dolgozók között, amiben a kulcsfontosságú szerepet a pedagógusok töltik be.

A pedagógiai oldalról megközelítve szólok arról, hogy a látászavar miatt hátrányos helyzet mit jelent a pedagógus szemszögből, illetve szólok a pedagógusok és egészségügyi dolgozók viszonyáról, ennek azokról a kérdéseiről, melyek nálunk kialakultak. A tízéves tapasztalat bizonyítja, hogy az általános iskolásoknak mintegy 20%-a látászavarban szenved. Évfolyamonként vizsgálva – kisebb szórási határon belül – azonos számokat kapunk. Folyamatosan vizsgáljuk a súlyossági fok szerinti csoportosításokat és az abból adódó feladatokat. Rendkívül fontos a szemgondozás a pályaválasztási esélyek alakulása szempontjából. A pályairányítás szempontjából nélkülözhetetlen, hiszen ezeknek a gyerekeknek a választási köre szűkebb. Szakirodalomból összegyűjtöttük azokat a szakmákat, amelyeknél a szemkárosodás, szemmel kapcsolatos egészségügyi problémák kizáró okként szerepelnek. Egy pályaválasztási szakcikkéből idézve: „Az épek a pályák sokfélesége között válogathatnak, a fogyatékosok lehetősége pedig csak néhány foglalkozásra korlátozódik. Akiknél valamilyen sérülés vagy fogyatékoság áll fenn, azok meghatározott munkaterületen foglalkoztathatók egészségi állapotuk további veszélyeztetése nélkül. Munkaképességük korlátozott, de munkavégzésük nem. Ha megfelelő szakmát, pályát találunk a számukra, amit teljes hatékonysággal végezhetnek, teljesítményük, munka-

végzésük azonossá válhat az egészséges emberével." Ezek a tények bizonyítják, mit jelent a gyermek szempontjából a korai felismerés, az idejében történő szakellátás. Azt hiszem, itt mindnyájam felelősséggel érezzük, hogy gyermekeink személyiségfejlődéséről, felnőtt életének alakulásáról van szó. Tíz év után már igen sok megfigyelés birtokában vagyunk.

Hogyan veszi észre a pedagógus a gyermek látászavarából adódó hátrányos helyzetet, lemaradást? Milyen a szemüvegre szoruló tanulók személyiségjegyei, iskolai munkába való bekapcsolódásuk szintje? Elsősorban az írás-olvasás okoz komoly gondot. A lassúbb tempó sokszor lemaradást eredményez az azonos képességű, de szemüvegre szoruló gyerekeknél, illetve többletmunkát jelent a nevelő részére. A túllátóság okozhat dekoncentrátságot, hiszen az akkomodációképessége állandóan igénybe van véve, ehhez állandó innerváció és koncentráció szükséges a gyerek részéről, amiben igen hamar elfárad. Könnyen lustának, akarategyengének tartják ezeket a gyerekeket, pedig csak idegileg elfáradnak a folyamatos kompenzáló munkába. Pszichoszomatikus fejlődésének a pszichés oldala ez tulajdonképpen. Érzékenyebbek, tolerálóképességük beszűkül, ezért nehéz őket nevelni, ha idegileg kifáradnak. Viszonylag könnyen és hamar felcsattannak, ezért bizonyos magatartásbeli zavarok jelentkeznek.

Az évvégi osztályzó konferencián is túl vagyunk és néhány kérdés szinte minden alkalommal felvetődik. Miért nem felel meg a gyerek a vele szemben támasztott követelményeknek, elvárásoknak? Erre a kérdésre csak úgy kapnak a pedagógusok választ, ha további megfigyeléseket végzünk a gyermekek körében. Összevetjük eredményeiket egészségi státusukkal. A bukott tanulóknak 26%-a szemüveges. Ez iskolai szinten több az átlagnál. További 14%-a ugyan nem szemüveges, de kétszemes látászavarban szenved, egyéb rejtett problémák adódnak. Ezeknek a kérdéseknek az ilyenfajta összefüggésben történő vizsgálata a pedagógusok, egészségügyi dolgozók, szülők számára feltétlenül fontos. A nehezen nevelhető gyerekek vonatkozásában gyakori a rejtett kancsalság. Nehezen tanulják meg a betűket összeolvasni. Előfordulhat, hogy megbuknak, vagy a felső tagozatban visszaesnek. Mindezek érzékeltetik, hogy erre a kérdésre a gyerekek személyiségének alakulása, a tantervi követelmények teljesítése szempontjából feltétlenül oda kell figyelniük. Iskolánkban megvalósult az iskolavédőnői állás, amit nagyon köszönünk. Rendkívül sok lehetőséget rejt, hiszen eddig a pedagógusok részéről egy koordináló tanár volt a mindenese ennek az ügynek. Tartotta a kapcsolatot a pedagógusok és egészségügyi dolgozók között. A derecskei kollégáknak ajánlom, feltétlenül kell egy ilyen ember a pedagógusok közül, aki ismeri az iskola munkatervét, programját, hiszen tervszerűen előkészített program alapján történik a szűrés egész évben az iskolában, amit mindig betartunk. Annak alapján történik Seres doktor úr közreműködésével a munkavégzés. A teljes mechanizmust ott láthatják a tablón, amiről a szek-

cióüléseken lesz szó. Az óvodai vizsgálatok már októberben megtörténnek, így az iskolaérettségi vizsgálatok alkalmával figyelembe tudjuk venni az ismert eredményeket. Az iskolavédőnő – különösen a szorgozásban – a szakorvos utasításának betartásában, a szociálisan hátrányos helyzetű tanulóakra való odafigyelésben van nagy segítségünkre.

Megalakult egy pleoptikai csoport, ahol az óvodai nagycsoportos és első osztályos tanulók végeznek az ő irányításával látásjavító gyakorlatokat. Az egészségnevelés – akár napjaink társadalompolitikai célkitűzéseire, akár az új oktatási törvény adta lehetőségekre gondolok – az oktatásügy területén dolgozóknak is kiemelt feladata és a jövőben még inkább azzá válik, a gyermekekkel való törődésnek ez egy minőségében is új oldala, melyet mindnyájunknak fel kell vállalnunk, ha egészséges ifjúságot, a társadalom számára értékes embereket akarunk nevelni. Ezekkel a gondolatokkal bátorítom a derecskei kollégákat, vállalják, kezdjék el, végezzék ezt a munkát. Mi szeretnénk, ha a két nagyközség intézményei között egy tartalmas munkakapcsolat alakulna ki. A pedagógusok hivatása rendkívül összetett, de ahogyan Madách Imre is megfogalmazta: „Nem önmagunkért, hanem másokért élni a legszebb hivatás.”²¹

A megye területén a népesség alakulása egy évtized elteltével:

Magnevezés	1976. év			1986. év		
	összes	cigány	százalék	összes	cigány	százalék
Élveszületések száma	10 127	720	7,1	7580	746	9,8
Koraszülöttek száma	1 249	177	24,5	671	140	18,7
Csecsemőhalálozás	260	31	–	135	30	–
Ennek ezreléke	25,5	43,0	–	17,8	40,2	–

A megyében a születések aránya 26%-kal csökkent tíz év alatt. A cigányok születési aránya 2,7%-kal növekedett. A cigányságnál a koraszülések gyakorisága csökken, ugyanakkor csökkenést mutat a csecsemőhalálozás is.

A szám adatok, de a védőnői nyilvántartások alapján is elmondhatjuk, hogy javulás tapasztalható a cigány lakosság körében a terhesmegjelenés és csecsemő-bemutató gyakoriságában, a kötelező védőoltások teljesítése terén is, ez a javulás főleg a fiatalabb generációnál érződik. Meg kell jegyezni, hogy a javulás ellenére is a cigány gondozottak körében legmagasabb a veszélyeztetettek aránya – ezeket fokozottabb gondozásban részesítjük – ami a hátrányos életvitel, lakásviszonyok és a nemtörődöm magatartás következménye.

Az elmúlt időszakban a hátrányos helyzetű cigány családoknál az egészségnevelési munkát kiemelt fontosságúnak tekintette a védőnői hálózat. Ennek eredménye, hogy nem kevés az olyan cigány család, akinél már családtervezésről lehet beszélni, viszont a cigányság körében fordul elő leggyakrabban a 14-15 évesek nem kívánt terhessége, szülése, amikor még alkalmatlanok az anyaságra.

Egyre többen helyezik el gyermekeiket a bölcsődében (Berekböszörményben 10, Hajdúszováton 19 cigány gyerek), ma már legtöbb községben találunk cigány gyermekeket a bölcsődékben, ha lassan is, de a számuk enelkedik.

Területi munkát végző egészségügyi dolgozók tapasztalata, hogy a családlátogatások során történő beszélgetések a legalkalmasabbak a nevelésre.²²

A cigánytelepeken nem volt lehetőség a házikert művelésére, hiszen nem volt kert. A táplálkozásuk hiányos volt, nem szoktak hozzá a zöldségfélék fogyasztásához. Miután kert nem volt, így nem tartottak baromfit, sertést és tehenet. A táplálkozásukból hiányzott az állati fehérje is (hús, tej, tojás). Az egyoldalú táplálkozás következtében fellépett a vitaminhiány. Az elmaradott cigány családokra ma is az alultápláltság a jellemző.

A táplálkozás elégtelenségéből adódó tünetek változatosak, mégis nagyjából azzal jellemezhetők, hogy lényegében valamennyi szervet, szervrendszert érintik. Egyéb okok mellett lényegében erre vezethető vissza:

- a nagyon gyakori koraszülés,
- már a méhen belüli életben való elmaradás a fejlődésben,
- olykor a fejlődési rendellenességek,
- a gyakori csecsemő- és kisgyermekkorai megbetegedések,
- a vérszegénység,
- az izomgyengeség, és az alacsony vérnyomás,
- a tüdő-, a máj- és vesebetegségek gyakori volta,
- a testi (és bizonyos esetekben a szellemi) fejlődésben való visszamaradottság,
- egyes csontdeformitások,
- csökkent munkabírás és a korai megrokkulás,
- a krónikus légúti betegségek,
- a nem cigány lakossághoz viszonyítva átlagosan 10-15 évvel rövidebb átlagos élettartam.

A kedvezőtlen tényezők közé sorolhatjuk még:

Egészségtelen lakás, kedvezőtlen környezeti tényezők, egészségtelen levegő (mikroklima);

Az alacsony szintű egészségügyi kulturáltság:

- túl fiatal (16-17 év alatt), vagy túl idős korban (35 év felett) kihordott terhesség; a terhességek sűrű egymásután következése, „sokadik” terhesség,
- a rendezetlen családi körülmények,
- a művi terhességmegszakítások nagy számú, gyakori ismétlése,
- nagyfokú dohányzás,
- alkoholizmus,
- az anya testi gyengesége, alacsony testsúlya, fehérjeszegény táplálkozása, vérszegénysége, bélférgessége, egyéb betegsége,
- a terhesgondozás elhanyagolása.

A jövőben is fontos feladat a táplálkozásuk további javítása, a dohányzás visszaszorítása, az alkoholfogyasztás csökkentése – terhesállapotban teljes kiküszöbölése – és általában a higiénés körülmények további javítása.

A szocialista egészségügy, és ezen belül az orvosi etika arra kötelezi az egészségügyieket, hogy főleg a gondozásban, de ugyanígy a gyógyító vagy éppen higiénikus tevékenységben is a lehető legtöbbet nyújtsák cigány embertársaik felemelkedéséért.²³

Jegyzet

1. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár (továbbiakban HBML) XXI. 201/a. 8. k. Nyíradony.
2. HBML XXI. 201/a. 13. k. Nyíradony.
3. HBML V. 622/c. 1. k. Derecske.
4. HBML XXI. 104/b. 92. cs. 11 956/1949. Központi járás.
5. HBML XXIII. 15. k. H-B MT VB; Egészségügyi Osztály. 1349/1959. szám. Dr. Madár János igazgató főorvos jelentése, KÖJÁL.
7. Uo. Dr. Károlyi György és Nagy Gábor osztályvezetők jelentése. 1959. augusztus 27.
8. A nagylétei cigánysoron. Magyar Ifjúság 49. száma. 1958. december 6.
9. Derecskei járási „Tisztassági verseny” értékelésének vitaanyagáról készült jegyzőkönyv. Derecskei Járás Egészségügyi Osztály. 1961. május 28.
10. Dr. Seres Géza, dr. Cserteg Sándor: Módszertani tájékoztató a cigány lakosság egészségügyi felvilágosításához. Módszertani Segédanyagok. Budapest, 1963.
11. Dr. Gyergyói Sándor: A cigányság helyzete Hajdú-Biharban, 3. Egészség, kultúra, közélet. Hajdú-Bihari Napló, 1984. ápr. 12. (3. old.)
12. Győri György: Beszélgetés Czeizel Endrével, Valóság, 1977/7. (47–54. old.)
13. Dr. Uzvölgyi Ferenc: Feljegyzés a megyében élő cigány lakosság egészségügyi helyzetéről, 1976. március 9. Irattár.
14. Dr. Uzvölgyi Ferenc: Jelentés a megyei koordinációs szakbizottságnak, 1977. november 15. Irattár.
15. Cigány öregek napközi otthona Létavértesen, Hajdú-Bihari Napló, 1979. december 7. (1. old.)
16. Ladányi Lászlóné: A cigány lakosság helyzete, az időskorúak szociális gondozás iránti igénye és kielégítésének lehetőségei. Létavértes nagközségben. 1983. Irattár.
17. Sólyom Péterné: A védőnő szerepe az elmaradott népréteg egészség kulturáltságának emelésében. 1982. Irattár.

18. Ülést tartott a Vöröskereszt megyei vezetősége, Hajdú-Bihari Napló, 1983. december 17. (1-2. old.)
19. Dr. Bodnár Lóránt: A cigány nők terhességeit és magzataik méhen belüli fejlődését befolyásoló társadalom-egészségügyi tényezők Szabolcs-Szatmár megyében. Kandidátusi értekezés tézisei. Nyíregyháza, 1982. Kézirat.
20. D. Karádi Katalin: Egészségvédelem, felvilágosító nevelés. Mit tesz a Vöröskereszt a cigány lakosságért? Hajdú-Bihari Napló, 1983. augusztus 27. (3. old.)
21. Dr. Andó Lászlóné: Hajdúsámson Ált. Isk. igazgatója ismerteti a szemgondozás jelentőségét. Jegyzőkönyv, Derecske, 1987.
22. Dr. Teslér Katalin: Feljegyzés a cigány lakosság beilleszkedését elősegítő egészségügyi teendőkről. 1987. MT VB Egészségügyi Osztály. Irattár.
23. Dr. Horváth Mihály: A cigány lakosság egészségügyi helyzete. Cigányok, 1983. (290-299. old.)

6. Társadalmi magatartás

A cigány lakosság állampolgári magatartása döntő mértékben a közösségbe való beilleszkedés fokától függ. Örvedetesen növekszik azoknak a száma, akik részt vesznek a közéletben. A legutóbbi tanácsválasztás idején a megyében 20 cigány származású tanácstagot választottak. Az önkéntes rendőrök száma 8. A népfrentbizottságokban 28 cigány származású bizottsági tag, 184 aktivista tevékenykedik.

A cigány lakosság gyorsabb és eredményesebb beilleszkedése érdekében létrehoztuk az aktívahálózatot. Az aktívák már beilleszkedett cigányok, akik segítenek társaiknak a beilleszkedésben. Személyes példamutatással és kellő, türelmes felvilágosító munkával már eddig is sok segítséget nyújtottak.

A cigány lakosság társadalmi beilleszkedésének folyamata és teljesülése a cigánybűnözés speciális okainak a felszámolását is elősegíti. A beilleszkedés helyzetéről akkor kapunk legpontosabb képet, ha a cigány lakosság állampolgári kötelezettségének a tényleges adatait vizsgáljuk.

A cigány lakoságnak az állampolgári kötelezettséghez való viszonya vizsgálatánál figyelembe kell venni azokat a speciális sajátságokat, jellemzőket, amelyek szemléletüket, magatartásukat befolyásolják. Ezek előrebozsátása azért szükséges, mert a kriminalitásukra utaló adatokat ezen determináló tényezők figyelembevételével tudjuk megítélni.

A speciális sajátságok:

- Az őshazájukból magukkal hozott és a vándorlásuk során bejárt országoktól átvett szokások és normák (melyeket iratlan törvényként kezelnek) évszázadokon keresztül meghatározták az együttélés formáját, módját; az attól való eltérés a közösség vagy egy részének a szembe fordulását, rosszállását, vonta vagy vonja maga után;
- Számtalan bűncselekmény eredője volt – különösen régebben –, hogy a férjhezmenő lány szülei nem kapták meg a jövődöbéli vőtől vagy annak szüleitől a kialkudott juttatást (ez lehet pénz, állat, ékszer, ház stb.). Arra nézve, hogy a cigányoknak egymásközti polgári peres bírósági eljárásainak a száma miért kevés, az ad magyarázatot, hogy több helyen ezt még ma is az általuk elfogadott személy, idős férfi döntése szerint intézik el. A családjogi problémákat is hasonló módon rendezik. Az anyának, mint család-összetartónak igen nagy szerepe van. Ismeretes, hogy Theodora görög császárnő idejében írott jog rendezte, hogy a férj a hűtlen feleség orrát levághatta. Az 1950-es évek elején még több olyan eset történt, amikor a cigány férj, a hűtlen feleség orrát – a vajda „döntése” alapján – leharapta.

- A nomádélet mint a közel kétezer éves vándorlás utóhatása még ma is előfordul. Ez az életmód rendkívül veszélyes, mert: fokozza a társadalomtól való elkülönülésüket; gátolja a letelepedést, ami az integráció egyik feltétele; idényjellegű lakásépítkezésre ösztönzi őket (putrira); az állandó munkavállalást kizárja, ugyanígy a gyerekek iskoláztatását; a kriminalitásuk ellen fellépni nehezebb; a vándorlók egészségügyi, higiéniai problémái rendkívül jelentősek.
- A vándorlás egyik következménye az európai normáktól eltérő szexuális szabadság. Egyes családoknál fellelhető a testvérek közötti nemi élet, vagy éppen a szülő és a gyermek közötti szexuális kapcsolat. Gyakori a közeli vérrokonság ellenére kötött házasság, 10-11 éves cigánylány 14-15 éves cigányfiúval való együttélése.
- Hozzájárult az elkülönüléshez a több évszázados üldöztetés, számkiivettség hatása. A hivatalos szervekkel szembeni averziók is részben erre vezethetők vissza. Közrejátszik az is, hogy a hivatalos szervek vagy ügyeikben eljáró dolgozók egy része még ma is lekezeli vagy megszégyeníti őket, vagy más módon fejezi ki a megkülönböztetést.
- A bűncselekmények elkövetését a cigányok egy része sajátosan, a saját szemléletük, szokásaik, hagyományaik szerint ítéli meg. Ők a bűncselekmény útján szerzett hasznot is a szerzés egyik formájaként kezelik. A bűn csak akkor az, ha rájönnek, hogy ki követte el. A tolvajt nem tartják elítélendőnek, hanem gyakran dicsfény övezi. A büntető eljárás vagy más rendészeti intézkedés csak visszatartó, megfélemlítő, de a szemlélet feloldásának nem lehet egyedüli eszköze. Ezt a káros szemléletet csak a tudati-, gazdasági- és környezeti tényezők segítségével és fejlesztésével lehet megváltoztatni. Ennek eszköze többek között nevelésük, művelésük, az egyenlő elbánás és a gazdasági segítség.

A cigányokkal szembeni fenntartás, ellenszenv és ennek gyakorlati kivetődése a hivatalok, intézmények dolgozóiban és lakosságunk egy részében is kialakult. Két végletét figyelhetjük meg, de mindkettő ugyanarról a töről fakad. Egyik a cigányoktól való teljes elzárkózást jelenti. A másik véglet, amikor a cigánynak mindent elnéznek.

Az Alkotmányban leírt kötelezettségek pedig minden itt élő állampolgárra kötelező jellegűek, függetlenül attól, hogy milyen nemzetiségű. Kiemelt kötelezettségek: a munkával kapcsolatos jog és kötelesség, a társadalmi tulajdon védelmével kapcsolatos kötelezettség, a társadalmi együttélés szabályainak betartása. A cigányság egy része, sajnos, ezt a kötelezettséget nem tartja be.¹

Megyénk cigány lakossága – számát figyelembe véve – jelentős. Nem közböbs, hogy ennek a viszonylag elmaradott rétegnek a további sorsa hogyan alakul.

Jelenleg a cigány lakosságnak a legelmaradottabb rétegével van probléma. Hogy ezek mikor és hogyan illeszkednek be a társadalomba, az nagymértékben a társadalomtól, a lakosság magatartásától, a környezet átalakító hatásától is függ.²

Ha a községi végrehajtó bizottsági üléseken a közrend és a közbiztonság napirenden van, akkor szó esik a cigányokról. Így volt ez Váncsodon is, ahol a helyi rendőr törzsőrmester számolt be. A felszólalók javasolták a cigány származású munkakerülők rendszeres ellenőrzését. Megállapították azt is, hogy nemcsak a cigányokkal van probléma, hanem a falu nem cigány lakosságával is. Akadnak bőven, akik a vendéglő közelében randalíroznak. A cigánytelepet rendszeresen látogatják a rendőrök és az önkéntes rendőrök: aki nem dolgozik, attól számonkérlik a munkából való távolmaradás okát.³

Püspökladányi cigányok a közéletben:

A kockaházas utcában megállok egy, a többi közül picit kinyújtózó ház előtt. Jönnek már a háziak is a szomszéd udvarból kifordulva. Itt, az anyósoméokra bízunk ma a kicsit, éppen, hogy csak átugrottunk érte, most tértünk meg a munkából. Felváltva pesztrálgodnak a nagymamák, míg óvodába nem járathatom a kislányt. Bölcsődébe nem tettük be, részint mert iszonyatosan messze van, másfelől meg nálunk ez nem szokás.

Nemcsak a magyarokkal való kocsmai veszekedésben – ami már nem annyira jellemző – mutatkozik meg az összetartás a családokban, hanem abban is, hogy bárki közülünk, ha teheti, elvállalja, hogy vigyáz a másik gyerekére – szólal meg sötét bajusza alól a barna, gömbölyded arcú, fényes fekete hajú férfi, miután letette tötyörészelné a szolid bútorok közé a szöszeke gyermeket. És ez a nyomorúságos múltunkból megőrzött összetartás segítene nekem abban, hogy elfogadtassam a cigány családokkal azokat a dolgokat, amiket a város az életmódunk javítása érdekében tenne.

Mint a Hazafias Népfront területi bizottságának tagja is, ugye? – Ezen a környéken figyelnek rám mint tanultabb cigányfiúra. Majoros Imre tanító biztatott, hogy járjak el a gyűléseikre. Egyetértettünk abban, hogy könnyebb szót érteni a cigányokkal, ha közülük valő, aki bizalmat kelt, közeledik segítő szándékkal.

Ezt én is tapasztaltam – veszi át a szót Ildikó –, mikor pár éve a szülői munkaközösségbe választottak be. Baj nélkül beszédtem a fizetnivalókat bármelyik szülőtől, amikor csak kellett.

Az idén, hogy nem vállalkozott erre a tisztségre? Visszamentem dolgozni. Szükség van a keresetemre. Nem panaszkodhatom ugyan, hogy Jani keveset hozna a borítékban. De szeretjük a gyerekeket szépen járatni. Még sose kértünk segítyt, nem is fogadnánk el. De sok a részletünk is, négy éve építkezünk, ahhoz vettünk fel kölcsönt. Nem kamatmenteset, nem C-ked-

vezményest – veti közbe a férj büszke tekintettel. – Mióta visszamentem dolgozni, azóta háztájizunk is, tartunk nagy jószágot és malacot is. Alig marad idő a három gyerekre. Én már megelégszem azzal, hogy egy szocialista brigádban dolgozom, ahol úgy látom elégedettek velem. Én biztatom Janit, hogy ő vállaljon többet, ha bír. Meg persze a gyerekek is vigyék nálam többre, úgy akarnám nevelni őket. Mert nekem sajnos csak kevés osztályom van meg az általánosból. Egyetértek azzal, hogy a megbízatáshoz iskola kell, mert így többre becsülik az embert, a környezete így észreveszi. A férj mondja: az öt lány mellett az egy szem fiát, vegyésznek tanítatott ki anyám. Én az iskolától elsősorban azt tanultam meg, hogy a közösségért is kell tenni valamit. A kabai cukorgyárban dolgozom, focizok a munkahelyemen a gyár csapatában.

Makula János még többet segítene társain, ha megbíznák feladattal.⁴

Hajdúhadháztégláson a nem cigány lakosság sok esetben egy-két kirívó viselkedés alapján ítéli meg a cigányokat. Pedig a cigányság nagyobb része ma már akar beilleszkedni a társadalomba, azt a kisebb réteget pedig a törvények segítségével a hatóságoknak kellene segíteni a beilleszkedésben. Majd később erről részletesen.

A cigányok világa . Cigányok vagyunk, és ezért sokan gyűlölnék bennünket – mondja *Lakatos Sándor*, Hajdúhadháztéglás egyetlen cigány származású tanácstagja.

A putrikat már leromboltuk, az előítéleteket még nem – szögezi le *Gulyás Sándorné* vb-titkár.

Öntörvényűek és agresszívok – jellemzi őket tömören *Tóth Sándor* százados, a helyi rendőrörs parancsnoka.

Roppant nehéz helyzetben vagyunk, problémáink megoldására se pénzünk, se erőnk – állapítja meg *Lórincz János*, a nagyközségi tanács elnöke.

Hajdúhadházon jó háromszáz éve élnek cigányok. A múlt századok jó részével nyomtalanul szálltak el fölöttük, életükön az évek mit sem alakítottak.

A nagyközségben most több mint húszezer ember él, ebből ezernyolcszáz cigány. A lakosság aránya mindössze 9 százalék. Ám ez a „mindössze” megítélés kérdése. Mert ha a bajokat összegezzük, számuk mindjárt óriásira duzzad.

Településünkön évről évre kevesebb kisbaba születik. Tavaly például 357 csecsemő jött a világra, ebből 94-et cigány anya szült. A cigányok között 929 a munkaképes korú, de csak alig háromszázan járnak rendszeresen dolgozni. Időszakos munkát kilencvenen végeznek, 254-en pedig háztartásbeliek. A nagyközségben 43 a cigány nyugdíjasok száma. A múlt évben szociális támogatásra öt és fél millió forintot fordítottunk, ennek 40 százalékát a cigányok kapták. Iskolába ma már rendszeresen járnak (520-an vannak). Nagy gondot jelent az óvodáztatás. A szülők nem értik az óvodáztatás je-

lentségét, azt hiszik ez csak a tanácsnak az érdeke. A szülők nem iratják be önként az óvodába gyermekeiket és a térítési díjjal is adósak maradnak. Sajnos van egy csoport akikben semmiféle akarat nincs a más, a jobb életre. S általuk ítélik meg mindannyiójukat!

„Koszosak és részegesek” – mondták többen a névtelen véleménynyilvánítók közül. – Lopnak; biciklit, gyümölcsöt, amit érnek; verekednek, garázdálkodnak, kocsmáznak. Szinte nincs is olyan hétfő, hogy valamelyik boltba be ne törnének. Házaikat szétverik, putrikat csinálnak belőlük. Egy szobában huszan-huszonöten is laknak. Fizetéskor ládászámra veszik az italt, olykor még a purgyék nyakából is kolbász lóg. S ha pénzüket elverték mennek a tanácsra, ordítóznak, követelőznek.

A fiatakorúakat pedig semmiféle törvény nem „fogja”, azt csinálnak, amit akarnak. Amelyik utcába az ilyen cigányok beköltöznek, onnan pánik-szerűen menekülnek a nem cigányok.

A lakosság könnyen pálcát tör felettük, bár okot is adnak rá bőven. Ilyenkor aztán elfeledkeznek a Nap utcáról, ahol szintén cigányok élnek. Itt az árkok tiszták, a házak előtt virágoskert van. De másutt sajnós vannak leomló vakolatú házak, kerítés nélküli porták és gazos kertek, ahol a munkátlan felnőttek és a csavargó gyerekek élnek...

Ezeknél a családoknál a napról napra való élés egész létüket meghatározza. Ördögi kör ez; hiszen beilleszkedésük alapja a rendszeres munka lenne. A munkakerülőket igen nehéz kiszűrni. Némelyiküknek négy-öt igazolása is van arról, hogy nem tudják alkalmazni. Az pedig nem megoldás, hogy szociális segélyből éljenek. Helyi foglalkoztatásuk talán megfelelő alapja lenne életmódjuk megváltoztatásának. Ehhez azonban központi segítség kellene. Óriási problémák ezek, ráadásul minden gond a tanács nyakába szakad. Eredményeink sajnós eltörpülnek nehézségeink mellett.

Nemrégiben létrehoztuk a cigánytanácsot, hiszen csak velük együttműködve tudunk előrébb lépni. Kezdeti sikereink biztatóak.

A település cigány és nem cigány lakosai évente ugyanannyi szabálysértést és bűncselekményt követnek el. Ez a létszámarányuk tükrében igencsak elgondolkodtató jelenség. A településen évente egy ember halálát okozza az erőszak. A cigányok általában szabálysértéseket követnek el, de gyakran betöréseket is. Rabolnak, s néhány évvel ezelőtt rendőrt is öltek. Júliusban hárman egy öreg bácsit vertek agyon. Addig, míg egy-egy család megünnepeli azt a napot, amelyiken egyik tagja börtönbe vonul, nehéz fenntartani közöttük a rendet.

Az ellenük indított eljárások hosszadalmasak, a tanúkat gyakran megfélemlítik, vagy „lebeszélük” a vallomásról.

Őrsünk akkora területen vigyázza a rendet, mint máshol egy vidéki rendőrkapitányság – elemzi a település biztonságát Tóth Sándor százados. – Nemcsak a cigányokkal, hanem általában az állampolgári fegyelemmel van

baj. Mindezek ellenére mégis azt gondolom, tisztességgel elvégezzük a munkánkat. A cigányok között az elmúlt években megindult egy pozitív folyamat. Egyre inkább azokra néznek fel, akiknek rendes munkájuk van, s akik tisztelik a törvényt. Néhány hete megalakítottuk a cigányok önkéntes rendőri csoportját. Tagjai fényképes igazolványokat kaptak, de csak cigányokkal szemben intézkedhetnek... Sokat várunk tőlük, hiszen ők azok, akik maguk közül mindenkit ismernek.

Lakatos Sándorral vejének házában beszélgetünk. Megérkezésünk eseményszámba megy a csak cigányok lakta Homok utcában. Úgy tűnik, nem cigány ember csak ritkán fordul meg erre felé...

Apám tizenhat éves koromban hagyta rám a vajdaságot – mondja az öltönyös férfi –, a cigányok képviselője pedig 1947 óta vagyok. Az biztos, régen semmibe se néztek bennünket, de az is igaz, hogy még ma is sokan elítélik a cigányokat. Sok félék vagyunk. A rendesebbek tiszták és dolgozni járnak; mások még csak most kezdik a beilleszkedést. Persze vannak köztük csavargók is... A felnőttek és a fiatalok egyformán érzik, oda van nekik lökve a gyeplő. A régi törzsek és a régi törvények már kihaltak..., a gyerekek hallani sem akarnak cigány szót. Amelyik család egy kicsit feljebb kapaszkodott, az már lenézi a többi. Egyiket, másikat meg hiába biztatjuk a jóra, ha ő csak a verekedést és a részegeskedést szereti. A mi embereink között csak tekintéllyel lehet igazságot „tenni”. Viszály, indulatoskodás sokszor van köztünk. De ha én azt mondom, hogy a kerítésnek az ereszcsergőtől három méterre van a helye, akkor abba belenyugodnak. Az is igaz, hogy fizetéskor gyorsan elfolyik a kezük közül a pénz. Az apák azt mondják, a gyerekeknek mindent meg kell adni. Mások meg úgy gondolják, addig mulassunk, míg van miből. De vannak már beosztó családok is. A cigányoknál a család legnagyobb öröme a gyerek, ezért is van olyan sok nagy família. Alkalmi munkás, csatlós a fuvarosok mellett egyre kevesebb van köztünk, a cigánytanács mindenkit biztat, hogy menjen vállalatához dolgozni. De erőszakkal nem kényszeríthetünk senkit... Ma már inkább betartjuk a szabályokat, meg az se tagadható, hogy sokat fejlődtünk. Van olyan „határozatunk” is, hogy Jóskával nem ülünk le egy asztalhoz, mert rongyos... Vannak törvények és vannak követelmények is... kapaszkodunk. A feljebb jutás nagyon nehéz. De nehéz maga az élet is...⁵

A társadalmi magatartás területén még vannak zavarok, erről számol be a sajtó is:

A vádlista tekintélyes: rablás, folytatólagosan elkövetett megrontás, közveszélyes munkakerülés, könnyű testi sértés, garázdaságok. A vádpontból kiderül: L. Gy. (Tiszacsege) nem éppen szolid, csöndes ember. A lakóhelyén is iszákos, izgága, kötekedő természetűnek ismerik, olyannak, akit jobb elkerülni.

A fentiekben már említett tulajdonságaihoz el kell még mondanunk, hogy Lakatos műveltsége (mindössze a nevét tudja leírni) és szorgalma (alkalmi munkákat vállalt, de azokat is csak akkor, ha kedve úgy tartotta) sok kívánnivalót hagy maga után. Idült alkoholista életmódján is változtatni kellene, hiszen az ital különösen árt neki – ugyanis „enyhe fokú értelmi fogyatékos”, amint ezt elmeorvos-szakértő megállapította róla. Ez azonban nem zárja ki büntethetőségét. És jócskán van miért felelnie a törvény előtt, amellyel már korábban is összeütközésbe került. Most sorozatban rabolt, verekedett, rongált. Három évi börtönt kapott érte – még nem jogerős.⁶

Márciusban történt: egy feldúlt férfi jelent meg a hajdúszoboszlói rendőrkapitányságon: „Megölték az apámat! A tanyánkon. Jöjjenek, segítsenek!” Az „elvetemült” hat tettes máskor is követett el már hasonló cselekedetet. A gyors orvosi beavatkozás ellenére, az idős férfi rá kilenc napra belehalt sérüléseibe.

Ugyanezek az egyének előző napon Hajdúszováton majdhogynem agyonverték Sz. S.-t. Három kiló krumpliért, egy zseblámpáért és egy kapáért! Ez az eset is felháborítóan drasztikus módon zajlott le. A támadóelkövetők voltak: Horváth Péter, Kerezsi István, Bodó Tibor, Lakatos György, Szabó Ferencné és Máté Józsefné (Debrecen, Bellegelő és Kishegyesi úti lakosok.)

Ezzel egyidőben újabb csoportos rablást jelentettek, ezúttal egy Hajdúhadházhoz közeli tanyán támadták és ölték meg a 66 éves tulajdonost.

Íme a tragikus történet. Lakatos Sándor, Vadász Dezső és Vadász Sándor (valamennyien hajdúhadháztéglásiak, Zrínyi u. lakosok) cseresznyézni indultak. Az idős ember a kertben dolgozott, addig a tolvajok az ablakon behatoltak a lakásba, a tulajdonos észrevette és határozottan föl is lépett ellenük, ám azok hárman voltak... S az előző esetek tetteseihez hasonlóan rendkívül brutálisak.

A gyilkosok két kiló kenyérrel, 25 dkg szalámmal, fél liter pálinkával távoztak, amit útközben el is fogyasztottak. A 43 forintot pedig „testvériesen” elosztották. Mindehhez – úgy hisszük nem kell kommentár.⁷

Tiszacsege egyik vendéglőjét december 11-re virradóra feltörték, és a járőrök egy halottra bukkantak a Dobó utcában. A nyomozók két egymástól függetlennek látszó ügy szárait kezdték vizsgálni. Majd bizonyosra vehették, hogy a betörést és a gyilkosságot ugyanazon tettesek követték el. Vadász Ernő és Lakatos István Tiszacsege, Wesselényi u. lakosok. Mindketten voltak már bíróság előtt. J. I.-től a fizetést akarták elvenni, de nem aznap vette fel a fizetését, így csak az iratait, csekkjeit, gázöngyújtóját, két csomag cigarettát és félliternyi pálinkát vettek el tőle. Vagyis ezért gyilkolták meg.

A nyomozás arra is fényt derített, hogy Vadász és Lakatos a gyilkosságot megelőzően a Fő utcai presszó elől egy kerékpárt, egy csomagot, és pár

száz forintot loptak. A gyilkosságok után miután a remélt összeghez nem jutottak hozzá – egy régebbi ismerős lakásába törtek be. Miután innen sem tudtak pénzt rabolni, ezért más értékeket zsákmányoltak. A vendéglőből négyezer forintot, egy számológépet és cigarettát vittek el. Mindketten már büntető eljárás hatálya alatt álltak, amikor az újabb gaztetteket elkövették. Most várják a büntetést.⁸

A mentők október 10-én, szombaton délelőtt vonultak ki Hajdúhadháztéglásra. Itt körülbelül 11 órakor az egyik kocsmá előtt cigányok dulakodtak. Egyikük hasba szúrta ivócimboráját, akit a mentők súlyos állapotban szállítottak be az I-es számú Sebészeti Klinikára.⁹

Az elszomorító események után következzenek egy jobb hangulatú tudósítás:

A nyíradonyi gyülekezetben augusztus 4-én úgynevezett „cigányvásárnapot” tartottak. Évekre visszanyúló hagyományot folytattak ezzel a rendezvénnyel, amelynek a célja az volt, hogy még szorosabbra vonja a falu református vallási cigányságának és a gyülekezetnek a kapcsolatát. Az egésznapos összejövetelen elhangzott igehirdetések, bizonyoságtételek, előadások, zenei műsorok jól szolgálták ezt az ügyet. A rendezvényt meglátogatta lapunk munkatársa is, hogy tájékozódjék arról: miként folyik a református cigányok közötti szolgálat Nyíradonyban. Ebbe az egyházunk számára is fontos munkaágba betekintést nyerhettek már olvasóink nemcsak a lapunkban megjelent híradásokból, hanem a folyóiratainkban napvilágot látott tanulmányokból is. Ismeretes az is, hogy e szerteágazó, sok kérdéssel ellátott és sok indulatot is felkavaró, kiváló témakörben a Magyarországi Református Egyház már korábban komoly tanulmányi munkát, a reális helyzetet felmérő kutatást is végzett. Ez alkalommal Hadházy Antal nyíradonyi lelkipásztorral folytattunk beszélgetést, akit arra kértünk: számoljon be olvasóinknak arról, hogyan folyik ez a munka a gyülekezetben, s mint e kérdéskör ismerője vázolja föl eddigi tapasztalatait? Tulajdonképpen már gyermekkori élményeim is ebbe az irányba tereltek. Hajdúhadházon nőttem fel, ahol tudvalevőleg nagy számban élnek cigány származásúak, s szép emlékeim közé tartozik, amikor az akkori beosztott lelkészt elkísértem cigány családokat látogató útjaira, s már akkor közvetlen benyomásokat szerezhettem. A jelenre tekintve, itt Nyíradonyban elkerülhetetlen, hogy ne nézzek szembe ezzel a kérdéssel. Gyülekezetem tagjainak 75%-a cigány származású. Tény, hogy igen nagy mértékben attól függ a gyülekezet jövője, hogyan tekintünk ma rájuk, tudunk-e mit kezdeni e helyzettel? Cél a gyülekezetben élő cigány származásúak beépítése magába a gyülekezetbe. A „beépítésen” nem arról van szó, hogy a gyülekezetbe bekerülő, beépülő cigány származásúaknak fel kellene adniuk identitásukat, kultúrájukat, hagyományaikat, szép és jó értékeiket. Az asszimiláció, a beolvasztás nem célja a szolgálatnak. Az a célom, hogy az idelátogató cigá-

nyok azt érezzék: itt nincsenek megtagadva, kitagadva, nem kell az ajtón kívül hagyni azt, ami értékes, ami szép, ami rájuk jellemző. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy itt minden fajta-féle megnyilvánulásnak helye van. Jelenti viszont azt, hogy megakarjuk becsülni azt, amit csak ők tudnak adni.

Nem minden gyülekezeti tagnak azonos a véleménye az enyémmel, meg kell őket naponként győzni. A gyülekezet nem cigány származásúak döntő többsége ma már érti a szolgálat fontosságát. A vasárnapi istentiszteleten részt vevőknek körülbelül egyharmada cigány származású, együtt vesznek úrvacsorát nem cigányokkal, egymás mellett ülnek, együtt énekelnek és együtt imádkoznak.

Kétségtelen tény, hogy ma hazánkban a cigány származásúak köréből számarányuknál jóval nagyobb számban kerülnek ki olyanok, akik az általánosan elfogadott társadalmi normákat áthágják, megszegik, deviáns viselkedésűek, bűnözők, alkoholisták stb. A cigányok életének mai negatív jelenségei legtöbbször esetekben okozatok és nem okok. Ha például valaki azzal az előítéllettel közeledik egy cigány származásúhoz, hogy az eleve tisztességtelen, akkor olyan légkört teremthet, amely hozzájárulhat ahhoz, hogy az illető tisztességtelenné is váljon. A fordított eset is gyakran megtörténik, hogy a cigány származásúak által elkövetett hibákat, kihágásokat sokan a már eleve meglévő előítéleteik utólagos igazolására használják fel. Nekünk Krisztus indulatával, kritikusan, nem kegyetlenül, megértéssel és szeretettel fogadva a hozzánk közeledőket. Csak így szakítható meg ez az ördögi kör.

A fáradozás gyümölcse nem egyértelmű. Van akinél fordulópontot jelentett, van aki meg-meginogva ugyan, de jó úton halad. Van, aki a templomot nem látogatja. Akik gyermekkorukban kerültek ide közösséggé kovácsolódtak, rájuk nagy életformáló hatást gyakorolt és gyakorol ez a közösség. Ők a gyülekezet énekkarának tagjai.

Gyülekezetem ifjúságának száz százaléka cigány. A gyülekezet jövője nem utolsósorban azon múlik, hogyan foglalkozunk ma a cigány ifjúsággal. Remélem, hogy sikerül őket is olyan megbecsült emberekké formálni, mint énekkarunk mai tagjait.¹⁰

Az Egyházak Világtanácsa, a Nyugatnémetországi Evangélikus Egyház és a Szintik és Romák Németországi Központi Tanácsa rendezésében Tübingenben, az ottani Evangélikus Akadémián április 3–6. között tartották meg az első nemzetközi konzultációt a „Szinti és Roma – egy európai kisebbség jogi helyzete és perspektívái” témáról. A konzultáción részt vettek különböző vándorló szervezetek, cigánykutató központok, nemzeti egyházak képviselői. Hazánkból – Hadházy Antal lelkész vezetésével – cigányokból és nem cigányokból álló küldöttség vett részt a találkozón.¹¹

A református egyházközség megkereszteltjeinek döntő többsége cigány. Az egyház félévszázados jubileumi ünnepségén részt vett dr. Kocsis Elemér

püspök is. Igét a püspök hirdetett. Az alkalom ünnepélyességét a helyi ifjúsági énekkar szolgálata is emelte. Ízelítőt adtak az NDK-ban előadandó műsorokból, bemutattak egy darabot az idén konfirmálókból alakult énekegyüttes tagjai, hegedű és harmónium közreműködésével. Ősbemutató is volt: Berkesi Sándor, kollégiumunk egyik karnagya egy cigánydallam feldolgozásával (Kádár Ferenc szövegével) kívánt áldást a gyülekezetre az ünnepi alkalommal. Énekkarunk ezt énekelte el.¹²

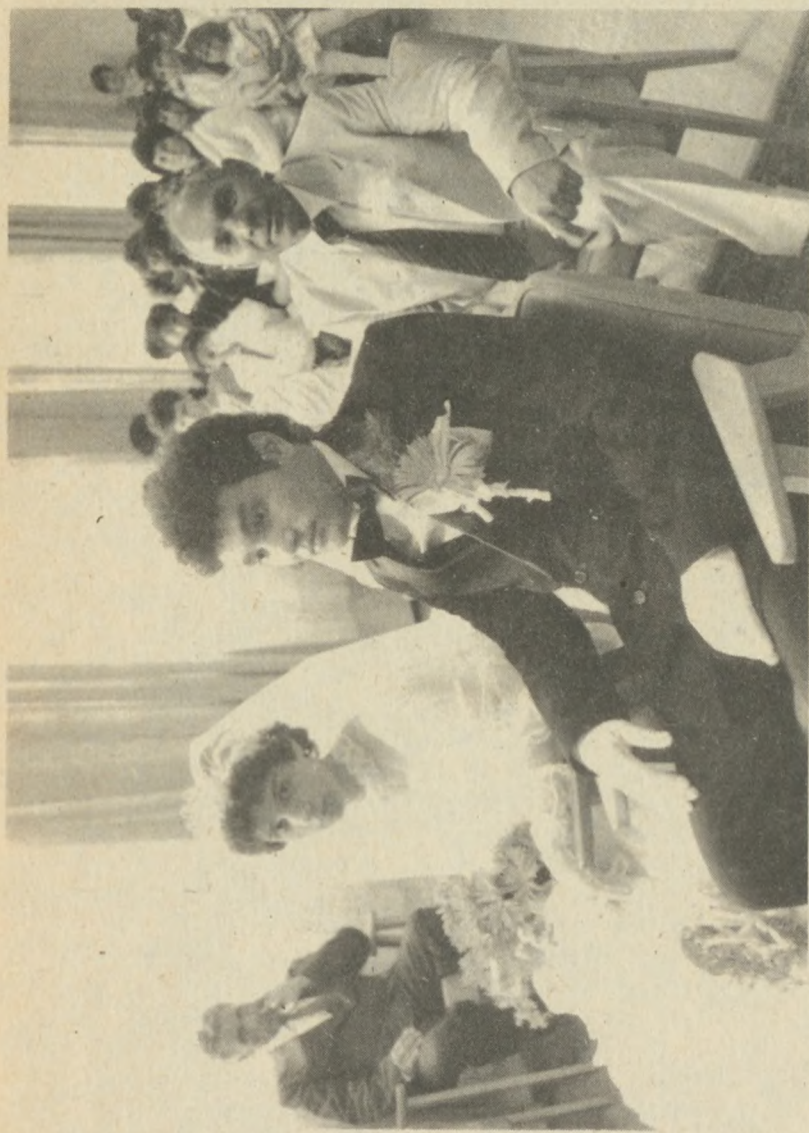
Nyíradonyban ötszáz cigány él, a lakosság 4%-át alkotva. Közülük 300 református. Hazánkban nincs még igazi cigánymisszió, hiányzik ehhez a bibliai alapozás, és sajnos nem elegendő a lélektani ismeretünk sem. A nyíradonyi református lelkész *Hadházy Antal* elmélyült személyes kapcsolatot keresett velük. A cigánykórus létrejött is szolgálatának gyümölcse. Ő úgy véli, fontosabb megtanítani őket arra, hogy „jobban éljenek”, ahelyett, hogy erőszakos térítéssel statisztikánkat kedvezőbbé tennék.

A cigánykórus szinte a semmiből alakult. Eleinte 6-10 éves leánykák jöttek naponta énektanulásra, beszélgetésre. Kitartóak voltak. Bár a kottát nem ismerték, hallásból is gyorsan tanultak. A kórus énekanyaga általános: főleg egyházi énekekből áll, de igazi cigányénekeket is tanultak. A kórus miszionáriusi célzatú. A kórus tagjai hívő keresztyének. Remélik, hogy működésükkel példát mutathatnak, sok előítéletet lerombolhatnak és szeretetet továbbíthatnak. (LWI nyomán)

A fenti híradásban foglalt megállapítás a cigánymisszió alapkérdéseinek tisztázatlanságáról némi részben módosítható. Vágó István, derecskei lelkipásztor-jelölt nemrég megvédett szakdolgozata témájául a cigánymisszió lehetőségeinek vizsgálatát választotta; s szoros munkával jó alapvetést alkotott mindazok számára, akik e misszióért valamit tenni szeretnének ugyan, de a hogyanra még nem lelték meg a választ.¹³

Házasságkötés Debrecenben:

A menyasszony csudaszép volt, a vőlegény komoly és elégedett. A násznép zsúfolásig megtöltötte a házasságkötő termet. Az anyakönyvvezető hangja mégis mintha megilletődöttebb lett volna a szokásosnál. Mert ez az esküvő valamiben különbözött a többitől. Itt a fiatal párt nem a boldog szülők, szerető rokonok vették körül, halmozták el jókívánságokkal, hanem a berettyóújfalui gyermekváros lakói, nevelői, s azok a pedagógusok, gyermekvédelmi szakemberek, akik eddigi életüket valami módon alakították. Az állami gondozott gyerekek, akik társaikat képviselték, s akiket autóbusszal hoztak be Debrecenbe a házasságkötés idejére, boldogan szemlélték az eseményeket. Balogh Judit és Kozák László esküvőjén az örömapa szerepét az újfalui gyermekváros igazgatója, Bartha Vince töltötte be. Ezen a szombati, szép estén a fiatal párt látva, nem az édesanyák szeme telt meg könnyel, hanem az egykori nevelőké.

Molnár László és Gyöngyösi Márta a házasságkötő teremben (1987.)

Juditnak és Lacinak nem adott a sors szerető anyát. Számukra a berettyóújfalui gyermekváros jelentette az otthont, majd később Jutkának a Hámán Kató Nevelőotthon. Mesél Bedó Kálmánné igazgató, hogy idejárt Laci Jutkához. A barna hajú, meleg barna szemű, bajszos fiatalembert hamar megszerették. Így szívesen látott vendég lett.

Az esküvő hivatalos szertartása után a fiatal házaspárral Debrecenből Berettyóújfalu felé tart a Volga. A gyermekváros kapuja felvirágozva várja őket. Szívszorító, ahogy 300 állami gondozott kisgyerek sorfala között bevonulnak. A kicsik rigmusokkal, dallal köszöntik őket, és izgatottan kapkodják a fejüket. Nem tudják, mit is nézzenek előbb, Jutka földig érő, hófehér csipkeruháját, vagy az elegáns, csokornyakkendő Kozák Lacit. A hatalmas ebédelőben gyönyörűen megterítve várnak az asztalok. Sok száz ember örül szeptember 12-én, szombaton Balogh Judit és Kozák Laci boldogásának. Csak a szülők nem, hiszen nem is tudják, hogy lányuknak, a fiúknak ma van az esküvője.¹⁴

Esküvőre kaptam meghívást 1987. május 30-ra Berekböszörménybe. A helyi cigányklub tagjai kötöttek házasságot Molnár László pincér és Gyöngyösi Márta háztartásbeli. A násznépet én is elkísértem a lányosháztól a házasságkötő teremig. Ahogy számoltam a násznép közel 200 személyből állt. Az esti vacsorán sem sokkal voltak kevesebben. A hangulat nagyon jó volt. A zenészek Debrecenből és Budapestről jöttek.

Kerekasztal-beszélgetés dr. Vas Csabával, a HNF Társadalmi Osztálya vezetőjével, Lakatos Menyhért íróval, a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségének elnökével, dr. Szirtesi Zoltánnal, az Országos Cigánytanács elnökével és Mezei Istvánnal, az OCT titkárával. L. M. Igen, van cigánykérdés, a cigányság társadalmi beilleszkedése ma szükségszerű, lassú, sok problémát felszínre hozó, de elkerülhetetlen folyamat.

Sz. Z. Hazánkban hirtelen megváltozott a társadalmi-gazdasági helyzet. A hátrányos helyzetű népcsoport még inkább nehéz helyzetbe került.

M. I. Aggodalommal tölt el, hogy a gazdasági szerkezetváltozáskor munkanélküliség lép fel, s ez elsősorban a cigányokat sújtja, hiszen ők kevés iskolát végeztek. Szembetűnően így van az építőiparban.

V. Cs. Van cigánykérdés és ennek több oka van. Az egyik általános és maga a cigányság szüli, és ez a társadalmi realitás. A másik elhanyagolható tényező: a cigányság az utóbbi évtizedek alatt elindult a felemelkedés útján, s ez a folyamat társadalmi és szociális feszültséget idézett elő. A harmadik: ebben az országban sok ezer hátrányos helyzetű ember élete változott meg, s ez már gazdasági szempont. Van a cigányságnak egy olyan jelentős rétege, melynek gazdasági szerepe jelentőssé vált, helyük van a társadalmi munkamegosztásban.

Kik tehát akkor a cigányok?

L. M. Etnikum, de nem nemzetiség a szó igazi értelmében. Vannak ugyan erre is elméletek, de hamisak. Ha cigánynak lenni előnyös lenne ebben az országban, mindenki az lenne. De nem az, azért van úgynevezett cigány-magyar ellentét. A cigányság mint etnikum sem érett. Hátráltatná, ha nemzetiségként kezelnének bennünket. Mi magyarok vagyunk, s ebben a hazában cigányok.

V. Cs. Szakszóval az identitásról beszélünk. Vannak ebben a hazában olyan cigányok, akik annak is vallják magukat, vannak, akik magyaroknak, s olyanok is, akik magyar cigányoknak, vagy fordítva. A mi politikánk nem asszimilációt (beolvasztást) akar, hanem az integrációért száll síkra. Minden cigány tartsa meg a kultúráját, szokásait, az ország csak gazdagszik ezzel. A lényeg az, hogy ez a népcsoport is tartsa meg és tisztelje az alkotmányt.¹⁵

Az ellentmondások korát éljük. Fájdalmas ellentmondás feszül például az elméletileg megfogalmazott szocialista embereszmény és a gyakorlatban tapasztalható magatartásmodellek, viselkedésminták között. Telnek az évek, az évtizedek, népességünk egy jelentős rétege, talán már nagyobbik hányada a szocialista érában született vagy nőtt fel, elméletileg tehát jobb minőségű emberanyagnak kellene lennie minden tekintetben a korábbi generációnál, lelki és fizikai értelemben egyaránt. Ehelyett mit tapasztalunk? Az utcán, a közlekedési eszközökön, a szórakozóhelyeken, az üdülőhelyeken az emberi érintkezési kultúrának rendkívül alacsony szintjét, helyenként botrányos állapotát. Tudom, nem mondok újat, látjuk, halljuk, olvassuk, mindenki példák sokaságát tudná idézni. Mégis szót emelek újra, mert az utóbbi években csak romlott a helyzet, amint arról a nyilvánosságra hozott igazságügyi jelentések tanúskodnak. A közösségi színtereken tapasztalható kulturálatlan, erőszakos, durva és garázda magatartásformák ugyanis gyakran vezetnek el a bűnözés területére.

Amikor az ifjúság problémáiról beszélünk, az végső soron az egész társadalom problémája, hibája, gyengesége. A lakótelepeken a gyerekek szájából a legmocskosabb káromkodás hangzik el, durván szidják egymás édesanyját. A lépcsőházi ablakokat betörik, postaládát felfeszítik, törnek-zúznak és mindezt büntetlenül, mert ki mer szólni?¹⁶

Jegyzet

1. Dr. Csiba István: A cigány lakosság viszonya az állampolgári kötelezettségekhez. A Szociális Intézetek Központja kiadványai. 8. szám.
2. Kathy Imre: Nemcsak cigánykérdés. Hajdú-Bihari Napló, 1977. okt. 8. (4. old.)
3. Kiss Dezső Péter: A közrend felelőse. Hajdú-Bihari Napló, 1979. június 21. (4. old.)
4. Marsi Gyuláné: Sziken sarjadt – cserépben vegetáló... Cigányok a közéletben, Püspökkladány, Hajdú-Bihari Napló, 1987. május 23. (10. old.)

5. Ráthy Sándor: Cigányok, Világnak világa. Hajdú-Bihari Napló, 1987. október 15. (4. old.)
6. Sz. Tamás Tibor: Szórakozóhelyek vandál vendégei. Hajdú-Bihari Napló, 1987. június 18. (4. old.)
7. Sz. Tamás Tibor: Birkatolvajok, gyilkosok. Hajdú-Bihari Napló, 1987. július 29. (4. old.)
8. Sz. Tamás Tibor: Loptak, raboltak, gyilkoltak... Hajdú-Bihari Napló, 1987. aug. 5. (4. old.)
9. Ügyelet. Hajdú-Bihari Napló, 1987. október 12. (2. old.)
10. Köntös László: Református cigányok Nyíradonyban, Reformátusok Lapja, 1985. augusztus 18. (6. old.)
11. Tanácskozás Tutzingban. Reformátusok Lapja. 1986. május 18. (3. old.)
12. H. A.: Református cigányok között Nyíradonyban. Reformátusok Lapja, 1987. július 12. (5. old.)
13. Gy.: A Nyíradonyi Keresztény Cigánykórus. Békehéfnök. XXXI. évf. 30. szám, 1987. július 26. (126. old.)
14. Fazekas Valéria: Lakodalom a gyermekvárosban. Hajdú-Bihari Napló, 1987. szeptember 29. (4. old.)
15. Ruttkay Levente: Cigányok-e hazánkban a cigányok? Hajdú-Bihari Napló, 1987. augusztus 8. (4. old.)
16. Bakó Endre: Ifjúságunk magatartászavarai. Hajdú-Bihari Napló, 1986. október 11. (5. old.)

V.

UTÓSZÓ

ké
ke
hú
or
sa
re
áll
ra
po
és
ön
ere
ku
ba
mi
no
sz
le
em
ne
els
kö
a l
me
lás
re

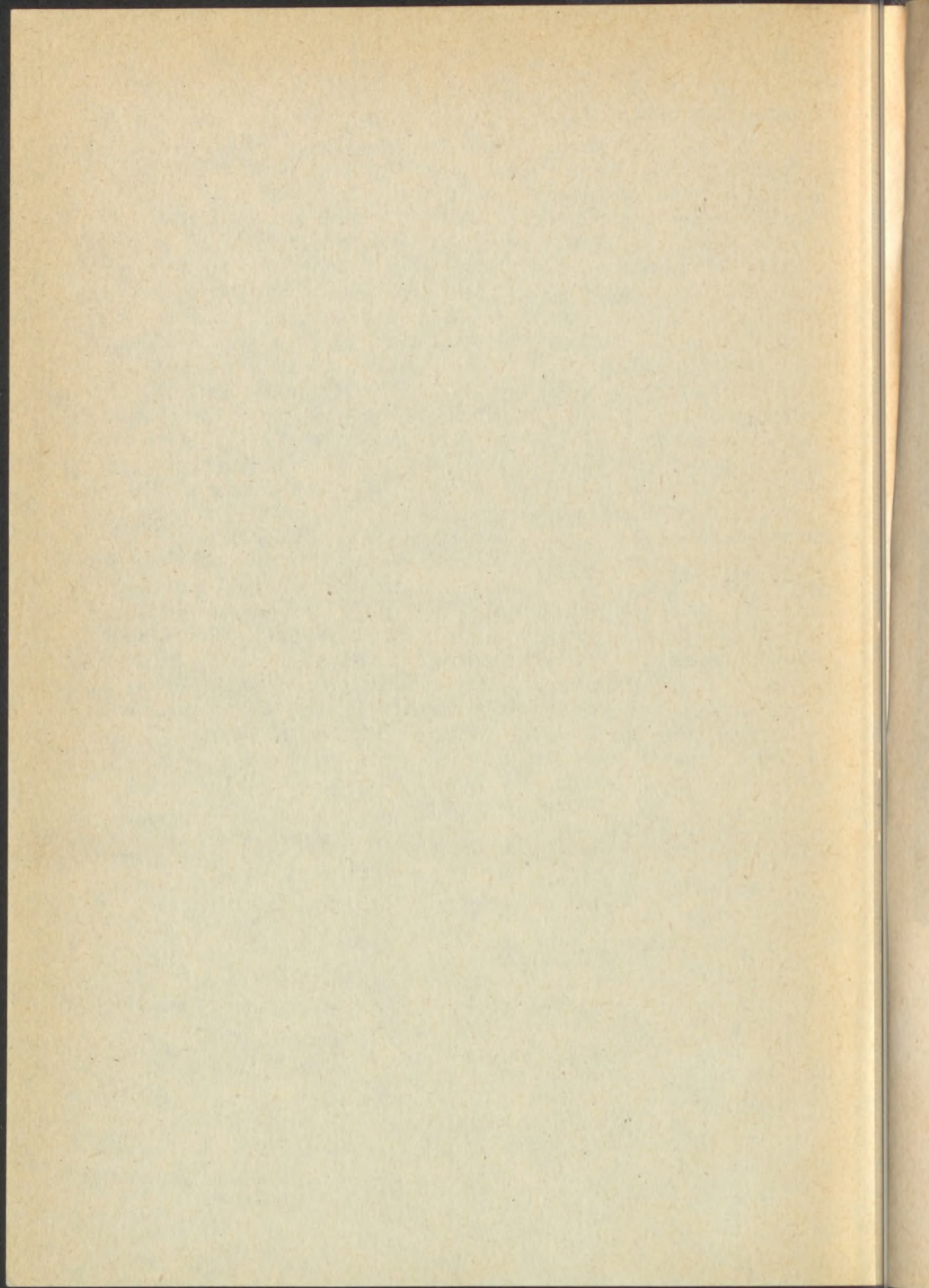
De

Ennek a könyvnek is megvan a maga sorsa. Nem sokat kellett várni a kézirat lezárásától a nyomdai munka kezdéskéig, de ez a másfél év is gyökeresen fordított a körülményeken. Időben 1987 decemberétől 1989 őszéig húzódott a megjelentetésben a döntés. Közben úgy történt, hogy Magyarországon az egypártrendszerű, központosított, felső utasításon alapuló társadalomirányítás a többpártrendszerű, demokratikus, népakaratra épülő be rendezkedés irányába mozdult. Ez azt is jelenti, hogy a jelen kötet a régebbi állapotokat tükrözi, mintegy a megszűnésig kísérve azokat. Ugyanakkor arra is alkalmas ez az áttekintés, hogy az új viszonyok megteremtésében támogatul szolgáljon: a jövőben minden társadalmi ügyben, így a kisebbségek és a nemzetiségek ügyében, benne a cigányság sorskérdésében a valóságos önrendelkezése legyen a főszerep, mert a többi megoldás legföljebb részeredményeket érhet el. Végül is ezek folytán ez a kötet teljes egészében dokumentumnak tekinthető. Ez a jelleg magyarázza, hogy az utolsó pillanatban inkább bővítettük, mintsem szűkítettük — hadd álljon itt együtt szinte minden olyan adalék, amely egy lezárt korszak megismerésére alkalmas, noha közelebről csupán egy régió életében. Nyilvánvaló, hogy ez a viszonylagos teljesség az anyag egyenetlenségével, ismétlődésekkel, érdektelennek tetsző elemek halmozásával, nevek és személyek véletlenszerű sűrű említésével is jár. Ez teher, de erősíti a hitelességet. Minthogy e sorok írója nem történész, munkájában sok segítséget kért és kapott jeles kutatóktól, elsősorban dr. Béres Andrásztól és dr. Nyakas Miklóstól: ezt ezúton is megköszöni. Többen támogatták a kiadást is: így a Hajdú-Bihar Megyei Tanács, a Művelődési Minisztérium, a Belügyminisztérium, a Derecskei Petőfi Termelőszövetkezet, a Fülöpi Búzakalász Szakszövetkezet, a Hajdúhadháztéglási Bocskai Termelőszövetkezet, a Biharkeresztesi Állami Gazdaság, a Debreceni Tartósítóiipari Kombinát.

Debrecen, 1989. december 20.

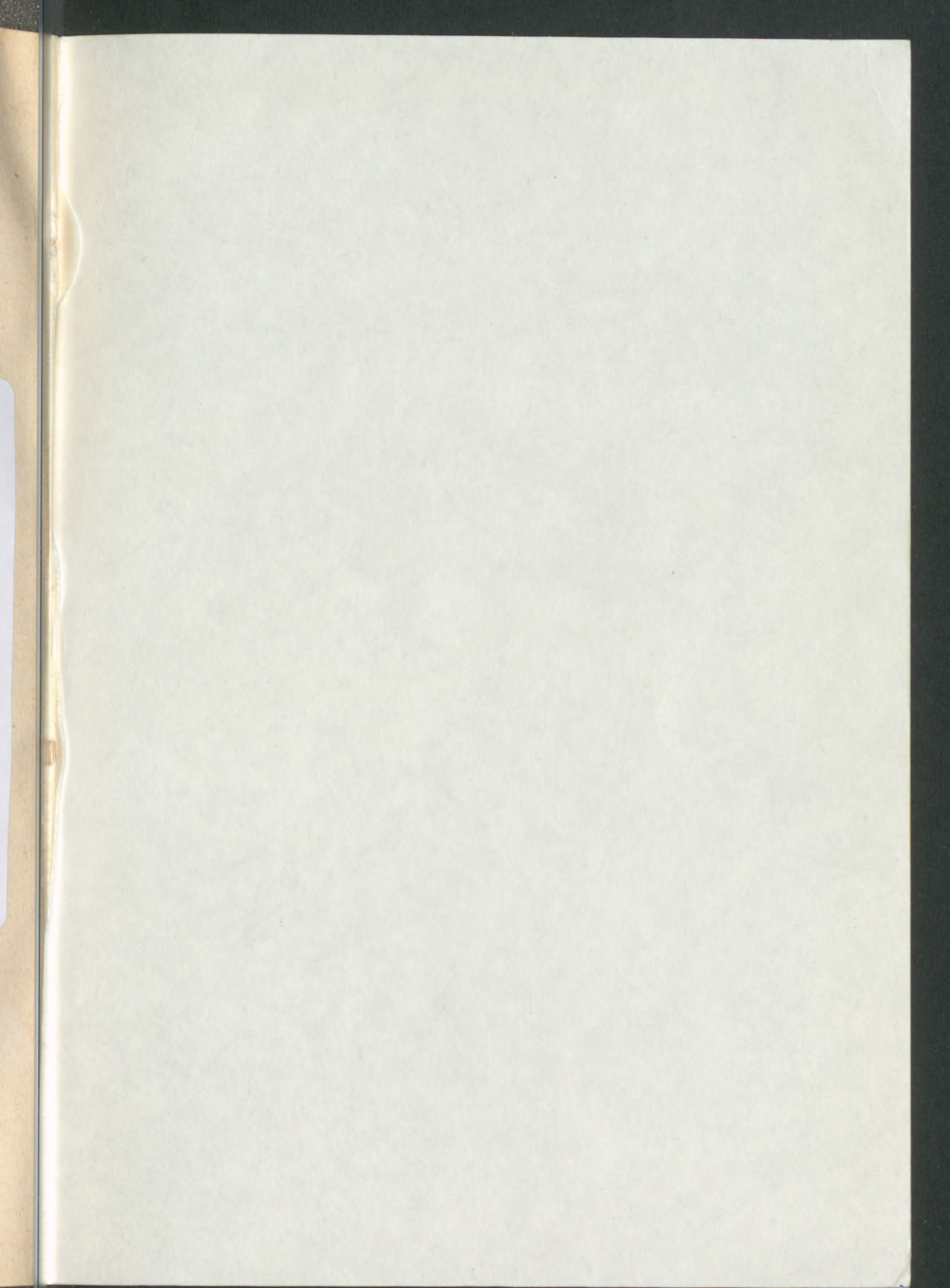
A szerző

Kiadja a MOZAIK Kiadó Iroda, Budapest
Felelős kiadó: dr. Gere Kálmán igazgató
Készült a Mozgáskorlátozottak Egyesületének
PIREMON Kisvállalata nyomdaüzemében
Felelős vezető: Fábíán Imre igazgatóhelyettes
Terjedelme: I—II. kötet 43,25 B/5-ös ív
Debrecen, 90-641

3540/a. 2

Ára: I—II. kötet 258,— Ft

Gyergyói Sándor: KIRKESZTÉSŐL A BELLILESZKEDÉSIG I. kötet